

Akademik Hassasiyetler/The Academic Elegance

6 Aylık Akademik Hakemli Dergi

Yıl/Year:1 Sayı/Issue: 2. Sayı Aralık 2014

ISSN: 2148-5933

Alter Yayıncılık Reklamcılık Organizasyon Ticaret Ltd. Şti Adına Sahibi

Owner on Behalf of Alter Publishing House

Hasan İLHAN

Genel Yayın Yönetmeni/Editor in Chief

Şenol DURGUN

Yazı İşleri Müdürü/Editorial Director

Hasan İLHAN

İç Tasarım/Page Design

Özlem ŞENTÜRKÜ

Yönetim Yeri/Adress

Büyük Sanayi 1. Cad. Elif Sok. 7/165 İskitler/ANKARA

İletişim/Contact

alter@alteryayincilik.com

Tel: (0 312) 341 89 96

Faks: (0 312) 341 89 96

Yapım/Production

Alter Grafik Bölümü

Baskı/Print

Bil Ofset Matbaacılık

Basım Tarihi/Date of Publication

Kasım 2014

Makale Gönderme ve İletişim Adresi / Article Submission and Contact Adress

academicelegance@gmail.com

Editör/Editor

Şenol DURGUN

Editör Yardımcıları/Assistant Editor

Alper MUMYAKMAZ, Hasan İLHAN, Ömer Faruk CANTEKİN

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Burhan AYKAÇ, Şenol DURGUN, Gonca BAYRAKTAR DURGUN, Mehmet Ali ÇAKMAK, Ömer Faruk CANTEKİN, Yusuf PUSTU, İlyas SÖZEN, Fatma TAŞDEMİR, Hasan İLHAN, Alper MUMYAKMAZ, Volkan ÖNGEL

Danışma ve Hakem Kurulu/Advisory Board

- Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (*Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi*)
Prof. Dr. İbrahim AOUDE (*U.S.A University of Hawaii*)
Prof. Dr. Aydın BAŞBUĞ (*Ankara Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hakan TAŞDEMİR (*Ankara Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Nedim BAHÇEKAPILI (*Hollanda Avrupa İslam Üniversitesi*)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (*Azerbaycan Academy of Public Administration*)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (*Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi*)
Doç. Dr. İlhan AKSOY (*Samsun 19 Mayıs Üniversitesi*)
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM (*Ankara Hacettepe Üniversitesi*)
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (*Rusya Federasyonu Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi*)
Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (*Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi*)
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (*Kırım Akmesit Taurida National V. I. Vernodsky Üniversitesi*)
Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (*Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi*)
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (*Almanya Berlin Freie University*)
Doç. Dr. Fatih SARIOĞLU (*Ankara Gazi Üniversitesi*)
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ (*Ufuk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ömer KESKİNSOY (*Ankara Gazi Üniversitesi*)
Doç. Dr. İbrahim AYDINLI (*Ankara Gazi Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK (*Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet M. ÖZAYDIN (*Ankara Gazi Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Hatice MUMYAKMAZ (*Yozgat Bozok Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (*Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Gökçen YAVAŞ (*Kocaeli Üniversitesi*)
Dr. Muhammed ADİL (*Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts (TASCA)*)
Dr. Yavuz ÇİLLİLER (*Kara Harp Okulu*)
Dr. Hatice Metin ALTUNOK

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA BİR DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK ULUSLARARASI HUKUK

Fatma TAŞDEMİR & Gökhan ALBAYRAK.....1

THE EURO-CENTRIC FOUNDATIONS OF THE ‘EURO-MEDITERRANEAN SECURITY’

Gökçen YAVAŞ.....25

DEVLETİN MEŞRU GÜCÜ OTORİTE VE TEMELLERİ

Alper MUMYAKMAZ.....47

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN TERKİBİNDE YERLİ MOTİF: EROL GÜNGÖR

Gökberk YÜCEL.....65

İRAN’IN ULUSAL BÜTÜNLÜĞÜ VE GÜNEY AZERBAYCAN SORUNU

Gün TAŞ.....89

SOSYAL KONUTLAR VE SOSYAL DIŞLANMA BOYUTLARI

Mustafa KOÇANCI.....135

TÜRKİYE’NİN KAFKASYA SİYASETİNDE AMERİKAN FAKTÖRÜ

Eldar JAFAROV.....165

ORYANTALİZM BAĞLAMINDA TÜRK ALGISI

Özgül ÖZLÜ.....187

AZERBAYCAN CUMHURİYETİNİN DIŞ İLİŞKİLERİNİN DÜZENLENMESİNDE ULUSLARARASI HUKUKLA İÇ HUKUKUN KARŞILIKLI İLİŞKİLERİ

Hacer QASIMOVA.....207

Editörden...

Entellektüel düşüncenin gelişimi sahip olduğu düşünce iklimi ve bunların hayat bulup yayılacağı platformlarla mümkündür. Bunlardan birisi olan dergiler ise hem akademik hayatın hem de entellektüel çabaların yaygınlaşmasında önemli bir yere sahiptir ve Cemil Meriç'in ifadesiyle "hür tefekkürün kaleleridir". Bu nedenle hür düşünce ve tefekkürün dahası irfan sahibi entellektüellerin yetişmesi için zemin sağlayan dergiler ve benzeri imkânlar, o toplumun mensubu düşünür, akademisyen ve entellektüellerin vicdanları, hayat buldukları yaşam alanları olarak öne çıkarlar. Bu minvalde, birbirinden farklı sosyal bilimler konularında farklı bakış açıları ve okumalarla içinde yaşadığımız topluma ve sorunlarına akademik ve entellektüel hassasiyetlerle yaklaşmak bu topluma karşı bir sorumluluk hatta bir borç olarak görülebilir.

Yayın hayatına ismiyle özdeşleşip, akademik ve entellektüel hassasiyetlerle çıkan The Academic Elegance'ın bu sayısını birbirinden farklı yazarlar ve konu başlıklarıyla çıkarıyoruz.

İşte bu sayının yazarları ve konu başlıkları...

Bir dış politika aracı olarak bir devletin hem çıkarlarını korumak hem de yaptığı/yapacağı eylemlerde meşruiyeti sağlamak konusunda uygulanan uluslararası hukukun Türk dış politikasındaki önemi ve yerini Fatma Taşdemir ve Gökhan Albayrak kaleme aldı.

Gökçen Yavaş tarafından İngilizce kaleme alınan "The Euro-Centric Foundations of the Euro-Mediterranean Security" isimli makalede ise "Avrupa Akdeniz Güvenliği" kavramı incelendi ve Avrupa Birliği'nin Akdeniz'in güney kıyısından gelen siyasi, sosyal ve ekonomik çeşitlilikteki güvenlik sorunlarını çözerek bir güvenlik çevresi oluşturmak isteği üzerinde duruldu.

Yönetilenlerin rıza ve itaatının sağlanmasında önemli bir kavram olarak öne çıkan otoritenin, devlet ve toplum ilişkisindeki yerini irdeleyen Alper Mumyılmaz ise bunun demokrasinin gelişimine katkı sağlayan ve anayasa gibi hukuksal düzenlemelerle somutlaşan yönlerinin bir devlet için ne anlama geldiğini yazdı.

Türk Milliyetçiliğini Erol Güngör'ün yaklaşımıyla ele alan Gökberk Yücel ise, Türk modernleşmesinde devlet kuran milliyetçilik ideolojisinin reaktif zeminden proaktif bir zemine geçişinde yerliliğin, siyasi ve top-

lumsal yönleriyle güncellenmesi gerektiğini ifade ederek Erol Güngör'ün milliyetçilik anlayışının detaylarını kaleme aldı.

Ulusal bütünlüğünü İslam dininin temel prensipleri ile Fars milliyetçiliği üzerine inşa eden İran'ın İslam devrimiyle birlikte hâkimiyeti altındaki farklı kimliklere karşı uyguladığı asimilasyon ve Farslılaştırma politikalarının detaylarını inceleyen Gün Taş, İran'ın Güney Azerbaycan üzerinde uyguladığı kimlik politikalarını araştırdı.

Sosyal dışlanmanın Türkiye'deki yansımalarına değinen ve bu konuda nitel bir çalışma yapan Mustafa Koçancı ise 2009 yılından itibaren ortaya çıkan ve yayılan sosyal konutları sosyolojik yönüyle ele alan bir çalışmayla değerlendirdi ve buralarda yaşayan kesimlerin sosyal dışlanmaya maruz kalma süreçlerini tartışan bir makale hazırladı.

Enerji ve ulaştırma koridorlarının kesiştiği bölgede yer alan Kafkasya'da 1991'den sonra ciddi adımlar atan Türkiye'nin konumunu askeri ve siyasi müttefiki olan ABD'nin bölgedeki jeostratejik çıkarları boyutuyla değerlendiren ve Azerbaycanlı bir akademisyen olan Eldar Jafarov bu konunun detaylarını yazdı.

Batının doğuyu tanıma ve algısı olan oryantalizmin özünde yer alan ötekileştirme yaklaşımının Türkiye'nin AB sürecindeki hâkimiyeti ve diğer ayrıntılarını ise Özgül Özlü araştırdı.

Azerbaycan'ın dış ilişkilerini düzenleyen anayasa ilkeleri ile iç hukuk normları ve buradaki boşlukların neler olduğunu ise bir başka Azerbaycanlı akademisyen Hacer Qasimova hazırladı.

Birbirinden farklı sosyal bilimler alanındaki konularla 2. Sayısını çıkardığımız The Academic Elegance'ın bu sayısını da beğenerek okuyacağınızı umarak bir sonraki sayıda buluşmayı diliyoruz.

Şenol DURGUN

The Academic Elegance

"Elegant solutions to intellectual challenges"

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA BİR DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK ULUSLARARASI HUKUK

Fatma TAŞDEMİR* - Gökhan ALBAYRAK**

Özet

Devletler, uluslararası hukuk kurallarını dış politikalarında çıkarlarını korumak ve icra etmek için sıklıkla kullanırlar. Devletler eylemlerine meşruiyet kazandırmak için de uluslararası hukuka dayanmak durumundadırlar. Ancak hal böyle iken uluslararası hukukun dış politikadaki yeri meselesi hakkında çok az akademik çalışma bulunmaktadır. Bizde de uluslararası hukukun Türk Dış politikasındaki rolü hakkında çok az akademik çalışma bulunmaktadır. Oysa Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren uluslararası hukuk, devletin politikasını etkilemiş veya uluslararası hukuk bir dış politika aracı olarak kullanılmıştır. Bu makalede Türk dış politikasında uluslararası hukukun bu konumu Soğuk Savaş öncesi, Soğuk Savaş dönemi ve Soğuk Savaş sonrası dönemde örnek olaylar ve sorunlar üzerinden incelenecektir. Bu olaylar ve sorunlar bağlamında Türkiye'nin tutumu ve tezleri gözler önüne serilmeye çalışılacak, uluslararası hukukun hangi yönde ve ne şekilde kullanıldığı açıklanacaktır. Bu çerçevede uluslararası hukukun dış politikadaki yerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Uluslararası Hukukun Etkisi, Dış Politika Aracı, Çıkar

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Arş.Gör., Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD.

INTERNATIONAL LAW AS A TOOL TO MAKE FOREIGN POLICY IN TURKISH FOREIGN POLICY

Abstract

Most of the time, states use frequently international law in their foreign policy in order to preserve and realize their national interest. States have to rely on the rules of international law in order to gain legitimacy for their behaviours. Nevertheless, there are few academic studies about the place of international law in foreign policy and in our country; yet, there are even fewer academic studies about the role of international law in Turkish foreign policy. However international law affects the policies of the state and it has been used as a mean of foreign policy since the establishment of the Turkish Republic. In this article, this function of international law will be analysed through a selection of cases from pre-Cold War era, Cold War era and post-Cold War era in Turkish foreign policy. Within the context of these cases and problems, the attitudes and theses of Turkish state and as well as how international law is used will be explained. In this framework, this study aims to contribute to the formation of a better understanding of the place of international law within the foreign policy analysis.

Key Words: Turkish Foreign Policy, The Effect of International Law, Means of Foreign Policy, Interest

GİRİŞ

Devletler ve uluslararası hukukun diğer süjeleri arasındaki ilişkileri düzenleyen uluslararası hukukun, devletlerin dış politikasında önemli bir yeri vardır. Genellikle devletlerin ortak menfaatlerine göre oluşan bu hukukun, bazı durumlarda yorumlanması ve kullanımı devletlerin tekil olarak çıkarlarını sağlamak bakımından bir değer taşıyabildiği söylenebilir. Dış politika ile uluslararası hukuk arasında karmaşık bir ilişki vardır. Dış politikanın uluslararası hukuk kurallarına uyması genellikle bu kuralların dış politika ile uyumlu olduğu durumlarda gerçekleşmektedir. Bunun yanında devletler eğer uluslararası hukuk kurallarının yorumu açık değilse bu boşluklardan yararlanmaya ve kendi lehlerine olan yorumu izlemeye çalışırlar (Pazarcı, 2004:1010). Bir başka açıdan dış politika-uluslararası hukuk ilişkisine yaklaştığımızda özellikle dış politika analizinde kullanılan karar verme yaklaşımına göre de dış politika yapıcılarının karar verme sürecini etkileyen faktörler arasında psikolojik, sosyolojik, devlet i  i fak-

törler dışında uluslararası çevre faktörü içinde değerlendirilebilecek uluslararası hukuk da yer almaktadır (Efegil, 2012:107-108).

Dış politikada karar alıcının neye göre kararını oluşturduğu uluslararası ilişkilerin teorik altyapısı bakımından da ele alınmaktadır. Örneğin realist teoriye göre karar alıcı olarak devlet “rasyonel bir aktör” olarak kendisi için en fayda getirecek kararı alır (İnat, Balcı, 2007:219). Fakat bu teorinin belli eksik yönleri zamanla eleştirilmeye başlanmıştır. Bu eleştirilerin başında devletin bir bütün olarak görülmesi yer almaktadır. Ayrıca liberal kurumsalcıların belirttiği gibi karşılıklı bağımlılıkların olduğu bir çağda çıkarın kolay bir biçimde belirlenmesi her zaman mümkün olmayabilir (İnat, Balcı, 2007:226). Ayrıca karar alıcı dış politika analizi bakımından her zaman hükümetler olarak değerlendirilmeyebilir. Misal, Orta Doğu siyasetinde Hamas ve Hizbullah gibi devlet dışı aktörler de devreye girebilir (Özcan, 2014:325). Bunun yanında dış politika analizinde karar vericinin psikolojik durumuna ve karakteristiğine eğilen yaklaşımlar da bulunmaktadır (Tayfur, 1994:131-132). Ayrıca dış politikada neresinin “dış” olacağı her zaman net olarak karşımıza çıkmayabilir. Türkiye’nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne yönelik dış politikası buna bir örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanında inşacı yaklaşıma uygun olarak sosyal ilişkiler ağına önem verecek olursak küreselleşmenin etkisi ile dış politikalar dünya ekonomisinin büyük güçlerinin oluşturduğu çerçeveyi az veya çok takip etmek zorunda kalacaktır (Alden, Aran, 2012:89). Bu bağlamda baktığımızda dış politikanın belirlenmesi uluslararası hukuktan tamamen bağımsız olamayacaktır. Özellikle iktisadi alanlarda dış politika büyük ölçüde uluslararası hukukun etkisi altında kalacaktır. Siyasi alanlarda ise dış politika üzerindeki uluslararası hukukun etkisi görece daha düşük seviyede olacaktır. Çünkü iktisadi alanlardaki kurallar daha belirli iken, siyasi alandaki kurallar genelde yoruma daha açık kurallardır. Durum böyle olunca siyasi alandaki dış politika yapımında uluslararası hukuk bir dış politika aracı olarak kullanılabilmektedir. Siyasi alanlar egemenlik söylemi ile daha yakın ilişkide görüldükleri için örneğin güvenlik, savunma, tanıma gibi uluslararası hukukun alanlarında dış politikada hukukun araçsallaşması daha olağan bir durum olarak gözükmektedir.

Örneğin, Birleşmiş Milletler Antlaşması md. 51’de düzenlenen meşru müdafaa hakkı muğlâk bir maddedir. Meşru müdafaa hakkının doğması için gerekli olan “silahlı saldırı” kavramının tanımı yapılmadığı gibi silahlı saldırıyı gerçekleştirecek birimin kimler olabileceği de belli değildir. 51.

maddede “doğal olan” haktan bahsetmesi örfi hukukta yer alan ve önleyici faaliyetleri de kapsayan daha geniş bir meşru müdafaa kavramını gündeme getirmektedir. Kimine göre bir esneklik kimine göre ise bir muğlâklık olarak yorumlanan md. 51’deki meşru müdafaa hakkı devletlerin dış politikasının önemli bir aracı olarak hizmet etmektedir. Nitekim İsrail önleyici meşru müdafaa kavramına dayanarak 1967 Arap-İsrail Savaşı’nda “vukuu muhakkak” bir tehdidi ortadan kaldırmak için kuvvet kullanmıştır. 1981’de ise İsrail “vukuu muhtemel” bir silahlı saldırı tehdidine karşı Irak’taki Osirak nükleer tesisini bombalamıştır (Taşdemir, 2006:240). 11 Eylül olaylarından sonra ise Bush yönetimi, 20 Eylül 2002 tarihinde “Amerika Birleşik Devletleri’nin Ulusal Güvenlik Stratejisi” başlıklı yeni bir ulusal güvenlik stratejisi yayınlamıştır. “Bush Doktrini” diye isimlendirilen bu belgede uluslararası hukuktaki “vukuu muhakkak” (*imminent threat*) bir saldırı tehdidine karşı önleyici meşru müdafaa hakkının, günümüzdeki terör örgütleri ve kitle imha silahlarına güvenen haydut devletler göz önünde bulundurularak yeniden yorumlanması gerektiği belirtilmiştir. Elbette önleyici savaş, önleyici-sezgisel vuruş doktrini uluslararası hukuka aykırı siyasal bir doktrindir. Bir hegemon gücün uluslararası hukuk normlarını kendi ulusal çıkarları doğrultusunda çarpıtmasından başka bir şey değildir (Taşdemir, 2006:238-242). Uluslararası hukuk bu bağlamda devletlerin çıkarına yönelik kullanılmıştır. Özellikle uluslararası hukuk kurallarının muğlâklığı, bu hukuktaki boşluklar ve devletlerin çıkarlarına yönelik kurallar dış politika açısından bir araçtır. Fakat uluslararası hukukun barışı sağlama işlevi dolayısıyla da hukuk bir dış politika aracı olarak görülebilir. Ayrıca bir araç olmasının yanı sıra görece bir etki unsuru da olabilir.

Uluslararası hukukun dış politika aracı olarak kullanılmasına uluslararası hukukun doğuş zamanlarından da örnek gösterebiliriz. Klasik anlamda uluslararası hukukun Avrupalı babası olarak görülen Hugo Grotius, denizin ve okyanusun uluslararası hukukta statüsünün ve üzerinde devletlerin egemenliğinin belirsiz olduğu ve Avrupa’nın büyük denizci devletlerinin değişik iddialarının olduğu bir dönemde *Mare Liberum* (tam adı *Mare liberum sive de iure quod Batavis competit ad indicana commercia, dissertato*) adlı eseriyle (1605) denizlerin serbestliğini savunmuş, deniz üzerinde yolculukların serbest olduğunu, denizlerin insanlığın ortak mirası olduğunu iddia etmiştir. İngiltere Kralı James I, bu görüşe şiddetle karşı çıkmış ve tam zıttı bir kitabın yazılmasını istemiştir. Bu istek üzerine Charles I döneminde, John Selden *Mare Clausum* adlı eserini (1635) ta-

mamlamıştır ve denizlerin bir devletin dominyonu altında aynı karalar gibi bulunabileceğini, insanlığın ortak mirası olmadığını belirtmiştir (Grewe, 2000:265-268). O dönemde Hollanda ve İngiltere, İspanya ve Portekiz’le beraber denizler vasıtasıyla güç yarışına girmişlerdi ve uluslararası hukukun boşluklarını kendi lehlerine döndürmek için uğraşıyorlardı. Bu yüzden denizlerin statüsü hakkında her devletin farklı görüşleri vardı.

Modern uluslararası ilişkilerin başlangıcı ve ayrıca uluslararası hukukun oluşumunun da temeli olarak görülen, özelde Katolik-Protestan çatışmasına dayanan Otuz Yıl Savaşlarını sona erdiren Westphalia Barışı (1648), devleti temel politik aktör olarak tanımış ve geleneksel egemenlik anlayışının temel noktası olmuştur (Bacık, 2007:54). 1815 Viyana Kongresi ise Napolyon Savaşları ve Fransız Devrimi ile dünyaya yayılan ve imparatorlukları etkileyen milliyetçilik akımlarına karşı Avrupa’nın büyük güçlerinin dengeyi tekrar sağlamak ve Fransa’yı zapturapt altına almayı planlamıştır.

Bu dönemlerde uluslararası hukuk Avrupa için, hâkimiyet kurulan diğer dünyayı içerisine almayan bir yapıdaydı ve Avrupa’daki Hristiyan devletleri arasındaki ilişkileri düzenliyordu. Bu yüzden bu hukuk “*Avrupa kamu hukuku*” olarak da adlandırılmaktaydı. Osmanlı Devleti 18. Yüzyıla kadar şer’i hukuka dayanarak Avrupalı devletlerle eşitlik sistemine göre ilişki içinde değildi. Ama 18. Yüzyıldan sonra gerilemeye başlamasıyla ve güç dengesi bağlamında Batı’nın üstünlüğünü fark etmesiyle beraber Avrupalı devletlerin hukukuna dâhil olma zorunluluğunu hissetmiştir. II. Mahmut döneminde (1808-1839) Avrupa ile siyasi ilişkiler devamlı hale getirilmek istendiği için Paris, Londra, Viyana’ya daimi elçiler gönderilmiştir. Yine 19. Yüzyılın başlarından itibaren Avrupalı devletlerle yapılan 1829 Edirne Muahedesi, 1833 Hünkâr İskeleyi Anlaşması, 1840 Londra Anlaşması, 1841 Boğazlar Mukavelesi ile Avrupa *de facto* olarak Osmanlı’yı uluslararası hukuk bakımından tanımıştır (Versan, 1999:107). Kırım Savaşı sonunda Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Avusturya, Sardunya, Rusya ve Prusya arasında imzalanan 1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Avrupa milletler topluluğuna ve milletlerarası hukuk sistemine dâhil olmuştur. Fransa Dışişleri Bakanı Cemil Paşa’ya Osmanlı’nın Paris Antlaşması’yla beraber Avrupa milletler topluluğuna ve hukukuna kabul edildiğini bildirmiştir (Davidson, 2010:865-866). Böylece Osmanlı Devleti günümüzün devletlerin eşitliğine dayanan uluslararası sistemine dâhil olmuştur. Daha sonra yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’de varlığının

önemli bir kısmını Lozan Antlaşması'ndan (1923) elde etmiştir. Bir uluslararası hukuk materyali olan bu antlaşma ve Türkiye'nin diğer uluslararası hukuk sorunları Türk dış politikasında incelenmesi gereken önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde de belirtilmesi gereken husus, Avrupa kamu hukukun evrenselleşip bir "uluslararası hukuk"a dönüşmesidir. O yüzden uluslararası hukukun bir dış politika aracı olarak incelenmesi 19. Yüzyıldan sonra daha anlamlı olacaktır ve bu dönem aşağı yukarı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması zamanına yakındır.

Uluslararası hukukun bir dış politika aracı olarak Türk dış politikasında kullanılması meselesini Soğuk Savaş öncesi dönem, Soğuk Savaş dönemi ve Soğuk Savaş sonrası dönem olmak üzere üç farklı dönemde inceleyeceğiz. Böylece her dönemde örnek olaylar üzerinden Türk dış politikasında uluslararası hukukun bir politika aracı olarak ne şekilde kullanıldığı incelenmeye çalışılacaktır. Bu incelemede uluslararası hukukun bir dış politika aracı olarak çeşitli varyasyonlarla kullanıldığı örnekler üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır. Bu varyasyonları şu şekilde göstermek mümkündür: Uluslararası hukukun boşluklarından yararlanma (Lotus örneği), koşullardaki esaslı değişiklikleri kuralı değiştirmek için ileri sürme (Montrö örneği), ittifak kurmak için müttefik devletlere hoş görünecek hukuki işlem yapma (İsrail'in tanınması örneği), normun etkisinden kurtulmak için norma sürekli itiraz etme (Ege kıta sahanlığı örneği), başarısız olma ihtimaline rağmen kurala uygun davrandığını göstermek bakımından yorum yapma (Loizidou davası örneği), yapılan haksızlıklarda karşı tarafı etkilemek için uluslararası hukuk kurallarını ileri sürme (Mavi Marmara örneği).

1. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNE KADAR TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DIŞ POLİTİKASINDA ULUSLARARASI HUKUKUN YERİ VE ETKİSİ

Kurtuluş Savaşı ile Osmanlı Devleti'nin halefi olarak doğan yeni Türkiye, 23 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile uluslararası alanda varlığını kanıtlamış ve yeni bir devlet olarak antlaşmanın taraflarınca kabul edilmişti. Ancak bu sürece giden yolda, Anadolu ve Trakya'nın Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920) ile paylaştırılmasının kabul edilmemesinde Kurtuluş Savaşı süresince Ankara Hükümeti ile Sevr'in bir anlamda kısım kısım değiştirildiği ve sonunda yok edildiği antlaşmaların

önemli bir yeri vardır. Ayrıca milli mücadele bir bakıma Wilson Prensipleri ile uluslararası hukuka girmeye başlayan self-determinasyon ilkesine dayanıyordu (Uz, 2007:60-81) ve Sevr Antlaşması buna aykırı idi. 3 Aralık 1920 tarihinde Ermenistan ile Gümrü Antlaşması, Sovyetler Birliği ile 16 Mart 1921 Moskova ve 16 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları, 20 Ekim 1921 Fransa ile Ankara Antlaşması, 11 Ekim 1922 tarihinde İngiltere, Fransa, İtalya ile imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Sevr'in uygulama alanı kalmıyor ve kabul edilmediği anlaşıyordu (Kodaman, 2008:134-139). Lozan Antlaşması ile de Türkiye varlığını uluslararası camiaya kabul ettirmiştir ve I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan diğer barış antlaşmalarının aksine Türkiye bu antlaşmada eşit bir taraftır, zorla dikte ettirilen bir antlaşmaya imza atmamıştır. Türk dış politikasının günümüze kadar pek çok sorununda Lozan Antlaşması bir dayanak noktası teşkil etmiştir. Çoğu sorunda da bu antlaşmanın yorumları dış politikayı etkilemiştir.

A. Bozkurt-Lotus Davası ve Yeni Türkiye'nin Uluslararası Alandaki Zaferi

Osmanlı döneminde yabancı devletlere verilen kapitülasyonlar adli, ekonomik ve idari alanda devletin egemenliğini kısıtlıyordu. İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidara gelmesi ile birlikte kapitülasyonların kaldırılması fikri oluşmaya başladı ve 1914 yılında tüm kapitülasyonların kaldırıldığı ilan edildi¹. Lozan Antlaşması'nın 28. maddesi² de bu iradenin bir devamı sayılabilir. Yine bu sürecin bir tezahürü olarak Bozkurt-Lotus Davası, Türkiye'nin egemenliğinin tesis edildiğinin ve kapitülasyonların özellikle yargı yetkisi alanında kaldırıldığının bir göstergesidir.

¹ “Memalik-i Osmaniye’de mukim tebâ-ı ecnebiye hakkında dahi hukuk-u umumiye-i düvel ahkâmı dairesinde muamele olunmak üzere elyevm cari mali ve iktisadi ve adli ve idari, “kapitülasyon” namı altındaki bilcümle imtiyazat-ı ecnebiyenin ve onlara müteferri veya onlardan mütevellid bilcümle müsaidat ve hukukun fi’ mâbad ref ve ilgası meclis-i vükela kararıyla tensib olunmuştur. İş bu irade-i seniye 18 Eylül 1330 [1 Ekim 1914] tarihinden itibaren meri-ül ahkâm olacaktır. İş bu irade-i seniyemizin icrasına heyet-i vükela memurdur.” *Düstur*, Tertibisani 6. Cilt s. 1273 naklen Ozan Arslan, ”I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihad ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri”, Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, Vol.10(1), 2008, s. 265.

² Madde 28. “Bağıtlı Yüksek Taraflar Türkiye’de kapitülasyonların tümü ile kaldırılmasını, her biri kendisi ile ilgili olarak, kabul ettiklerini açıklarlar.”

2 Ağustos 1926 tarihinde Midilli Adası'nın 5-6 deniz mili açığında Bozkurt adlı Türk nakliye gemisiyle Fransa bandıralı Lotus ticaret gemisi çarpışmıştır. Bunun sonucunda Bozkurt batmış ve 8 Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir (Tezcan, 1995:267). Lotus kurtarabildiği tayfa ve Bozkurt'un kaptanı ile İstanbul'a gelmiştir. Türk Hükümeti, Türk Ceza Kanunu'nun 6. maddesine göre Türk mahkemelerini yetkili görmüştür. Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey davanın Türk yargısınca görülmesine karar vermiştir. Bunun üzerine yapılan yargılama sonucunda Bozkurt'un kaptanı 4 ay, Lotus'un ise nöbetçi kaptanı 80 gün 22 lira ceza almıştır. Bu olay Fransa ile Türkiye arasında gerginliğe yol açmış ve Fransa açık denizde çatma olayında Türk makamlarının yetkili olamayacağını savunmuştur. Sonuçta olay bir tahkimname ile Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'na götürülmüştür. Tahkimnamede şu hususlar karar verilmek üzere mahkemeye sunulmuştur:

“1. Türkiye, Bozkurt'un sekiz Türk denizci ve yolcusunun ölümü ile sonuçlanan batması neticesinde, çatma anında Lotus'un güvertesinde nöbetçi kaptan olan mösyö Demons'a karşı Türk hukuku gereğince ceza yargılaması başlatması ile 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan İkamet ve Adli Salahiyet Sözleşmesinin 15inci maddesini ihlal etmek suretiyle devletler hukuku prensiplerine aykırı hareket etmiş midir? Etmişse, bu hareketi hangi prensiplere aykırıdır?”

2. Eğer cevap olumlu ise, devletler hukukunun prensipleri mucibince benzeri durumlarda tazminat ödenmesi koşuluyla, mösyö Demons'a ne kadar tazminat ödenecektir?” (Balcıoğlu, Kütükçü, 2004:90-91).

Davada Fransız tarafı açık denizde bir ticaret gemisinde işlenen suçlarda bayrak devletinin yetkili olduğunu, Lozan İkamet ve Adli Salahiyet Sözleşmesi'nin 15'inci maddesine göre Türk tarafının uluslararası hukuk kurallarını da uygulaması gerektiğini iddia etmiştir. Türk tarafı ise davranışının uluslararası hukuka uyduğunu ve uluslararası hukukta çatmalarda bayrak devletinin yetkili olduğuna dair ve Türk makamlarının yargı yetkisini engelleyen bir kural olmadığını savunmuştur. Ayrıca suç yeri Bozkurt'un battığı yer olduğu için Türk tarafının yargı yetkisinin olduğunu iddia etmektedir. Divan 7 Eylül 1927 tarihinde kararını vermiştir ve karar Türk tezini destekler niteliktedir. Kararın önemli bir kısmını aktaracak olursak:

“....Dolayısıyla, eğer açık denizde işlenen bir suç eylemi etkilerini diğer bir devlet bayrağını taşıyan gemi üzerinde veya yabancı bir ülkede

doğurursa, aynı prensipler, sanki iki farklı devletin toprakları söz konusuymuş gibi uygulanmalıdır. Buradan hareketle, suçun etkilerinin üzerinde meydana geldiği geminin ait olduğu devleti, bu suçun kendi ülkesinde işlenmiş olduğunu kabul etmesinden ve bunun gereği olarak suçluyu yargılamasından alıkoyan herhangi bir devletler hukuku kuralının olmadığı sonucuna ulaşılmalıdır.” (Balcıoğlu, Kütükçü, 2004: 100)

Bu dava genç Cumhuriyet’in uluslararası alanda ve uluslararası hukukla ilgili olarak kazandığı ilk başarısıdır. Kararda savunulan görüşler, özellikle açık denizde çatmalar bakımından, bugünkü uluslararası hukukta uygulanmamaktadır. Bununla birlikte davadaki “uluslararası hukukta, devletlerin yargı yetkisini açıkça sınırlayan bir kural olmayan konularda devletler yargı yetkisine sahip olduklarını ileri sürebilirler” görüşü hala geçerliliğini korumaktadır. Lotus ilkesi olarak adlandırılan bu görüşe göre devlet egemenliği ancak devlet iradesi ile sınırlandırılabilir (Handeyside, 2007). Sonuç olarak Türk dış politikası da uluslararası hukukun yorumunu ve boşluklarını kullanarak somut olayda durumu kendi lehine çevirmeyi başarmıştır.

B. Türk Boğazları’nın Uluslararası Hukuktaki Yeri ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Uluslararası Antlaşmalar Hukukunda “*Rebus Sic Stantibus*” İlkesi)

Lozan görüşmelerinde önem arz eden ve Türkiye’nin egemenliğinin tam olarak sağlanması bakımından anahtar nitelikte olan konulardan biri de Türk boğazlarının rejiminin ne olacağı idi. Lozan’da bu konuyu düzenleyen Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Lozan Antlaşmasına taraf olmayan Sovyetler Birliği ve Bulgaristan’ın katılımıyla 24 Temmuz 1924 tarihinde imzalanmıştır. Bu sözleşme savaş ve barış zamanında boğazlardan geçiş rejimini düzenliyor (İnan, 1995:25-40), fakat Türkiye’nin egemenliğini kısıtlayan hükümler de içeriyordu. Sözleşmenin 4. maddesinde boğazların kıyıları ile kıyıdan itibaren içeriye doğru 15-20 kilometrelik bir bölge, İmralı dışında Marmara Denizi’ndeki adaların ve Ege’deki Semadirek, Limni, Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan adalarının askersiz hale getirilmeleri öngörülüyordu (İnan, 1995:36-37). Ayrıca yine sözleşmede Milletler Cemiyeti’nin himayesi altında bir Boğazlar Komisyonu kurulması düzenleniyordu. Boğazlar Komisyonu, uluslararası nitelikte ve taraf devletlerin temsilcilerinden oluşacaktı.

Kurulan bu rejim, İkinci Dünya Savaşı'na hazırlanan bölgede Türkiye'nin güvenliğini sağlayabilecek yeterlilikte değildi. Çünkü Milletler Cemiyeti üyeleri, silahsızlanma konusunda birtakım yükümlülükler altına girmişti. Fakat Avrupa'da ortaya çıkan diktatörler ile birlikte tam tersine bir silahlanma yarışına girilmişti (Özersay, 2009:370). Türkiye bu durumdan endişeli olduğu için Lozan Boğazlar Sözleşmesi taraflarına 10 Nisan 1936'da bir nota göndermiştir ve yeni bir rejimin sağlanması için uluslararası bir konferans toplanmasını istemiştir. Notada Akdeniz ve Karadeniz'de bir kararsızlık ortamı olduğu, silahlanma yarışının Lozan Boğazlar Sözleşmesi döneminden itibaren oldukça değiştiği ve Türkiye'nin ve bölgenin güvenliğini tehdit eder hale geldiği bildirilmiştir. Burada Türkiye, uluslararası antlaşmalar hukukunda var olan “*rebus sic stantibus*” ilkesine dayanmıştır.

Bu ilke, ortaya çıkan köklü değişiklik sonucunda çıkan değişikliğin tarafların yükümlülüklerini önemli derecede etkiliyorsa antlaşmanın sona erdirilmesi veya uygulanmasının durdurulmasını ifade etmektedir. Antlaşmalara uymak yani ahde vefa (*pacta sunt servanda*) hukukun genel bir ilkesidir. Fakat *rebus sic stantibus*³ buna bir istisna teşkil eder. Uluslararası hukukta kabul edilen bir kural olması o dönemde tartışmalı olsa bile, 19. Yüzyılla beraber devletler bu ilkeye dayanmaya başlamışlardır. Türkiye'de 1936 yılında verdiği notada bu ilkeye dayanmıştır. Doktrinde bu ilkeye tek taraflı olarak dayanılabileceği tartışmalı olmakla beraber, ağır basan görüş bu ilkeye dayananın öteki taraf ile yeni bir anlaşma yapmak veya uyumsuzluğu barışçı yoldan çözmek zorunda olması yönündedir (Pazarcı, 2004:210; Meray, 1975:154). Sonuçta gelişen uluslararası ortam dolayısı ile Lozan Boğazlar Sözleşmesinin tarafları Türkiye'nin isteğine olumlu cevap vererek (İtalya hariç), Montrö'de (Montreux) konferans yapılmasına yanaşmışlardır. Yapılan konferans sonucunda Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmış, sözleşmeye göre boğazlar tekrar silahlandırılmış ve Boğazlar Komisyonu kaldırılarak yetkileri Türkiye'ye devredilmiştir. Boğazlar'dan geçiş rejimi ise özellikle savaş zamanı ve savaş gemileri bakımından, Türkiye ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin lehine düzenlenmiştir. Türk dış politikasındaki bu başarının altında yatan en önemli sebep İkinci Dünya

³ Bu ilkenin uluslararası hukukta uygulanıyor olması o dönemde tartışmalıydı. Hans Kelsen gibi bu ilkeye karşı çıkanlar vardı. Geniş bilgi için; George Schwarzenberger, "Clausula Rebus Sic Stantibus", *Encyclopedia of Public International Law*, Instalment 7, ed.R. Bernhardt, 1984, ss. 22-28.

Savaşı'nın arifesine girilmesiydi. Ege Denizi ve Balkanlar'da yükselen İtalyan tehdidi ve Alman faşizminin korkusu İngiltere ve Fransa'yı endişelendiriyordu. İşte bu korku dolayısıyla boğazlar konusundaki Türk talepleri kabul edilmek zorunda kaldı (Kösebalaban, 2014:124-125).

Uluslararası konjonktürün değiştiği zaman dilimleri, uluslararası hukukun çok hızlı bir şekilde değiştirilebildiği zaman dilimleridir. Türkiye de uluslararası arenada yaşanan bir kırılmayı kendi çıkarlarına çevirebilmiş; bu zaman dilimini iyi değerlendirmiştir. Böylece Montrö örneğinde somutlaştığı üzere uluslararası hukuk dış politikada kuralların değiştirilmesi için kullanılmıştır. Nitekim 1969 yılında akdedilen Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 62. maddesinde *clausula rebus sic stantibus* ilkesi düzenlenmiştir ve böylece çeşitli davalarda devletlerin kullandığı ve/veya kullanabileceği yazılı bir hukuk normu haline gelmiştir. (Villiger, 2009:772).

2. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DIŞ POLİTİKASINDA ULUSLARARASI HUKUKUN YERİ VE ETKİSİ

Türkiye, Dünya'nın gördüğü en büyük kıyım olan İkinci Dünya Savaşı'nı savaş dışı kalma politikasıyla atlattır. Atlattır ama savaşın etkisini iliklerine kadar hissetmiştir. Askere alınan kişi sayısındaki artış dolayısıyla üretimin azalması, dünya ticaretinin bozulması neticesiyle Türkiye ekonomisi derinden sarsılmıştır. II. Dünya Savaşı sonunda oluşan iki kutuplu dünya ortamında, Türkiye Batı cephesinde yer almak durumunda kalmıştır. Bunda Sovyetler Birliği'nin özellikle de Stalin'in payı büyüktür (Erol, 2012:57-70). Türkiye, güvenliğini sağlamak için NATO'ya 1952 yılında dâhil olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere, Orta Doğu'dan yavaş yavaş çekilmek durumunda kalmıştır. Filistin'den çekilirken de Orta Doğu'da halen çözülemeyen Filistin-İsrail çatışmasını arkasında bırakmıştır. 1948 yılında bağımsızlığını ilan eden İsrail ile ilişkiler ve 1949 yılında İsrail'in Türkiye tarafından tanınması, uluslararası hukukun devletlerin tanınması kuralları bağlamında Türk dış politikasına etki ettiğini görebiliriz.

A. İsrail'in Türkiye Tarafından Tanınması ve Uluslararası Hukukta Devletlerin Tanınması

Türkiye, İsrail'in kurulduğu 15 Mayıs 1948'den sonra, 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Fakat Arap ülkelerinin tepkilerine rağmen İsrail'i 28 Mart 1949'da tanımıştır. Bu tanıma, ilk defa nüfusunun çoğu Müslüman olan bir devletin İsrail'i tanınması bakımından uluslararası ilişkiler bağlamında önem arz etmekle beraber, devletlerin tanınması ve bunun sonuçları bakımından da uluslararası hukukla ilişkilidir.

Devletlerin statüsünü belirleyen bir üst otorite olmaması nedeniyle, devletler ilişkilerini bire bir olarak kurarlar ve devlet olarak birbirlerini tanırlar. Devletlerin tanınmasının zamanlaması ve şekli bu bakımdan önem taşımaktadır. Özellikle büyük devletler tanıma kurumunu çıkar elde etmek üzere kullanmışlardır. Örneğin Kolombiya'dan bir ayaklanma ile ayrılan Panama'yı, ABD hemen tanımış ve yapılacak kanala ilişkin anlaşma ile çok önemli imtiyazlar koparmıştır (Sur, 2006:119). Fakat aynı ABD, kendi çıkarına uygun görmediği için Sovyetler Birliği'ni 15 yıl tanımamıştır. Tanıma gibi tanımama politikası da devletlerin dış politika araçlarından biridir.

Devletlerin tanınması, bir yapının devlet niteliğine sahip olduğunu tüm hukuki sonuçlarıyla kabul eden bir işlemdir. Tanınmanın genellikle bir açıklayıcı işlem olduğu yani tanınma olmaksızın da eğer gerekli unsurları taşıyorsa bir devletin var olabildiği kabul edilmektedir. Bir devlet, uluslararası ortamda var olabilmek ve çeşitli imkânlardan yararlanmak için dünya devletleri tarafından tanınmak ister. Aksi takdirde, devlet tanınmadığı devlet nezdinde aktif ve pasif elçilik hakkını kullanamaz, o devlet ile antlaşmalar yoluyla ilişkiye geçemez, uluslararası yargı ve hakemlik yollarına başvurması zorlaşır. Kısacası tanıma, tanınan devlete uluslararası ortamda önemli imkânlar sunar. İsrail aslında uluslararası hukuka aykırı yöntemlerle kurulmuş olsa da, büyük devletler özellikle ABD ve İngiltere, İsrail'in uluslararası camiada devletler tarafından tanınmasını sağlamıştır. Sınırları tam olarak belli olmayan bir devlet, konjonktür gereği tanınmış ve Birleşmiş Milletler'e de üye olmuştur (1949 yılı). Türkiye de İsrail'i 28 Mart 1949 tarihinde, İsrail'in Birleşmiş Milletler'e üye olması sebebiyle tanımış, fakat Filistin tarafını da devlet kurduklarını açıkladığı zaman tanıyacıklarını belirtmiştir. Türkiye'nin İsrail'i bu şekilde tanınmasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet tehdidine karşılık Batı cephesinde yer

alması zorunluluğu yatmaktadır (Bölükbaşı, 2001:245-246). Türkiye'nin İsrail'i tanımasından bir hafta sonra 4 Nisan 1949 tarihinde NATO kurulmuştur ve Türkiye de dış politikasını bu örgüte girmek üzere kurgulamıştır. Bu noktada belirtmek gerekecektir ki, dış politika-uluslararası hukuk ilişkisinde devletler bir uluslararası hukuk işlemini yaparken ulusal çıkarlarını ve beklentilerini hesaba katmaktadırlar. Ayrıca bu örnekte görüldüğü gibi bu işlemler ülkenin coğrafyasındaki komşularla ilişkileri germek pahasına da yapılabilir. İsrail'in tanınması örneğinde NATO ve ABD kanadına yakınlaşmak uğruna böyle bir yola gidilmiştir. Bu noktada Türk dış politikası uluslararası hukuktaki tanıma kuramını ittifak kurmak için kullanılmıştır.

B. Ege'de Kıta Sahanlığı Problemi

Jeolojik açıdan kıta sahanlığı kıyı devletinin kara ülkesinin denizin altında süren doğal uzantısını ifade eder. Kıyıya sahip her devlet herhangi bir ilandan bağımsız olarak fiilen ve başlangıçtan beri kıta sahanlığına sahiptir. Hukuki olarak ise kavram 1945 Truman Bildirisi, 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi ve son olarak 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde (BMDHS) düzenlenmiştir. 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 76. maddesinin birinci paragrafında, kıta sahanlığı şöyle tanımlanmaktadır: *“Kıta sahanlığı kıyı devletin karasularının ötesinde, bu devletin karasuları genişliğinin ölçülmesinde kullanılan esas hatlardan itibaren 200 mile kadar uzanan ve kara ülkesinin doğal uzantısı olan deniz yatakları ile bunların toprak altıdır.”*⁴ Yani 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi kıta sahanlığının sınırının saptanması için derinlik ölçütünü benimsememiş, “mesafe ölçütünü” benimsemiştir. Ancak bu genişlik ilke olarak 200 mil ise de bazı durumlarda 350 deniz miline kadar uzanabilmektedir. Bugün hukuksal bakımdan kıta sahanlığı kavramı, yerbilimsel anlamdaki kıta sahanlığı, kıta yamacı ve kıta yükseliminin tümünü içermektedir. Ancak, kıta kenarının uç noktası karasularının ölçülmesinde esas alınan çizgiden başlayarak ölçüldüğünde, 200 milin berisinde kalıyorsa, bir kıyı devletinin kıta sahanlığının ilke olarak 200 mile kadar uzanacağı kabul edildiği için, hukuksal anlamda kıta sahanlığı

⁴ Bkz., The Law of the Sea United Nations Convention on the Law of the Sea: With Index and Final Act of the Third United Nations Conference on the Law of the Sea, United Nations, New York, 1983, s.27; ayrıca bkz., http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf, (11 Kasım 2011).

kavramı, kıta kenarının yeterli genişlikte olmadığı durumlarda, okyanus tabanının bir bölümünü de içerebilmektedir. Kıta sahanlığında devletler canlı ve cansız doğal kaynakları arama ve işletme konularında yetkiye sahiptir. (Aksar, 2013:56; Taşdemir, 2012:20).

Ege Denizi'nin kendine has yapısı ve Yunan adalarının Türk kıyılarına yakınlığı, kıta sahanlığı konusunda karmaşık bir durum yaratmakta, her iki devlet de farklı tezleri ileri sürmektedir. 18 Ekim 1973 tarihinde Türkiye, TPAO'ya Ege Denizi'nde kıta sahanlığı üzerinde petrol arama ruhsatı vermiştir ve bu ruhsat Ege'deki Yunan adalarına karasuları dışında kıta sahanlığı öngörmeyerek adaların Batı taraflarını da kapsar şekildedir (Fırat, 2009:752). Yunanistan, Türkiye'nin bu tavrını 7 Şubat 1974'te protesto etmiştir. Ayrıca Türkiye Çandarlı isimli sismik araştırma gemisini bu bölgeye yollamıştır. Türkiye yine 1976 yılında MTA Sismik I araştırma gemisini Yunanistan'ın kıta sahanlığı bakımından hak iddia ettiği bölgelere göndermiştir. Yunanistan bu gelişme üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni acil toplantıya çağırmıştır (Balcı, 2013:143). Yunanistan ayrıca uyuşmazlığı Uluslararası Adalet Divanı'na göndermeyi denemişse de, Türkiye'nin yetki itirazı sonucu Divan 1978 yılında bu uyuşmazlığı çözmede yetkili olmadığına karar vermiştir.

Türkiye kıta sahanlığı uyuşmazlığı açısından savunduğu tez, Türk kara sahasının deniz altındaki doğal uzantısında yer alan adaların bir kıta sahanlığının olamayacağı şeklindedir (Kuran, 2009:212). Aksi takdirde 1923'te kurulmuş olan Lozan dengesi bozulabilecektir. Ayrıca Ege'de yapılacak kıta sahanlığı sınırlandırması, Yunan tarafının ileri sürdüğü üzere eşit uzaklık ilkesinin uygulanmasının zorunluluğu olmaması nedeniyle, Ege'deki özel durum dikkate alınarak hakça ilkeler çerçevesinde olmalıdır (Başeren, 2003:151-152).

Ege kıta sahanlığı uyuşmazlığı hala bir çözüm bulmuş değildir ve benzer durum 2011 yılı itibariyle Doğu Akdeniz'de yaşanmıştır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) tek yanlı olarak münhasır ekonomik bölge ilan ederek, 19 Eylül 2011'de "Afrodit" ismiyle anılan Ada'nın 185 km güneyinde, Akdeniz'in 12. Parselinde, sondaj çalışmalarına başlaması Doğu Akdeniz'de "yüksek gerilim" yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de dar bir deniz alanına mahkûm edebilecek gelişmelere misilleme olarak Türkiye ile KKTC arasında 21 Eylül 2011 tarihinde New York'ta "Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması" imzalanmıştır. Bü-

tün bu gelişmeler Kıbrıs müzakerelerinin askıya alınmasına yol açmış ve sorunun çözülmesini iyice güçleştirmiştir (Taşdemir, 2012:13).

Ege Denizi'nin karmaşık yapısı ve Yunan adalarının Türk kıyılarına yakın olması yani ortaya hattın ters tarafında bulunmaları stratejik açıdan ve tarihsel yönleriyle birçok problemi ortaya çıkarmaktadır. Karasularının genişliği, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılması, Doğu Ege adalarının silahsızlandırılması sorunları, hava sahası sorunları Türk ve Yunan taraflarınca uzun süre daha çözülecek gibi gözükmemektedir.

Türk dış politikası Ege ve Akdeniz'deki bu deniz yetki alanları uyumsuzluğunda uluslararası hukuk normlarını farklı şekillerde çıkarlarına uygun olarak kullanmaktadır. Örneğin 1982 BMDHS madde 3 her devlete 12 deniz milini geçmeyecek karasuları ilan etme yetkisi verilmektedir. Günümüzde 12 mil kuralının aynı zamanda bir örf ve adet hukuku normu olduğu ileri sürülmektedir. Türkiye kendi aleyhine olan bu durum karşısında bir yandan 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne taraf olmamıştır. Böylece bir antlaşma yalnızca taraflar bakımından hak ve sorumluluk doğurur kuralı çerçevesinde 1982 Sözleşmesinin kendisine karşı ileri sürülmesini engellemiştir. Örfi 12 millik normun etkisini ortadan kaldırmak içinse sürekli itiraz eden devlet (*persistent objector*) kuramını kullanmaktadır. Dış politikada menfaatlerin söz konusu olduğu alanlarda ısrarlı bir biçimde itiraz etmek çok önem taşımaktadır. Bir teamül kuralı ortaya çıktıktan sonra başlayan itirazların bir etkisi olamayabilir. Emre Öktem'in belirttiği gibi “*devletlerin önemli menfaatlerinin söz konusu olduğu ve başka türlü bir tepkinin beklendiği şartlarda, devletlerin sessiz kalmaları, ilgili teamül kuralına rıza veya muvafakat gösterdikleri şeklinde*” yorumlanabilir (Öktem, 2013:479). Türkiye karasuları konusunda “ısrarcı” pozisyonunu koruyarak örfi bir normun kendisine karşı kullanılmasını engellemektedir. Türkiye sürekli itiraz eden devlet kuramını başka konularda da ileri sürmektedir. Türkiye 1977 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek I Nolu Protokole taraf değildir. Ulusal kurtuluş hareketlerine kuvvet kullanma yetkisi veren ve bu tür çatışmaları uluslararasılaştıran Protokolün 1. madde 4. fıkrasına karşı sürekli itiraz eden devlet konumundadır. Yine Türkiye 1997 Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılması Sözleşmesine karşı oy vermiştir ve özellikle bildirim yükümünü öngören hükümlere karşı olduğunu bildirmiştir (Pazarcı, 2013:249).

Öte yandan Türkiye deniz yetki alanlarının sınırlandırılması meselesinde “hakça ilkeler” ve “iyi niyet” ilkelerini ileri sürmektedir. Böylece ulusal çıkarlarımızı ilgilendiren, hayati konularda çok mantıklı ve güçlü hukuksal normları kullanarak karşı tezler ortaya koymaktadır.

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NİN DIŞ POLİTİKASINDA ULUSLARARASI HUKUKUN YERİ VE ETKİSİ

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası hukuk sorunları Türk Dış Politikası’nda önemini korumaya devam etmiştir. Bu sorunların başlıcaları şunlardır: Türkiye’nin Güneydoğu ve Irak’ta PKK ile mücadelesi, Yunanistan ile yaşanan Kardak kayalıkları krizi, Ermenilerin soykırım iddiaları; Avrupa İnsan Hakları Komisyonu’nun Loizidou kararı; 2010 yılı sonrası yaşanan Mavi Marmara Krizi; 2011’den beri yaşanan Doğu Akdeniz’deki deniz yetki alanlarının paylaşılması sorunu; 2011’den beri süren Suriye iç savaşı; son dönemlerde yaşanan Irak’daki istikrarsızlık ortamı ve IŞİD ile mücadele. Bütün bu problemlerin özünde uluslararası hukuk yatmakta ve Türkiye’nin bu problemlere ilişkin dış politika davranışlarının uluslararası hukuka dayanılarak meşrulaştırılması gerekmektedir.

Dış politikada bir devlet kendi çıkarını korumak pahasına uluslararası camiada uluslararası hukuku ihlal edebilir veya ihlal etmiş olarak adlandırılmayı göze alabilir ve hukuki kaygılardan çok siyasi kaygılarla hareket etmeye başlar (Piper, 1975:21). Bu durum kuşkusuz onun meşruiyetini etkileyecektir fakat kuralın ihlal edilmesiyle gelen kazanç meşruiyet eksikliğinin getirdiği zarardan fazla ise dış politikada uluslararası hukukun ihlal edilme olasılığı artmaktadır. Bu bağlamda kendi kaderini tayin hakkı güzel bir örnek teşkil etmektedir. Felsefi kökenleri çok eskilere dayanan self-determinasyon hakkının sınırları hala tam olarak çizilememiştir. Hakkın süjelerinin kim olduğu belli değildir. Sömürgecilik sonrası dönemde nasıl uygulanacağı hala açık değildir. Bu durum devletlere hareket alanı açmakta ve bu hakka dayanarak kazancın fazla olduğu durumlarda diğer uluslararası hukuk normları ihlal edilebilmektedir. Diğerlerinin yanı sıra 1992’de Dağlık Karabağ’ın Ermenilerce işgali, 2008’de Rusya’nın desteği ile Abhazya ve Güney Osetya’nın Gürcistan’da ayrılarak bağımsızlık ilan etmesi ve son olarak 2014’de Kırım’ın Rusya’ya bağlanması hep bu hak esasında olmuştur. Bu olaylar kendi kaderini tayin hakkı ile kuvvet

kullanma yasağı, devletlerin toprak bütünlüğü ilkesi ve iç işlerine karışma yasağı, *uti possidetis juris* ilkesi gibi normlar arasındaki çatışmayı yeniden gündeme getirmiştir. Ancak gücün belirleyici olduğu birçok durumda *de facto* durumlar zamanla meşruluk kazanmıştır.

A. Loizidou Davası ve Türk Dış Politikası'nın Sıkıntısı

15 Kasım 1983 tarihinde self-determinasyon hakkına dayanılarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) kurulduğunun açıklanması ve 1985 yılında halkoylaması ile KKTC Anayasası'nın kabul edilmesi ile Kıbrıs'taki Türk varlığı başka bir mecraya geçmiş oluyordu. Kuzey Kıbrıs'ta bir Türk devleti kuruluyor, her ne kadar uluslararası camiada tanınmamış da olsa Kıbrıslı Rumlardan bağımsız bir devlet yapılanmasına geçilmiş oluyordu. KKTC Anayasası'nın 159. maddesinde "*Kıbrıs Türk Federe Devletinin ilan edildiği 13 Şubat 1975 tarihinde terkedilmiş bulunan veya söz konusu tarihten sonra yasanın terkedilmiş veya sahipsiz taşınmaz mal olarak nitelendirdiği veya hüküm veya tasarrufu kamuya ait olması gerekli olup da aidiyeti saptanamamış olan tüm taşınmaz mallar, bina ve tesisler*"ın KKTC mülkiyetine geçirildiği belirtiliyordu.

Titina Loizidou adlı Kıbrıslı Rum kadın 1989 yılında Türkiye aleyhine Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nda (AİHK) dava açtı. Türkiye 1987 yılında AİHK'da bireysel başvuru hakkını tanımış ve yine 1990 yılında Komisyon'un yargı yetkisini tanımıştı. Loizidou başvurusunda AİHS'nin 3. (kötü muamele), 5. (kanunsuz tutuklama), 8. (konut hakkı) ve ek birinci protokolün 1. (mülkiyet hakkı) maddelerinin ihlal edildiğini iddia ediyordu. Dava sonuçta Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin önüne gitti ve 1996 yılında Mahkeme kararını⁵ verdi. Mahkemeye göre adada tek yasal hükümet ancak Kıbrıs Cumhuriyeti hükümeti olabilirdi. Mahkeme sözleşme açısından Kıbrıs'ın kuzeyinde Türkiye'nin yetkili ve sorumlu olduğu kanısına varmış, Loizidou'nun taşınmazlarını kullanmaktan sürekli olarak mahrum bırakıldığını belirterek, mülkiyet hakkının ihlal edildiğini belirtmiştir (Necatigil, 2006:62). Ayrıca Mahkeme 1998 yılında verdiği kararda Türkiye aleyhine tazminata hükmetmiştir.

Bu kararlar elbette ki Türkiye'yi KKTC'nin konumu bağlamında zora sokmuştur. Davada Türkiye'nin iddialarının yeterince değerlendirilmediği

⁵ Case of Loizidou v. Turkey, Application No. 15318/89, ECHR, 1996. Dava metnine şu adresten erişilebilir; [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58007#{\"itemid\":\[\"001-58007\"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58007#{\), Erişim tarihi: 25.09.2014.

sıkça dile getirilmiştir. Bir insan hakları mevzusu Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki tezlerini uluslararası ortamda daha da zora sokmuştur. Dünyanın insan hakları konusundaki en etkin ve saygın mahkemesi, Türkiye'yi Kıbrıs'ta işgalci güç olarak görmüştür. Mahkeme Türk ordularının Kıbrıs'taki varlığı dolayısıyla bölgede etkin kontrol uyguladığını ve böylece AİHS madde 1 gereği uyuşmazlığın yetki açısından kabul edilebileceğini belirtmiştir (Deutsch, 2012). Türkiye'nin Kıbrıs bağlamındaki politikası ve uluslararası alanda tanınma noktasındaki girişimleri önemli ölçüde sekteye uğramıştır.

B. Mavi Marmara Krizi ve Uluslararası Deniz Hukuku

Mavi Marmara Krizi (Aktaş, Guntay, 2012:382-390), aynı adlı gemiye İsrail ordusu tarafından yapılan ve 9 Türk vatandaşının hayatını kaybettiği Türkiye-İsrail arasında yaşanan krizdir. Gazze'ye yardım götürmek amacıyla İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı'nın (İHH) öncülüğünde insani yardım malzemesi taşımak amacıyla yola çıkan 6 gemilik filoya İsrail ordusunun 31 Mayıs 2010 tarihindeki müdahalesi ve bu müdahalenin en sert şekliyle Mavi Marmara adlı gemide gerçekleşmesi sonucu yaşanan ölümler ve sonrasında İsrail'in yardım gemilerini Ashdod limanına çekmesi ve Türk vatandaşlarını tutuklaması büyük bir krize yol açmıştır. Türkiye, İsrail'in bu tutumuna karşı uluslararası ortamlarda birçok girişimde bulundu. Türkiye İsrail'in hareketinin uluslararası hukuka aykırılık oluşturduğunu iddia etmiştir. Bu bakımdan Türk dış politikasında uluslararası hukuk bir kez daha gündeme gelmiştir.

Mavi Marmara'ya yapılan saldırının İsrail kıyılarının yaklaşık 70 deniz mili açığında gerçekleşmesi hukuki tartışmayı doğurmuştur. Fakat karasularının dışında açık denizde veya (kıyı devletinin düzenlemelerine uygun olarak) münhasır ekonomik bölgede, diğer devletlerin seyrüsefer serbestisi vardır. İsrail'in 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne taraf olmamasına rağmen uluslararası teamül kurallarına riayet etmek durumundadır. Olayda ancak bu geminin deniz haydutluğu, izinsiz yayın, köle ve uyuşturucu madde ticareti yapması veya uyrukluğu belli olmayan gemi olması durumunda (Churchill, Lowe, 1991:168-173) İsrail'in gemiyi ziyaret etme hakkı olabilirdi. Ayrıca İsrail'in bu hakkı olsaydı bile insanlara ateş etme yetkisi bulunamazdı. Olayda açıkça bir orantısızlık durumu söz konusudur. İsrail ise gemide kendisine provokasyon yapıldığını ve askerlerin meşru müdafaa da bulunduğunu ileri sürmektedir, fakat bu iddianın

kabul edilmediği görülmektedir (Bisharat, James, Mishaan, 2011). İsrail'in uluslararası hukuka aykırı bir fiil işlediği için tazminat sorumluluğu söz konusudur. Türkiye'nin tazminat ve özür talepleri uluslararası hukuka dayanmaktadır. Nitekim 22 Mart 2013 tarihinde Netanhayu Erdoğan'a kriz hakkındaki özür beyanını iletmiştir. Fakat bu olumlu sayabileceğimiz özür olayı, olumsuz addedebileceğimiz Palmer raporundan sonra gelmiştir. Palmer raporu Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin girişimiyle kurulan soruşturma komisyonunun çalışmaları sonucunda Temmuz 2011'de halka açıklanmıştı. Bu raporun önemli olan bir kısmında İsrail'in Gazze'ye karşı uyguladığı deniz ablukasının uluslararası hukuka uygun olduğu ve öldürmelerin meşru müdafaa kapsamında değerlendirilmesi gerektiği görüşü yer almaktaydı (Aksar, 2012:25-26). Bu durum Türkiye'nin savunduğu tezlerin tam tersini yansıtmaktaydı. Zira Türkiye'nin amacı "sui generis" nitelikteki bir silahlı çatışmada abluka uygulamanın uluslararası hukuka aykırı olduğunu tescil ettirerek barışa hizmet etmektir. Ancak süreç ters yönde gelişmiş ve bağlayıcı olmasa da siyasi açıdan önemi olan bu rapor kabul edilmiştir. O yüzden bu raporun uluslararası camiada daha fazla eleştirilmesi ve rapora mütemadi bir şekilde karşı çıkılması gerekirdi. Fakat en azından şunu söylemek mümkündür ki, Mavi Marmara krizinde Türk dış politikasının söylemi "uluslararası hukuk kurallarına riayet edilmesi" yönündedir ve bu bakımdan karşı taraf olan İsrail'in "uluslararası hukuku çiğneyen devlet" olarak zikredilmesi uluslararası hukukun dış politika aracı olarak kullanıldığını göstermektedir.

SONUÇ

İncelediğimiz örnek olaylarda görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti doğduğundan beri, uluslararası hukuk dış politikasında önemli bir unsurdur. Türkiye çeşitli sorunlar karşısında savunmasını uluslararası hukuka dayanarak yapmak durumundadır. Ayrıca uluslararası hukuka dayanılmadığı sürece bir kaos ortamının doğabileceğini de belirtmek gerekir (Sönmezoglu, 2005:680). Türkiye'nin Lozan Antlaşması'ndan itibaren uluslararası hukuka saygılı olma davranışı dış politikasının ana karakteristiğinden biridir. Fakat her devlet gibi dış politikasında uluslararası hukuku kendi lehine çekmek istemektedir.

Her ne kadar uluslararası sistemde iç hukuktaki gibi üstün bir otorite olmasa ve bu yüzden uluslararası hukukun varlığını bile tartışanlar olsa da,

uluslararası belli normların doğduğu ve bu normların barışı sağlamak için gerekli olduğu gün gibi açıktır. Bu bakımdan devletler çıkarlarını korumak bağlamında realist bir çerçevede, hem de idealist ilkelere uymak bakımından (ya da böyle gözükmek için) dış politikalarında uluslararası hukuka uygun davranma ihtiyacı hissederler. Fakat genellikle devletlerin ilkelere uyması da çıkarlarına uyduğu içindir. Uluslararası hukuka uymak devletlere çoğu zaman bir itibar (*reputation*) kazandırır (Guzman, 2008:34-41). Ayrıca bu uyum onlara meşruiyet zemini de sağlar. Büyük devletlerin uluslararası hukuku kendi çıkarları yönünde etkileme gayretleri olsa da, bazı temel ilkelerin korunması durumu söz konusudur ve dış politikada bu ilkelerin etkisi her zaman görünecektir. Bunun yanında büyük devletlerin uluslararası hukuku kendi lehlerine değiştirme kapasiteleri vardır. Çünkü hegemon durumda olan devletler önemli sayıda devleti etkileyerek bir sözleşme oluşturabilirler veya bir teamül kuralının oluşmasına neden olabilirler. Türkiye gibi orta ölçekte olan devletler veya küçük devletler ise genellikle dış politikalarında ya kendi çıkarlarıyla uyuşmama olasılığı olan uluslararası hukuk kurallarını lehlerine yorumlamaya giderler ya da o kuralı çiğnemek zorunda kalırlar. Hatta kuralı çiğnedikleri durumda dahi meşruiyet kaygılarıyla kuralları farklı bir biçimde yorumlayarak aslında kural ihlali yapmadıklarını ileri sürerler. Böylece uluslararası hukuk dış politika açısından hem bir araç konumunda hem de bir engel konumunda olabilir. Ayrıca Ege deniz alanları uyuşmazlığında olduğu gibi devletler teamül kurallarının oluşumundan önce sürekli itiraz ederek bu kendi aleyhine uygulanabilecek kuralların etkisinden kurtulmaya da çalışmaktadırlar. Bunun haricinde ilk kısımda gösterdiğimiz gibi uluslararası hukuk bir dış politika aracı olarak çeşitli varyasyonlarla ve uluslararası sistemin yapısına bağımlı olarak kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksar, Yusuf (2012), “Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.9, Sayı. 33, ss. 23-40
- Aksar, Yusuf (2013), *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II*, Seçkin Yayınları, Ankara
- Aktaş, Hayati, Vahit Güntay (2012), ”Mavi Marmara Krizi”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz*, Kripto Yayınları, ed.Haydar Çakmak, Ankara

- Alden, Chris, Amnon Aran (2012), *Foreign Policy Analysis: New Approaches*, Routledge, Oxon
- Arslan, Ozan (2008), "I.Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihad ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Vol.10(1), ss. 261-278
- Bacık, Gökhan (2007), *Modern Uluslararası Sistem: Köken, Genişleme, Nedensellik*, Kaknüs Yayınları, İstanbul
- Balcı, Ali (2013), *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul
- Balcıoğlu, Mustafa, Mehmet Akif Kütükçü (2004), "Cumhuriyetin Uluslararası Hukuk Alanındaki İlk Başarısı: Bozkurt-Lotus Davası", *Cumhuriyet'in 80. Yılına Armağan*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, ss.87-104
- Başeren, Sertaç Hami (2003), *Ege Sorunları*, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayını
- Bisharat, George, Carey James, Rose Mishaan (2011), "Freedom Thwarted: Israel's Illegal Attack on the Gaza Flotila", *Berkeley Journal of Middle Eastern & Islamic Law*, Vol.4, ss. 85-115
- Bölükbaşı, Süha (2001), "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, der. Şaban H. Çalış, İhsan Dağı, Ramazan Gözen, Liberte Yayınları, Ankara, ss. 243-270
- Case of Loizidou v. Turkey, Application No. 15318/89, ECHR, 1996, [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58007#{"itemid":\["001-58007"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58007#{), Erişim tarihi: 25.09.2014
- Churchill, Robin Rolf, Alan Vaughan Lowe (1991), *The Law Of Sea*, Manchester University Press, İngiltere
- Davidson, Roderic H. (2000), "Modernization of Ottoman Diplomacy in the Tanzimat Period", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 11, ss. 862-874
- Deutsch, Ulrike (2012), "Loizidou Case", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, online edition, Oxford University Press, Oxford

- Efegil, Ertan (2012), *Dış Politika Analizi*, Nobel Yayınları, Ankara
- Erol, Mehmet Seyfettin (2012), "Sovyet Talepleri(Stalin) Krizi", *Türk Dış Politikasında 41 Kriz*, Kripto Yayınları, ed. Haydar Çakmak, Ankara
- Taşdemir, Fatma (2006), *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvet Kullanma Yetkisi*, USAK Yayınları, Ankara
- Taşdemir, Fatma (2012), *Kıbrıs Adası Açıklarında Petrol ve Doğalgaz Arama Faaliyetleri Kapsamında Ortaya Çıkan Krizin Hukuki, Ekonomik ve Siyasi Boyutları*, Ankara Strateji Enstitüsü, Ankara
- Fırat, Melek (2009), "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası Cilt 1 1919-1980*, ed.Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul
- Grewe, Wilhelm G. (2010), *The Epochs of International Law*, De Gruyter, Berlin
- Guzman, Andrew T. (2008), *How International Law Works: A Rational Choice Theory*, Oxford University Press, Oxford
- Handeyside, Hugh (2007), "The Lotus Principle in ICJ Jurisprudence: Was the Ship Ever Afloat?", *Michigan Journal of International Law*, Vol. 29, ss. 71-94
- İnan, Yüksel (1995), *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, Turhan Kitabevi, Ankara
- İnat, Kemal, Ali Balcı (2007), "Dış Politika: 'Geleneksel'den 'Postmodern'e Teorik Perspektifler", *Uluslararası Politikayı Anlamak: 'Ulus Devlet'ten Küreselleşmeye*, der. Zeynep Dağı, Alfa Yayınları, İstanbul, ss. 212-286
- Kodaman, Timuçin (2008), "Lozan(Lausanne) Barış Konferansı", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, ed. Haydar Çakmak, Ankara, ss. 134-139
- Kösebalaban, Hasan (2014), *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*, Bigbang Yayınları, Ankara
- Kuran, Selami (2009), *Uluslararası Deniz Hukuku*, Türkmen Kitabevi, İstanbul
- Meray, Seha L. (1975), *Devletler Hukukuna Giriş II.Cilt*, Ankara
- Necatigil, Zaim M. (2006), *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve AİHM Kıskaçında Türkiye*, Turhan Kitabevi, Ankara
- Öktem, Emre (2013), *Uluslararası Teamül Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul

- Özcan, Gencer (2014), “Dış Politika Analizi”, *Küresel Siyasete Giriş*, ed. Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014
- Özersay, Kudret (2009), “Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, *Türk Dış Politikası Cilt I (1919-1980)*, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul
- Pazarcı, Hüseyin (2004), “Türk Dış Politikasının Yönlendirilmesinde Uluslararası Hukuk Etkeni”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, ss. 107-1016
- Pazarcı, Hüseyin (2013), *Uluslararası Hukuk*, Turhan Kitabevi, Ankara
- Pazarcı, Hüseyin (2004), *Uluslararası Hukuk Dersleri I*.Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara
- Piper, Don C. (1975), “Foreign Policy Outputs and International Law”, *Foreign Policy Analysis*, ed. Richard L. Merritt, USA, ss.21-28
- Schwarzenberger, George (1984), “Clausula Rebus Sic Stantibus”, *Encyclopedia of Public International Law*, Instalment 7, ed. Rudolf Bernhardt
- Sönmezoğlu, Faruk (2005), *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, İstanbul
- Sur, Melda (2006), *Uluslararası Hukukun Esasları*, Beta Yayınları, İstanbul
- Tayfur, M. Fatih (1994), “Main Approaches to the Study of Foreign Policy: A Review”, *METU Studies in Development*, Vol.21(1), ss. 113-141
- Tezcan, Durmuş (1995), “Bozkurt-Lotus Davasının Uluslararası Hukuktaki Yeri ve Önemi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, II/4-5, ss. 267-274
- Uz, Abdullah (2007), “Teori ve Uygulamada Self Determinasyon Hakkı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 3, No: 9, ss. 60-81
- Versan, Vakur (1999), “Osmanlı Devletinde Tanzimat’tan Sonra Batı Devletler Hukukunun Benimsenmesi”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: İki Yüzyıllık Süreç*, Yayına Hazırlayan İsmail Soysal, Ankara, ss. 105-112
- Villiger, Mark E. (2009), *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden

The Academic Elegance

“Elegant solutions to intellectual challenges”

THE EURO-CENTRIC FOUNDATIONS OF THE ‘EURO-MEDITERRANEAN SECURITY’*

Gökçen YAVAŞ**

Abstract

This article attempts to analyze how the EU has one-sidedly conceptualized the ‘Euro-Mediterranean Security’ to maintain security and stability in the Mediterranean region, mainly on defensive purposes. It argues that the EU as the core and institutional form of the European Security Complex region has constantly tried to prevent its territory from the very adverse effects of the political, social and economic insecurities that are born out of the southern shore of the Mediterranean region. Therefore, the EU’s recent attempts known as the ‘Euro-Mediterranean Partnership’ that has started in 1995 with the Barcelona Process are labeled no more than a construction of a ‘secure and unthreatening environment’ in the region. With this attempt, the Europeans have built up a strong link between the Mediterranean and Europe by creating a ‘Euro-Mediterranean’ form of security environment. The article scrutinizes the concept of ‘Euro-Mediterranean security’ through deconstruction of Europe’s main security threats identified as migration, Islamic fundamentalism, terrorism, military issues, political and economic instabilities at the EU level.

* This study is partly based on and progressed from the author’s Ph.D. thesis entitled “Euro-Mediterranean Security and Italy: From the Regional Security Complex Theory Perspective” which she defended at the EU Institute of Marmara University in 2010. This study was also presented as a paper in the Millennium Annual Conference at London School of Economics and Political Science in 2013.

** Assistant Professor, Kocaeli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, gokcen.yavas@kocaeli.edu.tr

Keywords: Eurocentrism, European Security, Mediterranean, Euro-Mediterranean Security

‘AVRUPA-AKDENİZ GÜVENLİĞİ’NİN AVRUPA-MERKEZCİ TEMELLERİ

Özet

Bu makale Avrupa Birliği’nin Akdeniz’de savunma temelli ve güvenlik ve istikrarı sürdürmek amacıyla tek taraflı olarak ortaya koyduğu ‘Avrupa-Akdeniz Güvenliği’ kavramını analize etmektedir. Makale Avrupa Güvenlik Kompleksi bölgesinin merkezi ve kurumsal şekli olan Avrupa Birliği, Akdeniz bölgesi’nin güney kıyısından gelen siyasi, sosyal ve ekonomik düzeydeki güvenlik sorunlarının olumsuz etkilerinden topraklarını korumaya çalıştığını öne sürmektedir. Bu nedendir ki Barselona Süreci adıyla 1995 yılında başlayan ve ‘Avrupa-Akdeniz Ortaklığı’ olarak bilinen AB’nin son girişimleri, bölgede güvenli ve tehlikesiz bir çevrenin oluşturulmasından başka bir durumla açıklanamaz. Bu girişim ile Avrupalılar ‘Avrupa-Akdeniz’ tarzı bir güvenlik çevresi oluşturarak Akdeniz ve Avrupa arasında güçlü bir bağ oluşturmaya çalışmaktadır. Bu makalede, AB düzeyinde, göç, İslami köktendincilik, terörizm, askeri konularda, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar olarak tanımlanan Avrupa’nın temel güvenlik tehditleri söylemleri üzerinden yapılandırılan ‘Avrupa-Akdeniz güvenliği’ kavramı incelenmektedir.

Anahtar sözcükler: Avrupa-merkezcilik, Avrupa Birliği, Akdeniz, Avrupa-Akdeniz Güvenliği

INTRODUCTION

In this study, the main theoretical understanding in European security derives from a basic definition of regional security: Security is essentially a relational phenomenon explaining that units in a given security structure are closely connected to each other. This definition well coincides with the Regional Security Complex Theory, which argues that a cluster of states are geographically located in the same region and whose security cannot be considered independently from each other. According to the theory, states in a regional security complex are born, interact and can even abolish their boundaries by forming entities such as the European Union (EU). Thus the EU has become the institutional form of the European Security Complex. Under these conditions it would not be erroneous to say that security

perceptions and practices of the European states which are made up of a number of shared internal beliefs, norms and values also have planted the very seeds of the European security since the mid-20th century. Therefore the construction of the security from the European aspect in general embarked upon a common identity, understanding, stance or action vis a vis any issue, policy and/or party.

In particular, since the end of the Cold War, for the Europeans, the Mediterranean region has been much more exposed to transnational or trans-regional risks flowing from the South towards the North beyond the global security concerns. From a Eurocentric perception, these security threats originating from the Middle East and North Africa region – then to be publicized as the MENA- are linked to the challenges to European security. The main security threats and risks comprise international terrorism, migration, political and economical instabilities which are claimed to challenge and almost peril the European integrity and identity. Under the circumstances of instability and socio-economic breakdown, the EU has developed a new framework of ‘Euro-Mediterranean Partnership’ built upon its security discourses and practices towards the MENA region. This would be taken up as the EU’s security policy towards the Mediterranean region. In this respect, the EU has implemented a tangible policy since 1995 prospecting a unique region of political, security and economic cooperation. More concretely, a work program based on regular political dialogue, economic and financial cooperation was launched under the ‘partnership’ and ‘cooperative security measures’ in particular with its ‘political and security basket’. The partnership policies specifically aim at containing the very adverse effects of the political, social and economic insecurities in the MENA region and to prevent them from entering into the European territory. However, this attempt has been no more than one-sided that is, the Eurocentric modeling of a security region: the ‘Euro-Mediterranean’. Put differently, the ‘Euro-Mediterranean Partnership Policy’ is clearly derived from a European construction of security region that is made up of security concerns and cooperative policies. The construction of the security that is based on both exclusive contradictory and cooperative aspects also fit in well with the responses to the European insecurities. The main goal of this initiative contains basically defensive purposes in the sense that the EU/European Security Complex Region

constructs and maintains its security through a number of discourses and instruments vis a vis the ‘outsiders’, that is the South.

In this article the focus will be first on the theoretical explanation of the European security and the Eurocentric concept of ‘Mediterranean’ which then becomes the ‘Euro-Mediterranean’ with reference to a number of scholars working on the East-West relations, namely, Said, Huntington and Hubson. Accordingly, a number of security issues including migration, Islamic fundamentalism, terrorism, military issues, political and economic instabilities have been underlined with reference to the Euro-Mediterranean security policy-making processes including events, official documents, speeches given by the European leaders.

The organization of the paper will be as follows: Firstly a theoretical and a conceptual background will be given with a focus on Regional Security Complex Theory. Here, the aim is to utilize the RSCT in explaining the construction of the European security. Secondly the conceptions on Eurocentrism will take place. Therefore, the controversial concepts of the ‘Mediterranean’ and the ‘Euro-Mediterranean’ will be discussed. In the last part, the main security issues will be closely linked to Eurocentric concerns in the ‘Euro-Mediterranean region’.

1. THEORIZING EUROPEAN SECURITY

In explaining the European security, this study is built upon the Regional Security Complex Theory (RSCT) that was first drawn up by Buzan in 1991 and almost after a decade developed by Waever and Buzan in 2003. The theory assumes that the EU is an institutional form and an important part of the European Security Complex Region which has almost become a single unit identifying its own security needs and concerns. Thus, over time, the continent has become a defensive unit standing against redefined security threats. This part is helpful to explain the European security formation and how it took a defensive position vis a vis the other regions in line with the RSCT.

The RSCT, on the whole, allows us to analyze the security dynamics at regional levels.¹ The point of departure of the theoretical argument in this study is that: ‘most threats travel more easily over short distances

¹ It is a theory primarily created for understanding mainly international system and balance of power structure and the distinction between regional level and international level.

than over long ones, security interdependence is normally patterned into regionally based clusters: security complexes.’ Each complex builds its own security dynamics and zones of interaction and has evolved through a common history, and political and material factors (Buzan-Waever, 2003:47). Accordingly, a regional security complex is defined as ‘a set of units whose major processes of securitization, desecuritization, or both are so interlinked that their security problems can not reasonably be analyzed or resolved apart from one another’ (Buzan- Weaver- de Wilde, 1998:201). In particular in the post-Second World War period - states in Europe over time have become strictly tied to each other evolving from enmity to amity form and almost turned Europe into more exclusive continent vis a vis third parties, mainly their neighboring region. This evolution is also articulated in Watson’s analysis by which he explains how ‘European international society’ is seen as a ‘unity’ which produces its institutions and rules and expands them simultaneously. In security terms, the Europeans are expanding their liberal values throughout the surrounding regions, namely, the East or South. The European continent then under the Union can be marked as a ‘self-constituting and exceptional entity.’ (cited in Hubson, 2012:223-25)

In definition, the EU/European security complex is made up of the Western, Central and Eastern Europe. Regions are analyzed in two parts: The first one is the neorealist perspective; the other one is the constructivist perspective that is also related to several elements of the English School and the Copenhagen School. From the neorealist perspective, regional security complex is formed by (territorially connected) individual states in a security environment ranging from anarchic to mature anarchic security system.² On the other hand, this theory borrows from the constructivist approach, in particular the ‘securitization theory’ of Copenhagen School. This side utilizes the ‘securitization’ theory which explains the ‘political processes by which security is constituted.’ (Buzan-Waever, 2003:4). In this respect, to understand the construction of the ‘Euro-Mediterranean security’ it would be helpful to examine what Waever notably argues on security (Waever, 1995:46-86). For him, security is a kind of ‘discursive

² In a polar structure, states possess capabilities to play certain roles in regional and international politics regarding a range of security issues. In this polarity spectrum there are several states qualified in terms of ‘power’ (ranging from great power to regional powers.)

act' as a 'speech act' by which a security issue is described as 'important' and 'urgent'. Buzan, Waever and de Jaap (1998) argue that 'in security discourse, an issue is dramatized and presented as an issue of supreme priority; thus labeling it as security, an agent claims a need for and a right to treat it by extraordinary means' (Buzan- Weaver, et al., 1998:26). Here the point is not to assess some objective threats that must really be defended and secured, but it is concerned with the process of constructing a shared understanding of what is to be considered and collectively responded to as a threat. McDonald argues that language itself constitute security in particular forms of language – be they spoken or written in a particular context (McDonald, 2008:68).

For the theory, security is a general term that can vary across the sectors. Security means 'survival' in the face of existential threats differing from sector to sector. The sectors are defined as 'views of the international system through a lens that highlights one particular aspect of the relationship and interaction among all of its constituent units' (Buzan, Weaver et al., 1998:27). If security implies interactions and relations among states and societies, it is appropriate to differentiate the sectors or types of interaction (military, political, economic, societal and environmental). The existence of threat and the nature of survival still remain but differ across different sectors and types of unit.

2. FROM MEDITERRANEAN TO EURO-MEDITERRANEAN

While the term 'Mediterranean' has several interpretations in the fields of history, politics, cultural/ anthropological studies and economics, the concept of 'Euro-Mediterranean' - remaining at a technical level- is relatively a new concept. The latter seems more comprehensive in that it embraces all the member states of the European Union as well as the Middle East and North Africa (MENA) region, and denotes a deliberately constructed area for the maintenance of extensive cooperative and partnership policies. Therefore, it would not be erroneous to argue that from the Eurocentric point of view both terms might have nearly the same elements in nature in security realm.

As a fact, the concept of 'Mediterranean' presents a more controversial depiction. Historically, in terms of the division between 'Orient' and 'West', 'Mediterraneanism' has been deemed a 'divided construct'

(Xenakis- Chryssochoou, 2001:117). Due to such a division, a sense of a 'unity' failed to be achieved. Besides the clashing definitions of the Mediterranean, there are also a variety of security issues that create a certain division between the two shores of the region. Remaining loyal to their Euro-centric approach as prior, since the decolonization period by the 1945, the EU has begun to urge a 'unity' in a defined geographical region under the name of 'Euro-Mediterranean Partnership'.

Historically, the observations on the region always resulted in different descriptions but still try to keep the region unified in definition: In geographical terms, the Mediterranean covers the North Africa (the Maghreb), the south-western part of Asia (the Mashreq), and the southern Europe. The region also comprises the Black sea connecting the Turkish Straits; and the Red Sea by the Suez Canal; and the Gibraltar passage extending to the Atlantic Ocean. Such a definition at the same time leads to several historical explanations highlighting not only trade and cultural exchanges but also conflicts and conquests throughout the centuries. Many scholars mostly inspired by the French historian Braudel (2002) might talk of a common Mediterranean identity grounded on great civilizations dating back to the Palaeolithic ages beyond its geographical categorization. Braudel's definition is indeed far from today's Mediterranean concept: One can hardly find a division in the Mediterranean history; instead, the region is conceptually described as a 'dynamic region where a persistent human activity –mainly the social and economic activities- develops early civilizations comprising of Islam or Ottoman, European and Asian domains' (Braudel, 1993; Braudel, 1996).

Although Braudel emphasizes the unity of the Mediterranean region historically and today, there appeared much division in the region rather than tendencies towards the creation of one identity around the two shores of the Mediterranean (Braudel, 2002). This division is not only classified geographically or economically but also identified intellectually. In particular in terms of identity the North and the South are interpreted in different categories: The former is as modern and secularized whereas the latter is religiously conservative. The European perception and expression of the Mediterranean well fit into Hubson's categorization of the Euro-centric roots of the international theory making: European security policy constructions can be well explained at both subliminal and manifesting levels. For Europe/the EU thus Euro-centism is highly dependent on its

‘values and ideal normative referents. (Hubson, 2012:1)’³ In particular, for the post-1989 period, the European perception towards the East/South is well explained within the ‘manifest Eurocentric notion’ that signifies the ‘failed states’ in the East and ‘inherent superiority of Western civilization’ in particular in identifying the major security priorities since 1989 (Ibid.:326). For example more toughly Huntington (1993) manifests a defensive Eurocentric form with his work entitled ‘Clash of Civilizations?’ that describes the relations as the ‘fault lines between the Western and the Islamic civilizations.’ He sees ‘cultural differences as the fundamental source of the conflict’ (Ibid.). Said (2003) on the other hand argues that it was no more than a creation of an opposite of West as Islam, with the purpose of identifying their major threat. He criticizes the Western historical, cultural and political perceptions of the East what he calls ‘Orientalism’. The origins of this perception towards the East can be found in the British and French domination of the Eastern Mediterranean during the eighteenth century (Ibid.:17). The West thus had drawn a cultural and political vision of their own reality that promoted the difference between the familiar (Europe, the West, ‘us’) and the strange (the Orient, the East, ‘them’) (Ashcroft- Ahluwalia, 2008:57).

In terms of geography, more concretely, in progressing a regional aspect towards the Mediterranean, it would be helpful to consider the Mediterranean according to its sub-regional settings separately. The Mediterranean includes at least two international regions: The first one is the north-western sector, the other one is the south-eastern sector. Southern Europe includes Portugal, Spain, France, Italy, Greece, Turkey, Cyprus and Malta; and Southern Mediterranean covers the Mashreq (Jordan, Israel, Lebanon, Jordan, Egypt and the Palestinian Authority); and the Maghreb (Morocco, Algeria and Tunisia) (Xenakis, 1999:256).

On the other hand, technically, the concept ‘Euro-Mediterranean’ was first used for the creation of a partnership in the Mediterranean region which would cover all of the member states of the EU and other concerned MENA countries. Even though in the official documents the conceptualization of the ‘Euro-Mediterranean security’ is not clearly uttered, its ‘security’ dimension which the Partnership is built upon can clearly be deduced from

³ For Hubson, Eurocentric elements can be found in international relations theories categorized as ‘manifest’ or ‘subliminal’, and ‘pro-imperialist’ or ‘anti-imperialist’ between the eras 1760-2010.

the whole framework of the Process in discursive and practical levels. For example, the formal objective of the EMP is 'to create a zone of peace, stability and shared prosperity' (Tanner, 2004:237). This gives a sense that there is an extensive understanding of the goal of the 'Euro-Mediterranean Partnership' that can be seen as the EU's security policy constructions towards the Mediterranean (European Commission, 1995). Likewise, certain academic studies have been done in the WEU Institute for Security Studies on the 'future of the Euro-Mediterranean Security Dialogue' aiming at enhancing the security dimension of the Partnership in 2000 (Ortega, 2000). Biscop also developed a concept of 'Euro-Mediterranean security' in 2002 mainly focusing on military security dimension (Biscop, 2003). It would not be erroneous to say that the security here contains both political, economical and social aspects as well as military aspects. For example, Tanner (2004:137) claims that for the informal purpose of the construction of the Partnership is 'to defuse migratory pressures from the South by creating stability and supporting economic development.'

One of the innovations of the EMP is first that it changes the definition of security and brought a new comprehensive security understanding. Panebianco (2003:3) states that:

the redefinition of a security streamline that emerged in the post-Cold War world due to the rising of challenges and threats stemming not just from hard security but prominently from political and economic challenge and soft security is reflected in the EMP where security is defined comprehensively. A broad definition of security aims at promoting initiatives to prevent illegal military, terrorism, organized crime, drug trafficking, or economic and social insecurity.

The Work Program' agreed in Barcelona includes a new, comprehensive Euro-Mediterranean partnership focuses on three key aspects:

political and security aspect aims to establish a common area of peace and stability; the economic and financial aspect hopes to allow the creation of an area of shared prosperity; the social, cultural and human aspect aims to develop human resources and promote understanding between cultures and exchanges between civil societies (Derisbourg, 1997:9-10).

Accordingly, through the process, involving states would cooperate in political, economic and security terms from the notion of ‘cooperative security’.⁴ The EMP aimed to create a free trade area in the Mediterranean by 2010.

As a consequence, the concept of Euro-Mediterranean is produced from the concept Mediterranean indicating that both the EU and MENA countries in a given cooperative framework. The concept of ‘Mediterranean is not replaced in general by the ‘Euro-Mediterranean’, as it refers to the Southern part of the European continent and the North Africa region. In European policies, in security construction and policy making the whole member states of the EU are included in the process as they are - interdependently and entirely- affected by the adverse effects of the Mediterranean instabilities. In this study the assumption that the Europeans (clustered within a region) are introducing and exerting the Eurocentric conception of the Mediterranean under the name of ‘Euro-Mediterranean’.

3. CONSTRUCTING THE ‘EURO-MEDITERRANEAN SECURITY’

The Euro-Mediterranean Security is a combination of an understanding of both European security and ‘Mediterranean/Mediterraneanism and Euro-Mediterranean’ from a Eurocentric perspective. In this section, after giving a historical background of concrete policies one-sidedly constructed by the European Union, a number of

A. Historical Background

The EU’s security construction of the ‘Euro-Mediterranean Security’ in practice has gone through a number of processes since the post-Second World War: ‘the rapprochement’ (1961-1972), the Global Mediterranean Policy (1972-1989); the Renovated Mediterranean Policy (1989-1995) (Weidenfeld, 1992). Until the Barcelona Process, the initiatives remained limited in scope and purpose. During the 1990s, the Union has needed an extensive and institutionalized structure in coping with the security issues

⁴ This is also based on an OSCE like entity. During the Cold War, the regime or region building processes were witnessed with the launch of the Helsinki Process in 1975 between the East and the West. So, the OSCE model would be a model for the EMP in terms of improving the ‘transparency, and the predictability of factors that characterize the security considerations in the region.’

in the Mediterranean region. So, a broad partnership was outlined and adopted by the participant states in the Euro-Mediterranean Conference of Ministers of Foreign Affairs in Barcelona on 27-28 November 1995 (European Commission, 1995). It marked the starting point of the Euro-Mediterranean Partnership (also named 'the Barcelona Process' then turned into the Union for the Mediterranean) as a wide framework of political, economic and social relations between the Member States of the European Union and Partners of the Southern Mediterranean. The project is a multilateral framework of political, economic, and social relations in twenty-eight countries or territories around the Mediterranean.⁵ The Process was then to be supplemented by the European Neighborhood Policy that started in 2004 and replaced/redefined by the 'Union for the Mediterranean' initiative in 2008. Xenakis and Chrysoschoou (2001:27) contend the initiative as the 'European efforts to develop a set of harmonious and balanced, albeit not-symmetrical, relations across the Mediterranean.'

The EU's initiatives also well fall into Hubson's arguments on the Eurocentric thinking of the Western constructions related to the South. In line with his analysis in IR thinking, during the eras of 1945-1989 and 1989-present, the EU symbolizing the West respectively in both anti-imperialistic and imperialistic forms is seen as a pioneer in being a path for the Easterners and Southerners. Thus from a Eurocentric point of view, between 1945 and 1989 the EU has become a 'pioneering agency' which led the South to a more civilized world through a number of auto-development mechanisms. Standing away from anti-imperialistic intentions, due to decolonization period, the West initiated a number of rapprochement policies. However with the end of the Cold War era, the EU has re-evaluated its security priorities and constructs its policies upon more liberal and value exporting ways (Hubson, 2012).

Coming to the post-1989 era, the EU's security constructions have taken much more a 'manifest Eurocentric' form where the West sees itself as the most 'exceptional institutional genius' which should be followed by

⁵ In addition to the fifteen EU states, the EMP included Algeria, Cyprus, Egypt, Israel, Jordan, Lebanon, Malta Morocco, Syria, Tunisia, Turkey and the Palestinian Authority. Libya has observer status since 1999 as Libya was excluded from the Conference because of the UN sanctions over the Lockerbie affair. With the EU Enlargement of 2004, 2007 and 2013, the EMP included thirteen more countries comprising Cyprus and Malta, the Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland Slovakia and Slovenia, Bulgaria, Romania and Croatia.

the East and South in order to develop in many aspects. Doing so, they might be a more 'civilized' area that does not pose any threat to the Northern shore of the Mediterranean (Ibid.). In this context since 1989 Europe has been 'transformed' and 'redefined': it has no longer remained under the threat of mutual nuclear destruction and any possibility of escalating East-West confrontation in the continent. Europe has entered a new era of 'regional threats and risks' which may also be labeled as the 'areas of securitization'. The periods when Europe itself felt insecure are divided into three: The end of the Cold War, 'the threatening East' was no longer voiced by the West, instead the Europeans set their eyes on the Southern instabilities. Secondly, the terrorist attacks against the US have pushed Europe to new political, social and military threats. Thirdly, with the emergence of the Arab Change in 2010, new threats such as 'rising numbers of refugees, the electoral success of the political Islam and increasing armed tensions' appeared in the region (Asseburg, 2012:58). The sources of insecurities have nearly remained the same for the Europeans. Before assessing the 'challenges and risks' emanating from the European Union's southern circle, it would also be worth referring to what Aliboni (2002:15-17) classifies in outlining these security concerns: There are North-South dimension and South-South dimension.⁶ The first securitization process related to North-South dimension include the European asymmetric strategies formed against state-supported terrorism and other kinds of attacks; impacts of the proliferation of weapons of mass destructions; so-called failed states; and immigration issue. The second dimension is assumed as the South-South relations through which the Europeans push the Southerners to take security measures in the Southern side of the Mediterranean. Because the Southern instability stems from domestic and inter-state instability, economic, political and social underdevelopment (Ibid.).

B. Main Issues

Main statements that are linked to the securitization processes will be on the main security issues such as migration and related issues; terrorism and Islamic fundamentalism; military issues; and political and economic stabilities. The articulation of these threats has been all derived from the

⁶ North-South dimension is used for the relations and interaction between the Northern countries of the Mediterranean and the South-South dimension whereas the 'South-South' implies the relations between the Partner countries of the EU in the Southern Mediterranean.

official documents and speeches given at both European and national levels. The official documents and implementations will not only cover those of the Barcelona Process, but also relevant processes and policies which are complimentary to the EU's security policies towards the Mediterranean region. The construction process or the securitization of the Mediterranean through introducing the Euro-Mediterranean will be as follows: The Europeans first articulate the main security concerns and threats; then focus on the preventive measures in a more cooperative level. Therefore the securitization process towards the Euro-Mediterranean region has both some contradictory and cooperative aspects from the European point of view.

The 'irregular migration' is an extremely problematic issue at the EU level considering that it is a European issue. At both the EU and national levels, migration as an issue was handled many times since it is seen as a threat against strategic security also articulated as 'regime, security and inner stability, to structural security and the security of resources or to concepts of identity' (Martin- Escribano- Lorca, 2002). The situation was also voiced at a CSCE seminar in 1994 on migrant workers. In the seminar, it was stated that 'migratory movements are increasingly viewed from the angle of security and stability between the states. Internal and external security and stability are challenged by large and unordered migratory movements and the settlement of migrant worker' (CSCE, 1994). The migration issue also created some concerns in identity based issues like distinction of 'self' and 'other'. At both the EU level and national level, it is also argued that the EU is a security community and their security discourses are based on an 'imagined identity.' The pressure is coming through nationalistic discourses which then result in racist and xenophobic movements within the host country. In Spain, Italy, Greece and Portugal the xenophobic tendencies have become apparent since the post-1990s (Cohen, 2006:89). For example, irregular migration is mainly deemed as a security problem for the whole Europe when associated to international crime, terrorism in particular since the attacks of Madrid of 2004 and London of 2005 (European Commission, 2005).

The EU's broad understanding on the soft security nature of the region has almost been mixed with its new 'hard security' discourses and measures after the attacks of 11 September 2001 and 11 March 2003.⁷

⁷ It was on 12 September 2001 upon the attacks in New York, the NATO members for the first time agreed on the Article 5 to be operationalized in case of a terrorist attack.

In the European Security Strategy Paper (European Council, 2003) it is clearly articulated that:

Europe is both a target and a base for such terrorism: European countries are targets and have been attacked. Logistical bases for Al Qaeda cells have been uncovered in the UK, Italy, Germany, Spain and Belgium. Concerted European action is indispensable (Reinares, 2010; European Commission, 2004).⁸

The link between security and migration is clear in a number of European documents regarding the Mediterranean region. The Treaty of Amsterdam on the European Union (EU) which came into force on 1 May 1999 established for the first time the Community competence for immigration and asylum. In other words, Member States of the EU adopted a common migration policy within the Treaty. In addition, the events of September 11, 2001 and the fear of terrorist attacks increased the concerns in security issues and adaptation new identity and migration-control regulations in Europe. The bombings of Madrid and London reminded Europe the real threats, and constructing new 'perceived threats' linking terrorism to migration issue. Migration has now become more securitized at not only the EU level but also national level. With the Arab Revolutions that have started in 2010, the EU had welcomed the change in the Southern shore of the Mediterranean and had a positive response towards the developments and opposition against the oppressive regimes. The Union thus had the opportunity to affirm its liberal values including 'freedom, democracy, pluralism and rule of law' (Asseburg, 2012:56). However despite the democratic reforms made in the North Africa, there were many issues like migration yet to be overcome. Thus the EU Commission underlined a dialogue on migration, mobility and security which was built upon its Global Approach on Migration of 2005 addressing the migration issues in the Southern Mediterranean (European Commission, 2011).

On the other hand, Islam is not actually seen as a direct threat against Europe but an obstacle to modernity which the South Mediterranean has not adopted for many centuries. However, for the Europeans, Islam can

⁸ The fact that all the September 11, and July 7 bombers were from immigrant-descended communities including Moroccan, Algerian, Lebanese and Pakistani originated people coupled with the allegations on terrorist plans were their most significant proofs. The allegations were on that the September 11 attacks were planned in Hamburg-based networks while London attacks of 7 July in Rome-based networks.

also be adapted to democracy only if democracy is not defined by the Western standards. Despite all, Islam is linked to ‘threat phenomenon’ when it turns into a radical form that is also known as ‘Islamism’; Islamic fundamentalism is defined as a ‘reaction to the years of intolerable political and socioeconomic conditions’ (Tsardanidis-Guerra, 2001). The economic, social and political tensions almost prevent the emergence of democratic structures. The rise of Islamic fundamentalism in some Southern Mediterranean countries such as Egypt, Algeria, and the Palestinian territories also negatively affect the stability and security of the Southern European countries. The main issues are also linked to a number of problems seen in the Southern region: emigration to Europe; Islam-oriented foreign policy structures of the Southern Mediterranean States; and blockage to the access to energy resources (Tsardanidis- Guerra, 1999:323).

These developments turned ‘Islamic fundamentalism’ into a more global issue beyond its impact on the regional level. Politically and socially, the issue has been on the very top agenda. Moreover, in their speech, the Western leaders frequently focus on the strict solidarity that can be strengthened by their cooperation. The rise of Islamic fundamentalism is now primarily linked to the terrorist attacks which General Secretary of NATO Lord Robertson argued that:

the terrorists also hoped to strike a blow for Islamic fundamentalism. Instead, they provoked what will be their inevitable defeat. Where once they flourished in shadow, now the whole world is aware of the deadly threat they pose, and is co-operating in stamping it out (Robertson, 2002).

The situation related to ‘political Islam’ in the South did not change even after the protestors against the authoritarianism in the North Africa and the Middle East during the Arab ‘Spring’. The EU issued a Communication by which it declared its support for the democratic and constitutional reform processes (European Commission, 2011). Previously they saw the process as an opportunity for transformation of political system and economies in the Southern shore of the region (Asseburg, 2012:56). For Behr (2013:21-8), Europe as a ‘value-promoter’ thought that the region currently ‘fit for democracy’ thus backing the protestors. However the EU had been faced with a number of challenges in the region. Asseburg (2012:56) argues that

this process is a bit tougher than the previous times as the Arabs see this process as a way for 'freedom from both authoritarianism and legacies of European colonies.' This put Europe in an insecure environment where the European intervention is much more reacted than the previous years. Likewise Europe perceived the legal uncertainties were still present during the transition periods. Thus in High Representative Catherine Ashton's words, the 'EU supports the establishment of deep democracy in their whole domestic processes in Jordan, Morocco, Egypt and Libya' (Behr, 2013:56). It means that Europe is in pursuit of the political developments in those countries in order to find a cure about illegal migration and the strengthening of political Islam as power and the terroristic link to these two phenomena.

The potential spill-over effect of military conflicts from the Middle East has increased with the proliferation of long-range delivery systems and weapons of mass destructions, in particular for the Southern region. Libya had been a military threat as it has produced weapons of mass destruction (one of the 'state sponsored terrorism') since 1979. For Lesser (2005) the proliferation risk is also prominent for Europe, which had been wary about Libya's weaponry activities. The consequences, without any doubt, can be considerable in that the risks of WMD are damaging the security environment in the Mediterranean even for the distant places.

The Weapons of Mass Destruction issue is also documented in the 'Basic Principles of an EU Strategy against Weapons of Mass Destructions' that was approved by the EU Council in 2003. The EU also adopted action plans for its implementation. The document also stresses the importance of the Mediterranean. It was stated that 'proliferation of WMD is a global threat, which needs a global approach. However, as security in Europe is closely linked to security and stability in the Mediterranean, we should pay particular attention to the issue of proliferation in the Mediterranean area' (European Council, 2003).

As for economic instabilities, the worsening economic and demographic problems in the South Mediterranean also deeply influence the North Mediterranean countries and Europe. There is huge gap between the North and South. The problems include 'inflation, inadequate export-earning, increasing foreign debts, high unemployment, decreasing food self-sufficiency and a general deterioration of the environment due to the urbanization, marine pollution and desertification' (Tsardanidis- Guerra,

1999:327). Furthermore, the existence of a wide economic gap between rich industrialized North and poor South portrayed the disparity within the region. The European Union also focused on 'socio-economic stabilization' for democratization during the unrest in the MENA region.

In conclusion, the political instabilities in particular with the rise of Islam in the Southern Mediterranean pushed the European to introduce political reforms and pluralism in these Southern Mediterranean countries (Aliboni, 2002:18). The Europeans see the solution in this region as to strengthen 'the civil society and cultural understanding and securing the enduring mistrust of such societies' (Tsardanidis and Guerra, 1999:324). However, the most problem has already interlinked to the 'repressiveness of the political systems in the South' (Brynjar, 1999:40). For that reason, Europe it seems far more difficult to take concrete steps to cooperate with the autocratic and repressive regimes of the Mediterranean on security matters. Europeans may rethink of maintaining their 'cooperative security regimes' to eradicate the Islamic terror at the expense of diffusing their liberal values and norms throughout the region.

CONCLUSION

This article has argued that the European Union being a peculiar institutional form of the 'European Security Complex Region' has conceptualized the 'Euro-Mediterranean Security' from a purely Euro-centric point of view. This 'necessity' derives from the fact that the European continent has increasingly been exposed to new political, social and economical insecurities that were assumed to be born out of the southern shore of the Mediterranean or known as the Middle East and North Africa (MENA) region. For this reason, the Union has attempted to redefine the rising security threats (which came into question three times) since 1989: the initial years of the post-Cold War period, the events of 11 September, the 'Arab Spring' that broke out in 2010.

The point of departure in explaining the European security settings is theoretically referred to the Regional Security Complex Theory whereby the European Union is considered as the core institutional form of the complex region. Accordingly European states that are geographically and historically (culturally) interdependent each other are intertwined in security realm as well. The threats perceived originating from the South

towards the North are portrayed as political and economic instabilities, international terrorism and migration. The security discourses are here directed at the integrity of the European territory and identity. In this respect, more concretely the EU has developed a new structure of 'Euro-Mediterranean security' towards the MENA region initiating a policy since 1995 under the name of the Euro-Mediterranean Partnership. This would be a work program based on regular political dialogue, economic and financial cooperation was launched under the 'partnership' and 'cooperative security measures'. This security modelling seems that the construction of the 'Euro-Mediterranean Security' is one-sided and Eurocentric one based on both exclusive and cooperative aspects of European security towards the South.

The Eurocentric conception of the 'Euro-Mediterranean security' is interpreted through both intellectual and geographical levels. First, differing in categorization of the Euro-centric definitions, a number of scholars such as Hubson, Said and Huntington clearly put the conceptualization of the 'Euro-Mediterranean', that is, drawing the difference between 'us and them'. In the construction of the Euro-Mediterranean security, the European side has addressed a wide range of security issues through its official documents, speeches given at both Union and national levels. Migration is largely uttered in this respect as it poses a particular threat to European integrity and identity as well as national identities in Europe. It is linked to security perceptions in Europe through official documents by underling the external border controls against illegal immigration in particular after 11 September 2001 when the terrorist attacks were carried out against the US. The securitization process of migration has reached its peak after the attacks and come through the 'Arab Spring'. However, being much alarmed by the unrests in the MENA region, Europeans seemed to adopt more cooperative security understandings through a dialogue on 'migration, mobility and security'. Terrorism and Islamic fundamentalism is another significant security issue for the Europeans when these two are linked to each other. When Islamism combined with militarism and terrorism the migration issue is also stipulated by the recent developments aftermath of the events of the September 11th. The cooperative way of the securitization process has become apparent with the dismissal of the former authoritarian political elite and the so called democratization attempts in the Arab countries with the outbreak of the 'Arab Spring'. Finally, political and

economical instabilities and military issues are seen as crucially significant security problems in the region. In politically and economically these states are perceived as the 'weak states' due to inadequate participation of people, authoritarian regimes and high unemployment rates, increasing debts and as such. These all pose structural threat against the Northern part of the Mediterranean since the instabilities would bring far more chaos resulting in more radical political system and migrative tendencies in the South. As for the military threats, in particular in the aftermath of the events of September 11: The Southern Mediterranean and the Middle East region have carried new risks including low intensity violence such as disruptions and sabotage in supply and terrorism.

BIBLIOGRAPHY

- Aliboni, Roberto. *Strengthening NATO-Mediterranean Relations: A Transition to Partnership*. Istituto Affari Internazionali. Rome, 2002.
- Ashcroft, Bill and Pal Ahluwalia. *Edward Said*. Routledge. London, 2008.
- Asseburg, Muriel. The Arab Spring and European Response. *The International Spectator* 48, no.2, pp.47-62. 2012.
- Behr, Timo. EU Foreign Policy and Political Islam: Towards a New Entente in the Post-Arab Spring Era? *The International Spectator*, 48, no.1. pp. 20-33. 2013.
- Biscop, Sven. *Euro-Mediterranean Security: A Search for Partnership*. Ashgate. London, 2003.
- Braudel, Fernand. *A History of Civilizations*. Penguin Books. New York, 1993.
- Braudel, Fernand. *Memory and the Mediterranean*. First Vintage Books, New York, 2002.
- Braudel, Fernand. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. University of California Press. Berkeley, 1996.
- Brynjar, Lia. Security Challenges in Europe's Mediterranean Periphery -Perspectives and Policy Dilemmas. *European Security*. 8, no.4. pp.27-56. 1999.
- Buzan Barry, Ole. Weaver and Jaap. De. Wilde. *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers. Boulder, 1998.

- Buzan, Barry. and Ole Wæver. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press. Cambridge, 2003.
- Cohen, Robin. *Migration and its Enemies: Global Capital, Migrant Labor and the Nation-State*. Ashgate. Aldershot, 2006.
- CSCE. Human Dimension Seminar on Migrant Workers. 21-25 March 1994. Available at: <http://www.osce.org/odihr/19679> (accessed 10 October 2013).
- Derisbourg, Jean-Pierre. The Euro-Mediterranean Partnership since Barcelona. In *The Euro-Mediterranean Partnership*. (Ed) Richard Gillespie. Frank Cass Publisher. pp.9-11. Great Britain, 1997.
- European Commission, Barcelona Process, 27-28 November 1995. Available at: http://ec.europa.eu/research/iscp/pdf/barcelona_declaration.pdf (accessed 1 September 2013).
- European Commission, Barcelona Process, 27-28 November 1995. Available at: http://ec.europa.eu/research/iscp/pdf/barcelona_declaration.pdf (accessed 1 September 2013).
- European Commission. European Neighborhood Policy. Strategy Paper. 12 April 2004. Available at: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy_strategy_paper_en.pdf. (accessed 14 September 2012).
- European Commission. Justice, Freedom and Security in Europe in 2005. 10 June 2009. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52009DC0263:EN:NOT> (accessed 23 September 2013).
- European Council. Basic Principles for an EU Strategy Against Weapons of Mass Destruction. 14 April 2003. Available at: http://www.eu-un.europa.eu/articles/en/article_2478_en.htm (accessed 23 September 2013).
- http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/news/intro/docs/1_en_act_part1_v11.pdf (accessed 12 September 2013).
- Hubson, John. *The Eurocentric Conception of World Politics*. Cambridge University Press. Cambridge, 2012.
- Huntington, Samuel. 'Clash of Civilizations?' 1993. Available at: http://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/Huntington_Clash.pdf (accessed 12 September 2013).

- Lesser, Ian. Security and Strategy in the Eastern Mediterranean. *ELIAMEP Policy Papers*. Hellenic Foundation for Defense and Foreign Policy. 2005.
- Martin, Jerch, Gonzalo Escribano and Alejandro Lorca, The Impact of Migration from the Mediterranean on European Security. *Lumiar Papers*. No. 9. Lisbon, 2002.
- McDonald Matt. 'Constructivism'. In *Security Studies: An Introduction*. (Ed) Paul Williams. Routledge. pp.59-72. New York, 2008.
- Ortega, Martin (Ed.). The Future of the Euro-Mediterranean Security. *Occasional Papers* 14. March, 2000. Available at: WEU Institute for Security Studies. Available at: <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/occ014.pdf> (accessed 13 September 2013).
- Panebianco, Stefania (Ed). *New Euro-Mediterranean Cultural Identity*. Routledge. New York, 2003.
- Reinares, Fernando. The Madrid Bombings and Global Jihadism. *Survival* 52, no.2 pp.83-104. April-May 2010.
- Robertson, George. Remarks. 11 September 2002. Available at: <http://www.nato.int/docu/speech/2002/s020911b.htm>. (accessed 5 February 2010).
- Said, Edward. *Orientalism*. Penguin Books. London, 2003.
- Tanner, Fred. North Africa, Partnership, Exceptionalism and Neglect. In *European Union Foreign and Security Policy*. (Ed) Roland Dannreuther. Routledge. pp.135-50. New York, 2004.
- Tsardanidis Charalambos and Guerra, Stefano. The EU Mediterranean States, the Migration Issue and the 'Threat' from the South. In *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*. (Eds) Russel Kng, Gabriella Lazaridis and Charalambos Tsardanidis. Mac Millan Press Ltd. pp.321-344. Great Britain, 2000.
- Waeber, Ole. 'Securitization and Desecuritization'. In *On Security*. (Ed) Ronnie .D. Lipschutz. Columbia University Press. pp.46-86. New York, 1995.
- Weidenfeld, Werner. *Challenges in the Mediterranean: The European Response*. Bertelsmann Foundation. Gutersloh, 1991.

Xenakis, Dimitris K. and Dimitris N. Chrysoschoou. *The Emerging Euro-Mediterranean System*. Manchester University Press, Manchester, 2001.

Xenakis, Dimitris. From Policy to Regime: Trends in Euro-Mediterranean Governance. *Cambridge Review of International Affairs* 13, no.1, pp.254-70. 1999.

The Academic Elegance

“Elegant solutions to intellectual challenges”

DEVLETİN MEŞRU GÜCÜ OTORİTE VE TEMELLERİ*

Alper MUMYAKMAZ**

Özet

Egemenlik yetkisinin siyasal iktidar tarafından kullanılması, otoritenin meşru temeller üzerinden şekillenmesi yani yönetilenlerin itaat ve rızasına dayanmasıyla gerçekleşebilir. Bu ise devletin meşru hâkimiyetinin, yani otoritesinin sağlanmasıyla mümkündür. Modern devlet anlayışının gelişmesiyle birlikte, Weber’in otorite tiplerinden öne çıkan yasal otorite, yöneten ve yönetilenler açısından devletin meşruiyetinin sürekli test edilmesini ve değişiminin hukuksal anlamda karşılığının sağlanmasını zorunlu kılar. Bu nedenle, yasal olmanın meşru demek olmadığı göz önüne alındığında, otoritenin temel unsurlarında ortaya çıkacak bir değişim, devlet ve toplum arasındaki mutabakatın ihlaline, dolayısıyla aralarındaki hukukun yıpranmasına neden olabilecektir. Bu durum bir otoriterizme kayma olarak değerlendirilmeyebilir belki ama, bir meşruiyet problemi olarak okunabilir. Bu çerçevede çalışma, devletin meşru temelleri üzerine yapılan teorik bir analiz olarak, onun toplumsal değerler, inançlar ve normlar üzerinden toplumla arasında gerçekleştirdiği ilişkisinin parametreleri ve dirençleri üzerine bir anlama çabasıdır.

Anahtar Kelimeler: Otorite, İktidar, Meşruiyet, Yasal Otorite

* Bu çalışma “Türkiye’de Vergi Davranışlarını Etkileyen Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Faktörler; Ankara, İstanbul ve Diyarbakır Örneği” isimli doktora tez çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, alpermumyalmaz@gmail.com

LEGITIMATE POWER OF THE STATE, AUTHORITY AND ITS FOUNDATIONS

Abstract

Using of the authority of the sovereignty by the political rulership, embodiment of the authority in terms of the legitimate foundations can be accrue by standing on consent and obedience of the governed. This is possible when legitimate sovereignty of the state, in other words, authority of the state is provided. With developing of the understanding of the modern state, legal authority, prominent of Weber's authority type, requires permanent testing of the legitimate of the state in terms of the governing and governed, and legal transformation of the legitimate state. Therefore, taking into consideration that being legal does not mean legitimate, transformation that will come out in the basic elements of the authority will be able to cause violation of the agreement between state and the society, so this will be able to cause wearing of the law between them. Probably, this situation might not be evaluated as going to authoritarianism. However, it can be read as legitimacy problem. In this context, as a theoretical analysis done on the legitimate foundations of the state, this study aims to understand parameter and resistance of the relationship developed by the state with society on the social values, believes and norms.

Key Words: Authority, Rulership, Legitimacy, Legal Authority.

1. OTORİTENİN ANLAMI ÜZERİNE

Son iki yüz yılı aşkın bir süredir üzerinde tartışmalar yapılan, buna rağmen tüm yazılanların onu aydınlatmaktan ziyade giderek anlaşılmaz hale geldiği egemenlik kavramı (Duguit, 2011:379); siyasal sistemin çok özgün bir biçimi olan devletle birlikte ve ona paralel bir tarihi içeriğe sahiptir (Oktay, 1998:45). Egemenlik kavramı üzerinde yaşanan tartışmalar gibi, zaman zaman aynı anlamda kullanılan otorite kavramı da, siyaset biliminde çok sık kullanılan fakat üzerinde anlaşmaya varılamayan (Yurtseven, 2006:21) hatta iktidar, kuvvet, güç ve şiddet gibi yakın anlamlarda kullanılan kavramlar içerisinde, Hannah Arendt'in ifadesiyle en kaypaklarından ve kötüye kullanılan kavramlardan birisi olmuştur (Arendt, 2012:55). En basit şekliyle “meşru iktidar” olarak tanımlanabilecek olan otorite, başkalarının davranışlarını etkileme hakkıdır ve bir zorlama veya manipülasyondan ziyade, kabul edilmiş bir itaat ödevine dayanır. Bu an-

lamda otorite, “meşruluk veya haklılıkla” örtülü bir iktidar biçimi olarak tanımlanabilir (Heywood, 2010:24).

Otoriteyle ilgili modern tartışma, Alman sosyolog Max Weber’in, otorite tiplerine ilişkin tasnifiyle başlar (Barry, 2003:104). George Jellinek’in “*Allgemeine Staatslehre*”¹ isimli eserinde, “emreden kişiler ve itaat eden diğerleri devletin temelini oluşturur” ifadesi, Weber’in devlet ve toplum arasındaki iktidar ilişkisinde egemenliğin emre itaat olduğu ölçüde var olacağını ve bunun da genelde itaat, alışkanlık, yarar ve meşruluk inancının karışımı ile mümkün olabileceğini vurgulamasını sağlamıştır. Weber, bu değerlendirmesiyle modern demokrasi teorisinde egemenliğin, demokratik yönetimin indirgenemez bir bileşeni olduğunu, bunun ise meşruiyetle mümkün olabileceğini, çünkü meşruiyetin sahiplenmeyi savunmak için kullanılan bir unsur olduğunu açıklamaya çalışır (Weber, 2012:77-81). Bu sayede egemenlik, sosyolojik olarak uygun tutumların ve pratik davranışların oluşumunu sağlayan bir otorite ilişkisidir (Weber, 2012:333). Otoriteyi meşruiyetle özdeşleştiren Weber’e göre, yönetilenler yetkisinin meşru olmadığını düşündükleri kişilere itaat etmezler. Bu nedenle bir toplumda otorite duygusu, yönetilenlerin yöneticilerine gönüllü olarak itaat ettikleri zaman var olacaktır (Sennett, 2011:32).

Egemenlik, otorite ve meşruiyet gibi iç içe geçen kavramlarla ilgili olarak egemenlik sosyolojisi adı altında çalışmalar yapan Weber’in, bu alanda kullandığı “herrschaft” kavramı, tartışmalı bir kavram olarak öne çıkmıştır. “Herrschaft” kavramına, bulunabilecek en kötü karşılığın, otorite olduğunu vurgulayan Sartori, Weber’in kullandığı bu ana kavramın anlam bakımından senyörlüğü (feodal beyliği) ve başatlığı, dolayısıyla üstünlüğü çağrıştıran bir kavram olduğunu ve bunun hem iktidarı, hem de kuvveti içeren “macht” (güç) kavramının sert anlamlarını barındırmadığını, bugünkü en iyi İngilizce çevirisinin ise “başatlık” veya “başat” olabileceğini ifade eder. Bu nedenle Sartori’ye göre Weber, “herrschaft”ı otorite olarak ifade etmek isteseydi, Almanca’daki “autritat” sözcüğünü kullanabilirdi. Ancak, o “herrschaft” kavramıyla kayıtsız şartsız ve derhal itaate zorlayacak ve itaat görecek bir kudreti anlatmak istemiştir (Sartori, 1996:203)².

¹ Türkçe çevirisi “Genel Devlet Teorisi”, Berlin, 1914.

² Ancak meşruiyeti ve dahası yönetme hakkını sistematize eden Weber’in bu kavramı otorite kavramından açık bir şekilde ayırt etmemesi bu konu hakkındaki tartışmanın karmaşılaşmasına neden olmuştur (Friedrich, 1999:172).

Otorite ve iktidar kavramları arasındaki farklılığa bakıldığında ise, otoritenin Latincesinin “auctoritas”, iktidar kavramının Latincesinin ise, “potestas” olduğu görülür. “Auctoritas”, toplumun ya da halkın güvenine mazhar olanlar için, “potestas” ise, sadece yasal olan siyasal iktidarı tarif etmek için kullanılır. Örneğin Roma’da bazı imparatorların sadece “potestas”ı yani iktidarı varken, bazılarının ise, “potestas”ın yanı sıra “auctoritas”ı da vardı. Bu iki sözcük daha sonra Batı dillerinde “autorite-authority” ve “pouvoir-power” şekline dönüşmüştür. Buna paralel şekilde, Weber’de otorite ve iktidar arasındaki bu farklılığı vurgulamaya çalışmıştır (Vergin, 2008:47). Unesco’nun yaptırmış olduğu terminolojik bir araştırmaya göre, otorite teriminin olağan kullanılış biçimi “kabul edilen, saygı gören, tanınan, meşru iktidar” olarak tanımlanmıştır (Sartori, 1996:203)³. Bu nedenlerle otorite ile zaman zaman aynı anlamda kullanılan “herrschaft”ın yanlış çevrilmesi aslından uzaklaşarak her yöne çekilen bir kavram olmasına yol açmış, hatta bugün siyasette bile otorite sözcüğünün asıl anlamının kaybolmasına neden olmuştur (Sartori, 1996:203).

Weber, belirli hâkimiyet sistemlerini sınıflandırdığı her sistemde, meşruiyetin üzerine kurulduğu temeli tanımlamaya çalışır. Bunu ise, siyasi yönetimin oldukça karışık doğasını anlamaya yardımcı olacağını umduğu üç ideal tip veya kavramsal modelle inşa eder (Heywood, 2010:277). Weber’in otoriteyi anlamaya yönelik geliştirdiği bu üç ideal tip;⁴ yasal (rasyonel-hukuki) otorite, geleneksel otorite ve karizmatik otoritedir. Bunlardan yasal otorite; “yasallaştırılmış kuralların ve bu tür kurallara göre otorite konumuna yükseltilmiş olanların emirler yayınlama hakkının yasallığına olan inanca dayanır” (Weber, 2012:334). Burada “otoriteye itaat eden kişi sadece örgütlenmenin üyesi sıfatıyla davranır ve itaat ettiği de sadece hukuktur” (Weber, 2012:337). Geleneksel otorite ise; asırlık kuralların ve yetkilerin kutsallığına dayanarak meşrulaşır. Bununla birlikte, “itaat, onaylanmış kurallara değil, otorite konumunu gelenekle işgal eden ve geleneksel efendiler tarafından seçilen kişiye yöneliktir.” Bu “efendiler geleneksel kurallara göre atanır ve onlara geleneksel statüleri nedeniyle itaat edilir”. Geleneksel otoritede kurallar, sadece geçmişte geçerli oldukları için, bugün ise bilgelik sıfatları nedeniyle kabul edilerek meşrulaştırılır (Weber, 2012:346-347). Karizmatik otorite de; karizma, tekil bir kişiliğin

³ Bulletin International des Sciences Sociales 4, 1955:718

⁴ Weber’in ideal tip tanımlaması ile ilgili olarak bkz. (Doğan Özlem, Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji, İnkılap Yayınevi, 3. Basım, İstanbul, 2001, sf:119-182)

olağanüstü ve doğaüstü düşünöldüğü ya da en azından istisnai güçler ve niteliklerle donatılmış sayılan belli bir niteliğı açıklar. Bunlar, sıradan insanlar için ulaşılabilir şeyler değildir. Karizmatik kişilik ilahi kökenli ya da örnek bir lider olarak görülür (Weber, 2012:362).

Bunlardan bugün daha çok öne çıkan ve çalışmanın da temelini oluşturan otorite yaklaşımı, yasal otoritedir. Weber, modern devlette yasal otorite olarak ifade ettiğı “par excellence”ın (eşsizliğin) var olduğunu görmüş ve “devlet yasamayla değiştirilmeye açık bir idari ve yasal düzene sahiptir” (Poggi, 2007:42) yaklaşımıyla, yasal otorite biçiminin hem geleneksel hem de karizmatik otorite karşısında, bir kişiden ziyade bir göreve veya makama bağı olması sebebiyle, kötüye kullanılması veya adaletsizliğe yol açması ihtimalinin çok az olduğunu vurgulamıştır. Bu yüzden yasal otorite, sınırlı bir devlet yönetimini temin eder ve bununla birlikte rasyonel bir işbölümü yoluyla etkinliğı ve verimliliğı artırır. Hatta zaman içerisinde Weber, bu siyasi meşruiyet biçiminin de karanlık bir yönünün var olduğunu fark etmiş ve artan verimliliğin bedelinin, bürokratik örgütlenme biçimlerinin durmaksızın yaygınlaşması nedeniyle ortaya çıkan kişiliksizleştirilmiş ve zalim bir toplumsal düzenin oluşmasından endişe etmiştir (Heywood, 2010:279). Weber’in yasal otorite üzerinden endişeye düştüğü bu durum, otoritenin otoriterizme dönüşmesi, dolayısıyla devlet ve toplum arasında itaate ve rızaya dayalı ilişkinin zedelenmesi anlamında okunabilir. Bu nedenle otorite, meşruiyet üzerinden sürekli bir teste tabidir ve meşruiyetinin hukuki çerçevesi siyaset mekanizması vasıtasıyla şekillendirilmektedir.

Duverger iktidarı, kullanıldığı toplumun normlarına, inançlarına ve değerlerine uygun şekilde oluşan bir etki ya da güç biçimi olarak tanımlar. İktidarın temelinde yatan olgunun ise, toplumdaki tüm grupların açık ya da kapalı bir biçimde yöneticilerinin varlığını kabullenmiş olması ve onları, “o” olmasaydı yapamayacakları bir şeyi yaptırmak üzere emir verme hakkıyla donatmış olmaları olarak görür. Dolayısıyla iktidar, meşru olan bir etkidir, yani güçtür (Duverger, 2002:125). Bu güç diğer yandan iktidarın denetim ve nüfuz koşullarını da ifade eder (Sennett, 2011:29). Elde edilen bu yetki Robert P. Wolff’e göre; devletin ayırt edici niteliğı, onun üstün otoritesidir. Yani gücü sayesinde emir verme ve itaat edilmeyi sağlama hakkıdır. Dolayısıyla kural koyucu anlamıyla devlet, bir ülke üzerinde üstün otoriteyi kullanma hakkına sahip bir kişiler topluluğı olarak, “devlet görevlilerinin size yapmanızı söylediğı şeyi, sadece ve sadece onlar böyle

yapmanızı söylediği için yapmalısınız” (Dahl, 1993:50) şeklinde bir itaate dönüştürür. Yönetenlerin, yönetilenlere yönelik geliştirdiği bu yaklaşım, toplumsal hayatın tüm evrelerinde yani içinde bulunulan sosyo-kültürel yapı içerisinde zaten dokunarak içselleştirilmektedir.

Bu nedenle çocuklar, anne babalarına iktidarı elinde bulunduran otorite olarak itaat ederler ve onların iradesine boyun eğler, çünkü çocuklara düşen görev budur. Bazı kadınlar da, aynı sebeple kocalarına itaat ederler. Pek çok insanın, kamu otoritesi önünde eğilmeleri, ceza korkusundan ya da ödül ümidinden değil, tersine kanunlara saygılı vatandaşlar olmalarından kaynaklanır (Galbraith, 2004:30-31). Yani otoriteye itaat eden kişi, genellikle söylendiği gibi sadece örgütlenmenin üyesi sıfatıyla böyle davranır ve itaat ettiği de sadece hukuktur (Weber, 2012:337). Bunun yanında otorite, bir gereksinim olarak tarih ve kültür tarafından da biçimlenir (Sennett, 2011:35). Bu nedenle toplumsal hayatın tüm kademelerin de bireylere otoriteye saygılı olmaları, kanunlara uymaları, demokratik bir yönetimin yararlarını doğru bulmaları, liderlerin üstünlüğünü tanımaları gibi davranışlar öğretilir (Galbraith, 2004:40). Hatta bu iktidar ilişkisi, bireyi varlığını belirleyen özellikleriyle değil, toplumsal ihtiyaçlar çerçevesinde ve değişik rollerde (örneğin vatandaş, vergi mükellefi, sürücü, öğrenci vb.) tanımlanarak, itaat ilişkisi topyekün olmaktan çıkarılır ve kısmi bir ilişki şekline çevrilir. Nitekim ilişki de itaat kişiye değil, bir kurum veya kurala yöneliktir. Hatta itaat sınırlı sonuçları önceden “a priori” belirlenen bir itaattir. Burada uyulan kişi değil, yasaların yetkili kıldığı ve kişilerden bağımsız makamlardır. Aynı özellik uyan kişi açısından da söz konusudur. Öyle ki bu ilişkide uyan, kişi değildir, kişinin yasalar tarafından öngörülmüş ve yasalarca tanımlanmış türe mensubiyetidir. Örneğin yukarıda belirtilen örneklerden gidilecek olursa vergi mükellefi veya öğrenci olmak gibi. Dolayısıyla kişi farklı düzenlemelerde öngörülen koşullar oluştuğu içine girilen anonim kılıflar çerçevesinde itaat eder. Adeta etten kemikten insanlar değil de, yasaların tanımıyla biçilmiş roller ilişki içerisinde. Bu da o roller çerçevesinde ilişkiye giren bireylere, ilişkilerini önceden hesaplanabilir nitelikte geliştirmelerini sağlar (Oktay, 2003:45). Tesis edilen bu ilişkinin gelişip olgunlaşması ise karşılıklı bir mutabakatın sağlanması ile mümkündür.

Bu konuda Bertnard de Jouvenel’in otoriteyi tarif etmek için yapmış olduğu şu betimleme ilgi çekicidir.

“Bize ‘gel’ deniliyor ve geliyoruz. ‘Git’ deniliyor ve gidiyoruz. Tahsildara, jandarmaya, subaya itaat ediyoruz. Kuşkusuz bu insanların bizatihi şahıslarına baş eğiyor değiliz. Peki ya onların amirlerine? Oysa ki, onların karakterini hor gördüğümüz, niyetleri hakkında kuşku beklediğimiz de oluyor. Peki, nasıl oluyor da bu adamlar bizi harekete geçirebiliyorlar?” Evet gerçekten de, nasıl oluyor da hayatımız boyunca tanımadığımız ya da tanıdığımız takdirde kişiliklerine hiç de saygı duymadığımız bir dizi insanın sözünü dinliyor, verdikleri komutlara riayet ediyoruz? Çünkü bu insanlar bizim nezdimizde kamu gücünü temsil ediyorlar ve bu sıfatlarıyla da biz onların belirli bir otoriteye sahip olduklarını düşünüyoruz ve onlara itaat etmenin zorunlu olduğunu kabul ediyoruz”. (Jouvenel’den Aktaran Vergin, 2008:45).

Bu nedenle meşruluğun temelinde yer alan konsensus, yani rıza birliği kavramının açıklanması gerekir. Belirli bir toplum içerisinde siyasal iktidarı meşru kılan ve onun gerçekten bir otorite odağı oluşturmaya neden olan da bu rıza birliğidir (Vergin, 2008:46). Yani iktidar karşısında itaat ve boyun eğme, bedenlerin ve akılların yakınlaşması yoluyla ve bir zorlama olmaksızın kendiliğinden ortaya çıkmasıdır (Friedrich, 1999:34). Öte yandan yönetilenlerin yönetenlere rıza göstermesi Arendt’e göre iktidar istenciyle itaat istencinin birbirine bağlılığından kaynaklanan bir durumdur (Arendt, 2012:50). Dolayısıyla itaat bir yönüyle yöneten ve yönetilenler arasında zımnen dokunan bir ilişkiye dayanır.

Rızaya dayanan otoritenin kaynağı uyruktan ziyade vatandaş olarak görülen toplumun çoğunluğudur. İktidarı bahşeden, kullanımını denetleyen ve bu iktidara son verebilecek olan da yine bu çoğunluktur. Az sayıdaki insanın çoğunluğa zorla kabul ettirdiği bir şey olmayan otorite, çok sayıdaki insanın belli bir süreliğine bu otoriteyi kullanmak için az sayıdaki insanı temsilci olarak görevlendirmesidir (Lipson, 2005:199). Yöneten ve yönetilenlerin arasındaki nedensel faktörlere dayanan bu iktidar ilişkisi “meşruluk” ve “haklılıkla” şekillenmelidir (Barry, 2003:95). Böylece otorite meşruiyeti, meşruiyette otoriteyi açıklayacaktır (Sartori, 1996:205).

İktidar ile otoritenin, karşı karşıya birbirine simetrik unsurlar oldukları düşünüldüğünde, otoritesiz iktidar, ya baskıcı ya da güçsüz iktidar olacaktır. Bu nedenle otorite, demokrasi için önemlidir. Demokrasilerde iktidarın, iktidarsızlığa düşmeden baskıyı (zorlamayı) azaltabilmesi için,

otorite ile desteklenmesi gerekir. Bu konu normatif olarak, demokrasinin amacı iktidar (zorlayıcı gücü) otoriteye (düzenleyici güce) dönüştürmek şeklinde düşünülebilir. Çünkü otoritenin rolü ve kapsamı büyüdükçe iktidarın rolü ve kapsamı küçülür, yani iktidarın iktidarı azalır. Bu nedenle demokrasi bunalımı, bir otorite bunalımıdır yaklaşımı, özel bir anlam taşır. Dolayısıyla Sartori'ye göre otorite, demokrasiye aykırı olmak bir yana, demokrasi için mükemmel bir iktidar formülüdür. Demokrasiyi geliştiren ideal, iktidarın zapt edilmesi değil, tam tersine onun azaltılması ve dolayısıyla iktidar sahiplerinin yerini otorite sahiplerinin almasıdır (Sartori, 1996:205). Dolayısıyla eğer toplumsal düzen varlığını sürdüreceyse iktidar bu şekilde meşru olmalıdır (Barry, 2003:100).

Otoritenin etkili olması ve otoriteye dayanan kanunlara itaat edilmesi için belirli sosyolojik şartlarında var olması gerekir. Ancak bir otorite iddiasının geçerliliği, etkinlik kriterlerini değil, meşruluğun belirli kriterlerini karşılamasına bağlıdır (Barry, 2003:95). Bu nedenle otorite, körü körüne itaatle değil, verilen emirdeki inandırıcılığın derecesi ile meşruluğunu sağlayabilir (Friedrich, 1999:165). Bu inandırıcılığın sağlanabilmesi ise otoritenin sürekli kontrol edildiğini dolayısıyla itaat edecek yönetilen kesimin takibi altında olduğunu ortaya koyar.

Modern devlet anlayışında “sadece vatandaşların kanunlara itaati talep edilmemekte, devletinde kanunlara karşı itaatkâr ve saygı göstermesi istenilmektedir” (Durgun, 2000). Bu sayede pekişecek adalet anlayışı düzeni sağlamlaştıracak ve insanların birbirlerine olan inanç ve güvenini pekiştirecektir (Lipson, 2005:83). Bu nedenle, otoritenin kaynakları arasında yer alan anayasa, bu yüzden çok önemli bir yere sahiptir. Günümüz anayasa yapıcılarını çoğunlukla ülkeyi yönetmeye çalışanların otoritelerinin böyle bir anayasayla güçleneceği gerçeğinden etkilenmektedirler. Böylece otorite, meşruiyete bağlanmaktadır (Friedrich, 1999:164-165). Bundan dolayı anayasa, yönetimin otoritesinin temelini ve gerçek anlamda idari kararın ayrıntılı bir biçimde gerekçelendirilmesinin özünü ortaya çıkarır. Yönetim hukuka başvurarak kararlarını ayrıntılı bir biçimde gerekçelendirmedikçe, itimada layık olmayı veya yetkili olmayı sağlayamaz (Friedrich, 1999:165).

Otoritenin, meşru temeller üzerinden şekillendirilmesi ve bu sayede haklılığını hukuki normlarla hayata geçirmesi, iktidarın dolayısıyla devletin, egemenlik yetkisinin işlevselleştirilmesi açısından önemlidir. Bu ne-

denle devlet ve toplum arasındaki yetkilendirme ve sorumlulukların yerine getirilmesinde meşruiyetin sağlanması ve sürdürülmesi gereklidir.

2. MEŞRUIYET MESELESİ VE MEŞRUIYETİN TEMELLERİ

Rousseau, toplum sözleşmesi adlı eserinde, “İnsan özgür doğdu ve her yerde zincirler içinde. Falanca kişi kendini ötekilerin efendisi sanıyor, ama onlardan daha fazla köle olmaktan da geri kalmıyor. Bu değişiklik nasıl oldu? Bilmiyorum. Bunu meşru kılan ne olabilir? Bu sorunu çözebileceğimi sanıyorum” (Rousseau, 2007:25) diyerek meşruluğun tek temelini halkın genel iradesi olduğunu ve kimin kendisini yönetme hakkına sahip olduğunu bu temel üzerinden şekillendirmeye çalışır (Friedrich, 1999:171). Rousseau’nun bu düşüncesi yönetilenlerin yönetenlerle bir uyum ve mutabakat içerisinde olması gerekliliğini vurgular.

Başlangıçta sadece, hukukî kriterlerle çözümlenebilecek bir problem olarak görülen ve “meşruluk = kanunilik” şeklinde formüle edilen meşruiyet, sadece hukuk alanıyla sınırlı olmayıp, aynı zamanda siyasî, toplumsal ve tarihi boyutları da bulunan bir problemdir. Bu nedenle meşruluk ve kanunilik kavramları birbirinden farklıdır (Yurtseven, 2006:8). Dolayısıyla hukuksal ya da yasal olan ile meşru olan arasında fark vardır (Vergin, 2008:46). Belirli durumlarda aralarında ayırım yapmak kolay olmasa da, meşruluk sorunu yasallık sorunuyla karıştırılmamalıdır. Meşruiyetin sağlanması yönetme hakkının yasalara uygun kazanılması olarak algılanırsa, yasallıkla meşruiyet aynı anlamda kullanılmış olur. Böyle bir durumda yasalara uygunluk, yönetimi haklılaştırmak anlamına gelebilir (Friedrich, 1999:175).

Kircheimer, hukukilik ve meşruluk üzerine yaptığı bir çalışmada, “Muzaffer bir general, en iyi şekilde davransa da otoritesi olmayabilir, oysa ki meşru bir kralın sürgünde de olsa, hatta cezaevinde de yatsa her zaman otoritesi vardır” yaklaşımı, otoritenin herhangi bir güç sahibi iktidardan ayırt edilmesini sağlar (Vergin, 2008:46). Konuya katı bir pozitivist anlayışla bakıldığında, yasallık ile meşruluğu birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Çünkü pozitivist anlayış, yasallık ile meşruluk arasında bir fark gözetmez. Ancak bugüne kadar edinilen tecrübeler ise, bu iki kavramın aynı olmadığını ve “yasallığın” her zaman siyasi iktidarın meşruluk temelini sağlamadığını göstermektedir. Bununla birlikte sosyo-politik açıdan yasallık, meşruluğun temelini sağlamada yeterli olmasa da, buna bir “karine”

olarak ileri sürülebilir. Aslında olması gereken her ikisinin de bir arada bulunmasıdır. Ancak başlangıçta şeklen ya da yasal olarak meşru olan bir iktidar, zamanla bu meşruluğunu kaybedebilir veya yine başlangıçta hukuki meşruluğa sahip olmayan bir iktidar zamanla meşruluk kazanabilir. Bu da meşruluk probleminin sadece iktidarın kaynağı bakımından değil, kullanılması bakımından da önemli olduğunu ortaya koyar (Hazır, 2004:68). Doğal olarak iktidarın kullanımı süresince gerçekleştirilen hukuki ve fiili uygulamalar, iktidarın meşruiyetinin sağlanmasında onun elde edilme gerekçesi ve şartlarından daha önemli bir yere sahip olduğunu gösterir.

Siyaset bilimi açısından, devlet içindeki iktidarın kaynağı olan meşruiyet, en az egemenlik kadar tartışmalı bir kavramdır. Zaman zaman yasallıkla karıştırılan meşruiyet, sosyolojik anlamda “bir topluluğun bütün üyelerince ya da en azından büyük bir bölümünce iktidarın kabul edilmesi” (Soysal, 2003) olarak ifade edilebilir. Bu anlamda siyasal iktidarın sürekli bireysel tercih ve toplumsal rıza kontrolünde hareket edilmesini ifade eden meşruiyet (Çetin, 2003), sadece iktidarın ve onun egemenliğinin kurulmasını değil, kurulu iktidarın haklılaştırılmasını ve rasyonel bir zemine oturtulmasını da sağlar. Buna göre meşruiyet, yöneten-yönetilen ilişkisi içerisinde iktidarın kural ve tasarruflarını toplum karşısında haklı nedenlere bağlaması ve yönetilenlerin kurulu düzenin egemenliğinin ilkelerine inanması anlamına gelir (Yurtseven, 2006:11).

Kapitalist toplumlarda sürekli ve etkin bir şekilde ekonomik yaşamın her yönüne giren devlet, fikirlerin manipülasyonun da ve “rızanın yönetilmesinde” büyük ve gelişen bir role sahiptir. Yani Weber’in ifadesiyle “fiziksel gücün meşru kullanım tekeli”ne sahiptir (Miliband, 1989:87). Bunun dışında Michael Mann’ın görüşlerine atıfta bulunan Christopher Pierson, devletin vatandaşlarının kendi meşruiyetini eleştirel bir biçimde düşünmemesi ve bunu örgütlü bir siyasi harekete dönüştürmemesini ister. Hatta bu politik kayıtsızlığı, Roma Dönemindeki “ekmek ve sirk”⁵ anlayışı ile de örneklendiren Pierson, bugünkü reality show ve televizyonlarının bu örneğin çağdaş bir benzeri olduğunu da söyler. Dolayısıyla devleti kabullenme kayıtsızlığın, otoriteye saygının, korkunun, çıkarıcılığın ve etkin itaatin bir karışımıdır (Pierson, 2011:43-44).

⁵ M.S. 1. Yüzyılda Roma döneminde yaşanan hiciv ustası Decimus Iunius Iuvanelis’in (İngilizleştirilmiş hali Juvenal) o dönemde Roma yönetiminin halkı mutlu etmek için bedelsiz gıda maddesi dağıtması ve büyük eğlenceler düzenlemesini eleştirmek için kullandığı terimdir. Bu ad devletlerin halkın dikkatini dağıtmak ve onları uyutmak için kullandıkları yöntemleri ifade etmektedir (Pierson, 2011:43).

Tek ve değişmez bir ölçüyle tanımlanamayacak olan meşruiyetin, hangi türü egemen olursa olsun, siyasal sistem hâkim meşruiyet anlayışını daima olduğundan daha fazla tahkim etmeye çalışır. Çünkü söz konusu olan inanç ve güven, aşınmaya açık unsurlardır. Dolayısıyla meşruiyet sorunu, siyasetin kendisine yapışık bir sorun olarak, onu etkileyen siyasal kültür ve değerler bağlamında bir kere de çözüme bağlanabilecek bir sorun değildir (Oktay, 2003:53-54). Siyasal iktidarın varlık sebebi ve devam ettirilmesinin tek güvencesi olan meşruiyet; yasa, emir ve eylemlerin birey ve toplum nezdinde kabul görüp uyulmasının tek kaynağıdır. Bu yüzden siyaset, devlet, iktidar ve egemenliğin konuşulduğu her alan aynı zamanda meşruiyet alanıdır ve tüm siyasal iktidarların temel problemi de bireysel onama ve toplumsal bir rıza arayışıdır. Bu açıdan siyasal düşünceler tarihi, siyasal iktidarların kendilerini haklılaştırma ve rasyonelleştirme tarihi olarak da değerlendirilebilir (Çetin, 2003).

Bir rejimin ya da otoritenin meşru sayılması halkın, o rejimi ya da otoriteyi benimsemesi yani meşru kabul etmesi ile mümkündür. Bu açıdan meşruiyet, belirli bir otorite ile o otoriteye muhatap olanlar arasındaki ilişkiye ve bu ilişkinin algılanışına ya da değerlendirilmesine bağlı bir durumdur. Buna paralel olarak bir liderin meşru olması da bir tarafın (bireyin, toplumsal grupların, halkın) diğer tarafa (lidere, rejime, uygulamalara, politikalara vb.) atfettiği bir niteliktir. Bu nedenle bir otoritenin ya da siyasetin meşruiyeti genellikle halkın verdiği destekle değerlendirilebilir (Vergin, 2008:48-49).⁶ Bu destek, Carl Friedrich'e göre yönetmek veya hükmetmekle ilgili bir konsensus⁷ biçimidir (Friedrich, 1999:173) ve özü itibarıyla toplumsal mutabakatın gerçekleşmesi anlamına gelir. Buna göre meşruiyetin, olmazsa olmaz şartı mutabakattır. Yani yönetenler ve yönetilenler arasındaki karşılıklı etkileşimin, ortak bir uyum zemininde buluşmasıdır (Yurtseven, 2006:13). Bu konsensusun sağlanabilmesi ise, siyasal iktidarın meşru sayılması, devamı ve dayanıklılığı konusunda bir güven-

⁶ Meşru olmayan siyasal iktidarın başka bir biçimi gasp ile elde edilmiş iktidardır. Locke gaspı, "bir tür yerli fetih" olarak tanımlar. Burada bir başkasının mülkiyetine zorla el konulması vardır. Dolayısıyla gasp eden yöneticiler bunu toplumun icazeti dahilinde yapmazlar. Bu nedenle toplumun bu tür yöneticilere uymaları gerekmez. Ancak iktidarın değişmesindeki kuralı bozan bir gaspçı ise meşru bir yönetici olabilir. Bunun yolu ise, halkın özgürlüğünün korunması ve halkın bu kişi ya da kişilere rıza göstermesidir. Burada Lock'un temel sorunu iktidarın zorla ele geçirilmesi durumunda meşru bir yönetimin nasıl oluşacağı ile ilgilidir (Ağaoğulları, 2005:215).

⁷ Friedrich konsensus kavramını burada oydasma olarak da kullanmaktadır.

cenin varlığı ile mümkündür. Ernst Hırş, bu güvencenin nasıl oluşacağını, gücün hangi güvenceye ihtiyaç duyduğunu ve kendi varlığının kendisi için yeterli bir güvence oluşturup oluşturamayacağını sorarak; “Herhangi bir ülkede iktidarı kendi gücüyle ele geçirmiş olan kimse, polis, jandarma ve ordu kuvvetiyle bu mevkiin devamını ve dayanıklılığını sağlayamaz mı? Sağlayamaz. Çünkü bu güç, hukuk olarak değil, zorlama şeklinde kendini duyurursa, toplum içinde onu ortadan kaldırmak için zora başvurmak arzusu uyanacaktır” (Hırş, 2001:277) der. Dolayısıyla bu güç yani şiddet, iktidarın önkoşuluymuş gibi düşünülür (Arendt, 2012:57-58). Ancak şiddet doğası gereği araçsaldır ve tüm diğer araçlar gibi, daima amacın rehberliğine ve onunla meşrulaştırılmaya gereksinim duyar (Arendt, 2012:61). Bu nedenle iktidar ve şiddet birbirinin karşıtıdır. Birinin mutlak hâkimiyetini kurduğu yerde ise, diğeri barınamaz. Bundan dolayı iktidarın olmadığı ya da kullanılmadığı yerde şiddet ortaya çıkar (Arendt, 2012:67). Bu yüzden meşruiyet, askeri güç gibi etkin bir iktidarla sağlanabilen bir temel değil, bu kaba güce haklılık sağlayan bir inançtır (Friedrich, 1999:182).

Buna karşın iktidarı meşru yoldan elde eden yöneticiler yetkilerini kötüye kullanır ve toplum yararına ters düşen davranışlara yönelirlerse iktidarları meşruiyetini kaybeder. Böyle bir durumda meşru olmayan iktidara boyun eğme zorunluluğu da olmaz. Bu durumun ortaya çıkmasında sorumlu olanlar, iktidara boyun eğmeyenler değil, ortak iyilik ve adalet ilkesinden uzaklaşanlardır (Göze, 1983:99). Yöneticilerin iktidarlarını kötüye kullandığı, yasaları çiğnediği durumlarda ortaya çıkan bu sorun, yasallık sorunundan farklıdır (Friedrich, 1999:175). Meşru kılma araçlarından birisi olan ideolojiler üzerine, Amerikalı sosyolog Mac Iver, “zamanımızda insan soyunun bundan önceki durumu ne olursa olsun ideler tarafından idare edildiği, ideolojiler tarafından kışkırtıldığı ve mit tarafından mahmuzlandığı gerçeği artık her düşünen kimse için kesin olarak belli olmuştur” (Hırş, 2001:278) diyerek, ideolojilerin rolüne dikkati çekmiştir. 20. Yüzyılın ideolojik atmosferi içerisinde, siyasal iktidarların dayandıkları meşruiyet zeminleri bir rejimin insanlar üzerindeki otoritesinin temelini oluşturmuştur. Weber’e göre meşruiyet, istikrarlı siyasal iktidar ilişkilerinin önemli ve sonuca ulaştırıcı bir özelliği ise, emir verme hakkına ve emre uyma zorunluluğuna gerekçe olarak gösterilen ilkelerin yapısının da bu sonuca bir katkı sağladığı söylenebilir (Poggi, 2007:9). Meşruiyetin oluşturulmasına ve iktidarın toplumun içinde kök salma sorununa yönelik, Weber’in sosyolojisinin temel katkıları önemlidir (Abeles, 1998:105). We-

ber, iktidarın dayattığı düzene itaat edilmesi arzusunun, sadece korkudan veya çıkar güdülerinden kaynaklanmadığını, onu dayatan kaynağın meşru otoritesine olan inanca dayandığını belirterek; bunun ise, çeşitli çıkarlar ve geleneğe bağlılık ve yasallığa inanç karışımıyla sağlanacağını ifade eder. Hatta birey ya da toplumun bunun ne kadarının gelenek, teamül ya da yasa meselesi olduğunun farkında bile olmadığını da söyler (Weber, 2012:147).

Yasal otoriteyi, modern toplumlarda meşruiyetin temel dayanağı olarak gören Weber (Heywood, 2010:288), bu meşruiyet tipinin yaşamın ve zamanın içinde olduğunu, buna karşın bir nüfuz sorunu olmadığını ve halin icabından kaynaklanan bir tefekkürün ürünü olduğunu belirtir. Öyle ki bu yaklaşıma göre yasal meşruiyetin esas noktası toplumdur. Buna göre meşruiyet, sürekli bir değişim zemini içerisinde yer alan kamusal vicdanın uygun ve gerekli bulmasıyla şekillenir. Halk iradesinin, çağdaş siyasi örgütlenmelerde, temel kural olarak alınması da bu yüzdendir (Oktay, 2003:44). Meşruiyetinin doğasında, “değişim” olan yasal otoritede esas içinde yaşanan durumun gereklerine önem verilir. Uyma davranışı, rasyonel bir süreç gereği kabul edilen yasalara ve kurumlara yöneliktir. İtaat edende toplumsal ve dünyevi birer ürün olan genel kurallara, yani doğal ve mantıki uzantılarına itaat eder (Oktay, 2003:43). Dolayısıyla yasal otoritenin en somut uygulanması olarak karşımıza çağdaş bürokrasiler çıkar (Oktay, 2003:45).

3. MEŞRUIYET KRİZİ

Siyasal sistemlerin ne zaman, nasıl ve niçin meşruiyetlerini kaybettikleri ve meşruiyet krizine maruz kaldıkları yönündeki hayati sorular siyasi sistem ve rejimlerin varoluş nedenleri üzerinde şüpheler doğurması nedeniyle ciddiye alınması gerekir (Heywood, 2011:174). Meşruiyet ister gönüllü muvafakat ile sağlansın, isterse ideolojik doktrin aşılması ile üretilsin her türlü siyasi yönetim sisteminin devamı için asli unsurdur. Bu nedenle araştırmacıların ilgisi sadece meşruiyetin devamını sağlayan mekanizmalar üzerinde değil, rejimin meşruiyetinin sorgulanmasına ve nihayetinde çökmesine neden olan şartlar üzerinde de yoğunlaşır (Heywood, 2011:180). Dolayısıyla meşruiyet krizinin ayrıntılarını siyasi sistemin varlığı ve devamı açısından çözümlemek ve kriz eğilimlerinin gerekçelerini anlamak gerekir.

İleri kapitalist yapılardaki kriz eğilimlerini ekonomik kriz, rasyonel kriz, meşruiyet krizi ve motivasyon krizi olarak ayırmıştıran Habermas

(Habermas, 1976:50-92) meşruiyet krizini ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel sistem arasındaki ilişkiler üzerinden açıklamaya çalışır. Buna göre, ekonomik sistem ve siyasal sistem arasındaki ilişkiyi vergiler ve yönetim unsurları üzerine, ekonomik sistem ve sosyo-kültürel sistem arasındaki ilişkiyi emek ve mal unsurları üzerine, sosyo-kültürel sistem ile siyasal sistem arasındaki ilişkiyi ise refah ve sadakat unsurları arasındaki ilişkiye dayandırır. Buna göre bu üç sistem arasındaki unsurlarda meydana gelecek bir değişim ya da sarsılma bir meşruiyet krizi olarak ortaya çıkabilir (Heath, 2006:9). Bu çerçevede kriz eğilimlerinin bir tarafında kapitalist birikimin mantığı, diğer tarafta ise demokratik siyaset sonucu ortaya çıkan halk baskısı vardır. Buna göre kâr peşinde koşma güdüsünün dikte ettiği acımasız bir yayılcılık üzerine kurulu kapitalist ekonomiler, bu sistem içerisinde siyasal ve toplumsal hakların yaygınlaşmasıyla birlikte (meşruiyeti inşa etme çabası içerisinde), kendisine yönelik baskılarla karşılaşmaya başlar. Böylece demokratikleşme süreci, artan halk katılımı, toplumsal eşitlik ve refah yönündeki talepleri çoğaltarak, devletin iktisadi ve toplumsal hayattaki sorumluluklarını artırır, buna karşın vergilendirme ve kamu harcamalarında da büyük bir artış meydana gelir. Dolayısıyla bu durum kâr düzeylerinin sınırlandırılmasına ve teşebbüsün kösteklenerek kapitalist birikimin engellenmesine yol açar. Bu çerçevede Habermas, kapitalist demokrasilerin hem sosyal güvenlik ve refah politikaları yönündeki talepleri, hem de kişisel çıkarı dayalı piyasa ekonomisinin ihtiyaçlarını kalıcı bir şekilde karşılayamadığından bahseder. Bunun sonucunda ya halk tarafından gelen baskılara karşı koymaya ya da ekonomik çöküş riskini almaya zorlanan kapitalist toplumlar için, meşruiyeti temin etmek gittikçe zorlaşacak ve sonunda imkânsızlaşarak bir meşruiyet krizi doğacaktır (Heywood, 2013:280-281). Diğer bir deyişle meşruiyet krizi, eğer toplum tarafından sahip olunan beklentilerin mevcut değerler ya da miktarlar itibarıyla ikame edil(e)memeleri ya da genel olarak bu beklentilerin sisteme uygun ödüllerle düzenli bir şekilde sağlan(a)mamaları halinde ortaya çıkacaktır. Bu durumdaki meşruiyet krizi bir motivasyon krizinden kaynaklanır. Böyle bir durumda meşruiyet krizi devlet tarafından beyan edilen ve ihtiyaç duyulan güdüler, eğitim sistemi ve bir yandan da mesleki eğitim ve diğer yandan da sosyo-kültürel sistem tarafından sağlanan güdüler arasındaki bir uyumsuzluktan kaynaklanan bir durum olarak görülebilir (Habermas, 1976:74-75). Bir başka yaklaşımla bu durumu Rousseau “Eğer egemen yönetmek ya da yüksek görevli yasa koymak isterse ya da

tebaa itaat etmeyi reddederse, kuralın yerini düzensizlik alır, güç ve istenç beraberce ve uyumlu bir şekilde eyleyemezler ve çözülen devlet böylece despotizme ya da anarşiye yuvarlanır” (Rousseau, 2007:105) şeklinde açıklamaya çalışır.

Habermas’ın müzakereci demokrasi anlayışına göre, modern hukuk devletinde hukuk normları gelenekleri, örfleri ya da töreleri referans alarak üretilmediklerine göre bunların gerekçelendirilmesinin ve kabulünün mutlaka demokratik bir müzakere ve tartışmayla mümkün olması gerekmektedir. Bu yönüyle Habermas, yasallığın meşru bir yasallık olabilmesi için hukukun koyduğu normların kamusal alanda oluşmasının ve demokratik kurumlar vasıtasıyla tesis edilmiş olmasının zorunlu olduğunu düşünür (Vergin, 2008:51-52).⁸ Bu açıdan bakınca bir iktidarın yasal kurallara uygun kurulmuş ve hükmünü bu kurallara göre yürütüyor olması yeterli olmamakta, ayrıca otoritesini ülkenin ve çağın demokratik ölçüleri içinde egemenlik ilkesinden alması gerekmektedir. Sosyolojik olarak, yani toplumun büyük çoğunluğunca benimsenmiş ve itaat edilmiş anlamındaki “meşruluk” ile “anayasal meşruluk” kavramlarının buluştuğu noktada budur (Soysal, 2003). Bundan dolayı günümüzde iktidarı, anayasalarla sınırları çizilmiş bir alanda tutarak demokratik meşruiyeti kurmak, en akılcı çözüm olarak görülmektedir. Bir başka deyişle günümüzde meşruiyet problemi, yasa yapımının ve bunun uygulanma safhalarının siyasal iktidarın mekanik yasa yapma ve yürütme yetkisinden çıkarılmasıyla mümkündür (Caniklioğlu, 2010:42). Hukuksal alanda gerekli olan bu değişikliğin yanında, hukuki meşruiyet krizinden kurtulmak, ekonomik alanda sürekli bir performans testini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, siyasal iktidarın meşruluğu, çalışma başarısına bağlı olarak genişleyebilir ya da daralabilir (Friedrich, 1999:176). Bunun için emri veren kişinin ilgilendiği şey, itaatsizliğe yol açabilecek olasılıkları en aza indirmektir. Yoksa Romalı bir imparatorun, uyruğuna söylediği “Bırakın benden nefret etsinler, benden korktukları sürece hiçbir sakıncası yok” (Poggi, 2007:8) gibi bir tutum veya davranış değil.

⁸ Vergin; burada demokrasi tipleri üzerine bir inceleme yapan Habermas’ın, demokrasi-leri liberal demokrasi, cumhuriyetçi demokrasi ve müzakereci demokrasi olarak üçe ayırdığını ve bunlardan müzakereci demokrasiyi diğerlerinden üstün tuttuğunu belirtir (Vergin, 2008:51-52).

SONUÇ

Sonuç olarak modern devlet ve toplum arasındaki ilişkide “meşruluk ve haklılıkla” örtülü bir iktidar olarak tanımlanabilecek olan otorite, yönetenler ve yönetilenler arasında sağlanan bir itaate dayanmak zorundadır. Alışkanlık, yarar ve bir inanca dayanan itaat, yönetilenlerin rızasına bağlıdır. Bu çerçevede modern devletin ortaya çıkışı ile birlikte öne çıkan Weber’in yasal otorite yaklaşımı, devlet ve toplum arasındaki ilişkinin hukuksal zemindeki teşekkülüne dikkati çekerek, yönetilenlerin bürokrasinin kendileri adına bir mekanizma olarak hareket etmesini ve onlar adına kararlar alıp, icra etmesini, yani toplumun rızasını kazanmak ister. Bir konsensus olarak değerlendirilebilecek olan bu rıza birliği, otoritenin halkın desteği ve değerleriyle şekillenen meşruiyetini ifade eder. Devlet ve toplum arasındaki ilişkiye ve onun değerlendirilmesi ve algılanmasına dayanan otorite; kendisine saygı gösterilmesini ve kanunlarına uyulmasını ister. Öte yandan bunlar, toplum tarafından da kültürel olarak davranış ve inanç boyutuyla zaten telkin edilir ve öğretilir. Bu sayede karşılıklı olarak birbirlerini besleyen otorite ve meşruiyet, demokrasinin gelişmesine katkı sağlar ve anayasa gibi düzenlemelerle somutlaşır. Buna karşın otoritenin meşru temeller üzerinden sağlanan gücünde meydana gelecek gerilim ise bir “meşruiyet krizi” durumu olarak ortaya çıkabilir ki, bu durum bu ilişkinin sürekli bir teste tabi olduğunu gösterir. Toplumsal gelişmelerin hukuksal zeminde bir form olarak devlet tarafından işlenmesi ve kurumları aracılığıyla da uygulanması, bu ilişkinin kontrolünü ve gelişimini şekillendirir. Rıza ve itaatte, bu sürecin temel belirleyenleri olarak otoriteyi besleyen ve şekillendiren temel unsurlar olarak rol oynar. Toplum ve devlet arasındaki ilişkinin bu çok boyutlu şekillenışı ise aralarındaki bu ilişkinin işlevselleştirilmesi ile mümkündür. Bu teorik yaklaşım çerçevesinde, birbirine yapışık bir bütün olarak otorite ve meşruiyet kavramları, toplum ve devlet arasında makul ve makbul bir ilişkinin varlığı ile bu ilişkinin inşasında ve sürdürülmesinde önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

Abeles, Marc. *Devletin Antropolojisi*, (Çev. Nazlı Ökten), Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Ağaoğulları, Mehmet Ali - Zabcı, Filiz Çulha- Ergün, Reyda. *Kral-Devletten Ulus-Devlete*. İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

- Arendt, Hannah. Şiddet Üzerine, (Çev. Bülent Peker). İletişim Yayınları İstanbul, 2012.
- Göze, Ayferi. *Siyasal Düşünce Tarihi*. Fakülteler Matbaası. İstanbul, 1983.
- Barry, Norman P. *Modern Siyaset Teorisi*. Liberte Yayınları, Ankara, 2003.
- Caniklioğlu, Meltem Dikmen. *Anayasal Devlette Meşruiyet*. Yetkin Yayınları. Ankara, 2010.
- Çetin, Halis. Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58-3, ss. 62-86, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/461/5248.pdf> , (Erişim tarihi: 22.08.20132).
- Dahl, R. A. (1993). *Demokrasi ve Eleştirileri*, (Çev. Levent Köker), Ankara: Yetkin Basımevi.
- Doğru, M. Kemal. İktisat ve Güç, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Ankara, 2009. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>, (Erişim Tarihi: 26.03.2013).
- Duguit, Leon. Egemenlik ve Özgürlük, *Devlet Kuramı* içerisinde, (Der. Cemal Bali Akal), Dost Kitabevi, Ankara, 2011.
- Durgun, Şenol; Modern Devlet Olmanın Önkoşulu Ulus Devlet midir?, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, Ankara, Kış 2000.
- Duverger, Maurice. *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev. Şirin Tekeli), Varlık Yayınları, İstanbul, 2002.
- Friedrich, Carl J. *Sınırlı Devlet*. (Çev. Mehmet Turhan). Gündoğan Yayınları, Ankara, 1999.
- Galbraith, John K. İktidarın Anatomisi, (Çev. Ramazan Dikmen). Hece Yayınları, Ankara, 2004.
- Habermas, Jürgen. *Legitimation Crisis*. Translated: Thomas McCharty. Heinemann Educational Ltd., London. 1976.
- Hazır, Hayati. *Anayasa Hukuku*. Alter Yayınları, Ankara, 2004.
- Heath, Joseph. *Legitimation Crisis in the Later Work Jürgen Habermas*. <http://homes.chass.utoronto.ca/~jheath/legitimation.pdf>, 2006. (Erişim Tarihi:13.11.2014).
- Heywood, Andrew. *Siyaset*. Adres Yayınları, Ankara, 2010.

- Hirş, Ernst E. *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, (Güncel Dile Uyarlayan: Selçuk Baran (Veziroğlu)), Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2001.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*. (Çev: Semih Lim). YKY Yayınları, İstanbul, 2013.
- Lipson, Leslie. *Siyasetin Temel Sorunları*, (Çev. Fügen Yavuz). İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005.
- Miliband, Ralph. *Kapitalist Devlet*. (Çev. Osman Akınhay), Belge Yayınları, İstanbul, 1989.
- Oktay, Cemil. *Siyaset Yazıları “Hum Zamirinin Serencamı” ve Diğerleri*. Der Yayınları, İstanbul, 1998.
- Oktay, Cemil. *Siyaset Bilimi İncelemeleri*. Alfa Yayınları, İstanbul, 2003.
- Pierson, Christopher. *Modern Devlet*. (Çev. Nerşet Kutluğ-Burcu Erdoğan), Chiviyazıları Yayınevi Nemesis Kitaplığı, İstanbul, 2011.
- Poggi, Gianfranco. *Devlet; Doğası, Gelişimi ve Geleceği*. (Çev. Aysun Babacan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Rousseau, Jean. J. *Toplum Sözleşmesi*. (Çev. Turhan Ilgaz), Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Soysal, Mümtaz. Değişen Egemenlik ve Meşruluk, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt 20, ss. 171-181 http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg20/msoysal.pdf, (Erişim Tarihi: 26.12.2013).
- Sartori, Giovanni. *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev:Tuncer Karamustafaoğlu), Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.
- Sennett, Richard. *Otorite*. (Çev. Kamil Durand), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Vergin, Nur. *Siyaset Sosyolojisi; Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.
- Weber, Max. *Ekonomi ve Toplum*, (Çev. Latif Boyacı), Yarın Yayınları, İstanbul, 2012.
- Woolhouse, Roger. *John Locke*, (Çev. Akın Terzi), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Yurtseven, Yılmaz. *Osmanlı Devletinde Siyasal İktidarın Meşruluk Temelleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>, (Erişim Tarihi: 26.03.2013).

The Academic Elegance

"Elegant solutions to intellectual challenges"

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN TERKİBİNDE YERLİ MOTİF: EROL GÜNGÖR

Gökberk YÜCEL*

Özet

Osmanlı/Türk modernleşmesinin nihai ve ulus devlet kuran akımı olan milliyetçilik, Türk düşünce sistemini modernize ederek yeniden kurgulama ve inşa etme süreci içerisinde yer almakla birlikte bu süreç, bazı dönemler “unutmayı, silmeyi” (ki Osmanlı’nın reddi ve inkârı) öncelerken eş zamanlı olarak “yeniden hatırlamayı” (tarihsel bağlamda Hitit, Sümer vurgusu) hedeflemiştir. Bu noktada Türk kimliğinin inşa sürecinde mekân (yani anlamlı coğrafya, vatan) ile zaman (coğrafya üzerinde inşa edilen ve toplumun belleğini oluşturan tarih) arasında kurulan bağ sorunlu bir zeminde teşekkül etmiştir. Bu yapının sorunlu bir şekilde tezahürü bütün izmlerde olduğu gibi milliyetçiliğinde “yerli” olup olmadığı tartışmasını gündeme sokmuştur. Toplumlara ortak kültür ve mefkûre etrafında konsolide etmeyi hedefleyen milliyetçilik, kimliğin dil, kültür, soy miti, tarihi bellek gibi sosyolojik unsurlarından beslenmek zorundadır. Toplumun milli kimliği besleyen bu unsurlar, kederde ve kıvançta toplumun direnç kazanmasını da sağlamaktadır. Bu noktada ulusöncesi toplumlar, şuuraltında beslenen tarihi ve içtimai birikimlerini şuurulu bir zeminde tekâmül ettirecek siyasi bir zemin arayışındadırlar. Uluslaşma süreçlerinin kahir ekseriyesi devlet ya da seçkin guruplar tarafından millileştirme sürecini kapsar. Yalnız her millileştirme çabası yerlileştirme projesi olarak görülemez. Örneğin, Erken cumhuriyet döneminde “Türk-lük” kavramına yüklenen anlam içerisinde barındırdığı bağlamları da göz önüne aldığımızda ne kadar yerlidir? Kültürel bağlamda “Türkleştirme” çabaları ile

* Araştırma Görevlisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokberk.yucel@bilecik.edu.tr

yerlilik arasında nasıl bir ilişki mevcuttur? Rusya Türklüğünden gelen “azınlık olmak” psikolojisinin tezahürü olarak ortaya çıkan “etnik” söylemi güçlü olan damar ile erken cumhuriyet döneminin idol aldığı “Fransız tipi ulus” ve bağlamındaki “sivil” söylem, anlamlı coğrafya yani vatan ile bu coğrafyada kurulu olan tarih arasında nasıl bir bağ kurmuştur? Kurulan bağın -erken cumhuriyet dönemini baz alırsan Türk Tarih Tezi- yerlilik iddiası taşıdığı söylenebilir mi? Yerlilik bahsinde, muhteviyatı çerçevesinde bir yerde doğan ve kök salarak süregelen bir zihniyet söz konusuysa, burada anlam dünyasından koparılmamış, zamansal olarak parçalara bölünmemiş bir millet tasavvurunu ortaya koymak yerliliğin asli işlevleri arasında görülebilir. Aksi takdirde, milletinden mahrum ve milletine yabancı bir milliyetçilikle karşı karşıya gelinebilir.

Anahtar Kelimeler: Yerlilik, Türk Milliyetçiliği, Erol Güngör

A NATIVE FIGURE IN THE COMPOSITION OF TURKISH NATIONALISM: EROL GUNGOR

Abstract

Nationalism, as an ultimate and nation-statebuilding flow of Ottoman/Turkish modernisation, took part in the process of reconstruction of Turkish thought system by modernising it. This process occasionally prioritised to “forget, to erase” (refusal of the Ottomans) and simultaneously aimed recollection (emphasis on Hittite and Sumerian in the historical context). At this point, the correlation established between space (meaningful geography) and time (the history that is constructed on the geography and forms the memory of society) formed on a problematical ground in the course of Turkish identity building. The problematical appearance of this structure put on the agenda whether nationalism, as well, is “indigenous” or not as is in all “ism”s. Nationalism that aims to consolidate societies in common culture and idea in all has to fuel from sociological factors of identity such as language, culture, ancestry myth, historical memory. These factors that feed the identity of the society enable the society to gain resistance through thick and thin. At this point, pre-nations societies seek for a political ground where historical and cultural savings of subconscious evolve on a conscious ground. Vast majority of nation-building processes contain nationalisation process by the state or elite groups. Yet, not all nationalisation attempts can be seen as endenisation. For instance, to what extent was the meaning of Turkishness in early republican period indigenous in view of contexts that it included? What kind of relation exists between “Turkification” efforts and indigeneness? What kind of correlation did Russia-orientated, ethnically-emphasised –because

of the psychology of being minority- tendency and the discourse that early republican period imitated from “French style nation” and its civil discourse establish between the meaningful geography, that is homeland, and the history that formed on this geography? Is it possible to say that formed relation- if the early republican period is taken (Turkish History Thesis)- has the claim of being indigenous? In the matter of indigenesness, if a nationality in its context is at stake by its birth and progress on somewhere, it is among main functions of indigenesness to present a nation envision that is not detached from its semantic world and not divided into temporal parts. Otherwise, it is likely to confront a nationalism that is alien to its nation and deprived of its nation.

Key Words: Endenisation, Turkish nationalism, Erol Güngör

GİRİŞ

Milliyetçilik, Türkiye’nin düşünce ikliminde her daim hakim ve akademik dünyadan kamuoyuna kadar gündemi meşgul eden mefhumların başında gelmektedir. Bu bağlamda, Türk düşünce tarihinin özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren lokomotif görevini ifa etmektedir. Siyasi iktidardan, kanaat önderlerine; sivil toplum kuruluşlarından meslek odalarına kadar bütün aktörler ve kuruluşlar, düşünce dünyamızın şuuraltında eski, şuurunda yeni bu mefhumun ve doğrudan ilintili olan millet, milli tarih ve milli kültür meselelerinin cazibiyetinin ve tılsımının etkisi altında kalmaktadır.

Milliyetçilik düşüncesinin ülkemizdeki yoğun gündemi özellikle tanımı, miladı ve sınırları noktasında hem teoride hem de pratikte bir takım soru(n)ları da beraberinde getirmiştir, hali hazırda da getirmektedir. Bu soru(n)ların temelinde ise, milliyetçiliği besleyen damarları teşkil eden milli tarih, anlamlı coğrafya ve bu ikisi üzerine inşa edilen millet olma meseleleri yatmaktadır. Mamafih, bu olgulara yüklenen farklı anlamlar aynı zamanda farklı akımları ve politik uygulamaları da beraberinde getirmektedir. Milliyetçilik ve türevlerini içeren mefhumların tarihsel realitesi ve sosyolojik temelleri meşru ve uygulanabilir bir zemin kazanması için de çoğu zaman yeniden tarif, tasnif ve en nihayetinde tahribe uğramaktadır. Bu tahribat veya dejenerasyon, toplumun değer havzasından önce uzaklaşmayı ve daha sonrasında da yabancılaşmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Türkiye’nin hali hazırda gündemini ipotek altına alan meselelere bu pencereden bakıldığında tartışmaların nerede ve nasıl kilitlendiği anlamak kolaylaşmaktadır: Yerlilik.

Osmanlı/Türk modernleşmesinin nihai ve ulus devlet kuran akımı olan milliyetçilik, Türk düşünce sistemini modernize ederek yeniden kurgulama ve inşa etme süreci içerisinde yer almakla birlikte bu süreç, bazı dönemler “unutmayı, silmeyi” (ki Osmanlı’nın reddi ve inkârı) öncelerken eş zamanlı olarak “yeniden hatırlamayı” (tarihsel bağlamda Hitit, Sümer vurgusu) hedeflemiştir. Bu çalışmada, Türk milliyetçiliğinin Türk kimliğini inşa sürecinde mekan (yani anlamlı coğrafyası olarak vatan) ve zaman (coğrafya üzerinde inşa edilen ve toplumun belleğini oluşturan tarih) arasında kurduğu bağın incelenmesi hedeflenmiştir. Çalışmanın hedeflerinden bir diğeri ise, Türk Milliyetçiliği ile yerliliği arasında kurulan ve Türk Milliyetçiliğinin kurgulandığı zihinsel zemin ve kullanmış olduğu terminoloji bağlamında, Erol Güngör’ün resmi milliyetçiliğe düştüğü şerhler ve Türk milliyetçiliğine kattığı yorumu saptamak olacaktır.

1. YERLİLİK: MEKÂN VE ZAMAN KÖPRÜSÜ ÜZERİNDE MİLLET MEFHUMU

Yerlilik, bir yer’e aidiyet formunu içermekle birlikte toplumların bu “yer” ile kurmuş oldukları zihinsel bağın mekansal ve zamansal bağlamlarını içeren bir düşüncedir. Bu noktada kavrama ilişkin terimsel anlamından ziyade zihniyet vurgusunu ön plana çıkarmaktır (Erol, 2010). Mefhumun kavramsal yapısının bilinçaltından dışı vurumunda temel etken şüphesiz modernitedir ki yerlilik, modernleşmenin yersizleştirici, yurtsuzlaştırıcı iradesine karşı reaksiyoner bir duruş, bir iddia ya da bir tavır taşımaktadır (Çiğdem, 2012:67-68). Bu noktada salt bir reaksiyoner çıkıştan ziyade, zaman ve mekana dair yüklediği vatan ve tarih kurgusunda; vatan ile tarih kurgusunun arasında inşa ettiği kimlik köprüsünde aynı zamanda modernliği de ifade etmektedir.¹

Kimliğin politik duruşu ve muhtevası, modern zamanlara ilişkin bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada kendi köklerine yeniden ait olma, yeni şartlara adapte olma, yeni durum ve esasları kendi kodlarıyla kodlama, yerliliğin kimliksel duruşu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu duruşun temelinde, modernleşme süreçlerinde bilinçli veya gayri ihtiyarı

¹ Yalnız, her ne kadar modernitenin çıkışıyla paralellik gösterse de yerliliğin, modernlikle aynı ruhu taşımamaktadırlar. Bilakis modernliğin yaymaya, merkezsizleştirmeye ve deneyime açmaya yönelik çabasına yerlilik içine kapanma ve kendisi olarak tepkiselliğini göstermektedir (Çiğdem, 2012: 68).

olarak zamanın ve mekanın parçalanmışlığına bütünsel bir bakışın çabaları da yatmaktadır. Yerlilik, modernleşme ile birlikte yıkılan zaman ve mekan köprülerini yeniden inşa etmeyi hedeflemekle birlikte bu inşa süreci, bir icattan ziyade aslına rücu edecek şekilde tahayyülü ve tarihsel tespitleri içermektedir. Örneğin, yerliliğin konusu tarihi bir dönem olarak sadece Selçuklu'yu konuşmak mıdır? Yoksa Selçuklu'nun Osmanlı'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de dahil olduğu, toplumun tekamül ve inkişaf ettiği tarihi bir okumaya dikkat kesilmek midir? Bunun yanı sıra bir yer'e ya da mekana ait olmak denildiğinde sadece fiziki olarak orada doğmak mı kastedilmektedir? Anadolu'ya ait olmak denildiğinde bu neye tekabül etmektedir?

Coğrafyanın üzerine atfedilen tarihsel anlam, orada yaşayan insanların kimliklerini de şekillendirecek zemini hazırlamaktadır. O zaman yerlilik, bir coğrafyayı anlamlı bir “vatan” haline getiren tarihî birikimleri içine alan ve bu birikimlerle toplum sosyolojisi içerisinde sapsmaları engelleyen bir işlevi de görebilir. Mamafih, modern aklın ürettiği kimlikleri gelenekle bağlantılı bir hale getirme durumu da yerliliğin iddiaları arasında bulunabilir (Erol, 2010). Kendi özünü keşfetme ve özüne dönme motivasyonu olarak da dışarıdan gelen ideolojileri toplumsal tekamülün önünde engel olarak görebilir. Tarih ve coğrafya bağlantısında, tarih, yeniden kurgulanmak ve inşa etmekten ziyade, sapsmaların tespitini yerinde yapmak ve bugüne dair yansımalarını yeniden okumak içindir. Yani tarihin bir kesitine ilişkin romantik bakış açısı yerliliğin tarih görüşüne aykırılık içerebilir. Örneğin, Osmanlı'nın kabulü her şeyin bütünüyle onayı anlamını taşırmı? Osmanlı yerli olduğu sürece yükselmiş, yerliliğini kaybettiği sürece de düşüşe geçmiştir. Yerlilik bu mana da sahihliğe sadakat olduğu kadar, kaynağı doğru olandan almayı da hedefler (Erol, 2010). Bu, zamanın belirli bir dilimini anın politik atmosferinde kurgulamaktan ziyade, tarihi, akışı ile değerlendirmek ve tarihî gerçekliğe sadık bir tavır almak olarak da okunabilir. Toplum bir hafızaya sahiptir, bu hafıza aynı zamanda bir zihniyetin yükseldiği ve varlık bulduğu bir alandır, gövdedir. Zaman ve mekan ünsiyeti ise bu noktada doğrudan kimlikle ilişkilendirilir ki toplum, kendini mekanlarda üretir, kimliğini mekanlara yansıtır ve toplumun kimliği, mekanlara kazınarak bir gelenek ve bilinç oluşturur. Mekan böylelikle sosyal göstergeye dönüşür (Alver, 2007:12-19 Aktaran Erol, 2010).

Yerliliğin diğer bir özelliği yabancılaşmaya karşı göstermiş olduğu reaksiyondur. Bu reaksiyon çerçevesinde yerliliğin tutunduğu dal kültür-

dür. Çiğdem bunu “tarihin ampirik muhtevasının denetlenemezliği, dinin sekülerizme karşı verdiği mücadeleden yara alması, her ikisini de kapsayan, ancak onların maruz kaldığı dönüşümleri yaşamadığı varsayılan kültürün önünü açmıştır.” şeklinde ifade etmektedir (2012:71-72). Yani yerlilik, toplumun değer ve düşünce sistemini muhafaza etme itibarıyla kültüralist bir nosyon içerir (Öğün, 1999 Aktaran Erol, 2010). Yerliliğin geçmişte geçmişle bir ilişki kurma gibi bir görevi varken, buna karşılık günceli yakalayarak değerlerin bugüne aktarımı ve taşınması misyonu da söz konusudur. Toplamları ortak kültür ve mefkûre etrafında konsolide etmeyi hedefleyen milliyetçilik, kimliğin dil, kültür, soy miti, tarihî bellek gibi sosyolojik unsurlardan beslenmek zorundadır. Toplumun milli kimliği besleyen bu unsurlar, kederde ve kıvançta toplumun direnç kazanmasını da sağlar. Yalnız her millileştirme çabası yerlileştirme projesi olarak görülemez. Örneğin, Erken cumhuriyet döneminde “Türklük” kavramına yüklenen anlam içerisinde barındırdığı bağlamları da göz önüne aldığımızda ne kadar yerlidir? Kültürel bağlamda “Türkleştirme” çabaları ile yerlilik arasında nasıl bir ilişki mevcuttur? Rusya Türklüğünden gelen “azınlık olmak” psikolojisinin tezahürü olarak ortaya çıkan “etnik” söylemi güçlü olan damar ile erken cumhuriyet döneminin idol aldığı “Fransız tipi ulus” ve bağlamındaki “sivil” söylem, anlamlı coğrafya yani vatan ile bu coğrafyada kurulu olan tarih arasında nasıl bir bağ kurmuştur? Kurulan bağın-erken cumhuriyet dönemini baz alınırca Türk Tarih Tezi- yerlilik iddiası taşıdığı söylenebilir mi? Yerlilik bahsinde, muhteviyatı çerçevesinde bir yerde doğan ve kök salarak süregelen bir zihniyet söz konusuysa, burada anlam dünyasından koparılmamış, zamansal olarak parçalara bölünmemiş bir millet tasavvurunu ortaya konmak yerliliğin asli işlevleri arasında görülebilir. Aksi takdirde, milletinden mahrum ve millete yabancı bir milliyetçilikle karşı karşıya gelinebilir.

Yerlilik bir taraftan milli ve manevi değer hazinesini korumayı hedeflerken; diğer taraftan, dışarıdan gelen yabancı unsurları kendi değer kazanında nasıl eritebilirimin hesabını yapmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, sırtını tarihe yaslamayla birlikte, tarihteki birikimleri merkeze alarak mekanı anlamı bir coğrafya haline dönüştürmektedir (Erol, 2010). Bu noktada tarihselliği zayıf olan ya da zayıf bir söyleme dayanan toplumlarda değişim ve dönüşüm yerli kodlarla bir çatışmayı dönüşür ki buna daha çok modernleşme süreçlerinde rastlayabiliriz. Tarihselliği zayıf olan ya da zayıf bir söylem zeminine dayanan toplumlar, modernliğinin tanım ve te-

oriğine kendi damgasını vuramamakla birlikte modernleşme sürecinin zihinsel iz düşümlerinde eski/yeni, gelenek/modern araflığını yaşayabilirler. Batı toplumlarının yapısal ve fonksiyonel dönüşümü içeren ve kendi dinamikleriyle gerçekleştirdiği modernleşme, batı dışı toplumların da aynı seviyeye gelmesi ve modern dünyanın evrensel değerlerinin bu toplumlarda da işlerlik kazanması bağlamında modernleştirme olarak yansımaktadır. Bu bağlamda batı dışı toplumlar, geleneklerinden kopamama vesilesiyle ilerlemeye direnen, bilimsel ve teknolojik gelişmelere açık olmamak ve sosyal yapılarının içe kapalı olarak algılanmıştır (Kömeçoğlu, 2002:15). Geleneksel değerlerin hakim olduğu bu toplumlarda geçmişe bakan kaderci tutumlar yeniliğe ve girişimciliğe engel olmaktadır. Uzun vadede kurumların yeniden düzenlenerek değer sistemlerinin modernliği destekleyecek şekilde dönüşümü, batı dışı toplumları da modern toplumlar olarak teşekkül edecektir (Kömeçoğlu, 2002: 15). Batı dışı toplumlarda modernlik tarihsel ve toplumsal yapının doğal bir uzantısı olmaktan ziyade; tüketim düzeyinde, yaşam tarzında ve kültürel bazda öykünülen bir kavram olarak algılanmıştır (Göle, 1998:65-66). Batı dışı toplumların tarihsel, politik ve entelektüel yörüngelerini batı modernliğine bağımlılıkları belirlemektedir. Böylelikle, parçalanmışlık, süreksizlik ve ahenksizlik modernleşmenin temel karakteristiği oluşturmaktadır (Göle, 1998:67). Modernitenin yerli dokunun tabiatına uygun dönüşümü ve tarihsel bir seyrin sonucu olarak belirmediği toplumlarda, seçkinlerin ve toplumsal aktörlerin zihin ve arzularının yansması olan, devlet merkezli, tepeden inmeceli bir modernleştirme hareketi olarak zuhur ettiği görülür. Bu noktada modernliğin ideal toplum amacına ulaşmak için liberal demokrasinin, serbest piyasa ekonomisinin entegre edildiği ve etnik-organik toplum anlayışından ziyade sivil-vatandaşlığa dayalı bir toplum yapısının oluşturulmaya çalışıldığı toplum mühendisliği, ehil eller tarafından (aydın ve seçkin zümre) yapılmaktadır (Göle, 2002: 68, Karaman ve Keyman, 2002: 84). Elbette ki bu durum, toplumun tarihi tecrübelerinin ve yerli dokusunun ve bunların pratiklerini oluşturan yaşam şeklinin ötekileştirilmesini de beraberinde getirmektedir. Buna direnen toplumsal dinamiklere karşı da yönetimin otoriterleşmesi başlamaktadır ki bu da devlet ile toplum arasındaki bağların gevşemesiyle neticelenmektedir. Ayrıca toplumun kendi değerlerinin tahribatıyla oluşan “*yaralı bellek*”, yeni aidiyet formu olarak formüle edilen “vatandaşlık” şuurunun zayıflığını da beraberinde getirir ki bu da toplumun gerilimli özne olarak teşekkül etmesi sonucunu doğurur (Göle, 2002: 72-73).

Bu aynı zamanda devletin toplumu bütünüyle kontrol altına alma, sevk ve idare edecek bütün araçlara da sahip olma sorunsalını da beraberinde getirir (Türköne, 1998:119). Toplumun sanat ve estetik algısından, hür ve eşit bir yurttaşlığın nasıl ve ne zaman olacağını belirlemesine kadar topluma müdahale alanları oluşturulur. Misalle temellendirecek olursak, erken cumhuriyet döneminde Türk Halk Müziğinin premodern estetik olarak nitelendirilmesi ve yasaklanarak yerine batı klasik müziğinin ve bu müziği yaygınlaştıracak şartların olgunlaştırılarak ikame edilmesi, devletin toplum üzerindeki elinin bir göstergesidir.² Bu bağlamda batı dışı toplumlarda yeni düzen modernleştirmeyi ön görürken bunu “her şey halka rağmen halk için” sloganıyla meşrulaştırılmaktadır. Bu bağlamda halkın eline kendi iradesini, estetiğini, düşüncelerini hatta ve hatta cümlelerini yansıtmak hiçbir enstrüman verilmez ki bu da her şeyin “halk tarafından” kısmının ihmal edilmesi sorunsalını doğurur (Türköne, 2004:121). Bütün bunların kapsamında modernleştirme batı dışı toplumlarda bir ideolojik formasyona dönüşür ve ideolojinin meşruluğunu her daim diri tutar (Çetin, 2003-2004: 15).

2. TÜRKİYE’DE MİLLİYETÇİLİĞİN ANA HATLARI

Modernleştirme sürecinin sert ve tepeden inmeci bir şekilde arz etmesinin temelinde ise “geç kalmışlık” psikolojisi yatmaktadır. “Geç kalmışlığın aciliyeti sendromu” olarak adlandırılan bu durumda devlet aradaki farkı kapatmak için de sürece müdahale etme ve müdahale misyonunu sahiplenme şuurunu taşımaktadır (Çetin, 2003-2004:17). Bu geç kalmışlığın giderilmesi ve musasır milletler seviyesine ulaşılmasında en büyük kurtarıcı milliyetçilik ideolojisi olmuştur. Nitekim bunu az zamanda çok ve büyük işler başarmak şeklinde de formüle edebiliriz. Yerli olana dayanmayan ve yerli olandan kopuşu ifade eden modernleştirme sürecinde toplumun tarihsel belleğinden kültürel kodlamalarına her şeyin yeniden yazılması ve bunun toplumla uyumlaştırılması zaruryeti hasıl olmaktadır. Mamafih, sıfırdan tarih yazımı ve kültürel devrimler geçmişin izlerinden hiçbir tortu bırakmaksızın yapılmasını öngörmektedir.

Meseleyi Türkiye örneğinden alırsak modernleştiriciliğin ideolojik yansıması olan Kemalizm, inşa edilen milletin kimliğini kurgularken,

² Bu durum, modernleşme sürecine sonra giren ve modernleşmeyi, toplumu ideolojik olarak düzenlemenin bir aracına indirgeyen devletlerin egemenliğini pekiştirici bir misyonu olarak sirayet eder (Çetin, 2003-2004: 12).

temel olarak modernleşmeci ve pozitivist paradigmaları almıştır (Parla, 2005:112). Bu noktada, bütün az gelişmiş ülkeler gibi Türkiye’de önüne üç hedef koymuştur ve toplum bu hedeflere göre şekillendirilmeye çalışılmıştır: bağımsızlığı kazanmak, modernleşmek ve pozitif bir kimlik geliştirmek (Oran: 2005:51). Yalnız, gerçekleştirilmeye çalışılan değişim, Anadolu toprakları üzerinde yaşayan Osmanlı sonrası ama hala Osmanlı’nın sosyo-politik mirasını bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde taşıyan ve geleneksel değerleri muhafaza eden bir toplum için kabul edilmesi çok da kolay bir değişim olmayacaktır (Çemrek ve Aksoy, 2010:157). Yakup Kadri Karaosmanoğlu, şuurlatına kodlanmış geleneksel anlayışı Yaban adlı eserinde Bekir Çavuş ile Türk subayı Ahmet Celal arasında geçen diyalogda özetlemektedir (Karaosmanoğlu, 1984:180-181). Yunan ordusunun Polatlı yakınlarına kadar geldiği zamanlardır. Bekir Çavuş, Yunan ordusunun Polatlı’ya kadar gelmesinin nedenini işgallere direniş gösteren Kuvva-i Milliyeçilerde görür. Bunun üzerine, Subay Ahmet Celal, vatanın her yerinin kutsal olduğunu ve düşmanın bir vatan toprağının işgal etmesiyle diğer vatan topraklarının da tehlikeye düşeceğini anlatır. Bekir Çavuş’un vatan anlayışı ise köy topraklarından ibarettir. Konuşmanın devamında, Bekir Çavuş, Ankara Hükümeti’ni ima ederek “biliyorum sen de onlardansın” der. Genç Subay şaşırır ve “onlar kim” diye soruyla cevap verir. Bekir Çavuş, “Kemal Paşa’dan yana olanlar.” der. Subay Ahmet Celal şaşkınlığı bir kat daha artmış bir şekilde sorar: “İnsan Türk olur da nasıl Kemal Paşa’dan yana olmaz?” Bekir Çavuş ise o zamanlarda bütün toplumun şuurunda yatan anlayışı ortaya koyarcasına cevap verir: “Biz Türk değiliz ki beyim. Biz İslam’ız, elhamdülillah... O senin dediklerin Haymana’da yaşarlar.” Cumhuriyet yönetiminin büyük bir kısmı, Osmanlı İmparatorluğu’nun milli bir kültür yaratmasının ve dolayısıyla milli bir devlet haline gelmemesinin, yeni zamanların şartlarına uyamamasının başlıca sebebinin İslamiyet’te bulmuşlardır (Toprak, 2007:378-379). Nitekim, Anadolu Türklüğünü birleştiren tema olan İslam, Kemalizm ile kamusal alanın dışına itilmiştir ve doğan kimliksel boşluk evrensel bir iddia taşıyan modern toplum kalıpları tarafından doldurulmuştur (Çağaptay, 2009:24). Bu bağlamda toplumun milli kimliği ve şuuru idrak edebilmesi için batılaşmayla beraber laikliğin toplum nezdinde kabul zorunluluğu da, Kemalist milliyetçiliğin harcına katılmıştır.

Türkiye’deki bu süreci Ziya Gökalp (2006a:15-17) Çınaraltı Konuşmalarında velayet ve sulta olarak formüle etmiştir. Bu bağlamda Gökalp

otoriteyi, toplumun hürmet ettiği ve gönüllü tabi olduğu “Velayet” ile yine topluma korku ve tahakküm olarak yansıyan “Sulta” şeklinde belirlemiştir. Velayete duyulan saygı ve korku, aynı zamanda babaya duyulan korku ve saygı gibidir. Babanın sevgisini ve teveccühünü kaybetme korkusu, ona gönüllü tabi olmayı ve hürmet etmeyi de beraberinde getirmektedir. Buna mukabil yılanı duyulan korku aynı zamanda ona karşı nefreti bazı zamanda çaresiz boyunduruğunu beraberinde getirir ki bu yönetim anlayışı sultaya benzetilir. Gökalp, yazısının nihayetinde cumhuriyeti rejiminin bir velayeti getirmesi gerektiğini söylese de modernleştiriciliğin ideolojik tutumu bilinçli ya da gayriihtiyarı toplumun nezdinde bir sulta yönetimi kurmuştur. Netice itibarıyla kendi dinamiklerine yabancılaşan ve toplumun belleğiyle direk bir savaşa girişen batı dışı toplumlarda modernleşme dönemleri bireyi topluma, toplumu devlete, devleti de evrenselliğe kapatan bir süreç halini alır (Çetin, 2003-2004:34). Nitekim demokrasinin olgunlaşması ve sivil toplumla beraber katılımın ve iktidarın denetlenebilir olması ancak rejimin müsaade ettiği ölçüde gerçekleşmiştir.

Bu mesele, patolojik olarak Türkiye’de milliyetçilik meselesini de etkilemiştir. Türk Milliyetçiliğine dair bu zamana kadar yürütülen tartışmalar, Türk milliyetçiliğini anlamada ve izahta bir takım şerh noktalarını barındırmaktadır. Türk milliyetçiliğinin belirli zaman ve konjonktürde farklı yansımalarının ortaya çıkması -farklı tür milliyetçilik düşüncelerinden ziyade- evrimsel (dönüşümsel), konjontüre göre tek bir seyir izlediği algısını doğurmuştur. Diğer bir deyişle, Türk Milliyetçiliği ile ilgili literatüre baktığımızda genel algı, Türk milliyetçiliğinin dönemin şart ve koşullarına uyarak kendini sürekli yenilediği ve aslında tekil, salt bir tanımının yapılabileceği noktasındadır. Bu tanım, Türk siyasi hayatında milliyetçiliğin meşru zemininin de sınırlarını çizmektedir ki; tanımın dışına çıkan milliyetçi fraksiyonlar reaksiyona ve reflekse dayalı, aşırı/marjinal olarak ifade edilmiştir. Bu zeminin tarihî okumasına bakıldığında, Türk Milliyetçiliği, Osmanlı dağılma devrinde dil ve kültür hareketleriyle başlamıştır ve daha sonra pantürkist eğilimlerle siyasi bir nitelik taşımıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra ise Türk milliyetçiliğinin ideologları maceraperest ve ütöpik düşüncelerden vazgeçerek Anadolu’da modern ve batılı/toprağa bağlı Türk Kimliğini inşa etmiştir.

Türk milliyetçiliği “reaksiyoner” bir tavır/uslup/uygulama üst çatısının birleşse de temelde iki koldan ilerlemiştir. Birincisi, muasır medeniyetler seviyesine erişme bağlamında modernleştirici ve/veya modernleşme-

nin bir aracı olarak görülen (Durgun, <http://tasep.org/default.asp?s=yd&i-d=98&syf=6#.VGSDz9NxmP8>); ümmet toplumundan millet toplumuna geçiş aşamasında, gerek kurumsal yapısının oluşturulmasında gerekse de milli şuur ve idrakten yoksun topluma milli bir benlik kazandırma iddiasını taşıyan Resmi Milliyetçiliktir. Türkiye Cumhuriyeti bu anlamda, azınlıklar sorunu gibi Osmanlı millet sisteminin çözülmesinden arta kalan toplumsal ve siyasi sorunların çözümünde, üniter-merkeziyetçi yapının ve tek kimlikliliğin ilaç olacağını düşünmüştür. Türk Milliyetçiliği, batı tipi modernleşmenin ve laik yapının oturtulmasında, devletin resmi ideolojisi olarak kabul edilmiştir. Devlet eliyle yapılandırılan milliyetçilikle kültürel veya etnik bağlar ile siyasi/hukuki bağlar “makbul vatandaşlık” mefhumuyla birleştirilmiş ve toplumsal bir mutabakat oluşturma hedeflenmiştir. Bu bağlamda, bireylerden oluşan toplum aynı zamanda bir vatandaşlar topluluğu olarak tanımlanmıştır. Devlete bağlılık, liberal ve demokratik toplumlara katılma yoluyla sağlanabilirdi ki bu anlamda millet aynı zamanda vatandaşların toplamı olarak görülmüştür (Özkırmı, 2008:137). J. Breuilly’nin bu tezine göre, milliyetçilik, bir tür el çabukluğuyla mantıksal olarak çelişen iki millet anlayışını-vatandaşlar topluluğu ve kültürel topluluk- uygulamada bir araya getirmeye çalışır (Özkırmı, 2008:137-138). Bu durum, cumhuriyetin lider kadrosunun işini kolaylaştırmıştır. Osmanlı millet sistemi sonucunda arta kalan sorunlu toplumsal yapıyı, hukuki bir bağ ile birbirine bağlamıştır.³ Kültürel ikilemleri çözebilmek için de batılı-toprağa bağlı bir millet anlayışı benimsenmiştir. Böylece bu coğrafya, Türkiye’de yaşayan insanların kan ve göz yaşıyla sulandığı ortak vatanıdır. Ayrıca, kültürel manada homojenitenin sağlanabilmesi için kültür inşasında geleneksel motifler geriye itilerek pozitivizmi temel unsur olarak kabul eden ulus ve hümanist bir milliyetçilik anlayışının kültür projesi kabul edilmiştir (Koçlar, 1998:215-219). Osmanlı mirasının yok sayılması gayretleriyle birlikte askeri başarının siyasi ve bilim dünyasındaki başarılarla taçlandırılması bakımından Türk Tarih Tezi ve Güneş Dili teorisi gibi tezler, Türklerin köklü ve kadim, aryan ırkına mensup bir millet olarak Anadolu’da büyük medeniyetler (Hitit, Sümer gibi) kurduğunu izahı açısından köken arayışlarını da beraberinden getirmiştir. Bu düşünceyle hazar ötesinden gelen fısıltılara kulak tıkanmakla birlikte Türklerin bir Anadolu milleti olduğu tezi resmi tarih tezinin bir parçası olmuştur. Kaldı

³ Anayasanın 66. Maddesine göre, “Türk Devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olarak bağlı olan herkes Türktür”.

ki, dil politikalarında Hitit dilinden dahi kelime devşirilmesi çabaları, içtimai değer ve hafızanın ihmalini kuvvetlendirdiği gibi yeni tezlerin toplum tarafından benimsenmemesine sebebiyet vermiştir. Bununla beraber 1924 Anayasasının 88. Maddesinde yer alan, “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur” ibaresi, batılı-toprağa bağlı bir millet anlayışının benimsendiğinin göstergesidir. Türk kimliğinde ırksal temellerden ziyade modernleşme çizgisinin yakalanması ülküsünü Tarık Zafer Tunaya şöyle dillendirmektedir (2004:67).

“Genel olarak, milli kimlik modernleşme projesine endeksli tanımlanmış ve içeriği buna göre oluşmuştur. Atatürk’ün bütün yazılarını karıştırınız, bütün sözlerini bir bir inceleyiniz, en sevdiği, en fazla kullandığı sözcüğün medeniyet olduğunu görürsünüz. Medeniyet, medenileşmek Atatürkçü tezlerin kalkış noktasıdır.”

Türk Milliyetçiliğinin diğer bir kolu ise, milleti geçmişten bu yana süre gelen tarihî birikimleri ve medeniyet zemini üzerinde yeniden tasavvur eden, Geleneksel Milliyetçilik oluşturmaktadır. Türk tefekkür, yönetim ve medeniyet algısıyla kodlanmış toplumun sosyal hafızasında yaşayan diri tarih anlayışı, içtimai alanda kendi köklerine bağlı ve geleneğinden referans alınan bir gelişim öngörülürken iktisat, ilim ve teknik alanında Batı gelişmelerinin izlenmesi gerekliliği ortaya koyulmuştur. Geleneksel milliyetçilikte, Rusya Türklüğünün katkısıyla teorik bir çerçeve kazansa da sonu itibariyle imparatorluk nosyonu egemen olmaya başlamıştır. Rusya Türklüğünün, Rus tahakkümünde olması ve asimilasyon tehlikesiyle karşı karşıya kalması, Türklük vurgusunda ve Türkçülük algısında nesnel (etnik köken, ırk, din, dil gibi) verilere dayanan bir tanımlamaya, biçimlemeye gitmelerine yol açmıştır. Bu bağlamda millet olgusunu verili kabul edilirken, milleti oluşturan temel etkenler içerisine soy ve dil kavramı gibi nesnel ölçütleri koymaktadır. Buna mukabil, daha sonraki millet tasavvurunda, imparatorluğun çok uluslu ve kaynaştırıcı yapısı Türklük hususunda nesnel ölçütlere dayalı bir öteki kavramını doğurmamıştır. Devlet-i ebed müddet şuuru ve cihanşümulluk mefkuresine bağlılık tarihsel referansların millet tanımında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Sosyal yapıda ırki değil harsı bir Türk kimliği çizgisi, ister istemez din olgusunu da içinde kaynaştırarak “Türk milletindenim, İslam Ümmetindenim” (Gökalp, 2004:66) sözünü de beraberinde getirmiştir.

İmparatorluk kuran geleneğe sahip olmaları Osmanlı Türklerinin, Türklük anlayışında kaynaştırıcı, birleştirici unsurlar daha fazla ön plana çıkarmıştır. Bu anlamda, bir Kürt, bir Çerkez pekâlâ Türk toplumunun bir parçası sayılabilir. Bu noktada Gökalp'e kulak verelim (2006b:49):

Ülkemizde bir zamanlar dedeleri Arnavutluk'tan ya da Arabistan'dan gelmiş ulustaşlarımız vardır. Bunları Türk eğitimiyle büyümüş ve Türk ülküsüne çalışmayı alışkanlık edinmiş görmek ve başka ulustaşlarımızdan hiç ayırmamalıyız.... Bunlar arasında ulusumuza karşı büyük özveride bulunmuş, Türklüğe büyük hizmetler yapmış olanlara siz Türk değilsiniz nasıl diyebiliriz. Atlarda soy sop aranmalıdır; çünkü meziyetleri iç güdüye dayanan ve kalıtsal olan hayvanlarda soyun büyük önemi vardır. İnsanlarda ise, ırkın toplumsal iyi niteliklere hiçbir tesiri olmadığı için, soy sop aramak doğru değildir.

Bu bağlamda Gökalp, milleti dil, din, ahlak ve sanat bakımından ortak olan, yani aynı eğitimi almış bireylerden oluşmuş topluluk olarak tanımlamıştır (Gökalp, 2006b:47). Cumhuriyetin kuruluşunda Gökalp'in milliyetçilik anlayışından feyiz alınsa da batılaşma konusunda zamanla Gökalp çizgisinden sapılmıştır. Gökalp, kısmi bir batılaşmadan yana olmuştur. Yani Batı'nın ilim ve tekniğinin alınmasına karşılık adet ve geleneklerinin modernleşme sürecinde saf dışı kalması düsturu benimsemiştir.

Bugün bizim için çağdaşlaşmak demek, Avrupalılar gibi diretnotlar, otomobiller, uçaklar yapıp kullanabilmek demektir; çağdaşlaşmak, şekilce ve yaşama tarzı olarak Avrupalılara benzemek demek değildir. Ne zaman bilgi ve eser almak için Avrupalılara ihtiyaç duymadığımızı görürüz, o zaman çağdaşlaşmış olduğumuzu anlarız (Gökalp, 2004: 31).

Gökalp'in kültür ve medeniyet ayırımı kendi zamanında oldukça müspet karşılanmış ve Türkçüler kadar İslamcı düşünürler tarafından da benimsenmiştir (Güngör, 1980a:89). Medeniyet çeşitli kültürlerin ortak yanlarından oluşmuştur ve bu bağlamda toplum, hem milli bir kültürle yoğrulabilir hem de diğer toplumlarla müşterek bir medeniyete sahip olabilir (Güngör, 1980a:89). Bu bağlamda millet, öz değerlerinden beslenir-

ken, kendisini ileri taşıyacak araca ihtiyaç duymaktadır. Medeniyet, ilim, teknik, gelişmişlik gibi araçları milletlerin gelişmesi için önüne sunar. Gökalp'in bu anlayışına mukabil, cumhuriyet yönetiminin modernleşmesi kısmi değil bütünseldir. Yani teknik ve ilim açısından Batı örnek alındığı gibi, toplumsal yapının şekillenmesinde de Batı örnek alınmıştır. Bir nevi Gökalp çağdaş bir İslam Türklüğü ortaya koyulmuştur. Nitekim işaret ettiği bu kimliğin kazanılmasının yolunu Türk çocuklarının Türklük, İslamlık ve çağdaşlık eğitimi almasıyla imkânlı olacağını belirtmiştir.

Bir Türk babası, çocuğunun Türkçe konuşmamasına, Türkçe okuyup yazmamasına, Türk tarihini bilmemesine razı olamaz; aynı zamanda İslam inanç ve ibadetlerini bilmemesini, İslam tarihinden habersiz kalmasını da onaylamaz. Bu baba, çocuğunun Türk ve İslam olarak büyümesini istediği gibi, çağdaş bir insan olarak yetişmesini de ister. Öyleyse, bizim için tam eğitim, üç bölümden oluşmaktadır: Türk Eğitimi, İslam Eğitimi, çağdaşlık eğitimi (Gökalp, 2004: 70).

3. EROL GÜNGÖR'ÜN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI VE YERLİ MOTİFLER

Resmi milliyetçiliğin uygulamaları, bir takım milliyetçi-muhafazakâr çevreler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkinin temel nedeni, pozitivist temellere oturtulmuş bir milliyetçiliğin, sosyal ahengi sağlayacak değerlerden mahrum olduğu ve Marksizm gibi beynelmilelci düşüncelere karşı direnç unsuru oluşturamadığı düşüncesinden kaynaklanmıştır (Parla, 2005: 126). Toplumsa değerlerden uzaklaşılarak gerçekleştirilecek bir modernleşmenin başarıya ulaşamayacağı düşüncesi, gelenekçi Türk milliyetçilerini harekete geçirmiştir. Bu bağlamda rasyonalist/pozitivist milliyetçiliğin alternatifi olarak gelenekselci/tarihe dayalı bir milliyetçilik büyümeye başlamıştır (Karpat, 1996:75).

A. Milliyet Şuuru ve Milli Tarih Meselesi: Sosyal Hafıza

Milli tarih, gerek icat edilmişlik gerekse de yeniden yorumlanış olsun millet inşasında geçmişi refere etmesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda Güngör, özellikle sosyal değişimlerin derin soluklu sıkıntıların atlatılmasında tarihin iki türlü rol oynadığını ifade etmektedir (Güngör, 1980b:47-48). Bunlarda ilki buhranlı dönemlerde yaşanan

travmaların atlatılmasında, tarih kuvvetli bir dayanaktır. Toplumların an itibariyle yaşadığı psikolojik ve sosyal sıkıntıları geride bırakmasında kendi mazilerine duydukları özlem ve hatıratın canlandırılması ileriye yönelik atılımlarında bir dinamo işlevini üstlenmektedir ki Güngör bunu “sübjektif geçmiş” olarak adlandırmaktadır. İkinci olarak tarih aynı zamanda toplumun inşasında da kilit bir rol oynamaktadır. Yapılacak olan tarih tasavvuru, toplumun ilerideki hedef ve amaçlarına da ışık tutmakla beraber bugüne de meşruiyet sağlamaktadır (Güngör, 1980b:53).

Bu noktada, milli tarih yazılımında cumhuriyet inkılabı, geleneksel Türk toplumu ile batı yolundaki Türk toplumu arasındaki çizginin iyice kalınlaştığı ve adeta duvar haline geldiği noktayı temsil etmektedir (Güngör, 1980b:50). Özellikle Türkiye’nin tarihsel mirasına ait düşünce ufkundan ve ülküsünden kopuşuyla birlikte dünya siyasetinde nispi gücünün azalması toplumsal hafızada mazinin özlemini derinleştirmektedir. Özellikle bir zamanlar öteki algısını Fransa ve İngiltere gibi düşmanlar oluştururken, cumhuriyet devrinde hakimiyetimiz altında olan Yunanistan gibi ülkelerin düşman olarak tanıtılması, Türkiye’nin ötekisi algısının küçülmesi manasında da kendini göstermektedir. Milli tarihin, toplumların hafıza merkezi olduğu kabulüyle yola çıkılırsa, geçmişte yaşanan ihtişam ve büyüklük millet tasavvurunda da kendini göstermektedir. Derme-çatma bir millet telakkisinin Türk Milliyetiyle eşleşmeyeceği kanaati icabı, Türk toplumunun mefkûresi tayin edilirken, tarihsel referanslara atıfta bulunmak zaruriyet arz etmektedir. Nitekim Güngör, bunu şu şekilde ifade etmektedir.

Büyük bir tarih, büyük bir milli hassasiyet anlamına gelmektedir. Bize böyle bir şahsiyet sağlayan geçmişimizi tebcil etmekten, ona bağlılık ve saygı duymaktan daha tabi ne olabilir (Güngör, 1980b:52).

Tarihin milli bir hüviyet kazanması ancak ve ancak milliyetçilik hareketleriyle imkânlı hale gelmiştir. Güngöre göre, insan nasıl aile kökünü bulduğu zaman kendini belli ve bağımsız bir hüviyete sahip olarak görüyorsa, milletler de aynı anlayışla tarihlerini kendilerine milli ve diğerlerinden ayırıcı bir özellik katan bütün olarak idrak etmektedirler (Güngör, 1980b:59). Tarih aynı zamanda insan topluluklarını millet denen sosyal bir bütünün parçası olarak görmelerinin ve bu vesileyle toplumsal dayanışma ve işbirliğinin artmasının kodlarını toplumun şuuruna işlemektedir. Ma-

mafih, Millet, tarih seyri içerisinde basit bir vakalar yığını olmaktan ziyade bugünkü kaderleri çizilen bir zincirin halkası şeklinde algılanan bir tarih şuuruyla donandığı sürece ittihat ve terakki ipine sarılabilir. Güngör'ün (1980b:62), “Millet için hayat denilince tarih, hayat tecrübesi denilince de kültürü anlıyoruz. Dilimiz kaynağın eskilerindendir, dinimiz kaynağın eskilerindendir, soyumuz kaynağın eskilerindir.” sözü tarih ile millet arasındaki kopmaz bağların kuvvetini göstermek bakımından çarpıcıdır. Milletin geçmişini ile bugünü arasında kurulan bu bağlar, insanları bir millet olduğuna inanmakla kalmayıp, her türlü âdet, inanç, gelenek ve pratiklerinden teşekkül alışkanlıklara meşruiyet kazandırmaktadır. Gücünü eskiden alan her türlü değer, denenmiş ve diri kalmış olmanın getirdiği kudretle birlikte yerli ve milli bir değer kazanması bakımından toplumun hayatında yadsınamayacak bir yer tutar. Toplumun değer havzasından geliştirdiği reflekslere kadar bilimum şeyin tarihin köklerinden beslenmesi “Sosyal Hafıza”⁴ olarak adlandırılır.

Burada diğer bir mesele toplumun “objektif tarihi”dir.⁵ Objektif tarih, toplumun varoluş tarihidir. Varlığından bu yana dili, kültürü ve geleneklerinin oluşmasıdır. Yalnız bu tarihin, belirli dönemlerine şerhler düşülerek, toplumun hafızasında ötekileştirilmesi pekâlâ mümkündür. Bir misalle temellendirecek olursak, Türk tarihinin belirli dönemlerinde İslam sonrası dönem çok daha büyük yer tutarken ve “sosyal hafıza” bu ekseninde şekillendirilirken, cumhuriyet döneminde ise İslam öncesi devir kabul edilse de Osmanlı ötekileştirilmekle beraber Selçuklu dönemi parantez içine alınmıştır. Güngör'e ise tarihsel ve kültürel bütünlük açısından her iki bakış açısı eksik ve “Sosyal hafızada” kopukluk yaratmaktadır.

Milli tarihi, tarihleri eskilere gitmeyen ve kültürel noktada az gelişmiş heterojen toplumlarda tarih yaratma gayretleri olarak tezahür etmektedir. Güngör (1980b:65), “tarihçilerin hangi kıymeti millettaşlarına yerleştirmek istiyorsa ona göre olayları çarpıtır” sözüyle bu tarz tarih yazılımlarında tarihin çarpıtıldığını ileri sürmektedir. Büyük bir tarihsel birikime sahip olan Türk toplumunun yeniden inşasında cumhuriyet yönetimi, kendinden önceki siyasi rejimi zihin ve kurumsal yapısıyla tasnif etmekle kalmayıp, o döneme ait sosyal ve kültürel sistemleri de toplumun hafızasından ve pratiklerinden silmeye çalışmışlardır. Bu noktada Türklerin milli tarihinin başlangıcı İstiklal Harbi kabul edilse de bu tarih ilminin kendi kuralları içerisinde akılcı bir

⁴ İfadenin kullanımı için bkz. Erol Güngör, 1980b:64.

⁵ İfadenin kullanımı için bkz. Erol Güngör, 1980b:63.

durum olarak zuhur etmemekteydi. Bu dönemde kimlik modellemesi kendini özellikle dil ve tarih çalışmalarında göstermiştir ki Türk dili ve tarih araştırmaları için Türk Dili Tetkik Cemiyeti (1932) ve Türk Tarih Kurumu (1935) ⁶ kurulmuştur. Dil konusunda Tanzimat'tan beri süregelen dilde sadeleşmenin devamı olarak Türkçe'den Arapça ve Farsça sözcüklerinin atılmasıyla sadeleşmeler yapılmıştır. Bu hususta en büyük devrim, 1928 yılında Latin harflerinin kabul edilmesi olmuştur (Mardin, 1990:159). Sonrasında 1936 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından da kabul edilen Viyanalı Doğubilimci Kuergic tarafından Güneş Dili Teorisi ortaya atılmıştır (Çağaptay, 2009:101). Bu teorinin amacı, bütün dillerin Türkçe'den geldiğini ve Türkçe'nin evveliyattan köklü bir dil olduğunu ispatlamak olmuştur. Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin 1932'de yapılan kongresinde ortaya atılan Türk tarih tezine göre, Türk tarihinin yeniden yaratılması adına son derece manidar olmuştur. Kongrede, Türklerin anayurdundan, antropolojik yapısına kadar birçok konular tartışılmıştır. Öyle ki Türklerin Mongoloid (Moğol) veya sarı ırktan ziyade beyaz ırka (Aryan) mensup olduğu benimsenmiştir (Çağaptay, 2009:85-87). Bu kararın alınmasındaki temel amaç, Türklerin sarı ırka mensup olduğunu iddia eden batının Türkleri küçümsemesine karşı bir tez oluşturmaktır. 1930'lu yılların Avrupa'da ırkçı yaklaşımların ayyuka çıktığı yıllar olarak kabul edersek, kongrede bu tezin çürütülme çalışmaları gayet normal karşılanabilir. Çünkü o zamanlar medeniyet kurma ile üstün ırk ilişkisi araştırılmış ve batı nazarına göre büyük medeniyetleri ancak üstün beyaz ırka mensup milletlerin kurabileceği iddia edilmiştir. Ayrıca, Türk tarihtezine göre, Türkler Anadolu'yu Malazgirt'le işgal etmemiştir. Orta Asya'da iç denizin kurumasıyla⁷ birlikte evvelden Anadolu'ya gelmiş ve Mezopotamya'da Sümerler gibi, Anadolu'da Hititler gibi insanlığın gelişimine öncülük eden büyük medeniyetler kurmuştur (Copeaux, 2006:165). Böylelikle, Türklerin Anadolu'da varlığı meşrulaştırılmak istenilmiş ve aynı zamanda İslam etkisinin dışlandığı yeni Türk kimliğinin tarihsel alt yapısı hazırlanmıştır. Kongre'de Osmanlı dönemi tamamen geçiştirilmiş, tarihsel

⁶ Türk tarihi araştırmaları Türk Ocakları bünyesinde yapılmıştır. Yalnız 29 Mart 1931 tarihinde Türk Ocakları'nın VII. Kurultayı'nda kapatılma kararı alınınca, bu defa 12 Nisan 1931'de "*Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*" adı ile yeniden teşkilatlanmış ve 1930'daki ilkeler temel alınarak faaliyetlerine devam etmiştir. Kurumun adı 1935 yılında "*Türk Tarihi Araştırma Kurumu*" olarak değiştirilmiş, daha sonra ise "*Türk Tarih Kurumu*"na çevrilmiştir. Bkz. <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=1> (13 Eylül 2010).

⁷ İç denizin kurması tezi, Zeki Velidi Togan tarafından Kongre'de çürütülmüştür. Togan'a göre Orta Asya'da kurumuş bir iç deniz yoktu. Geniş bilgi için bkz. Togan, 1981:38-54.

alt yapı hazırlanırken bilinçli bir şekilde Osmanlı, Türk tarihi içerisinde görmezden gelinmiş, atlanılmış hatta yok sayılmıştır denilebilir. Osmanlı'yla beraber Pantürkizm'e tamamen sırt çevrildiğini söyleyebiliriz. Türkler, köken olarak Orta Asya'dan gelse de artık bir Anadolu milleti olmuştur. Ortaya atılan bu tezlerin diğer bir amacı ise, Anadolu'da köken ve kültür olarak bir homojenliğin olduğunu ispat etmektir. Atatürk'ün bu noktada şu sözleri oldukça manidardır.

Bugünkü Türk Ulusu siyasi ve toplumsal yapısı içinde kendilerine Kürtlük düşüncesi, Çerkezlik düşüncesi ve hatta Lâzlık düşüncesi veya Boşnaklık düşüncesi propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve ulustaşlarımız vardır. Fakat geçmişin zorba dönemlerinin devirleri ürünleri olan bu yanlış adlandırmalar, birkaç düşman aracı, gerici beyinsizinden başka hiçbir millet bireyi üzerinde üzüntüden başka bir etki yaratmamıştır. Çünkü bu ulusun bireyleri de bütün Türk topluluğu gibi, aynı ortak maziye, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar. Bugün içimizde bulunan Hristiyan, Musevî vatandaşlar, mukadderat ve talihlerini Türk milletine vicdanî arzularla bağladıktan sonra kendilerine yan gözle bakılmak, medeni Türk milletinin asil ahlakından beklenabilir mi ? (İnan, 1969:376)

Erol Güngör böyle tarih anlayışını reddetmekle beraber, Hititlerin, Etrüsklerin ya da Mısırlıların Orta Asya'dan gelen Türk boyları olduğu iddiasını da gayri ciddi bulmaktadır (Göngör, 1980b:67). Yalnız bu tez, Orta Asya'dan gelen Türkler ile Anadolu'da yaşayan toplumların birbirleriyle kaynaşarak "Anadolu Milletini" oluşturdukları fikriyle yenilenmiştir. Bu bağlamda, Anadolu burada karışmış ve medeniyet kurmuş toplumların anavatanıdır. Güngör, objektif tarihçiliğin ilerleme göstermesiyle bu tezin de yıkılacağını savunmuştur. Mamafih, sağlam ve köklü tarih şuuruna erişme, milletin "sosyal hafızasını" oluşturan Sübjektif tarih ile Objektif tarihin birbirine yakınlaştırılmasıyla ancak mümkün olacaktır.

B. Güngör'de Milliyetçilik Tasavvuru

Erol Güngör'e göre milliyetçilik üç ana sütundan oluşmaktadır: milli kültür, bu kültürün taşıyıcısı noktasında tarih ve gelişimi noktasında da medeniyet. Milliyetçilik, halkın "sosyal hafızasında" muhafaza edilen milli kültürün tarihsel referanslar ışığında modern imkanlarla geliştirilmesi ola-

rak söylenebilir. Bununla birlikte milliyetçilik tatbiki toplumun iç dinamiklerinin tezahürü olarak ortaya çıkmalıdır. Ancak bu şekilde halka dayalı ve değerlerinin teşekkülünü oluşturan bir milli kültürden bahsedilebilir.

Milliyetçilik kitabı ve peygamberi bulunan bir doktrin olmadığı için, ona karşı genel itirazlarda bulunmak doğru değildir. Milli kudretin geliştirilmesi bir memlekette istilacı bir politikaya imkan verebilir; bir başka memlekette bağımsızlık hareketi halinde inkişaf edebilir; bir başka yerde bir kültür ve medeniyet hareketi haline alabilir. Yunan milliyetçiliğinde kilise büyük bir rol oynamıştır; bugünkü Arap milliyetçiliği dini ikinci plana atarak Arap dili ve sosyalizme dayanan bir birliği gerçekleştirmeye çalışıyor. Sömürgeleştikten yeni kurtulmuş ülkelerde eski sömürgecilere karşı düşmanlık milli hareketin esas itici gücünü teşkil ediyor; eski kudretine kavuşmak isteyen küçük devletlerde ise milli kültür ve tarih şuuru bu gücü veriyor. Bütün bu milliyetçilik hareketlerini bir tek örneğe bakarak toptan red veya kabul etmek elbette yanlış olur (Güngör, 1980a:100).

Türk Milliyetçiliğinin geçmişten bu yana gelişen ve olgunlaşan bir fikir hareketi olduğunu savunsa da modern dünyada Türk milletinin oluşması bağlamında da aracı bir rol üstlenmiştir. Yalnız bu modern toplumun algısı, inkılapçılar olarak ifade ettiği Kemalist kadronun anlayışındaki kültürel dönüşüm değildir. Güngör, inkılapçıların batı medeniyet eksenine bağlama saikiyle İslam'ı tarihin karanlık bir devri olarak gösterilmesi gayretlerinin aksine, Türk kültürünün İslam medeniyet dairesinin bir mensubu olduğu fikrini taşımaktadır. İlaveten, kendi değer havzasından kopuk bir milliyetçilik anlayışının milli kültür ve halktan kopuk bir mahiyet taşıyacağını ve zamanla marjinalleşeceğini savunur (Güngör, 1999:133-135). Erol Güngör, milli kültürün temelinde İslam faktörüne ağırlık veren bir milliyetçilik anlayışı ortaya koymuştur. Türklük ve Müslümanlık birbirinden ayırt edilemeyecek kadar iç içe geçmiş olması bu düşüncenin temellerini oluşturmaktadır (Güngör, 1999:137-138). Batıdaki milliyetçilik tatbikinin Türk milliyetçiliğini anlama ve anlamlandırma da eksik kalacağı da burada not düşülmelidir. Osmanlı son dönemlerini de kapsayacak şekilde bakıldığında din ile milliyetçiliği doğrudan çatışır durumda görülmemiştir. Türklerin karakteristik yapısının İslam potası içerisinde eritilerek bir kültür merhalesi haline gelmesi de İslam ile Türklüğün uyumunu göstermek bakımından önem arz etmektedir. Milliyet mefhumunun reddi düşüncesi ise İslam'ın

temel düşüncesinden ziyade bazı siyasi çevreler tarafından ortaya atılmıştır. Erol Güngör'e göre bu çevreler, hakim unsur olan Türk milliyetine karşı hoşnutsuzluklarını direk yöneltmekten çekinen etnik azınlıklardan teşekküldür ki bunların da İslam birliği gibi bir amacı da yoktur.

Erol Güngör'ün milletçilik anlayışında dikkat çektiği diğer bir nokta ise Osmanlıdır. Türk milli hareketinin Osmanlı'dan kurtulma ve onu sindirme hareketi olarak görülmesi, gerek toplumun belleğine gerekse de devletin terakkisine sekte vurulmasına yol açacaktır (Güngör, 1980a:16). Dağılma döneminde gayrı Müslim Balkan topluluklarının Osmanlı boyunduruğundan kurtulma düşüncesi anlaşılabilir olsa da Türk milleti için Osmanlı'dan kurtulma düşüncesinin geliştirilmesi toplumun belleğinde ağır bir travmayı daha beraberinde getirebilir. Bununla beraber Osmanlı'nın ötekileştirilmesinde diğer bir sebep olarak düşünülen Arap ve Fars kültürünün Türk kültüründeki tahakkümü algısı da Güngör tarafından reddedilmektedir (Güngör, 1980a:45). Bu noktada Kemalistlerle birlikte Türkçüleri de eleştirilmektedir. Bu tarz bir iddianın Arap ya da Farslar tarafından gelmesinin mazur görülebileceğine karşılık, bu coğrafyalara ve toplumlara egemen olmuş Türkler tarafından gerçekleştirilmesi akıl dışı olarak kabul edilmektedir. Neticede Türkler, büyük bir medeniyetin sahibi olmak bakımından, imparatorluğun tarihsel yükümlülüklerini de taşımak zorundadır. Sıfırdan bir toplum ve tarih yaratma hikayesine şiddetle karşı çıkmaktadır (Güngör, 1980a:18). Türk Milleti, yılların geliştirip olgunlaştırdığı milli bir kültüre ve bu kültürü telakki edecek güçlü bir mefkureye sahiptir. Bu düşüncenin yeniden işler kılınabilmesi için halkın "Sosyal Hafızasına" dönmek elzemdir. Çünkü "Milliyetçilik, milli kültürü bizzat bir medeniyet kaynağı haline getirmek ve cemiyeti soysuz değişmelerin açık pazar yeri halinden kurtarmak hareketidir. Binaenaleyh milliyetçilik aynı zamanda bir medeniyet davasıdır (Güngör, 1980a:100)."

Milliyetçilik, kültürün ve yüklendiği kodların toplum hafızasından kurumsal yapıda yeniden işler hale gelebilmesi için aynı zamanda bir halk hareketidir. Güngör belirli noktalarına şerh düşse de bu noktada Gökalp'i referans alır. Halka dayanan ve halkla beraber sürdürülen modernleşme algısı iç dinamiklerden beslenmeyi de beraberinde getirecektir ki her milliyetçilik programlarında halkçılığı da barındırır. Halkçılığı barındırması hasebiyle milli iradenin serbestliğine yani demokratik ilkelere dayanmaktadır ki bu milliyetçiliği daha da güçlü kılacaktır (Güngör, 1980a:140-141).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Modernite, batı dışı toplumlarda tarihi bir parantez olarak algılanabilir mi? Kimliğin tahayyül edilmesi ve toplumların kendi yordamlarıyla kendi rotalarını tayin edebilme ihtimali bu suali de beraberinde getirmektedir. Bu noktada yerliliğin modern olana tepkisi mistifikasyon suretinde ortaya çıkmamalıdır. Mamafih, modernleştirici dinamiklere karşı duruş, reaktif bir zeminden proaktif bir zemine geçiş yapmak durumundadır. Bu da yerliliğin kendini düşünce dünyasından siyasi, içtimai yaşamın her safhasında güncellemesiyle imkanı hale gelebilir.

Erken cumhuriyet döneminin resmi ideolojisine karşı takınılan tutum ve gösterilen refleks baz alındığında Güngör'e göre modernleşmenin dönüştürücü niteliği zaman ve mekan arasında bağını kopartmıştır. Güngör milletin modern bir olgu olduğunu kabul etmekle birlikte milliyetçiliğin halka dayalı olması gerekliliği nazarını taşımaktadır. Çünkü toplumsal hafıza ile objektif tarihin yakınlaştırılması, milliyetçiliğin başarıya ulaşması ve toplumsal realiteyle uyum sağlaması için önem arz etmektedir. Bu noktada halk, milliyetçiliğin yerli dinamiklerle beslenmesi açısından kültürel birikimin ve zenginliği taşıyıcısı olarak görülmektedir.

Bunun yanı sıra Erol Güngör'de milliyetçilik medeniyetin modern çağın gereklerine uygun bir şekilde yeniden tasavvur edilmesi şeklinde ortaya çıkarken, milli kültürü şekillendiren din, batı toplumlarının tarihi tecrübelerinde olduğu gibi milliyetçiliğin sekteye uğramasından ziyade Türk milliyetçiliğini şekillendiren milli kültürün temel harcı olarak görülmektedir. Bu bağlamda, İslam'ı ve İslam devrindeki Türk tarihini tecrit edici bir tutum, halkın "sosyal hafızasına" saplanılmış hançer olarak değerlendirilmektedir. Mamafih, yaralı bir belleğe sahip olan toplum, bugünün pratiklerine reaksiyon olarak çareyi mazide arar. Bu arayış, aynı zamanda mazinin ihtişam ve haşmetine saplanıp kalma ve bugünün gerekliliklerini net bir şekilde kavrayamama tehlikesini de toplumlar için beraberinde getirir. Bu sebepten ötürü, Acem diyarından Arap diyarına kadar; Balkanlardan Orta Asya steplerine kadar Türk objektif tarihi bir bütünlük arz etmek zorundadır. Bu bütünlük, mazinin katmış olduğu tecrübe ve zenginliklerle yüklü milli kültürün devamlılığı için de esas teşkil etmektedir. Milli tarih, ne İslam'dan önceki Orta Asya Tarihi ve göç ile Anadolu tarihi şeklinde izah edilebilir ne de sadece İslam'ın kabulü sonrasındaki tarih anlayışıyla kabul edilebilir. Bu noktada milliyetçiliğin temeli olan kültür, devamlılığını sek-

teye uğratacak sertlikleri ve uçlukları barındırmaktadır. Türklerin objektif tarihi ile “Sosyal Hafızası” arasında yakalanan paralellik, Türklerin bu tarihi coğrafyada tekrar bir medeniyet kurmasının önünü açacaktır. Çünkü, yaradılış ve misyon itibariyle Türkler, dünyaya kalıcı barışı ve nizamı tesis edici ve de ilim, teknik ve sosyal alanda gelişmeye öncülük edecek medeniyeti kurmayla mükelleftirler. Görüldüğü üzere, Erol Güngör’ün milliyetçilik algısı, cihanşümuldür. Türklerin, dünya ve evren tasavvurunun güncelleştirilmesi üzerine kurulur. Bunun gerçekleşmesi için de toplumsal huzurun ve sukutun tesis edildiği ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olan, tarihi ve tarihi coğrafyasıyla barışık güçlü bir Türkiye şarttır.

Netice itibariyle, Erol Güngörün düşünce dünyasından yayılan ışık, bugün aynı meseleleri aynı hararetle tartışan Türkiye’de karanlıkta kalmış pek çok noktaları aydınlatması bakımından önemlidir. Öyle ki meselelerini çözmede halkın realitesinden kopuk modeller ithal etmeye çalışan Aydın zümrenin varlığı ve etkinliği hala devamlılık arz etmektedir. Bu bağlamda toplumun realitesine ve ihtiyaçlarına uygun ve toplumun cevher-i asliyesinden çıkmış bir millet ve milliyetçilik tasavvurunun yapılması bugün de en az o dönem kadar aciliyet içermektedir.

KAYNAKÇA

- Copeaux, Etienne. Tarih Yaratma, Çev. T. Keşoğlu, Ed. S. Yerasimos, *Türkler Doğu ve Batı, İslam ve Laiklik* içinde, Doruk Yayıncılık, ss. 159- 176. Ankara, 2006.
- Çağaptay, Soner. *Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik Türk kimdir*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Çemrek Murat ve Metin Aksoy. Türk Dış Politikasında Kimlik Sorunsalı, Ed. Ertan Efegil, Cüneyt Yenigün, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası* içinde, Nobel Yayıncılık, ss. 151-172. Ankara, 2010.
- Çetin, Halis. Gelenek ve Değişim Arasındaki Kriz: Türk Modernleşmesi, *Doğu- Batı Düşünce Dergisi*, S.25, ss.11-41. Ankara, 2003-2004.
- Çiftçi, Kemal. *Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010.
- Çiğdem, Ahmet. Taşra Epiği Türk İdeolojileri ve İslamcılık, Birikim Yayınları, İstanbul, 2012.

- Durgun, Şenol. Türkiye’de Milliyetçiliğin Algılanış Sorunları, <http://tasep.org/default.asp?s=yd&id=98&syf=6#.VGSDz9NxmP8>, (Erişim Tarihi 03.09.2014).
- Erol, Murat. Yerliliğe Giriş, http://www.ankarakitasi.com/YERLILIK_ICIN_KAVRAMSAL_VE_ANLAMSA_CERCEVE-20.html, (Erişim Tarihi 17.08.2014).
- Gökalp, Ziya. *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Bordo-Siyah Klasik Yayınları, İstanbul. 2004.
- Gökcap Ziya. *Çınaraltı Konuşmaları*, Elips Kitap, Ankara, 2006a.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*, Bordo-Siyah Klasik Yayınları, İstanbul, 2006b.
- Göle, Nilüfer. Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir Desen, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, S.2, ss.65-75. Ankara, 1998.
- Güngör, Erol. *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınevi. İstanbul, 1980a.
- Güngör, Erol. *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Töre-Devlet Yayınları, Ankara, 1980b.
- Güngör, Erol. *Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999.
- İnan, Afet. Medeni Bilgiler ve Atatürk’ün El Yazıları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969.
- Kahraman H. Bülent ve Fuat Keyman. Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, S.2, ss.75-89. Ankara, 1998.
- Karaosmanoğlu, Y. Kadri. *Yaban*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.
- Karpat, Kemal. Türk Demokrasi Tarihi, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Koçlar, Bekir ve Şerif, Demir. Hukuk Alanında Osmanlıcılık Düşüncesi 1839-1871, Ed. Güler Eren, *Osmanlı, C. 7*, Yeni Türkiye Yayınları, ss.348- 354, Ankara, 1999.
- Kömeçoğlu, Uğur. Küreselleşme Modernleşme Modernlik, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, S. 18, ss. 11-28. Ankara, 2002.
- Mardin, Şerif. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası:1919-1980*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

- Özkırımlı, Umut. *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008.
- Parla, Taha. *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Togan, Zeki V. *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.
- Toprak, Binnaz. Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi, Ed. Ersin. Kalaycıoğlu, Ali Y. Sarıbay, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, Alfa Akademi Yayınları, ss. 377- 388, Bursa, 2007.
- Tunaya, Zafer Tarık. *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Türküne, Mümtaz’er , Batılılaştıramadıklarımız, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, S.2, ss.117-124. Ankara, 1998.

The Academic Elegance

"Elegant solutions to intellectual challenges"

İRAN'IN ULUSAL BÜTÜNLÜĞÜ VE GÜNEY AZERBAYCAN SORUNU*

Gün TAŞ**

Özet

İran, jeopolitik ve jeostratejik açıdan Orta Asya'nın hem Orta Doğu'ya hem de Avrupa'ya açılan kapısı konumundadır. İran *multi-etnik yapıya sahip bir ülkedir. İran'ın içinde başta Farslar olmak üzere Türkler, Kürtler, Araplar, Beluçlar, Lorlar, Türkmenler gibi birçok etnik topluluk yaşamaktadır. İran, içindeki bu etnik topluluklara karşı asimilasyon, Farslılaştırma ve siyasi, ekonomik, hukuki, idari, sosyal politikalar uygulayarak bütünlüğünü sağlama yoluna gitmiştir. İran'ın uygulamış olduğu kimlik politikaları sonucunda, içinde yaşayan bütün etnik toplulukların kendi benliklerini koruma yoluna sevk etmiştir. İran'da modernizm ile birlikte Meşrutiyet Devrimi kendisini göstermiş, ardından 1920-24'te milliyetçilik akımlarıyla birleşerek İran İslam Devrimine (1979) kadar İran iktidarının temel siyasi ideolojisi olmuştur. İran İslam Devrimiyle birlikte İran, hem siyasi ve idari hem de toplumsal ve sosyal olarak bir dönüşüm yaşamış ve bu devrimsel dönüşüm modern devrimlerle karşılaştırılabilecek bir seviyeye ulaşmıştır. İslam Devrimi sonrası İran, ulusal bütünlüğünü "İslam dininin temel prensipleri" ve "Fars milliyetçiliği" üzerine inşa etmiştir. İran İslam Devrimi öncesi etnik topluluklar üzerinde uygulanan kimlik politikaları, devrim sonrası da etkisi devam etmiştir. Bu çalışmada, İran'ın ulusal bütünlüğünün temelinde ve ulusal bütünlüğün oluşumunda yer alan unsurlar, kimlik politikaları ve uluslaşma sürecinde*

* Bu makale aynı başlıkla hazırlanmakta olan Doktora tez çalışmasından yararlanarak yazılmıştır.

** Beykent Üniversitesi, SBE, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Doktora Öğrencisi, guntas90@gmail.com

kullanılan stratejiler, argümanlar ve ideolojiler ele alınmıştır. Bununla birlikte İran'ın, ulusal bütünlüğünü oluşturmak için öne sürdüğü veya uyguladığı kimlik ideolojileri (Fars milliyetçilikleri), başta Güney Azerbaycan Türkleri olmak üzere diğer etnik toplulukların ve bölgelerin nasıl etkilendiği ve karşı tepkilerin boyutları da incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Güney Azerbaycan, İran'ın Ulusal Bütünlüğü, Güney Azerbaycan Sorunu, İran Milliyetçilik İdeolojileri, İran Etnik Topluluklar, İran'da Etno-politik Hareketler, İran İslam Devrimi.

IRANIAN'S NATIONAL INTEGRITY AND THE SOUTHERN AZERBAIJAN ISSUE

Abstract

Iran is situated as a gateway of the Central Asia to both the Middle East and Europe in terms of geopolitics and geostrategy. Iran has a multi-ethnic structure. The Islamic Republic of Iran currently is home to many ethnic peoples including without limitation to Turks, Kurds, Arabs, Balochs, Lurs and Turkmens as well as Persian. Iran has imposed assimilation and Persianization policies in addition to several public, legal, administrative and social policies to secure its national integrity. As a result of the identity policies implemented in Iran, all ethnic communities in the country are driven to protect their own national identities. Modernism led Iran to the Constitutional Revolution and the unification of the nationalist movements between 1920 and 1924, remaining in effect as the core political ideology until the Islamic Revolution in 1979. Following the Islamic Revolution, Iran experienced some sets of political, administrative, societal and social transformation and this revolutionary transformation reached to a level which can be compared to all prominent modern revolutions. Iran built its national identity on the core principles of Islam and Persian nationalism in the course of revolution. The pre-revolutionary identity policies imposed on the ethnic communities remains in effect on the ethnic communities in Iran. In this study study is aimed to cover major elements included in the foundation and development of Iran's national integrity, identity policies and strategies, arguments and ideologies adopted in the course of Iran's nationalization process. In addition to this aim, Iranian identity ideologies suggested and adopted to materialize its national integrity (Persian nationalisms), how it affects other ethnic communities including particularly the Southern Azerbaijani Turks and surrounding regions and magnitudes of response to these effects are examined in relation to the said elements.

Key Words: *Iran, South Azerbaijan, Iran's National Integrity, The Issue of South Azerbaijan, Iran Nationalism Ideologies, Iran Ethnic Communities, Ethno-political Movements in Iran, The Iranian Islamic Revolution.*

GİRİŞ

İran dinsel, ırksal, dilsel, etniksel ve kültür olarak dünyanın en fazla çeşitliliğine sahip bölgesi ve ülkesidir. İran'ın kendi ulusal sınırları içinde en az sekiz etnik topluluk, ondan fazla mezhep, altı farklı dine bağlı grup/ topluluk ve yüzlerce lehçelerden/şivelerden oluşan dil grupları, farklı geleneksel, kültürel ve aidiyetlere sahip kitleler bulunmaktadır. Bu kadar farklılığı içinde barındıran İran'da, sosyal, siyasal, ekonomik, hukuki, idari ve diğer kamusal ve sosyal alanlarda etkinliği elinde bulunduran topluluk ise, sadece Farşlılardır.

İran jeopolitiğinde, geçmişten günümüze dek pek çok devletsel yapılanmalar ve yönetimler bulunmuştur. İran, bin yıla yakın Pers imparatorluğu, sonrasında İslamiyet'in kabulüyle Arap yönetimi, ardından bin yıllık Türk devletleri, 1828-1953 arası Rusya'nın ve İngiltere'nin bölgeye hâkimiyeti ve sömürge dönemi, 1953-1979 arası ABD'ye bağlı dolaylı yarı-mandalık dönem ve 1979- sonrası bağımsızlığını kazanmış bir ülke olmuştur. İran'ın devletleşme sürecine en büyük etkiyi ve desteği veren İran'ın ulusal sınırlarında yaşayan “Türkler” olmuştur.

1828 tarihinden günümüze dek güney Azerbaycan bölgesi veya Türkleri, İran'ın Fars yöneticileri tarafından çeşitli kimikleştirme, asimilasyon ve baskı politikalarına maruz kalmıştır. Kaçarlar hanedanlığından sonra iktidara gelen Pehleviler döneminde ve İran İslam Devrimi sonrası da devam eden Fars milliyetçiliğine karşı, Güney Azerbaycan Türkleri başta olmak üzere diğer etnik topluluklar mücadele içinde olmuşlar ve kendi öz kimliklerini korumak için birçok ayaklanma, isyan, bağımsızlık hareketleri gerçekleştirmişlerdir. İran'ın ulusal bütünlüğünü, içindeki etnik topluluklara uyguladığı politikalar çerçevesinde şekillendiği gözlenmektedir.

İran, çağdaş tarihi içinde ulusal bütünlüğünü veya ulusal yapısını, çeşitli kimlerle ve ideolojilerle oluşturma söz konusudur. Bu kimliklerin ve ideolojilerin temelinde, Fars milliyetçiliği ve İslam'ın (Şia inancı) temel prensipleri yer almaktadır. Özellikle İran Fars kimliği, İran'ın içindeki bütün etnik yapıların hepsinin Fars olduğu, Fars kimliği içinde olmayanları veya direnenleri Farşlılaştırma politikalarıyla asimile edilmeye çalışıldığı

bir kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. İran'ın ulusal bütünlüğünün birincil öneme sahip materyali bu kimlikleştirme politikalarıdır. Bu nedenle İran'da bölgesel ve etnik temelli sorunlar ortaya çıkmakta ve bu sorunların başında da Güney Azerbaycan sorunu yer almaktadır.

Araştırma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, İran'ın uluslaşma sürecinde benimsemiş olduğu İran Fars kimlikleri, kimliksel bakış çerçeveleri ve algıları irdelenmiştir. İkinci bölümde, İran'ın toplumsal dinamiklerini oluşturan sınıflar ve İran'ın ulusal sınırlarında yer alan etnik topluluklar ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, İran'ın çağdaş tarihi içerisinde gerçekleşen etno-politik hareketler/olaylar, etno-politik hareketlerin İran'ın uluslaşma sürecine etkileri ve Kaçarlar, Pehleviler dönemlerindeki İran yöneticilerinin, etnik topluluklara karşı sergiledikleri tutumlar değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde, İran İslam Devriminin genel dinamikleri ve özellikleri, modern Batı devrimleriyle karşılaştırılması, İran İslam Devrimi sonrası İran Fars kimliğindeki değişimler/dönüşümler/farklılaşmalar irdelenmiştir. Beşinci bölümde ise, İran çağdaş tarihi içinde Güney Azerbaycan Türklerinin İran yönetimlerine karşı mücadeleleri, bağımsızlık/özgürlükçü hareketleri ve sahip olduğu milliyetçilik akımları incelenmiştir. Altıncı bölümde, İran İslam Devrimi öncesi İran yönetiminde yer alan Pehleviler dönemi ile İran İslam Devrimi sonrası İran yönetiminde yer alan Humeyni-sonrası dönemi yönetimlerinin Güney Azerbaycan bölgesine veya Türklere uygulamış olduğu kimlik politikaları karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir.

1. İRAN FARS KİMLİĞİNİN ÇEŞİTLERİ VE TARİHSEL SÜREÇLERİ

Kimlik kavramı, 19. Yüzyıldan günümüze dek yerel-ulusal ve uluslararası konjonktürde güncelliğini koruyan önemli bir kavramdır. Aynı şekilde “milli kimlik” olgusu da uluslaşma ve ulusal bütünleşmede öne çıkan bir diğer kavram olmuştur. Milli kimlik ile insanlar, kendilerini bir sınıflandırmaya, anlamlandırmaya ve sahip oldukları kişilik çerçevesinde kendileri, çevrelerini tanımlandırmaya ve kim olduklarının sorusuna cevap bulmaya çalışırlar. Birçok akademisyen ve araştırmacı, milli kimlik arayışının bir gelişimin göstergesi olarak da ileri sürmektedirler. Özellikle kimlik veya kimlikleşme, meydana gelişi ve biçimleri bakımından, bir süreci ve bir siyasi inşayı ifade etmektedir. Aynı zamanda kimlik veya

kimlikleşme, çoğulculuğu ve içine kimliksel oluşumları da kapsayan bir nitelik taşır. Assman'ın ifadesiyle, “Çeşit olmaksızın birlik, başkaları olmaksızın benlik olmaz.”(Assmann, 2001:135) sözü kimliğin bütüncül bir yapı taşıdığını göstermektedir.

Bu bakış açısından İran Fars kimliği, tarihi süreç içerisinde dış güçlerin baskısına ve sömürgeci politikalarına maruz kalmasına ve içinde birçok etnik yapılar içermesine rağmen; dünya görüşü, algısı, paylaşılan sosyo-kültürel değerleri, dinleri, dilleri, ideolojileri vs. unsurlar bakımından kendisine özgü bir çizgi izlemeyi başarmış bir kimliktir.

İran (Fars) kimliği, dünyanın birçok devlet veya devletsel oluşumlardaki veya dünyanın birçok uluslarındaki kimliksel oluşumlarından değişik yönleriyle farklılık arz ettiğini söyleyebiliriz. Bunu ifade etmemizdeki kasıt, İran'ın hem “bölgesel kapasitesi-yapılanması ve tarihsel geçmişi olarak” hem de “bölgesinde veya içinde var olan topluluklar, dil/din/kültür” bağlamında diğer devletsel oluşumlardan/uluslardan farklılık derecesinin yüksek olmasıdır. Milliyetçilik bir ideoloji olarak, belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan topluluklara veya etnik gruplara bir “kimlik” edinme durumu sağlamakta ve bu kimlik üzerinden yaşam tarzlarını, ideolojilerini, siyasetini, düşmanlarını, hak ve sorumluluklarını vs. unsurları da belirginleştirmektedir. Aynı zamanda bu kimlikleşme sürecinde, devlet düzeni içinde yaşayan insanlar nezdinde de meşruluğunu tarih, etnik köken, soy, eşitlik, anayasal düzen gibi argümanlarla sağlamaktadır. İşte İran (Fars) kimliği, bu çerçevede hangi uluslaşma veya milliyetçilik çeşitleriyle (Batı Teritoryal milliyetçilik, Doğu Kültüralist milliyetçilik) kimlik inşasını gerçekleştirdiği sorusu önem arz etmektedir.

20. Yüzyıl birçok ideolojiye, kimliklerin ortaya çıkışına ve uluslaşma/ulusal bütünlüğünü sağlama doğrultusunda kimlik edinme süreçlerine sahne olmuş bir zaman dilimidir. İdeolojik, sosyal ve siyasal olarak belirginleşen Teritoryal uluslaşma hareketleri, yeni alanlar ve yeni sınırlar/konumlandırmalar oluşturarak bünyesindeki halkların düşünce tarzlarını, siyasal ve ideolojik eğilimlerini, yaşam algılarını “merkezi” bir yapı çerçevesinde anlamlandırılmaya ve bu anlamlandırma içerisinde bir kimlik yaratılmaya çalışılmıştı.

Kültüralist uluslaşma hareketlerinde ise, tarihteki mistik/kutsallaşmış veya tarihsel bir öneme sahip toprak parçasında yaşayan halkları bir araya getirerek tek tip bir halk ve kültürüne/aidiyetlerine benzer niteliklere sa-

hip, kendisini diğer halklardan/uluslardan/ toplumlardan farklı ve nitelikli (üstün) gösteren bir kimlik yaratılmaya çalışılmıştı. Bu uluslaşma ve kimlik edinme süreçlerinde din'in etkisi, toplumsal değerler ve kültürel yapılar ile aynı dereceye veya etkiye sahipti. Diğer bir ifadeyle, din'in temel prensipleri ve tarihsel geçmiş üzerine bir kimlik inşa edilmesi düşüncesine sahip dinsel hareketlerde, kendi bünyesi içinde yer alan toplumları/grupları hatta bireyleri, oluşturulan dinsel-tarihsel ideoloji dâhilinde uluslaşmaya, kimlikleşmeye yönelmişlerdir.

İran Fars kimliğinin genel niteliklerine ve tarihsel dönüşümlerine değinmeden önce İran'ın çağdaş tarihine kronolojik olarak kısa ana hatlarıyla bakmamız faydalı olacaktır.

İran'ın modern öncesi ve modern sonrası tarihine baktığımızda belli dönemlerin yer aldığını gözlemlemekteyiz. Afşar hanedanlığı (1736-1789), Zend hanedanlığı (1750-1794), Kaçar hanedanlığı (1795-1925), Pehlevi hanedanlığı (Rıza Şah dönemi: 1921-1941, Muhammed Rıza Şah ve Musaddık dönemleri: 1941-1979), İran İslam Devrimi ve Humeyni'li yıllar (1979-sonrası) şeklinde ayırmak mümkündür. Tabi ki bu tarihsel bölümlerlerin öncesinde M.Ö. ve M.S. İran'da kurulmuş ve İran devletinin tarihsel düşüncesini ve bakış açısını oluşturan birçok imparatorluklar ve hanedanlıklar da bulunmaktadır.

Birçok tarihçi ve uzman, İran tarihinin (modern dönem ve modern öncesi dönem) başlangıcı konusunda ve kronolojisi hakkında çeşitli farklı görüşler ileri sürüldüğünü ifade etmek gerekir. Mohammad-Reza Dialili ve Thierry Kellner'in "İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi" adlı eserinde bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: "Tarihin her türlü dönemlere ayırmak kaçınılmaz olarak özeldir ve tartışma konusudur. İran tarihi de bu kuralın dışında değildir. Bunun sonucu olarak, 'çağdaş' olarak nitelenebilecek tarihi bir dönemin sınırlarını çizmede İran tarihi uzmanları arasında bir uzlaşma yoktur. Gene de tarihçilerin çoğu bu ülkenin tarihi gelişiminde XIX. yy.'ın önemini kabul etmekte anlaşılmaktadır. Öte yandan yazarların pek azı, geniş anlamıyla çağdaş dönem ile 'çok yakın' tarih veya 'şimdiki zamanın' tarihi arasında bir ayırım yapma eğilimindedir. Bazı yazarlar çağdaş tarihin başlangıcı olarak Kaçar hanedanlığının tahta geçmesini, diğerleri ise belirgin tarihler olarak Rus-İran savaşlarını (1804-1812 ve 1826-1828) esas alırlar. Birkaç yazar ise, bazı çekingen reformlar ve modernleşme teşebbüslerinin olduğu Nasıreddin Şah'ın uzun saltanat dönemini

(1848-1896) tercih etmektedir. Gene bazı tarihçiler 1890’da başlayan ve 1906 Anayasa devrimine yol açan toplumsal-siyasal krizlerden başlamayı tercih ederler. Pek çok ihtimal vardır ve hepsinin de belirli bir uygunluğu söz konusudur.” (Djalili-Kellner, 2011:8) düşüncesini ileri sürmektedirler. Konu itibariyle İran tarihinin detaylarına inmek yerine İran Fars kimliğinin ortaya çıkışı ve İran Fars kimliği ile ilgili ortaya atılan düşünceleri ele alınması daha uygun gözükmektedir.

İran Fars kimliğin temelinde iki unsur önemlidir. Bunlardan birincisi; tarihsel anlatı, ikincisi ise; sahip olduğu dil/din/kültür/siyasal algı bilinci- dir. Özellikle İran Fars kimliğinin tarihsel ve kavimsel temellerinden birini oluşturan Antik Pers algısında, bir “kutsallık” veya “seçilmişlik”, diğer “uluslardan, toplumlardan veya ülkelerden farklı olma”, “üstün-vasıflı ve amaç doğrultusunda var olma” düşünce eğiliminin varlığını gözlemlemek mümkündür. Bunun doğal sonucu olarak, yaratılmış veya inşa edilmiş olunan İran Fars kimliğinde de bu algılara rastlamak kaçınılmazdır. İşte bu ve benzeri tarihsel/kavimsel algılamalar, yorumlamalar İranlıların düşünsel ve siyasal yapılarını etkilemiş, hatta biçimlendirmiş ve “İranlı/Farsî olma” düşüncesinin temel argümanlarından birisi olmuştur.

İran Fars kimliğinin “tarihsel anlatısı”nın ortaya çıkışında ve gelişme- sine vesile olan önemli düşünürler, sanat ve edebiyat alanlarında eserler ifşa eden şahısların etkileri oldukça fazladır. Bu etkiler, İranî bir toplum, bölgesel/topraksal sahiplenme, güçlü ve köklü bir toplum olma gibi bir düşünsel algı yaratarak kültürel ve siyasal bir çerçeveyi oluşturmuş ve bu kültürel-düşünsel algıyı dışa karşı evrenselleştirmeye, kabul ettirmeye ça- lışılmıştır. “Bu kültür ‘İranlı olmak’ ile bağlantılı özel bir ruh vermektedir. Şüphesiz söz konusu kültür, farklı kültürlerden birçok unsur almış; ancak onlara benzemediği gibi, içine aldığı unsurlara kendi damgasını vurmak- tan da geri kalmamıştır. İran kültürü o kadar güçlü ve kalıcı olmuştur ki yabancı kültürler hiçbir zaman ‘İranlılık’ kavramının bir nesilden diğerine nakledilmesine engel olamamıştır.”(Alemdârî, 2009:28) Özellikle bu du- rumu İran çağdaş tarihindeki bazı olaylarda görmek mümkündür. Örneğin; Meşrutiyet Devriminde, dış güçlere karşı bağımsızlık hareketlerinde, pet- rollerin millileştirme olayında, İran İslam Devriminde, İran-Irak savaşında vb. İran’ın ulusal kimlik duygusunun yani “İranlı olma” düşüncesinin var- lığını kuvvetlendirdiğini ve kuvvetlendirici varyasyonlara kapı araladığını görmek mümkündür.

Tarih araştırmacıları başta olmak üzere, akademisyenler ve uzmanlar genel çerçevede bazı farklılıkları barındırsa da İran Fars kimliğini dört bakış açısı çerçevesinde değerlendirmektedir. Birinci bakış açısında araştırmacılar, İran kimliğini, İran çağdaş tarihinde yer alan meşrutiyet dönemi elitlerin İran/İranlılık kavramını ve İran kimliğini birkaç bin yıllık geçmişe dayandırarak yeniden yorumladıkları, ulus, millet, uluslaşma ve kimlik kavramlarında revizyonist bir dönüşüm meydana getirmeye çalıştıklarını ileri sürmekte ve meşrutiyet devriminin getirdiği özgürlük, milliyetçilik, eşitlik, demokrasi düşüncesi İranlı elitler arasında yayılmaya, güçlü bir akım haline gelmeye başladığını vurgulamaktadırlar. İran Fars kimliği üzerine ikinci bakış açısında; İran Fars kimliği, Pehlevi dönemi Şahlık rejiminin resmi ideolojisi çerçevesinde oluşturulduğunu ve kurumsallaştırıldığını ileri süren araştırmacılar yer almaktadır. Bu düşünceye göre "...ulusal kimlik eski İranşehrin kendisi, koruyucusu da Şehinşahlık rejimidir. Bu aslında Sasani dönemindeki antik 'İran Şahlık Ülkesi' idealinin ve 'İran Şahlığının Tanrısal Işığı' kavramının ta kendisiydi. Başka bir deyişle, ulusal kimlik, vatandaşın özgürlüğü temelinde değil, saltanat sistemiyle belirlenmiş oluyordu." (Eşref, 2009:115) Yani, İran Fars kimliğini ırksal çizelge doğrultusunda açıklamaya çalışmışlardır.

İran Fars kimliği üzerine üçüncü bakış açısı ise; sol düşünce sistemi içinde yer alan ve solcu kesimlere yakın araştırmacıların ileri sürdüğü kimlik anlayışı yer almaktadır. Bu anlayışa göre, "İranlı kimliği", "Fars ulusal kimliği" gibi kavramlardan çok "İran halkları, "İran yurttaşları" gibi kavramları kullanmakta ve İran içindeki ulusların, etnik toplulukların özel bir konuma sahip olduklarını, İran'ın içindeki bu farklı ulusların/etnik toplulukların İran kimliğinin temelini teşkil ettiklerini dile getirirler.

İran Fars kimliği üzerine dördüncü bakış açısı; İran kimliğinde, ulusal kimliğin ve dini kimliğin iç içe geçmiş olduğu, birbirinin karışımı veya yorumlanmasıyla ortaya çıktığı şeklinde ifade eden araştırmacılar yer almaktadır. Bu araştırmacılara göre, İran'ın tarihsel ve kültürel zenginliği ile İslam'ın ve özellikle Şia'nın kutsal prensiplerinin karışımı sonucu ortaya bir kimlik çıktığını ve kendisine has bir özellik taşıdığını dile getirirler. İran Fars kimliğini değerlendiren bu temel dört bakış açısının tezahürlerine bakacak olursak, İran tarihinin belli dönemlerini kapsadığını veya İran tarihinde/kültürel geçmişi içinde yer alan önemli olay ve değişkenlikler döngüsünü baz alınarak ve gelişen olayların bir doğal sonucu niteliğinde gerçekleştiğini/değerlendirildiğini görebiliriz. Ayrıca, İran Fars kimliği

üzerine birden çok değerlendirmenin bulunması, araştırmacıların ve akademisyenlerin tam manasıyla bir görüş birliğinin de olmadığını göstermektedir.

İran Fars kimliğinin ortaya çıkışı, gelişimi, tarihsel süreçleri kendisine has bir çizgi izlediğini söyleyebiliriz. Ama bunun yanı sıra uluslararası ve yerel düzlemde meydana gelen ve sistemi değişikliğe uğratan ve değişikliğe zorlayan olaylardan da etkilendiğini, hatta bazı dönemlerde benimsenip içselleştirildiğini de gözlemlemekteyiz. İran Fars kimliğini bu değişkenlikleri içinde barındırdığı için tarihsel düzlem içerisinde çeşitli varyasyonlarla ve kavramlarla anlatılması daha uygun gözükmektedir. İran Fars kimliğini tarihsel süreçlerini, dönemlerini üç bölüme ayırmak mümkündür. Bunlar, birincisi; Çağdaş İran Fars kimliği dönemi, ikincisi; Muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliği dönemi, üçüncüsü; “İrancılık/ İranlılaşma” üzerine kurulu İran Fars kimliği dönemi şeklindedir. Bu dönemler İran modern tarihi içerisinde yer almaktadır.

Çağdaş İran Fars kimliği dönemi; Kültüralist Doğu milliyetçiliğinin temel prensibi olan ve kendi kimliğini tanımlamada referans teşkil eden “eski tarihsel köken ve ırksal geçmiş”, Çağdaş İran Fars kimliğinin de temel prensibi olmuştur. Çağdaş İran Fars kimliği, İran’ın ihtişamını, diğer kavimlerden üstün görünmesi ve farklılığını tekrardan inşa edilmesi üzerine kuruludur. İslamcı ideolojik prensiplerin, İslami düşünsel yapıların benimsenmesini/içselleştirilmesini reddetmekte ve ideolojik/düşünsel yapılarını geçmiş ihtişamlı tarihinin izdüşümleri üzerine kurgulamaktadır. Kısacası, “İran’da yaşayan halkların Arî ırkından olduklarını iddia eden ve diğer dillerde insanları Farslaştırmayı benimseyen bir ideolojidir.”(Keskin, 2001). Çağdaş İran Fars kimliği döneminin başlangıcı olarak araştırmacılar 1924’te Kaçarlar hanedanlığının iktidardan devrilmesiyle yöne-time gelen Pehlevi hanedanlığıyla birlikte başladığını dile getirirler. Bu ideoloji ilk başta Batı’nın siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel değerlerine, ideolojilerine, sömürgeci anlayışına, düşünsel yapılarına karşı bir hareket olarak ortaya çıkmış, lakin süreç içerisinde “Batılılaşma” hareketi temel prensiplerinden biri olmuştur. Çağdaş İran Fars kimliğinin temelinde, etnik farklılıkların ve farklı kültürel değerlere sahip grupların ayrışması yerine bütün farklı kültürel ve etnik unsurları bir potada eritip, her grubun ve etniğin benimseyeceği ortak bir kimlik yaratma düşüncesi yer almaktadır.

Muhafazakâr ve Geleneksel İran Fars kimliği dönemi; İran çağdaş tarihi içinde tam manasını 1979’daki İran İslam Devrimiyle bulmuştur. Mu-

hafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliği, İran İslam Devrimi öncesinde de az da olsa etkinliği bulunmaktaydı. Muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliği, dinen İslam'ın "Şia"¹ mezhebi, dil ve tarihsel köken olarak "Fars-î" üzerine inşa edilen bir ideolojik kimliktir.

Bu kimlik, birçok araştırmacı tarafından farklı tarihler ileri sürülse de genel anlayış olarak 19. Yüzyılda ve yabancı güçlere, özellikle Batı'ya karşı ortaya çıkmıştır. Batı'nın kötü muamelesine, baskılarına, zulüm ve emperyal (sömürü) düşüncelerine karşı, dini ve milli (kültürel/tarihsel/geleneksel) bütün varyasyonları birleştiren bir ideoloji/kimlik yaratılmaya çalışılmış ve Batı'nın bu kötü yönlerini bertaraf edilmesi amaçlanmıştır. Bu oluşturulmaya çalışılan ideolojinin veya kimliğin temelini ise, Şia inancı ve Fars dili/kültürü/tarihi oluşturmaktadır.

Muhafazakâr ve Geleneksel İran Fars kimliğinde, Arapça (Kur'an Arapçası) birinci, Fars dili ikinci dil olarak görmekte, Şia inancının ise tek ve birincil dili olarak Fars dilini kabul etmektedir. Buradan anlaşılabacağı üzere Muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliğinin Kültüralist Doğu milliyetçiliğinin veya kimliğinin din ve etnik köken/dil/tarihsel ve kutsal geçmiş üzerine oluşturduğu prensiplerle paralellik taşıdığını gözlemleyebiliriz. Muhafazakâr ve Geleneksel İran Fars kimliğinin toplumsal ve siyasal düzlemdeki savunucuları veya liderliğini üstlendikleri toplumsal kesimler genellikle tüccarlar, ulemalar (mollalar) ve dindar aydınlardır. Bu kimliğin temel savunucuları arasında ticari faaliyette bulunan tüccarların ve özellikle dindar kesimlerin (toplumu yönlendiren ve söz sahibi dini liderler) bulunması, siyasal anlamda İslam'ın ön plana çıkmasına ve "siyasal İslam"² olgusunun oluşmasına neden olmuştur. Bu kimlik içinde

¹ "Lügatte izleyici anlamına gelen Şia kelimesi, Peygamber-i Ekrem'den (s.a.a) sonra hilafet makamının, onun sülalesine özgü bir hak olarak bilen, İslam öğretilerinde Ehl-i Beyt mertebini izleyen kimselere denir... Zeydiyye Fırkasından bir gruba da 'Şia' denilmektedir. Bunlar, Hz. Ali'den (a.s.) önce iki halife bulunduğunu kabul ederler ve fer'in hükümlerde Ebu Hanife fıkhnı göre amel ederler. Bunlar, Ümeyye ve Abbas oğullarına karşı hilafeti Hz. Ali (a.s.) ve evladına has bilirler." Ayrıntılı bilgi için bkz. Allamah Sayyid Muhammed Husayn Tabataba'i, Shi'ite Islam, State University of New York Press – Persian Studies Series, First Edition, Translated by Sayyid Husayn Nasr, New York, 1975, sf. 33-35.

² "Siyasal İslam" kavramı, 20. Yüzyılın sonlarına doğru çıkan bir ideolojik kavramdır. "Siyasal İslam, İslam'ı bir itikat ve inanç olmanın ötesinde, siyasal ve ekonomik bir sistem olarak algılayan anlayış biçimine tekabül etmektedir. Bu anlayışta hakikat tektir. Bu yüzden İslam'dan başka bir aidiyet söz konusu değildir. Siyasal İslam, kimliklere tek bir aidiyete indirgeyen, hayatı çapraz ve katlı kimliklere göre kategorilere ayırma-

birinci derece önem arz eden şey, Şia'lıktır. Şia, devletin ideolojik ve siyasal argümanı olarak yer almış ve diğer farklılıkları (etnik kimlik, kültürel farklılıklar, farklı mezhepsel gruplar vs.) reddedilmiştir.

“İrancılık” ve “İranlılaşma” üzerine kurulu İran Fars kimliği, Muhafazakâr ve Geleneksel İran Fars kimliğine nazaran daha ılımlı bir çizgi çizmektedir. Bu kimlik, İslam öğretilerini benimseyip, İrancılık/İranlılaşma argümanlarıyla birleştiren yani, İslam öğretilerini temele yerleştirip İran'daki bütün etnik yapıların, dinsel, dilsel, kültürel farklılıkları mevcut düzen (siyasal, sosyal, kültürel, vs.) içinde varlığının söz konusu olduğunu kabul eden bir anlayışa sahiptir. İrancılık/İranlılaşma üzerine kurulu İran Fars kimliği, ortaya çıkışı genellikle Komünizm'in siyasal düzlemde yıkılışıyla ilgilidir. İran içindeki komünizm düşüncesinin ve muhafazakâr/geleneksel İran Fars kimliğinin ileri sürdüğü siyasal İslam argümanının hedeflenen gelişmişliği sağlayamaması üzerine İranlı aydınların ortaya attığı bir akımdır. Bu aydınların İranlılaşma ve İrancılık üzerine kurulu bir kimlik yaratılması sürecini ikiye ayırmaktadır. Birincisi; dini argümanları barındıran iktidarların/hükümetlerin sorunsal açıklarını kapatılması veya yeni çözümler oluşturulması, ikincisi ise; milli/ulusal değerlere bağlı ve bağımsızlığa düşkün, dini endişeye sahip bir toplum yaratılmasıdır. Bu süreci gerçekleştirmenin yolu da Batı'nın çağdaş yapılarının unsurlarını toplum nezdinde benimsetilmesinden geçtiğini ileri sürmektedirler.

İran çağdaş tarihi içinde bu üç farklı kimlik ideolojilerin/algıların yanı sıra günümüzde farklı kimlik tezahürleri de bulunmaktadır. Ama bu tezahürlerin geneli bu üç kimliğin sentezlenmiş veya bütünleştirilmiş halleriyle karşımıza çıkmaktadır.

yan bir beşeri inşadır.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki İçcan, *Siyasal İslam: Dini ve Fikri Temelleri*, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum, 2002, sf. 2. Erwin I. J. Rosenthal, “Political Thought in Medieval Islam” adlı eserinde, *Siyasal İslam* felsefecilerinin siyasi gerçekliği, devleti olduğu gibi kabul ettiğini, anayasal yaptırımlarına bağlılıktan çok İslam'ın öğretilerine bağlılık içinde ‘iyi’ siyasi yönetiminin savunulduğunu ve devlet yönetiminin veya modellerinin İslami modellere göre uyarlandığını dile getirmektedir. Bkz. Erwin I. J. Rosenthal, *Political Thought in Medieval Islam*, Cambridge at the University Press, London, 1958, sf. 113.

2. İRAN'DA TOPLUMSAL DİNAMİKLER VE ETNİK TOPLULUKLAR

İran'ın toplumsal dinamikleri sosyal sınıf kategorilerini de beraberinde getirirken, diğer yandan sosyal sınıf kategorisi içinde yer almayan, lakin sınıf olma sürecini yaşayan, sosyal sınıf derecesinde hareketleri olan grupların yer aldığını söylemek mümkündür. “Sosyal sınıflandırmalar; çeşitli farklılıklara bağlı olarak belirli biçimlerde ortaya çıkar. Sosyal dinamiklerin oluşumunda, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş düzeyi, yeniden yapılanma ve ekonomik kalkınma seviyesi, toplumun demokratikleşme ölçüsü... gibi nedenler etkili olabilir. İran toplumunda nispeten karmaşık siyasi-sosyal dinamiklerin ortaya çıkmasına neden olan ayrımlar, daha çok tarihsel ve yapısalıdır. Bununla birlikte, bu ayrımların bir kısmı belirli bir dönemde siyasi yaşamın formülasyonuna bağlı olarak daha etkin hale gelirken, diğer bir kısmı da giderek etkilerini kaybetmektedirler.”(Beşiriye, 2009:11).

Birçok araştırmacı, İran'da toplumsal dinamikleri genel çerçevede Pehlevi dönemi öncesi ve sonrası toplumsal dinamikler (gelenekçi ve muhafazakâr toplumsal dinamikler) ve İran İslam Devrimi öncesi ve sonrası oluşan toplumsal dinamikler (modern toplumsal dinamikler) diye iki kategoriye ayırmaktadırlar. Pehlevi iktidarı döneminde geleneksel ve muhafazakâr bir toplum/sınıf söz konusudur. Bu geleneksel ve muhafazakâr toplumsal dinamikleri/sınıfları ise, “toprak aristokrasisi”, ulema ve mollaların oluşan “din adamları”, ticari faaliyetlerde bulunan ve ekonomiye etkide bulunabilecek “esnaf-tüccarlar” ve İran toplumunun çoğunluğunu oluşturduğu “köylüler”dir. İslam Devrimi öncesi ve sonrası oluşan toplumsal dinamikler ise, orta sınıf ve işçi sınıfıdır.

Toprak aristokrasisi, İran tarihinde hiçbir zaman iktidara (Şah'a) karşı bir yaptırımını veya kuvvetini sınırlandırabilecek bir etkiye sahip değildi. Genellikle İran'da toprak aristokrasisi diye nitelendirilen kesim mevcut iktidarın (Şah'ın) soyundan olan, yakınlık derecesi olan kesimi oluşturmakta veya mevcut iktidar tarafından bahşedilen toprağa sahip kesimleri kapsamaktaydı. 1941-1961 yılları arasında bu kesim İran toplumunda ve siyasetinde en güçlü sınıfı temsil etmeye başladı.

Ulema ve mollaların oluşturduğu Şii din adamları ise, İran tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Özellikle, Safevi döneminden İran İslam Devrimine kadar ki süreçte İran toplumunun, siyasetinin ve yargısının en önemli toplumsal dinamiklerinden biri olmuştur. Şii dini liderlerin statüsü İran top-

lumsal dinamiklerin veya sınıfların içerisinde daha ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Diğer toplumsal sınıflara nazaran bazı haklardan ve dokunmazlıklardan faydalanabilecek bir konumdaydı. İran toplumsal yapı içerisinde dini liderlerin (ulema ve mollalar) bu ayrıcalıklara sahip olmasının altında “Şiilik” inancının bazı düşünceleri yatmaktaydı. Şii inancındaki, “imâmet-gaybet”³, “velayet-i fakih”⁴ ve “niyâbet”⁵ düşünceleri İran toplumunun ve siyasetinin içindeki dini liderleri farklı bir konumlandırmaya itmekteydi.

³ “İmamiyye fırkasına göre ‘imamet’, nübüvvetin uzantısı sayılmış, imam nasbetmenin lütfu sebebiyle Allah’a vacip olduğu belirtilmiş, vahiy olma özelliği hariç nebile verilen seçilmişlik, ismet, efdâliyet ve mucize göstermek gibi pek çok özelliğin imâmlarda da mevcut olduğu kabul edilmiştir. Peygamberlerden sonra bu sıfatların Hz. Ali’de toplandığı ve onun nas ile imâm tayin edildiği hususu benimsenmiştir. Tarihi süreç içerisinde imamların sayısı Hz. Ali’den Muhammed el-Mehdi’ye kadar on iki imâmla sınırlandırılmıştır. İmamet anlayışını mezhebin merkezine alan ve buna büyük önem ve ehemmiyet atfeden imamiyye ekolü, bir bakıma dini emirlerin yaşamasını, İslami toplumun devamını imâmın varlığına bağlamıştır.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İbrahim Bulut, İlk Dönem İmami Kaynaklarında Gaybet Anlayışı, C.Ü. İlahiyât Fak. Dergisi, Cilt: VIII/2, Sivas, Aralık 2004, sf. 505. “Gaybet” mana olarak, kaybolma, gizlenme anlamına gelmektedir. İmamiyye göre, on ikinci imâmın ölmeden insanlar arasından ayrılıp gizlenmesi anlamında kullanılan bir terimdir. Gaybet, “...kişinin insanlar arasında bulunmayıp, duyularla algılanamayacak veya onlar tarafından görül-meyecek şekilde gizlenmesidir...Şii fırkalar tarafından liderlerinin ölmeyip gözden kaybolduğu ve hayatlarının kıyamet sahnesini başlatmak için uzatıldığı bir durum olarak ele alınmıştır.” Bkz. Cemil Hakyemez, Şia’da Gaybet İnancı ve Gâib On ikinci İmâm, İsam Yayınları, İstanbul, 2009, sf. 27.

⁴ Velayet –i Fakih anlayışı, dayanağını Şii inancındaki İmamet düşüncesinden almaktadır. “Bu kavram gerek lügat anlamı gerek örfi olarak felsefe kelam ve irfan gibi birçok alanda kullanılmaktadır... Velayet kelimesi Arapça ve Farsça ’da ‘yardım, yaren, muhabbet ve yönetme yetkisi’ gibi manalarda da kullanılmaktadır. ‘Şii’ anlayışında dar anlamda 12 imam ve onlara olan muhabbeti de ifade edebilmektedir. Fakat bu kavram hükümet etme, sultanlık manalarında da kullanılmaktadır. Şia kelamında imamet ve vilayet denildiğinde; peygamberin yaptığı tüm işlerin onun yerine geçen kişilerce, nübüvvet hariç, devam ettirilmesi inancı anlaşılır.” Bkz. M. Serkan Taflıoğlu, İran İslam Cumhuriyetinde Egemenlik ve Meşrûiyet Kaynağı “Velayet- i Fakih”, Ankara Üniversitesi-SBF Dergisi, Cilt. 68, No. 3, Ankara, 2013, sf. 96-97.

⁵ Niyâbet kavramı, lügatta birinin yerine geçme, vekillik anlamlarına gelmektedir. “Hükümdarlık ile yönetilen yerlerde, hükümdarlık makamının boşalması veya hükümdarın küçük yaşta olması veya hastalık gibi sebepler dolayısıyla hükümdarlık görevinin başka birisi veya seçilen bir meclis heyeti tarafından görülmesi anlamında ‘niyâbet’ tabiri kullanılmaktadır. Kısacası, ‘herhangi bir görevde başkasına vekâlet etmek’ demek olan ‘niyâbet’ pek çok devlette makam ismi olmuştur.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Mefail Hızlı, Niyâbet, <http://samil.ihya.org/ansiklopedi/niyabet.html>, Erişim Tarihi: 09.12.2014.

Esnaf ve tüccarlar, Kaçarlar döneminde belli bir cemaat içerisinde ve belli hiyerarşi düzeni içinde varlıklarını sürdürmekteydiler. Kaçarların idari yapısında büyük tüccar erkânı, idarede en yüksek mertebelerde bulunan Ayan sınıf ile birlikte anılacak derecedeydi (Karadeniz, 2013:87). Güçlenme eğilimi gösteren esnaf ve tüccar sınıfı, ticari alanların artması ve özellikle Batı bloğuyla pazar ilişkilerin (ihracat, hammadde vs.) geliştirilmesiyle bu sınıfın (özellikle tüccar sınıfın) genişlemesine ve daha da etkin hale gelmesine neden olmuştur.

İran'ın, Kaçarlar ve Pehlevi dönemlerinde, devletin (iktidarın) köylüler nezdinde en büyük sıkıntıları vergilerindeki ve toprak dağılımındaki düzensizlikler yatmaktaydı. Köylülerin çoğu üretimini gerçekleştireceği arazinin mülkiyeti kendisine ait değildi ve toprak işleme, mülkiyet hakkına sahip olma vs. durumlar üzerinden alınan vergiler yüzünden baskılara maruz kalmaktaydılar. Köylülerin yaşamış olduğu bu sıkıntılar ve baskılar nedeniyle, Tütün Boykotu, Meşrutiyet Devrimi, Tahran Ayaklanması ve İslam Devrimi olaylarında mevcut iktidara karşı olan muhalefetlerin yanında yer almasına sevk etmiştir.

Orta sınıf, Pehlevi döneminin sonlarına doğru gelişen kalkınma politikaları ve ekonomik, toplumsal ve siyasal alandaki bir takım değişimler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu orta sınıfın içinde aydınlar, öğrenciler, bürokraside yer alan kesimler ve orta gelirli halk kesimlerinden oluşmaktadır. “Yeni orta sınıf; liberalizm, sekülerizm ve modernizm gibi ideolojilerin savunucusu oldu. Yeni orta sınıfın başlıca talepleri; milli kimliğin ve İran milli geleneklerin modernleştirilmesi, ulemanın siyasetten uzaklaştırılması, Avrupa modeli yeni anayasal düzenin kurulması, milli egemenlik temeli üzerine yeni siyasal kurumların teşkil edilmesi, karizmatik ve geleneksel devlet yerine milli egemenliğe dayalı ulus-devletin kurulmasıdır.” (Beşiriyiye, 2009:27). Kısacası, orta sınıfın temel isteği; İran'ın siyasal, ekonomik, hukuk ve sosyo-kültürel alanlarda reformların yapılmasıydı.

İşçi sınıfı ise, İran modern tarihinde özellikle Kaçarlar döneminde genellikle iki kategoriye ayrılmaktaydı. Bunlardan birincisi, yerel olarak el emeği üzerine çalışan ve daha çok teknolojik materyalleri kullanmayan, geleneksel üretim ve faaliyetlerde bulunan işçi sınıfı, ikincisi ise; teknolojik materyalleri kullanan ve dışarıdan alınan teknolojik makinalarla üretim ve faaliyette bulunan işçi sınıfıydı. Bu işçi sınıfı, işletmelerde ve fabrikalarda, demiryolu, inşaat sektörü, yol ve köprü yapımı, vs. işlerde çalışmakta ve genellikle nüfus olarak merkezi (şehir) yerlerde yoğunluğu

oluşturmaktaydı. Bu durum I. Dünya Savaşı dönemine kadar sürmüştür. I. Dünya Savaşı sonrası gelişen siyasi, ekonomik ve toplumsal olaylar, işçi sınıfında da bir takım değişimlere neden olmuştur (Karadeniz, 2013:33).

İran tarihsel sürecindeki toplumsal dinamikler dönem dönem farklılıklar içerse de gelişen siyasi, toplumsal, sosyo-kültürel alanlar çerçevesinde başkalaşım geçirmiş veya yeni sınıfsal dinamikler ortaya çıkmıştır. İran'ın toplumsal dinamiklerinin incelenmesi, İran'ın etnik yapısı ve farklı dil, kültür, köken vs. oluşumlara sahip grupları veya toplulukları anlamada, çözümlemeler ve analizlerde bulunmada bize yardımcı olacaktır.

Geçmişte ve günümüzde veya modern İran tarihi içerisinde İran'da yaşayan halklar farklı bölgelerde yoğunlaşan, farklı dilleri konuşan değişik etnik topluluklardan ve gruplardan oluşmaktadır (Sinkaya, 2011:5). İran'da birden çok etnik yapıyı görmek mümkündür. Bu yüzden İran, heterojen bir toplum yapısı söz konusudur. İran'da etnik yapılar, İran'ın ulusal sınırları içerisinde bölgesel olarak bir dağılıma sahiptir. İran'ın merkezinde ve güney kesiminde Farslar yoğunluktayken, kuzeyinde ve kuzeybatısında Azeri ve Kürtler, batı kesiminde Araplar, güneydoğu kesiminde Beluciler ve kuzeydoğu kesiminde de Türkmenler yoğunluğa sahiptir. Dinsel ve mezhepsel farklılıklar da bu bölgesel dağılıma paralellik göstermektedir. "... nüfusunun çoğunluğunu Caferi Şii (yaklaşık yüzde 89) olan ülkede yaşayan Kürtlerin yaklaşık yarısı, Araplar ve Beluciler ise çoğunluğu Sünni'dir. Ayrıca Zerdüş, Hristiyan ve Yahudilerden oluşan az sayıda gayrimüslim vardır" (Sinkaya, 2011:5-6).

İran'ın etnik yapısı çok çeşitlilik arz etse de genel çerçevede nüfus yoğunluğu olarak etkiye sahip olan yedi etnik gruptan söz edilebiliriz. Bu yedi etnik grup ve ülke nüfusu içindeki dağılımları şöyledir: " Fars % 61, Azeri % 16, Kürt % 10, Lor % 6, Beluç % 2, Arap % 2, Türkmen ve Türk Kavimleri % 2, diğer % 1"dir (Agency, 2014). İran ülke nüfusunun yarısını *Farslar* oluşturmakta ve Şii mezhebine sahip olan Farslar, genellikle İsfahan, Tahran, Meşkep, Kermen ve Şiraz gibi merkezi şehirlerde yaşamaktadırlar. Aynı zamanda Farsça'nın İran'ın nüfus olarak en fazla konuşulan ve resmi dili olması, diğer etnik gruplara nazaran bir üstünlük arz etmektedir (Arı, 1996:29).

İran'da nüfus olarak en önemli ikinci etnik grup ise, *Azerilerdir*. İran'ın ülke nüfusunun % 24 - % 35'ini⁶ Azeriler oluşturmaktadır. İran'ın

⁶ İran'ın ulusal sınırları içerisinde Azerilerin Nüfusu hakkında verilen bilgiler genel çerçevede değişkenlik içermektedir. Bazen bu oran % 16 - % 24 arası iken, bazen de %

kuzeybatı kısmının tamamının nüfusu Türk'tür. İran'ın başka alanlarında ise, Türk ve İranlı nüfus karışık şekilde yaşamaktadır. Kaçarlar hanedan yönetimine kadar genellikle İran Türkleri göçebe şekilde yaşarlarken, Kaçarlar yönetimi ile yerleşik düzene geçilmeye başlanmıştır (Durgun-Bayraktar, 1999:292). İran Azerileri, İran'ın çeşitli bölgelerine yayılmış olsalar da genel çerçevede İran'ın merkezi, kuzeybatı, güney İran ve Horasan bölgelerinde yoğunluğa sahiptir.

İran Azerileri, jeopolitik ve jeostratejik konumuyla, sosyo-kültürel yapısıyla, nüfus yoğunluğuyla, ekonomik etkinliğiyle İran'da gerçekleşen siyasal dönüşüm ve değişimlerde öncü rol üstlenmişlerdir. Özellikle Pehlevi hanedanlığı döneminden Humeyni dönemine kadar ki süreçte, İran yönetiminde Farslar ve Azeriler çeşitli üst kademelerde görev almışlardır. Bu açıdan İran Azerileri, İran'da modernleşmenin, değişimin, demokratik yapının oluşmasında doğrudan bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz (Taş, 2013).

Kürtler, ağırlıklı olarak Sünni'dirler ve İran'ın kuzeybatı kesiminde yoğunluğu oluşturmaktadırlar (Beehner, 2014). Kürtler, nüfus yoğunluğu olarak birbirinden farklı bilgiler verilse de İran nüfusunun % 7-12'sini oluşturmaktadır.⁷ Kürtlerin mezhep olarak nüfusları % 30'u Şii, % 70'i

35 civarlarında veriler sunulmaktadır. "Azeri Türklerinin oranı tartışılmaktadır. Türkiye'de bazı gruplar Azerilerin oranını % 40'a kadar çıkarmaktadır." Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.porttakal.com/haberler/makaleler/usak-ulke-profilleri-iran-1368.html>, Erişim Tarihi: 16.03.2014

⁷ İran'da yaşayan Kürtlere genellikle kullandığı "Kırmençe" lehçesiyle birlikte anılmaktadır ve Türkiye-İrak sınırlarının birleştiği kordon boyunca, yani İran'ın batı sınır boyu hattında, Zagros Dağı bölgesinde yoğunluğu oluşturmaktadır. 1970'li yıllara kadar Kürtlerin çoğunluğu göçebe tarzı bir yaşam sürdürürken, 1970'den sonra kentsel ve kırsal alanda yerleşik hayata geçtiği gözlenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vahid Rashtivash, Iranian People: Iranian Ethnic Groups, Yerevan State University- International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 3, No. 15, Yerevan, August 2013, sf. 220. Tayyar Arı'nın "2000'li yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi" adlı kitabında Kürtlerin nüfusunu ve yerleşik merkezi yerlerini, İran yönetimi ile ilişkilerini şöyle anlatmaktadır: "İran'da toplam nüfus içinde yüzde 11'lik payla üçüncü etnik topluluğu meydana getiren Kürtler ise, daha çok Türkiye ve Irak sınırında yaşamaktadır. Irak'takilerin aksine, bazı istisnalar göz ardı edilirse İran'daki Kürtler rejimle sürekli bir çatışma halinde olmamışlardır. 1979 Devrimi ile birlikte diğer etnik gruplar gibi bunlar da özerklik isteğiyle ortaya çıksalar da Humeyni taraftarlarının duruma hâkim olmasıyla fazla olay büyümemiştir." Bkz. Tayyar Arı, 2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi, Alfa Yayınları, IV. Baskı, İstanbul, 1999, sf. 16-17. Ayrıca bkz. John W. Limbert, Iran at War with History, Westview Press, 1987, sf. 21-22.

ise Sünni mezhebi içinde yer alırlar. Kürtlerin büyük çoğunluğunun Sünni mezhebinde olması, İran'ın mevcut sistemine entegre olmasını zorlaştırmış, hatta 20. Yüzyıldan günümüze dek ayrılıkçı hareketlerin içerisinde başat rol oynamışlardır. Günümüzde dahi bu ayrılıkçı hareketler devam etmekte ve İran'ın merkezi yönetimine bağlı güçlerle çatışma halindedir.

Araplar ise, daha çok Basra Körfezi kıyı kesiminde, Körfez adalarında ve Huzistan eyaletinde yaşamaktadırlar. 1986 yılında İran'da yaklaşık 530.000 Arap bulunmaktaydı. 2000'li yıllarda ise İran nüfusunun % 4'ünü oluşturan Araplar,⁸ yaşadıkları bölge bakımından zengin bir konuma sahiptirler. Bunun nedeni ise, bölgede (Huzistan ve Körfez kıyı kesimi) petrol rezervlerinin olması ve ticaretinin yoğun olarak gerçekleştirilmesidir. Bunun yanı sıra İran'ın orta ve doğu kısmında dağınık, küçük Arap aşiret grupları da vardır. Huzistan eyalet bölgesinde yoğunluğu oluşturan Araplar, diğer bölgelerde yaşayan Araplara nazaran daha etkin bir etnik dayanışma duygusuna sahiptirler.

Beluciler, İran ulusal sınırları içindeki konumuyla ve yoğunluğunu oluşturduğu bölge bakımından Orta Doğu ve Güney Asya transit yol üzerinde yer alması nedeniyle önemli bir yere sahiptir. “Belucistan’ın İran topraklarına dâhil olan kısmı, Sistan-Belucistan Eyaleti adını taşır ve 181.600 kilometrekare büyüklüğündedir. Merkezi Zahedan kenti olan bu eyaletin nüfusu da yaklaşık 2,5 milyondur. Afganistan’da Belucilerin yaşadığı alanın büyüklüğü ise yaklaşık 70.000 kilometrekaredir ve bu alanda 200.000 Beluci’nin yaşadığı sanılmaktadır.” (Erdem, 2014). Beluciler, İslam dininin Sünni mezhebindendirler ve hatta Sünni mezhebin Hanefi kolundan olduğu da ileri sürülmektedir.

Beluciler konuştukları dil bakımından, Hint-Avrupa dil ailesine grubu içinde yer alan ve Kuzeybatı İranî dili olan Belucicce (Beluci)’dir.⁹ Belu-

⁸ “İran Arapları Şii olmamalarına rağmen, kendi özgün kimliklerini koruyabilmişlerdir. Bunlar kendilerini en az bu yüzyılın başlarında, diğer İranî halklar yani Fars ve Lorların tamamı ile ayrı bilmişler ve İranilere Acem demişlerdir. İran Arapları büyük bir bölümü aşiret düzenini yaşamaktadır... İran Araplarında İran’a bağlılık duygusunun pek olmadığı ve kendilerini Irak tarafından bitişik oldukları Arap milletinin bir parçası olarak kabul ettiklerini ileri sürülmüştür.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Rafael Blaga, İran Halkları El Kitabı, a.g.e., sf. 338-339. Bununla birlikte İran’da yaşayan Araplar arasında “etnik dayanışma” ve “mezhepsel dayanışma” duygusu kuvvetlidir. Bu açıdan İran’ın rejim sistemi içinde ve toprak bütünlüğü açısından bir tehdit teşkil etmemektedir.

⁹ Belucilerin dili bakımından sistematik bir araştırma için bkz. <http://www.proel.org/index.php?pagina=mundo/indoeuro/indoiran/iranio/baluchi>, Erişim Tarihi: 17.04.2014

ciler, yaşam tarzı olarak kabileler halinde yaşamaktadırlar ve hayvancılık geçim kaynaklarının temelini oluşturur. *Lorlar*, orta ve güney Zagros dağlar¹⁰ çevresinde yoğunluğu oluşturmaktadır. Lorlar, Farsçaya yakın bir dil konuşmaktadırlar. Lorlar, genellikle mezhep olarak Şii'dirler. Tarihsel olarak Lorlar, kabileler halinde yaşamışlar ve organize olmuşlardır (IBP, 2005:149-150). Lorlar, 2008 yılı itibariyle İran nüfusunun % 2-4'lük kısmını oluşturmaktadır. Aşiret düzenine sahip olan Lorlar, İran'ın en büyük ve birbiriyle organize olabilen aşiretlerine sahiptirler.

Türkmenler ise, İran toplumu içinde Türk dilinin Doğu Oğuz aksanıyla konuşan etnik azınlıktır. Genellikle Türkmenler, Sahra ve Gorgan ovalarında yaşamaktadırlar. Türkmenler, Hazar denizinin doğu kısmı, Etrek ırmağının güneyi ve Albroz dağlarının ise kuzey şeridi içinde yoğunluğu oluşturmaktadırlar. Türkmenler, kabileler halinde yaşamakta ve geçmişte birçok kabileye sahipken, günümüzde sadece dokuz kabile bulunmaktadır (Rashidvash, 2013:223). "Türkmen kültürü Mongoloid¹¹ tipe sahip Özbek ve Kazaklara çok daha yakındır. Türkmenler, eski Türkî dil, gelenek ve törelerini iyi bir şekilde koruyabilmiş ve İranî diğer halklarla pek karışmamışlardır." (Blaga, 1997:320).

İran modern tarihinin öncesinde ve sonrasında daima çok-etnikli ve çok-kültürlü bir ülke olmuştur. Farsça resmi dil olmasına rağmen sadece çoğunluğun konuştuğu dil olmaktan ileriye geçememiştir. Özellikle Kürtçe, Türkçe, Arapça, Beluçça vs. birçok dil grupları vardır. Bu dilleri konuşan çoğu İranlılar ulusal kimliğin bir tamamlayıcısı olarak kendi etnik kimliğini algırlar. Birçok etnik ve dil çeşitliliğine sahip olan İran, özellikle Farsî kökenine sahip olmayan diğer etnikleri asimilasyon ve baskı altında tutmaya çalışmaktadır. Bunun nedeni, İran'ın ulusal bütünlüğünü ve birlik beraberliğini korumak isteği yatmaktadır (Tohidi, 2006).

¹⁰ Lorlar, "Zagros dağlarının batısında Kürt ve Leklerin yerleştiği bölgenin güneyinden başlayarak, Basra Körfezinde Buşehr Ostanı'na dek uzanan geniş bir alanda yaşamaktadırlar... Lorların esas yaşadığı bölgeye Lorestan denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rafael Blaga, İran Halkları El Kitabı, a.g.e., sf. 188.

¹¹ Mongoloid, terim olarak Moğol ırkına fiziksel benzerlik gösteren kişi veya kişilere denilmektedir. Burada kastedilen şey, Moğolların kültürel benzerliklerinden çok, görünüş, fiziksel yapı, karakteristik özelliğidir.

3. İRAN ÇAĞDAŞ TARİHİ İÇİNDE MEYDANA GELEN ETNO-POLİTİK HAREKETLER

A. Kaçarlar Dönemi Etno-Politik Hareketler ve İktidarın Etnik Topluluklara Karşı Tutumu

Kaçarlar döneminde, İran'ın dış baskılara ve işgallere karşı bir tepki olarak çeşitli uluslaşma ideolojileri ortaya çıkmıştır. Bu uluslaşma ideolojilerinin varlığı, ülkede bulunan etnik grupların/toplulukların baskın hale gelmesini veya etnik unsurlar arasında çatışmayı, yönetime karşı bir mücadeleyi engellemiştir. Her ne kadar etnik unsurlar üzerinde sert ideolojik politikalar gerçekleştirilmese de ortaya atılan fikirler İran'ın bütünlüğünü koruma ve etnik unsurları kucaklayıcı bir nitelik içermesi, etno-politik hareketlerin doğmasını veya etkinliğinin artmasını engellemiştir. Kaçarlar döneminde, bazı toplulukların/grupların (kabilelerin) yerleşim yerleri değiştirilmiştir. Buradaki amaç, etnik toplulukları veya unsurları etkisiz hale getirme ve sindirmek amacından çok, bazı dönemlerde gerçekleşen isyanları önleme, devletin içe ve dışa karşı güvenliğini sağlama amacı bulunmaktadır (Yenisey, 2008:98-99).

Kaçarlar döneminde, dil üzerinden bir kimlikleşme de görülmektedir. Özellikle, yerel düzeydeki bütün kamu işlerinde Farsça dili kullanılmaktaydı. Kaçar hanedanı Türk soylu kişiler olmasına karşın, sarayı, prensleri ve diğer soylu çocukları Farslılaştırma amacı güdülmüş ve bunu Fars dili üzerinden gerçekleştirilmiştir (Werner, 2000:153-154).

Kaçarlar döneminde herhangi bir etnik grup/topluluk ayrıcalığına sahip değildir. Aslında devletin öne sürmüş olduğu uluslaşma ideolojisiyle bütün etnikler aynı çatı altında toplanmış veya uluslaşma sürecinin temel birer argümanları olarak algılanmıştır. Pehlevi döneminde ise bu durum tam tersi bir nitelik göstermektedir ve uluslaşma sürecinde etnik unsurlar birer temel argüman olmaktan çıkarılmış ve yerine sadece Fars milliyetçiliği üzerine inşa edilen “Farsî İranlılık” prensibi getirilmiştir.

B. Pehlevi Dönemi Etno-Politik Hareketler ve İktidarın Etnik Topluluklara Karşı Tutumu

Pehlevi döneminde devlet, merkezileştirme politikaları gütmüştür. Özellikle, İran üzerinde dış güçlerin işgal girişimleri İran'ın uluslaşmasına

ivme kazandırmış ve uluslaşma ivmesi Farsçılık ve Şiilik üzerinden dizayn edilmeye çalışılmıştır. Bu dizayn politikalarından birisi de merkezileştirme politikaları idi. Merkezileştirme politikasının kapsamı ise, yarı özerkliğe sahip bölgelerin yerel memurlukları kaldırılarak yerine merkezden memurların gönderilmesi, etnik bölgelerdeki toplulukların silahsızlandırılması, askerliğin zorunlu hale getirilmesi, göçebe veya yarı göçebe etnik toplulukları yerleşik hayata geçirilmesi, merkezi vergilendirme sistemine geçilmesi ve bir dizi iskan politikalarını içermektedir. Bu merkezileştirme politikalarıyla yarı özerkliğe sahip etnik toplulukların veya bölgelerin Kaçarlar dönemindeki yarı bağımsızlıklarını kaybetmesine ve merkezi vergilendirme sistemiyle ekonomik zorluklara, sert ayrımcılık politikalarına maruz kalmışlardır.

İran'ın içindeki etnik gruplara/topluluklara merkezileştirme politikalarının uygulanması ve I. Dünya Savaşı süresince işgalci ve baskıcı ülkelerin (İngiltere, Rusya) yaptırımları, iktidarı istikrarsızlaştırmaya ve duyulan güvenin azalmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda işgalci kuvvetlere ve istikrarsızlaşmaya başlayan iktidara karşı yerel düzeyde bağımsızlık hareketleri oluşmaya başlamıştır (Yenisey, 2008:112). İlk iktidara ve yabancı güçlere karşı ayaklanmalar 1920'li yıllarda İran'ın kuzeyindeki Horasan, Reşt, Gilan, Türkmen Sahra bölgelerinde başlamış ve bu bölgelerde yüzeysel olarak "Gilan ve Azadistan" Cumhuriyetleri adı altında devlet kurmuşlar, ancak İran yönetimi bu isyan hareketlerini durdurmuş ve kontrolü eline almıştır. Bununla birlikte 1922-23 yıllarında Tebriz merkezli bir dizi isyan gerçekleşmiş ve bu isyanları merkezi yönetim çeşitli askeri operasyonlarla bastırmıştır. 1919-1930 yılları arası İran'ın kuzeyinde ve çeşitli sınır bölgelerinde birden çok isyan hareketleri vuku bulmuştur.

1919-1930 yılları arasındaki dönemde, gerçekleşen isyanlarda başat rol alan Azeriler, Kürtler ve Araplar her ne kadar bağımsızlık mücadelesi verseler de politik gelişmişlik düzeyleri yetersizdir. Lakin 1940-60 arası yıllarda etnik gruplar/topluluklar politik gelişmişlik düzeyleri oluşmuş ve bağımsızlık taleplerinde bulunmaya başlamışlardır. Bunun ilk örneği, 1945-47 yılları arasında Azerbaycan bölgesinde ve Kuzeyde Kürdistan bölgesinde gerçekleşmiştir.¹²

¹² 1945'den sonra etnik gruplar/topluluklar siyasi mobilizasyonu oluşmuş, çeşitli siyasi partiler çerçevesinde örgütlenmeye çalışmış ve bağımsızlık taleplerinde bulunmaya başlamıştır. Örneğin, Kürdistan Direniş Hareketi Partisi, İran Kürdistan Partisi, Azerbaycan Demokrat Partisi, 21 Azer Hareketi vs. siyasi oluşumlarla İran'daki etnik un-

4. İRAN İSLAM DEVRİMİ VE DİNAMİKLERİ

A. İran İslam Devriminin Genel Özellikleri ve Niteliği

İran’da sosyal ve ekonomik olarak yerleşik bir şehir kültürünün olmaması çeşitli isyanları, başkaldırıları veya muhalif hareketlenmeleri beraberinde getirmiştir. Lakin modernleşme ivmesinin, endüstriyel ve teknolojik gelişmelerin İran’ın ulusal sınırları içine girmesiyle yeni yerleşik bir şehir kültürü, yeni toplumsal sınıflar, siyasi ve etno-politik akımlar vuku bulmaya başlamıştır. Bunun sonucunda İran’da oluşmuş olan yeni toplumsal sınıf ve hareketlenmeler çeşitli taleplerde, çeşitli istek ve arzulara bulunmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, “Meşrutiyet devrimi” ve “İslam devrimi” olmak üzere iki sosyal, siyasal, ekonomik ve toplumsal devrim gerçekleşmiştir. Her iki devrim, kendi ideolojisini, meşruluğunu temellendirmek için tarihini, kendi sınıfını ve kendine özgü dini anlayışını oluşturmuş ve İran devletini ve halkını bu perspektiften yönetmiştir.

1978 yılında İran’da Pehlevi hanedanlığına ve rejime karşı muhalif propagandalar, protestolar giderek isyana dönüşmüş ve iktidar kuvvetleriyle halk çatışma haline gelmişti. Özellikle bu süreçte tüm camiler örgütlenme, mücadele ve devrim hareketlerine ev sahipliği yapmıştır. İktidar karşıtı kesimlerin koordinasyonunu da din adamları sağlamaktaydılar. Bununla birlikte, Şah’ın devrilmesini tetikleyen faktörlerden biri olarak, ülkede yaşanan enflasyon oranları, ekonomik sıkıntılar, düşük hayat standartları yüzünden ayaklanan işçi hareketleri ve toplu şekilde yapılan grevler İran’da siyasi olarak bir istikrarsızlığa ve rejime karşı güven kaybına neden olmuş ve Şah’ın devrilmesini de tetiklemiştir. M. Rıza Şah, devleti ve gerçekleşen olayları kontrol edememeye başlamasıyla 6 Ocak 1979’da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Şah rejimine karşı muhalefet kanadının örgütlenmesine, mücadele ve devrim hareketlerine önderlik eden Ayetullah Humeyni ise 1 Şubat 1979 tarihinde ülkesine geri dönerek Şah ve Pehlevi rejimine son vermiştir.

İran İslam Devriminin gerçekleşmesinde ve organize edilmesinde iki önemli etken söz konusudur. Bunlardan birincisi, “Camiler” ve ikincisi, “Pazar”dır. İran’da camiler, kitlelere ulaşmada ve devrim ideolojilerinin yayılmasında önemli işlevi olurken, aynı zamanda İran’daki farklı düşün-

surlar, özellikle Azeriler, Kürtler, Araplar siyasi mobilizasyonunu tamamlamışlar ve merkezi yönetime karşı güçlü hale gelmeye başlamışlardır.

ce anlayışlarına sahip kitleleri dahi birbirine kaynaşmasını ve tanımasını sağlamıştır. İran’da esnafların ve tüccarların buluşma merkezi olan Pazar (Tahran Kapalı Çarşı) ise, devrim talimatlarının kısa süre içinde kitlelere yayılmasında ve Humeyni’nin yurt dışından yayınladığı bildirilerin Pazar sayesinde ücra köşelere ve yerlere yayılmasında önemli bir etkiye sahipti (Durgun, 2012:555).

Kısaca, 1979 İran İslam Devrimi genelde İslam’ı, özelde ise tarihini temel prensibi olarak görmüştür. İran İslam Devrimiyle tarihsel, siyasi, sosyo-kültürel vs. alanlarda birçok değişim gerçekleşmiştir. İran İslam Devrimi, batılı değerler ölçütü içerisinde gerçekleşen bir devrim değildir. İslam devrimi, tarihsel ve kültürel geçmiş, gelenekler/aidiyetler ve içerisinde İslami/Şii prensipleri barındıran bir devrimdir. Bu özellikleriyle oluşturduğu yeni sistem ve yeni idari kurumlar batılı sistemlerinden ve idari kurumlarından farklılık sergilemekteydi. İslam devriminin getirdiği yeni sistemin ve yeni idari ve sosyal kurumların temelinde de İslami bir anlayış yatmaktaydı.

İran İslam Devriminin genel özelliklerini maddeler halinde özetlemek gerekirse;

- İran İslam Devrimi, hem ideolojik olarak hem de gerçekleşme süreci ve biçimi olarak Batılı devrimlere (Fransız devrimi, Bolşevik devrimi vs.) benzememektedir. Yani, İran İslam Devrimi, komünizm, milliyetçilik, sosyalizm vs. batılı ve seküler ideolojilere, modernleşmenin ürünü olan kurum ve anlayışlara dayanmadan meydana gelmiştir.
- “İran İslam Devrimi ile laik bazı ilkeleri benimsemiş monarşik bir yönetim yıkılarak, yerine Batılı değerlerden olmayan İslami temelde bir yönetim şekli getirmiştir. Diğer bir ifadeyle, şimdiye kadar İslamcı düşüncüyü eksen alarak yapılan devrimlerde, Batılı ölçütler eksen alınırken İran’da böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Müslüman ülkelerde ilk defa İran’da, kendi geleneksel İslami kurallarına dayanan ve Batılı ölçütleri reddeden bir devrim gerçekleştirmiştir.” (Durgun, 2012:554-555).
- İran İslam Devrimini bir özelliği de, liderlik ve organizasyon/örgütlenme ile ilişkisidir. Devrimin gerçekleşme sürecinde batılı ülkelerdeki devrimler gibi geniş baz da halk örgütlerine dayanan ve belli bir öncü araca, örgütsel yapıya sahip olma durumu yoktur. Başka bir

ifadeyle, İslam Devriminin gerçekleşme sürecinde halk kitlelerinin herhangi bir öncü örgütün veya sınıfın öne sürmüş olduğu vizyon ve hedefler çerçevesinde hareket etme durumu söz konusu olmamıştır. Tam tersi olarak, bir önderin öne sürmüş olduğu ideolojik ve örgütsel planlama içerisinde farklı sınıf ve toplumsal düzeydeki halk kitlelerin bir araya gelerek mevcut düzeni değiştirme eğilimi sergilemiştir.

- İran İslam Devrimi öncesinde İran, hem ekonomisi hem de Batılı ve çevre ülkelerle siyasi ilişkileri iyi denilebilecek düzeydeydi. Yani, İran, içte ülkeyi zayıflatan bir yönetim veya ekonomik bir buhran söz konusu olmadığı, dışta ise uluslararası siyasi arenada yalnız bırakılmış veya Batılı ve çevre ülkelerle diplomatik ilişkileri kargaşa, düşük ve gergin bir seviyede değildi. Kısaca, bir devrimin oluşması için gerekli tarihi ve yerel koşulların meydana gelmediği bir zaman diliminde devrim gerçekleşmiş ve devrimin gerçekleştiği süreçte dahi hiçbir ülkenin veya dış unsurun desteği alınmamıştır. Bu açıdan İran İslam Devrimi, İran'ın kendi siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, toplumsal, tarihsel vs. gücüne dayanarak gerçekleşen bir devrimdir. (Durgun, 2012:556).
- İran İslam Devrimiyle birlikte oluşturulan yeni sistem, İslami unsurların izdüşümünü ve Şia anlayışı içinde imamet devletin inşa edilmesiyle meşruiyet kazanmıştır. Bu sistemin meşruluğunun devamı ve sürekliliği için de Batılı devrimlerin gerçekleşme süreci sonrasında oluşturulan şeffaf ve devrimin kendiliğinden devamını sağlayacak modern kurumlardan farklı olarak, kültürel, siyasal, toplumsal alanların kontrolünü sağlama yönünde kendi resmi ve bağımlı kurumlar oluşturmuş ve mevcut bütün kurumları ortadan kaldırmıştır. Aynı zamanda devrimle beraber İslam devriminin ideolojisi olan “İslami devlet” ve “İslami kimlik” İslam dünyasında ön plana çıkmış ve halk nezdinde heyecan uyandırmıştır.
- İran İslam Devrimi, modern dünya tarihinde ilk olarak hâkim anlayışın ve ideolojinin, kurumlarının, örgütlenmelerin, siyasi/sosyal/ekonomik/hukuk biçimlerinin, iktidar kadrolarının görünüş ve düşünce anlayışı dinci (İslami) olduğu bir devrim niteliği taşımakta ve bu bakımdan İran İslam Devrimi, “... sosyo-ekonomik unsurların desteğiyle birlikte, büyük ölçüde dini-kültürel değerlere dayanan bir siyasi hareketin büyük başarı sağladığı tek örnek olma özelliği taşımaktadır.” (Cemiyeti, 2013).

İran İslam Devrimi, İran tarihinde ve Müslüman toplumlarında önemli etkiler bırakan bir devrimdir. İran İslam Devrimi aynı zamanda Ortadoğu ülkelerine örnek teşkil etmiş ve devrim ihracı gerçekleştirilmek istenmiştir. Uluslararası siyasi sistemin konjektörüne, dünya sisteminde dolaylı bir dönüşüme ve mevcut sistemlerin sorgulanmaya iten bir devrim niteliği taşıdığını görmekteyiz (Schroeder, 2009:7). 1979 İslam Devrimi İran’da iktidara radikal, teokratik bir rejim getirmiştir ve hükümetin aşırı söylemi bölgede hatta Batı’da kuşku ve endişe yaratmıştır. İran İslam Devrimiyle, İran yeni bir dış politika alanı yaratmış ve ideolojileriyle bölgesel güç olma özelliği taşımıştır (Lee, 2008:44).

B. İran İslam Devriminin Modern Çağ Devrimleriyle Karşılaştırılması

19. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl temel kabul edilen ve statik olarak devam edeceği düşünülen bütün siyasi-ekonomik-sosyal-kültürel inançları, derinden sarsan ve köklü değişimlere uğratan iki devrim önem arz etmektedir. Bunlardan birincisi; demokrasiyi modern ve çağdaş hale getiren, eşitlik, yurttaşlık ve ulus bilinci söylemlerini ortaya atan Fransız devrimi, ikincisi ise; sınıf ve kast sistemini ortadan kaldıran, eşitlik ve sınıfsız bir toplum söylemlerini ortaya atan Bolşevik Devrimidir. Güç dağılımının getirdiği bu iki önemli devrimin yani İngiliz, Fransa ve Rusya Devrimleriyle başlayan süreçte, demokrasi ve sosyalizm dalgasının ulaştığı her yerde (Çin, Küba, Cezayir, Zambiya, Sovyetler Birliği, Güney Afrika vs.) pek çok devrimler gerçekleşmiştir. İran’daki devrim ayaklanmaları, hareketleri ve olayları süreç bakımından 20. Yüzyılın son devrimi olduğunu söylemek mümkündür. İran İslam Devrimi, birçok araştırmacı tarafından felsefeleri, ideolojileri, argümanları bakımından Batı’nın başlattığı devrim sürecini tamamlayan bir nitelik taşıdığını ileri sürmektedirler.

“20. Yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen İran İslam Devrimi, 1789 Fransız Devrimi ve 1917 Bolşevik Devrimi gibi yeni bir tarihsel süreci başlatmıştır. Fransız devrimi bir burjuva devrimi, Sovyet devrimi bir sosyalist devrim iken, İran devrimi ne burjuvazi ne de sosyalist bir devrimdir. O bir İslam devrimi idi. Haliyle İran devrimi, ideolojik ve gerçekleşme biçimi bağlamında Fransız ve Bolşevik devrimlerine benzemiyordu.” (Durgun, 2012:554). Dünya tarihinde etkisi büyük olan Fransız, Bolşevik ve gerçekleşen diğer devrimlerin temel amaçlarından biri, geçmiş sistemleri

yok ederek veya reddederek yeni bir sistem kurmaktı. Lakin İran İslam Devrimi mevcut sistemleri yok etmek veya reddetmek yerine kendi özüne, kendi İslami ve kültürel, geleneksel değerlerine geri dönüş eğilimi sergilemiş ve batılı ölçütleri, modernizmi geri plana iterek devrimi gerçekleştirmiştir.

İran İslam Devrimi, nitelik olarak diğer devrimlerden ayrılmaktadır. Ayrıca, sosyal ve beklenmeyen bir olay olgusu olarak; gelişimi, süreci bakımından olağandışı bir durum söz konusudur. “Bununla birlikte unutulmamalıdır ki, tüm devrimler beklenmeyen özellikler gösterirler ve kurulu iktidar sistemlerini devirirken, aynı zamanda sosyal çözümleme tasarılarını da altüst edebilirler. Fransız Devrimi, Aydınlanma çağıının rasyonalist varsayımlarından birçoğuna meydan okumuştur... İran Devrimi gerçekten de özgün bir olaydı, ama bu özgünlüğün nerede yattığını kesin bir şekilde ortaya koymak için çok dikkatli olmak gerektiğini vurgulamakta yarar vardır.”(Halliday, 1992:10)

İran İslam Devrimini, Fransa, İtalya, Rusya ve Çin devrimleriyle “kısmî” olarak bazı benzerlikleri taşıdığını söylemek de mümkündür. Özellikle Fransız Devrimiyle mukayese ettiğimiz zaman, bu devrimin düşünce yapısının, felsefesinin, ruhunun, beklenti ve arzularının İran İslam Devriminde de görmekteyiz. Fährad Khosrokhavar ve Olivier Roy’un “İran: Bir Devrimin Tükenişi” adlı eserinde, dinsel temelli veya dinsel görünümlü özellikler bile gerçekte çok uzun süre önce ve çok farklı yerlerde gerçekleşen devrimlerle bir bağın ve benzerliklerin teşkil ettiğini dile getirir. Bununla birlikte İran’ın gerçekleştirdiği devrim, Fransız veya İtalya gibi klasik devrimlerin farklı bir açıdan değerlendirilmesinin de mümkün olduğunu ve modernleşmeye, aydınlanmaya dayanan Fransız Devrimi’nin “şenlikleri” daha doğrusu zaferleri, bayramları vs. kurumsallaştırdığını, İran Devrimi’nin ise, tersine İran’ın toplumsal kültüründe şehitleri kutsallaştırma ve yas tutma geleneğinin kuvvetli olması nedeniyle, devrimi ayakta tutmak, sürekliliğini ve dinamikliğini sağlamak için sistemli bir şekilde “yasa” daha doğrusu, hüznü ve acılı olayların kutsallaştırılmasına öncelik verdiğini ileri sürmektedir (Khosrokhavar-Roy, 2000:11).

İran İslam Devrimi, hem toplumsal hem de siyasal bir devrim niteliği taşımaktadır. Çünkü İran’ın toplumsal sınıfları olan şehirli, zenginler, işçiler, köylüler, esnaf, tüccar, din adamları, aydınlar ve öğrenciler bu devrimin içinde aktif rol almışlardır. Bu açıdan sosyal bir devrim niteliğinde

olduğu görülmektedir. Devrim, toplumsal alanda bir adalet, aynı zamanda yeni siyasal sistemi içine alan “İslam adaleti” isteği çerçevesinde vücut bulmuştur. İran İslam Devrimi, ideolojik mahiyet taşıdığı gibi otoriter bir rejim görünümü içermektedir. Lakin “...İslam Devrimi öteki devrimlerin totaliter evrimini yaşamamıştır, çünkü bu devrim bizatihi dinsel olanı siyasal olana indirgeyememiştir hiçbir zaman: Kimi zaman umutsuzluğun aşkınlığı (şahadetçilik), bir yandan devletin denetiminden kaçan bir alanı (aile), tanımlayan tanrısal bir düzenin aşkınlığı (şeriat), bir yandan da İslam’ın herhangi bir yönetim gibi gözden düşmesinden korkan bir ruhban sınıfının karşı çıkışı... Bu siyasal devrim aynı zamanda özel bir üslupta bulmuştur kendisini: Özel kategorileriyle (şahadetçilik, yas, ahiretçilik) Şii İslam’ın üslubu... İslam devrimi bir geleneğin ani patlamasıyla ortaya çıkmamıştır; kesinlikle dinselliğin yeniden formüle edilmesinin sonucudur.” (Khosrokhavar-Roy, 2000:13-14).

İran İslam Devrimi, geçmişte yaşanan devrimler gibi dünya siyasi sisteminde bazı dönüşümler ve yeni ideolojik söylemler yaratan bir devrim olmuştur. Batı’daki devrimlerin meşruluğunu genellikle tarih, kültür, dil ve din üzerinden sağlanmıştır. İran İslam Devrimin meşruluğunu ise; siyasetinin, sosyo-kültürel yapısının temelini de teşkil eden “din” üzerinden sağlama yoluna gitmiştir.

C. İran İslam Devrimi Sonrası İran Ulusal Kimliğinde Farklılaşma

İran İslam devrimi sonrası ortaya çıkan veya gelişen İran İslam kimliği, bazı kesimlerce ortaya atıldı. Bazı kesimler de ulusal kimliği, milli argümanları, İslam’ı bozan ve ümmeti birbirine düşüren bir yapı olarak düşüncelerini lanse ettiler. Bu düşüncenin en önemli savunucusu da Humeyni’ydi. Humeyni; milliyetçilik, İran ulusunu başka Müslüman uluslarla çatışmaya/karşı karşıya getirir düşüncesini dile getirerek İran ulusal kimlik arayışlarına sert çıkmaktaydı. “Fars milliyetçiliğinin dini-milli boyutu, 1979 devriminden sonra İran İslam Devleti tarafından resmi ideolojisi olarak benimsenmiştir. Kurulan yeni rejim İslam’da etnik grupların eşitliğinden bahsetse de Farşlılığı korumaktadır. Din ve millet ilişkilerine farklı boyutlar kazandırarak İranlılık ve Şia’lık üzerinde durulmaktadır.” (Turan, 2014).

İran İslam devrimi sonrası ortaya çıkan veya gelişen İran İslam kimliği, bazı kesimlerce ortaya atıldı. Bazı kesimler de ulusal kimliği, milli

argümanları, İslam'ı bozan ve ümmeti birbirine düşüren bir yapı olarak düşüncelerini lanse ettiler. Bu düşüncenin en önemli savunucusu da Humeyni'ydi. Humeyni; milliyetçilik, İran ulusunu başka Müslüman uluslarla çatışmaya/karşı karşıya getirir düşüncesini dile getirerek İran ulusal kimlik arayışlarına sert çıkmaktaydı. "Fars milliyetçiliğinin dini-milli boyutu, 1979 devriminden sonra İran İslam Devleti tarafından resmi ideolojisi olarak benimsenmiştir. Kurulan yeni rejim İslam'da etnik grupların eşitliğinden bahsetse de Farslılığı korumaktadır. Din ve millet ilişkilerine farklı boyutlar kazandırarak İranlılık ve Şia'lık üzerinde durulmaktadır." (Turan, 2014).

İran İslam Devrimi sonrası İran ulusal kimliği, İslamcılık çerçevesinde değerlendirilen, İslami değerler üzerinden yaklaşılan "dini bir kimlik" olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam Devrimi öncesine kadar İran kimliği, bir yandan dini argümanları kullanarak, bir yandan da geçmiş medeniyet tarihi, kültürel gelenekleri ve özellikle dil unsurunu ön planda tutarak denge üzerine yaratılmış bir kimlik anlayışı vardı. Devrimden sonra gelişen olaylar ve süreçler sonucunda denge üzerine inşa edilmiş "dini-milli İran kimliği" terk edilmiş ve dini-milli İran kimliği yerine sadece "dini İran kimliği" oluşturulmuştur.

Devrim öncesinde istisnai tartışmaları olsa da genel kabul edilen dini-milli İran kimliğinde, İran toplumunun üst kimliği; İranlılık, alt kimliği ise; Müslümanlık veya din üzerine dizayn edilmişti. Bu açıdan Teritoryal Batı Milliyetçiliğinin kimlik argümanlarıyla paralellik taşıdığını gözlemleyebiliriz. Başka bir deyişle, Teritoryal Milliyetçilik kimliğinde geçmişten gelen bir tarihsel yaklaşım, ortak bir soy, ırk üzerinden ayrımcı bir nitelik taşımaktan çok, her bireyi bir araya getiren bir üst kimlik yaratma düşüncesi vardır. Devletin yurttaşı olmak, geleceğe karşı bir kader birliğini içselleştirmek için, o millettten olma hissiyatı yeterlidir. Dini argümanlar sadece bireye özgü olduğu ve oluşturulan kimliğe destekleyici bir unsur olarak veya moralin yüksek tutulması için kullanılmaktadır. Devrim öncesinde İran kimliği genel çerçevede, "İslam ve İran olgusunu birleştiren, İran toplumunda farklı etnik, dini ve dinsel grupların varlığını kabul eden bir anlayış hâkimdi... Çağdaşlık, İranlılık ve Müslümanlığı birleştiren bir ideolojiydi." (Keskin, 2001) ve Fars dili İran kimliğinin temel yapıtaşını teşkil etmekte, dini ve milli (kültürel/tarihsel/geleneksel) bütün varyasyonları birleştiren bir yapı görünümündeydi. Bu açıdan baktığımızda, dev-

rim öncesi İran Fars kimliğinin ve Teritoryal Batı Milliyetçilik kimliğinin izdüşümleri benzerlik göstermektedir.

İran İslam Devrimi sonrası İranlılık kimliği yerini İslami kimliğe bırakmıştır. “20. Yüzyılda İslami kimliğin ortaya çıkışında ve gelişmesine önemli rol oynayan İran İslam Devrimi olmuştur. Bu devrim sonucunda İran’da İslami kimlik siyasi alana taşınarak devlet tarafından resmi ideoloji haline getirilmiştir. 1979 İran İslam Devrimi, Şii mezhebine dayalı İslam kimliğinin en belirgin olayını teşkil etmektedir. İslami hukuk, İslami ekonomi, İslami üniversite ve hatta İslami bilim konuları İran İslam Devriminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.” (Turan, 2014).

5. GÜNEY AZERBAIJAN TÜRKLERİNİN BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ VE MİLLİYETÇİLİK AKIMLARI

İran coğrafyasında Fars ve Türk kültürleri sosyal, ekonomik faaliyetleri ve birçok alanlarda ortak payda çerçevesi içinde yer almıştır. Özellikle İran’da yaşayan Türklerin, dış tehditlere karşı İran ulusal bütünlüğü, daha doğrusu İran devletinin varlığını koruma yönünde eğilim sergilemiştir. Yaşar Kalafat’ın “ İran Türklüğü: Jeokültürel Boyut” adlı eserinde, Türk ve Fars kültürel komşuluğunun iç içe geçtiğini, gelişmenin Fars kültürü ön plana çıkardığını, uluslararası arenada İran’ın İran Türkleri de dâhil olmak üzere Fars kültürünün sergilendiğini ve bu gelişmenin üst kültür olarak Fars kültürünün baskın çıktığını ileri sürmektedir (Kalafat, 2005:14). Özellikle İran’da Pehlevi iktidarının başa geçmesiyle ve mevcut İran toprakları üzerinde yabancı güçlerin çekilmesi sonucunda Pehlevilerin İran toplumunun bütün etnik unsurlar da dâhil olmak üzere Fars kültürünü empoze etmeye çalışması ve bunu gerçekleştirirken şiddete başvurması, İran’da bulunan başta Güney Azerbaycan Türkleri olmak üzere bütün azınlıkların kendi kültürlerini ve benliklerini korumaya ve bu uğurda mücadelelere girişmesine sevk etmiştir.

Güney Azerbaycan Türklerinin özerklik veya bağımsızlık hareketlerinin veya milliyetçilik akımlarının Rusya’da gerçekleşen Bolşevik İhtilalinden sonra Kuzey Azerbaycan’da yetişen aydınların yaptıkları çalışmalarından ve fikirlerden etkilenecek gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Kaçarlar döneminin son evresindeki Meşrutiyet devriminde Güney Azerbaycan Türklerinin etkisinin yüksek olması bu nedene dayandırılabilir. Bununla birlikte, 1905 yılında gerçekleşen Meşrutiyet devriminde Güney

Azerbaycan bölgesinin, İran'daki diğer bölgelere nazaran lider konumda olması, yetişmiş Türk aydınlarının Güney Azerbaycan bölgesi için ekonomik, siyasal, anayasal, hukuksal ve sosyal özerkliğine zemin hazırlaması ve merkezi Tahran'da bulunan İran meclisinin merkezi idaresine karşı gelerek Eyalet ve Vilayet Meclisleri yasasını anayasaya sokması ve ardından Şeyh Muhammed Hiyabani¹³ liderliğinde özerk bir yapılanma kurulması bölgedeki Türk aydınlarının, Türklük adına yapmış olduğu çalışmaların ve fikirlerin etkisinin yüksek olduğunun bir göstergesidir.

İran'da Kaçarlar hanedanlığının yıkılıp, Pehlevi hanedanlığının iktidara geçmesiyle artık ülkede birinci hâkim zümresi Türk olmaktan çıkmış; birinci, öncü ve hâkim zümre Farslılar, ikinci zümre ise Türkler olmuştur. Halk tabakasının, Türklerin ikinci plana itilmesini fazla fark edemese de Türk aydınları bunun farkında olmuşlar, bu dönemden önceki zaman dilimlerinden Güney Azerbaycan'ın İran devletinin varlığının devamı için gösterdiği çabalar ve sarf ettiği mücadeleler yerini artık İran'ın merkezi iktidarına karşı milliyetçi ve bağımsızlık mücadelesi yönünde bir seyir almıştır.

Pehlevi döneminde Güney Azerbaycan Türkleri, iktidarda her hangi bir krizin çıkmasında veya idari yönetimde yaşanan aksaklıklarda yararlanarak bu durumları fırsata dönüştürme eğiliminde olmuşlardır. Lakin her seferinde çeşitli sebeplerden dolayı gerçekleştirilen bağımsızlık hareketleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Güney Azerbaycan Türkleri, İkinci Dünya Savaşı hemen sonrası bölgesel kargaşalıktan yararlanarak Cafer Pişeveri¹⁴ liderliğinde "Milli Hükümet"¹⁵ kurulmuştur. Lakin bu Milli Hükümet de

¹³ Şeyh Muhammed Hiyabani hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Azeri, Âzâdistan Devleti ve Şeyh Muhammed Hıyâbânî (1918-1920), Çev. Eloğlu, Haz. Seyfettin Altaylı, ELİLA-Elektronik İletişim Ajansı, Ankara, sf. XVI-XVII.

¹⁴ Seyid Cafer Pişeveri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. M. Çeşmazer, Seyid Cafer Pişeveri, GÜNAZTAC (Güney Azerbaycan Türklerinin Tanıtım Cemiyeti) - Sosyal, Kültür, Siyasi Araştırmalar Dosyası, Şubat 2010, <http://azer-baycan.blogspot.com.tr/2010/02/seyyid-cafer-piseveri.html>, Erişim Tarihi: 14.06.2014.

¹⁵ Güney Azerbaycan Hükümeti, genellikle literatürde Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti veya Güney Azerbaycan Muhtar Cumhuriyeti şeklinde karşımıza çıkmaktadır. 1945-1946 yılları arasında Güney Azerbaycan'da Azerbaycan Demokratik Partisi eliyle kurulan Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin, partinin de lideri olan Seyid Cafer Pişeveri ilk hükümet başkanıdır. Güney Azerbaycan'ın bağımsızlık adına ilk devletsel organizasyonun bu şekilde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aygün Attar, İran Türkleri, a.g.e., sf. 54-56. Ayrıca bkz. Arif Keskin, Güney Azerbaycan Milli Hükümeti,

kısa sürede Rusya desteğinin çekilmesi ve yabancı güçlerle birlikte Tahran yönetiminin baskılarına ve yaptırımlarına dayanamayarak ortadan kalkmıştır (Tural, 2014).

1977’de Şah karşıtı olaylar örgütsel bir muhalif özelliği kazanmıştı. Tebriz kenti ve Tebriz’de bulunan üniversite, bu örgütsel muhalif gücün merkezi konumundaydı. Başta üniversite öğrencileri olmak üzere kent halkın çoğunluğu ardı ardına birden çok gösteri gerçekleştirmiş ve bu gösteriler Güney Azerbaycan bölgesindeki diğer şehirlere yayılmış ve geniş çapta yankı uyandırmıştı. Pehlevi iktidarı askeri ve SAVAK¹⁶ güçleriyle gösterileri bastırmıştır. Bu bağımsızlık mücadelelerinin istenilen sonuca ulaşmaması ve her defasında bu hareketlerin kanlı şekilde bastırılması, Güney Azerbaycan’daki Türkler için 1979 İran İslam Devrimi’ne kadar karanlık bir dönem yaşamasına neden olmuştur. Azeriler için yeni bir fırsatı beklemekten başka çare kalmamıştı. Azeriler beklenen bu fırsatı İran’da 1978/79’da rejim değişikliği için çıkan çatışmalar devrinde elde ettiklerini zannettiler.

Ayetullah Humeyni liderliğinde başlatılan ihtilal hareketinde diğer etnik unsurlar gibi Azeriler de aktif rol oynamaya başlar. Her ihtilal rejimi gibi Humeyni rejimi de gayri memnun unsurlara bir takım vaatlerde bulunmak zorunda kalmıştı.” (Devlet, 1989:277). Diğer taraftan da etnik gruplar/topluluklar, yeni gelen rejimin kendi üzerlerindeki baskı ve denetimin zayıflamasından dolayı etnik kimliklerini açıkça beyan etmek ve bu kimliklerin resmileşmesi adına taleplerde bulunmak için faydalandı ve başta Güney Azerbaycan Türkleri olmak üzere bu talepleri dile getiren çok sayıda gazete, radyo, dergi vs. yayın ortaya çıkarmıştı. Rejim başlarda bu

ti (1945-46) ve Seyid Cafer Pişeveri, GÜNAZTAC (Güney Azerbaycan Türklerinin Tanıtım Cemiyeti) - Sosyal, Kültür, Siyasi Araştırmalar Dosyası, Şubat 2010, <http://azer-baycan.blogspot.com.tr/2010/02/guney-azerbaycan-milli-hukumeti-1945-46.html>, Erişim Tarihi: 14.06.2014.

¹⁶ SAVAK, İran’ın istihbaratçı eğitmek ve casus yetiştirmek için kurmuş olduğu ve Şah’a bağlı olan bir istihbarat örgütüdür. 1957 yılında kurulan bu istihbarat örgütü, herhangi bir savaş durumunda orduya ek ilave edilebilecek 60.000 özel eğitilmiş istihbaratçı olduğu ileri sürülmektedir. 1957’den 1979 yılına kadar ki dönemde istihbaratın yanında İran’ın bütün teknolojik ve iletişim ürünlerini ve kaynaklarını da denetlemekteydi. 1979 İran İslam Devrimi sonrası SAVAK istihbarat örgütü tasnife edilmiş, birçok istihbarat elemanı yurtdışına kaçmış bazıları ise de yeni oluşturulan istihbarat teşkilatına dahil edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Steven Aftergood, John Pike, Ministry of Intelligence and Security (MOIS), (Vezarat-e Ettela’at va Amniyat-e Keshvar VEVAK), www.fas.org/irp/world/iran/vevak/, Erişim Tarihi: 15.06.2014

yayınlarla müsamaha gösterdiyse de daha sonra Farsça dilinden başka yazılan veya yayınlanan birçok yayını durdurdu.

Humeyni rejiminden özerklik ve kendi dilinde, kültüründe eēitim ve yaşama isteklerinde bulunan etnik azınlıklara karşı sert yaptırımlar uygulamaya ba landı. Humeyni rejimi 1979 yılında ilk olarak Kürtlerle askeri mücadeleye girdi. Bunun  zerine Güney Azerbaycanlı birçok eylemci Humeyni rejimine karşı isyan ederek Tebriz şehrini 1 ay s reye yakın denetim altında tuttular (Shaffer, 2002:77-78). Azeri Türklerinin  oēunluēunun itaat ettikleri din adamı Ayetullah Kazım  eriatmedari, Humeyni'yle mücadele içine girmiş ve Humeyni rejimine en önemli tehlikelerden birini oluşturmuştur. Güney Azerbaycan Türkleri yeni rejimi meşru kılacak bütün  abaları, İslam Cumhuriyetin kurulu u, güçlerin dini liderlerde toplanmasını, meclis seçimlerini vs. gerçekleştirilen bütün durum ve olayları boykot etmiştir (Shaffer, 2002:77-78).

G r ld ē   zere, Güney Azerbaycan Türkleri, İslam devriminin başlangıcında İran'ın bütünüyle ilgili iken, devrimin sonucunda veya devrimin İran toplumu nezdinde saēlam zemine oturmaya başlamasıyla ger ekle tirdiēi siyaset, toplumsal faaliyetleri sonucu hayal kırıklıēına uēramış ve Güney Azerbaycan Türkleri kendi milli kimliēini ve bu uēurdaki faaliyetlerini daha da güçlendirmiştir.

1980'li yıllara kadar Güney Azerbaycan Türkleri, Humeyni rejimine ve ger ekle tirdiēi faaliyetlerine karşı tepki göstermiş ve çeşitli protesto gösterileri gerçekleştirmiştir. 1980-88 yılları arasında meydana gelen İran-İrak savaşıyla Güney Azerbaycan Türkleri daha yoēun olarak Fars kültürünün etkilerini görmeye başlamış ve Güney Azerbaycan Türklerinin savaşa katılması ve bazı Türk  ehirlerinin savaş sonucunda bombalanması, birçok Azeri Türk' n ölmesi, Humeyni'nin veya Humeyni rejimini tekrar sorgulanmasına neden olmuştu.

6. İRAN İSLAM DEVRİMİ ÖNCESİ VE SONRASI İRAN YÖNETİMİNİN GÜNEY AZERBAYCAN ÜZERİNDE UYGULADIĞI KİMLİK POLİTİKALARI

A. Pehlevi Döneminde, İran Yönetiminin Güney Azerbaycan Üzerinde Uyguladığı Kimlik Politikaları

Pehlevi hanedanı İran yönetimini başına geçtiğinde “İranlı ulus kimliği” yaratma söylemiyle icraata başlamıştı. Bu söylem İran milliyetçiliği, Avrupa tarzı modernleşme, kalkınma ve gelişmişlik, rasyonalizm, laiklik, ulus-devlet gibi kavramlara vurgu yapıyordu. İranlı ulus kimliği söylemindeki amaç ise, İran içindeki bütün etnik grupları/toplulukları birleştirici ve kuşatıcı bir kimlik yaratmak, aynı zamanda bu etnik grupların/toplulukların kimliklerini zayıflatacak alt kimliklerin oluşmasını engellemektir (Beşiriye, 2009:79). Bu İranlı ulus kimliği söylemi, ilk başlarda Avrupa’daki Teritoryal Batı ulusçuluğu söylemiyle benzerlik taşımaktaydı. Lakin süreç ilerledikçe İran milliyetçiliği veya İranlı kimliği bağlamında gerçekleştirilen faaliyetler Avrupa’daki Kültüralist Doğu ulusçuluğu söyleminin argümanlarıyla paralellik teşkil etmişti.

Rıza Şah döneminde, sosyo-kültürel bağlamda Güney Azerbaycan Türklerine karşı ilk icraatı, onları İran yönetiminden ve idarisinden, üst düzey devlet görevlerinden, hatta orta ve alt devlet kademelerinden uzaklaştırmak olmuştur. Bununla birlikte, devlet dili olarak sadece Farsça dilinin kullanılacağını ilan etmiş ve Güney Azerbaycan’da bulunan her türlü devlet idaresi veya devlet yönetim merkezlerini Farslaştırma politikaları yürütmeye başlamıştı. Güney Azerbaycan’da ve İran’ın bütün bölgelerindeki okullarda Türkçe eğitim dili yasaklanmış ve yerine her alanda Farsça eğitim dili getirilmişti (Saray, 2010:336).

Rıza Şah, İran ulusal kimliğini özellikle İran devletini, İran’ın etnik çoğunluğuna sahip Fars halkı ve dil olarak Farsça ile birleştirerek İran milliyetçiliğini destekleyen bir politika izlemiştir. Bu politika İran’daki bütün etnik toplulukları asimile etmeyi öngörüyordu ve İran’daki bütün etnik toplulukların sahip olduğu okulların ve yayınların kapatılmasını kapsamaktaydı. Bu ulusal kimlik politikaları en çok İran’da etnik nüfus olarak ikinci çoğunluğa sahip Türkleri etkilemekteydi (Abrahamian, 1982:163-164).

Rıza Şah, İran ulusal kimliği bağlamında gerçekleştirdiği bir diğer uygulama da Güney Azerbaycan’daki birçok yerleşim yerlerine Farsça adlar

vermesiydi. “ Üstelik devlet makamları çocuklarına Fars menşeli olmayan adlar vermek isteyenleri engellemekteydi.”(Shaffer, 2002:56). 1937 yılında Azerbaycan ikiye bölünmesi ve sonuçta Güney Azerbaycan coğrafi topraklarının İran topraklarında kalması ve İran yönetiminin Güney Azerbaycan bölgesini iki eyalete bölmesi, İran yönetiminin merkezileştirme politikalarını güçlendirmeyi hedefleyen argümanlardan birisiydi. İran Şah yönetiminin Güney Azerbaycan’a yönelik uyguladığı asimile ve baskı rejimi 1950’lere kadar devam etmiştir. Musaddık döneminde veya İran petrollerinin millileştirilme operasyonları gerçekleştirildiği dönemde, Güney Azerbaycan’a yönelik baskı rejimi kısa vadede durmuştur. Musaddık İktidarının devrilmesiyle, İran yönetimi Güney Azerbaycan Türklerine karşı uyguladığı asimilasyon politikalarına tekrardan devam etmiştir (Saray, 2010:390-391).

1960-70’li yıllara gelindiğinde, Şah yönetimin merkezi Tahran ile başta Güney Azerbaycan olmak üzere diğer etnik bölgeler arasında sosyo-kültürel ve ekonomik farklar oluşmuş, İran ulus kaynaklarından elde edilen gelirler genellikle Farsların çoğunlukta olduğu bölgelere aktarılan bir politika izlenmiştir. Bunun sonucunda Güney Azerbaycan bölgesi ticari bir merkez olmaktan çıkmış, sanayi, ticaret ve endüstri sektörleri Tahran bölgesine kaydırılmıştı. 1970’li yıllarda etnik grupların/toplulukların bu durumdan hoşnutsuzluğu belirginleşmeye başlamış ve İran yönetimi istisnai olarak Güney Azerbaycan bölgesinde yerel dillerin kullanılmasına izin vermiştir (Shaffer, 2002:73-74).

Pehlevi döneminde İran yönetiminin uyguladığı politikalar, “... eski İran/Pers tarihini esas alan, Farslılığı daha çok ön plana çıkaran ve İslam’ı nispeten arkada bırakan modern bir ulus devlet inşa sürecini başlatmıştı.”(İpek, 2012:271). Lakin bu ulus-devlet inşa sürecinde Güney Azerbaycan Türklerine ve diğer etnik unsurlara uygulanan asimilasyon politikaları, İran İslam Devrimiyle birlikte farklı bir konjonktüre ve farklı bir mahiyete kendisini bırakmıştır.

B. İran İslam Devrimi Sonrası, İran Yönetimlerinin Güney Azerbaycan Üzerinde Uyguladığı Kimlik Politikaları

İran yönetimi, İslam Devrimi öncesindeki uygulanan Farslılaştırma politikalarını artık “Şiilik” ekseninde yürütmeye başlamıştı. İran İslam Devrimi öncesi İran yönetimi, sadece milliyetçilik üzerinden bir Farslı-

laştırma politikası yürütürken, devrim sonrası bu politikalar çeşitlenerek İslami unsurlar eklenmiş ve Şiilik milliyetçiliği üzerinden Farshlaştırma politikaları uygulanmıştır.

Pehlevi döneminde Fars milliyetçiliği söylemiyle oluşturulan “Fars toplumsal kimlik”, İran İslam Devrimi sonrası “İslam-Fars toplumsal kimliğe” bürünmüştür. İslam Devrimi sonrası kültürel ve toplumsal alanlarda İslami kimliği yayma politikaları güdülmüş ve dindışı ulusal kimlikler karşısında İslami ve Şii prensipleriyle kuşatıcı bir kimlik yaratılmıştı. “İslami, siyasi-ideolojik kimlik ve tanımlama, siyasi seferberlik ve devlete bağlı ideolojik mekanizmalar başta olmak üzere, çeşitli etkenler vasıtasıyla yaygınlık kazandı ve kimliğin temel unsuru lehine dağınık haldeki kimlikleri ‘ötekilik’ konumuna yerleştirdi... Aynı şekilde İslami ideoloji yöneticileri, çeşitli alanlardaki farklı kimlikleri ve tanımlamaları yasakladılar ya da en azından bu kültürlerle dayalı siyasi ve toplumsal davranış biçimlerinin ortaya çıkmasını engellemeye çalıştılar.” (Beşiriyye, 2009:85). Bu dönüşüm ile İran içindeki farklı kimliklerin siyasi ve toplumsal alanda etkinliğinin yok edilmesi veya mevcut İslami kimlik ideoloji içinde eritilmesi çabası üzerine kurulu politikaların en büyük etkisini Güney Azerbaycan Türkleri görmüştü. Tezatlık olarak da, İran İslam Devriminin gerçekleşmesinde en önemli aktifliği ve etkinliği gösteren topluluk da Güney Azerbaycan Türkleri olmuştu.

İran İslam Devrimi, İran’ın içerisinde bulunan farklı etnik gruplar, farklı ideolojik kesimler bir araya gelerek ve işbirliği yaparak gerçekleştirilmişti. Bu işbirliğindeki amaç, bir İslam devleti veya Cumhuriyeti kurmaktan çok, Pehlevi iktidarındaki baskıcı ve asimile edici uygulamalara son vermektir. Bununla birlikte İran’daki bütün dini, etnik, ideolojik ve siyasi grupların özgürlük ortamına kavuşacağı düşüncesi de vardı. Pehlevi iktidarının devrilmesinde Güney Azerbaycan Türkleri başat rol oynamışlar ve devrim sürecinde diğer etnik gruplardan daha fazla etkide bulunmuşlardır. Bunun sebebi ise, Pehlevi döneminde Güney Azerbaycan Türkleri, diğer etnik gruplardan daha fazla baskıya ve sosyo-kültürel asimilasyona maruz kalmasıydı.

İran İslam Devrimi sonrası İran yönetiminin başında bulunan Humeyni, devrim öncesi Güney Azerbaycan Türklerine bazı vaatlerde bulunmuştu. Bu vaatlerin bazıları milli sorunların halledilmesi, bazı bölgelere özerklik verilmesi, Güney Azerbaycan bölgesinde özgürce Türk dilinin kurumlarda ve okullarda kullanımı, hukukun alanında etnik gruplar ara-

sında eşitliğin sağlanacağı, Güney Azerbaycan bölgesine iktisadi ve sosyal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gibi düzenleyici vaatler yer almaktaydı. “Çok uluslu bir ülke olan İran’da milli meselelerin halledileceği, muhtar devletler kurulabileceği, milli siyasi birlikler oluşturma, basın ve söz hürriyetlerinin serbest olabileceği, milli hukukların yüksek seviyede elde edileceği beklentisi içerisinde olan İran Türkleri, ne hazindir ki, Humeyni’nin ‘Milli muhtariyet talep edenler, inkılabın düşmanlarıdır’ sözüyle karşılaşsınlar. Humeyni, İran Türklerinin bağımsızlık taleplerini unutturmak için onlara toprak dağıtacağını, onları yoksulluktan kurtulacağını vaat ederek avutmaya çalışır.” (Kafkasyalı, 2010:94). Humeyni’nin ekonomik gelişmişliği sağlama adına vermiş olduğu vaatler, gerektiği gibi yerine getirilmemiştir. Çünkü bölgedeki toprak sahiplerinin çoğu zengin ve din adamları olan mollalardan oluşmaktaydı.

Yukarıda yapmış olduğumuz değerlendirmeler ve İran İslam Devrimi sonrası İran yönetimlerinin bölgeye uygulamış olduğu politikaların temelinde yer alan anlayış ve sebepler ışığında, bölgeye uyguladığı politikaları genel çerçevede baskı, asimilasyon,¹⁷ siyasi ve sosyo-kültürel politikalar olmak üzere dört ana grupta incelememiz mümkün gözükmemektedir.

İran İslam Devrimi sonrası İran yönetimlerinin bölgeye uyguladığı *baskı* politikasında, Güney Azerbaycan Türkleri bir dizi tehditlerle karşı karşıya bırakıldığı görülmektedir. Öyle ki, hem ekonomik olarak hem de siyasi olarak mevcut konumlarının elinden alınması bunların başında gelmektedir. İran yönetiminin uygulamış olduğu dini-millî kimlik politikalarının dışında hareket eden veya tepkisel direniş gösteren Güney Azerbaycanlı Türklere karşı tehditlerin işe yaramadığı zamanlarda ise ekonomik baskılar ön plana getirilmektedir. Örneğin, Güney Azerbaycan Türklerinin devlet veya özel sektörde iş imkânlarının kısıtlanması, devlet kurumlarında çalışanları merkezden uzaklaştırma girişimleri, ticaret alanında yaptırımlar vs. argümanlar devreye sokulduğu görülmektedir. Bunun sebebinde ise, Güney Azerbaycanlı Türklerin sistemi ve düzeni bozucu hareket etmeleri gösterilmektedir.

İran İslam Devrimi sonrası İran yönetimlerinin bölgeye uyguladığı *asimilasyon* politikasında, Güney Azerbaycanlı Türklerin milliyetçilik ideolojisini yerel ve ulusal düzeyde “kötü” ve “yıkıcı” olarak göstermekte

¹⁷ Baskı ve asimilasyon politikaların siyasi, toplumsal, kültürel, ekonomik vs. alanları içine almasına rağmen burada farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmiş ve farklı ayrıma tabi tutulmuştur.

ve hatta idari ve siyasi kurumlarda yer alan şahısların çocuklarına Türk isimlerin verilmesi dolaylı olarak tepki gösterildiği bilinmektedir. İran yönetimleri, merkeze dini argümanları alarak bölgede örtülü Fars kimliğini geliştirmeye çalıştığı da gözlemlenmektedir. Örneğin, Güney Azerbaycan bölgesindeki okullarda Türkçe (Azerice) eğitim verilmemekte, sadece Farsça eğitim uygulanmaktadır. Ayrıca İran yönetimleri, bazı yasal düzenlemeler yaparak Güney Azerbaycan bölgesinde bazı Türkçe isimli köy ve kasabaların adları değiştirilmiş ve yerine Farsça isimler konulmuştur. İran yönetimlerinin bu bölgede örtülü asimilasyon politikalarını gerçekleştirirken İslami değerleri, gelenekleri ve aidiyetleri “Şii” mezhebinin ideallerini ön plana getirerek bir İran İslam Şii kimliği yaratmaya ve bütün etnik kimlikleri veya milliyetçilikleri bu potada eriterek kucaklayıcı bir ideoloji ortaya koymaya çalışmaktadır.

İran İslam Devrimi sonrası İran yönetimlerinin bölgeye uyguladığı *siyasi* politikalarda, Güney Azerbaycan Türklerinin kurmuş olduğu siyasi partileri ve siyasal örgütlenmeleri baskı altına, daha doğrusu illegal ve İran İslam Şii kimliğine karşı propaganda ve eylemlerde bulunulmasını engelleyecek şekilde denetlediği görülmektedir. Ayrıca İran yönetimleri, Güney Azerbaycan’daki siyasi oluşumların öncülüğünde gerçekleşen milli hareketleri ortadan kaldırmak için çeşitli yasalar çıkarmıştır. Bu yasaların en önemlisi Güney Azerbaycan bölgesinde ostan (eyalet) sayısının artırılmasıdır. Bu şekilde etkin nüfus çoğunluğuna sahip Türk bölgeler ile siyasal illegal örgütlenmelerin merkez yerleşkeleri arasındaki bağlantıları ortadan kaldırılmak istenmiştir (Nesipli, 2001:158).

İran İslam Devrimi sonrası İran yönetimleri, siyasi bir argüman haline getirdiği Şiilik ile gerek Güney Azerbaycan Türklerini gerekse diğer etnik toplulukları üzerinde Farşılaştırmanın din görünümlü versiyonu olmuştur. Güney Azerbaycanlı Türklerin çoğunluğunun Şii olduğu düşünülünce, İran Yönetimleri Şiilik üzerinde geliştirilen birleştirici politik formüller üreterek, milliyetçilik hareketlerini engellemek istemektedir. İran yönetimleri, Güney Azerbaycan bölgesine veya Türklere uyguladığı siyasi politikalar içinde “yalnızlaştırma” ve “çevre ülkelerle ilişkileri engelleyici materyaller” uyguladığını söylemek mümkündür. Örneğin, İran’daki Azeri topluluklarına karşı Ermenistan’ı desteklemesi, Güney Azerbaycan’daki Türklerin, Türkiye ve Azerbaycan ülkeleriyle sosyo-kültürel, ticari, vs. ilişkileri engelleme girişimleri bölgeyi yalnızlaştırma ve çevre ülkelerle yakın ilişkiler kurulmasının önüne geçilmeye çalışıldığının bir göstergesidir.

İran İslam Devrimi sonrası İran yönetimlerinin bölgeye uyguladığı sosyo-kültürel politikalar ise, köken (kimlik), dil, eğitim, edebiyat, sosyal yaşamda ilişkiler, medya (yayın), bölgesel kalkınma, vs. unsurlar çerçevesinde geliştirdiği politikaları içermektedir. İran Fars yönetimleri, köken olarak Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayan Türklerin, Farsların bir kolu olduğunu ve bölgeye Azerbaycan adının sonradan verildiğini ileri sürmektedir. Bu varsayımları ise çeşitli yayın organlarında, medya’da sistemli bir şekilde işlendiği gözlenmektedir. İran yönetimleri bu varsayımlarını “Azeri Dili Teorisi” ve “Aran Teorisi” olarak iki teoriyle temellendirdiği de görülmektedir. Azeri Dil teorisinde, Azeri dili İran dil ailesine mensup olduğunu ve Fars dilinin Pehlevi ağzı olarak sayıldığını ve Azerilerin köken olarak Türk değil, Ari ırkından olduğunu ileri sürmektedir. Aryan Teorisinde ise, Azerbaycan Topraklarının, yani Kuzey ve Güney Azerbaycan adının bu coğrafyaya yakın geçmiş zaman diliminde konulduğunu, aslında bu coğrafyaya Aran ya da Albanya denildiğini ileri sürmektedir (İsalı, 2014). İran yönetimlerinin geliştirdiği bu teorileri zaman zaman dergilerde, eğitim ve araştırma kitaplarında, gazetelerde vs. yayınlarda kullanmakta, hatta Güney Azerbaycan bölgesine, Azerbaycan’a bu yayınların gönderildiği bilinmektedir.

Güney Azerbaycan bölgesindeki devlet okullarında istisnalar dışında Azerice dilinde eğitim uygulanması yasak olduğunu dile getirmiştik. Bununla beraber bölgedeki Türklerin kendi dillerinde eğitim verecek özel okulların açılmasına da İran yönetimleri izin vermemektedir. İran İslam Devrimi sonrası İran yönetimleri Fars dilini bütünleştirici bir dil olarak görmekte, Güney Azerbaycan bölgesindeki ve diğer etnik toplulukların yaşadığı bölgelerde ilk ve orta derece eğitim-öğretim kurumların ders kitaplarında Fars dili üzerine vurgu yaparak işlendiği görülmektedir. Örneğin, Lise öğrenimi için (Lise 3. Sınıf, Farsî kitabı) hazırlanan ders kitaplarında Fars dili olarak şu ifade geçmektedir: “Farsça İslam dünyasının ikinci, Şii dünyasının birinci ve ülkemizin resmi dilidir... Fars dilini güçlendirmek ve yaygınlaştırmak için çaba harcamak her bir Müslüman İranlıya vacip (farz)’dır ve bir çeşit ibadet sayılır. Çünkü Fars dili bizim bağımsızlık ve özgürlüğümüzün temellerindendir.” (Blaga, 1997:109). Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayan Türkler edebiyat, sanat, bilim, eğitim vs. araştırma alanlarında sadece birkaç gazete, dergi yayınlayabilmekte ve bu yayınların mevcut rejimi yıpratmayacak şekilde oluşturulmakta ve denetlenmektedir.

İran yönetimlerinin Güney Azerbaycan bölgesine uyguladığı sosyal asimilasyon politikalarından biri de internet ve televizyon alanındadır. İran yönetimleri, bölgede yaşayan Türklerin internet erişimlerini kısmî engeller koymakta ve bununla birlikte bazı Türk kanallarının (ülke dışı ve içi medya kanalları) yayınlanmasının yasaklandığı bilinmektedir. Güney Azerbaycan Türklerinin, İran yönetimlerinin bu politikasındaki amacını Türkler ile Azeriler arasındaki sosyo-kültürel bağların gelişmesini engellemek isteğinin yattığını dile getirmektedirler. Ayrıca, İran yönetimlerinin, Güney Azerbaycan bölgesine uyguladığı politikalardan birisi de ekonomi ve ticari alanındaki bölgesel politikalardır. İran yönetimleri bölgesel kalkınma politikalarında, Güney Azerbaycan bölgesinin altyapı çalışmalarının, ulaşım olanaklarının, ticaret ve sanayi alanlarının oluşturulmasının, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin vs. unsurların Farslıların çoğunluğunu oluşturduğu merkezi bölgelere nazaran daha geride olduğu iddia edilmektedir. Bununla birlikte Güney Azerbaycan bölgesindeki Türklerin sosyal yaşam standartlarının yüksek olduğu, İran yönetimlerinin bölgesel kalkınma politikalarının diğer bölgelere nazaran daha etkili kullanıldığı, Farsların çoğunluğunu oluşturduğu merkezlere göç etmek zorunda kalmaktadır. Bu şekilde göç eden Türklerin, Farslılarla bağların artmasına ve milli duyguların zayıflamasına neden olduğu ileri sürülmektedir.

İran İslam Devrimi sonrası oluşturulan İslami Şii kolektif kimliğiyle Güney Azerbaycan Türklerinin Türk kimlikleri aşındırılmaya ve ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Özellikle sosyal alanda veya Farslıların çoğunluğu oluşturduğu şehirlerde yeni nesil çocukların Fars vatandaşı olduğu kanısı benimsetilmeye çalışıldığı, Azerbaycan Türklüğünü küçük görme ve alay etme söz konusu olduğu, birçok Azeri annenin doğumdan sonra çocuklarına sadece Farsça öğretmesi ve Azerice aksanlı konuşmalarının, iletişim kurmalarının engellendiği iddia edilmektedir (Souleimanov- Pikal vd., 2013:74).

Güney Azerbaycan bölgesine uygulanan siyasi, sosyo-kültürel, ekonomik alanlardaki asimilasyon ve baskı politikalarının uygulanmasının nedeninde İran yönetimleri tarafından bakacak olursak, İran'ın ulusal bütünlüğünün korunması ve homojen bir toplum yaratılarak içte ve dışta güçlü olunmak istenilmesi amacı yatmaktadır. Aynı zamanda, İran'da etnik toplulukların sınır hatlarında yer alması ve sınır ülkelerle akrabalık ilişkileri söz konusu olduğunu düşünürsek, İran yönetimleri kendi içinde bir bölünmeyi veya ulusal sınırların muhafaza edilmesi her ülkede oldu-

ğu gibi İran’da da son derece önem arz etmektedir. İran yönetimleri, İran ulusal sınırları içerisinde birçok etnik yapının varlığının bilincinde olarak, milli bir birliktelik sağlamak adına neredeyse bütün etnik toplulukların ortak paydası olan İslami argümanları ve Şii inancının prensipleri üzerine milli bir kimlik sağlamaya çalıştığı açıktır. İran İslam Devrimi sonrası İran yönetimlerinde, İran içinde yaşayan başta Güney Azerbaycan Türkleri olmak üzere birçok etnik toplulukların sosyo-kültürel, toplumsal, siyasal, vs. alanlar açısından bir bütün görme eğilimi söz konusudur. İran’ın siyasal bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü bu çerçevede korumaya çalışmaktadır. İran’ın toprak bütünlüğünü korumak ve içte güçlü bir birliktelik oluşturmak için de ayrılıkçı ve milliyetçi etnik topluluklara karşı rasyonel ve sert politikalar, tedbirler aldığı görülmektedir.

SONUÇ

İran, modern çağdaş bir dizi siyasi olayların merkezi olmakla beraber, geçmiş tarihi içerisinde dünya siyasi olayların gerçekleştiği veya merkezi olduğu yerlerden birisidir. Özellikle, yerüstü ve yeraltı kaynaklarına sahip İran, bu yüzden bölgesinde önemli savaşlara, sömürgelere maruz kalmış ve aynı zamanda hem bölgesel olarak hem de coğrafi olarak birçok etnik yapıyı içerisinde barındıran bir ülke olmuştur. Bu multi-etniksel yapıya sahip olmasına rağmen İran, Farsî kimliği, tarihi, dünya algısı, paylaştıkları değerler, sosyo-kültürel yapısı, dili, dini vs. unsurlar bakımından kendisine has bir çizgi izlemeyi de başarmıştır.

Araştırmanın ilk hedeflerinden biri olarak, İran çağdaş tarihi boyunca oluşturulan kimliklerin temel unsurları üzerine eleştirilerdir ki, baktığımızda İran’ın modern tarihinden günümüze dek çeşitli kimlikler inşa edilmiştir. Birçok araştırmacının ileri sürdüğü düşünce, İran Fars kimliklerinin oluşumunda milliyetçilik akımları (duyguları) ve modernleşme döneminin getirdiği uluslaşma hareketleri, çabaları olmak üzere iki unsurun önemli olduğu düşüncesidir. İran Fars kimliklerinde bu unsurlar dolaylı etkiye sahip olduğu, aslında İran Fars kimliklerinin oluşumunda “tarihsel anlatı” ve “din/dil/kültür/aidiyet bilincinin gelişmişliği”, kimliklerin temel unsurlarını teşkil ettiği araştırmamızda ortaya çıkmaktadır. İran Fars kimliklerine baktığımızda genel çerçevede meşruluklarını, tarihsellikten, kültürden ve din/dil/gelenek vs. unsurlar üzerinden inşa ettiklerini görmekteyiz.

Araştırmadaki temel iddialardan bir diğeri ise, İran İslam Devrimi öncesindeki ve sonrasındaki (Pehlevi dönemi ve Humeyni sonrası dönem)

dönemlerde İran yönetimlerinin, İran kimliği üzerine ve Güney Azerbaycan bölgesine siyasi, kültürel, sosyal, toplumsal, ekonomik, vs. alanlarda uyguladığı politikaların benzerlik taşıdığı veya aynı olduğu hakkındaki yaygın olan düşüncenin aksine, Pehlevi döneminde oluşturulmaya çalışılan İran Fars kimliği veya İranlılık ideolojisinin temelini Fars dili ve tarihsellik içinde yer alan Fars kültürü oluşturduğu ve Güney Azerbaycan bölgesine uygulanan çeşitli alanlardaki politikaların kültür, Fars milliyetçiliği ve dil asimilasyonu şeklinde olduğu, diğer taraftan İran İslam Devrimi sonrası oluşturulan İran Fars kimliğinde veya İran İslam Şii kimliğinin temelini İslam'ın öğretileri, Şiiliğin temel prensipleri ve Fars dili, kültürü oluşturduğunu ve Güney Azerbaycan bölgesine çeşitli alanlarda uygulanan politikalar genellikle İslam'ın Şii yorumuna dayalı bir "ideal toplum" yaratma düşüncesinde ve dini-millî kimlik şemsiyesi altında toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı, asimilasyon ve baskı politikaları uygulandığı görülür. Başka bir deyişle, İran İslam Devrimi öncesi ve sonrası oluşturulan İran ulusal kimliklerinde ve Güney Azerbaycan bölgesine uygulanan politikalarında kısmî benzerlikler taşısa da, oluşturulan ideolojiler, perspektifler ve uygulanan politikaların işleyiş biçimleri birbirinden farklıdır.

İran'ın kimlik ve milliyetçilik akımlarına baktığımızda, İran modern tarihi içerisinde bazı dönemlerde Teritoryal Batı milliyetçilik/kimlik akımları görülse de, genel çerçevede Kültüralist Batı milliyetçiliği/kimlikliği İran'a hâkim olan uluslaşma ideolojisi olmuştur. İran'da meydana gelen Meşrutiyet Devrimin temelinde Teritoryal Batı milliyetçiliğinin argümanları yattığını hatta Meşrutiyet Devrimini gerçekleştiren demokratların, aydınların Teritoryal batı uluslarına benzer modern bir devlet kurma çabalarına giriştikleri görülmektedir. Lakin aydınların modern devlet kurma girişimleri, ülkeye ismini veren etnik topluluğun aidiyetlerine, kültürüne, sahip olduğu değerlere dayalı bir milliyetçiliğin, kimliğin doğmasına yol açmıştır.

İran'ın modern tarihine baktığımızda, tek bir milliyetçilik ve kimlik ideolojisi hâkim olmadığını, İran'ın modern devlet oluşumu girişimlerinden İran İslam Devrimi sonrası döneme kadar (Kaçarlar döneminden İran İslam Devrimi sonrasına kadar ki dönem) birçok İran milliyetçilikleri ve İran kimlikleri ortaya çıktığını görmekteyiz. Örneğin, İran'ın devletleşme sürecinden günümüze kadar (Kaçarlar-Pehleviler- Humeyni ve sonrası), Çağdaş İran Fars milliyetçiliği/kimliği, Muhafazakâr/geleneksel İran Fars milliyetçiliği/kimliği, İrancılık/İranlılaşma milliyetçiliği/kimliği, İran İs-

lam Şii milliyetçiliği/kimliği gibi milliyetçilikler/kimlikler ortaya çıkmıştır. Buradaki önemli nokta; İran modern tarihinde var olan bütün milliyetçilik ve kimlik ideolojilerinin temelinde yer alan ilkelerinde, İran'daki etnik topluluklara/gruplara karşı farklı düşüncelerin yer almasıdır.

Araştırmadaki bir diğer tespit ise İran İslam Devrimi ile ilgilidir. İran İslam Devrimi genel çerçevede bazı tezahürleri içinde barındırsa da gelişim ve oluşum süreçleri, özellikleri, sonuçları bakımından batılı tarzdaki devrimlerden (Fransız, Bolşevik devrimleri vs.) farklı olduğunu görmekteyiz. Şia anlayışı çerçevesinde gerçekleşen İran İslam Devrimi, Sünni Müslümanlar arasında bir endişe veya tereddüt içerse de, İslami prensipler doğrultusunda gerçekleşmesinden, batılı güçlere karşı meydan okumasından dolayı Müslüman coğrafyasında bir heyecan yarattığını söylemek mümkündür. İran İslam Devrimi, mevcut dünya sisteminde yer alan monarşik yönetim anlayışını yıkarak, İslami prensipleri temeline alan bir yönetim anlayışı getirmiştir. Diğer bir ifadeyle, Batı tarzı devrimlerin genel özelliği olan geçmişi reddetme ve yeni bir yönetim anlayışı getirme idealinde gerçekleşirken, tam olarak İran İslam Devrimi, geçmişin geleneksel değerlerine geri dönüş sergileyerek devrim gerçekleştirmiştir. Yine çalışmada İran İslam Devriminin ideolojisi birkaç ilkeye dayandığını gözlemlemekteyiz. Bunlar; İslami düşünce, bütün aidiyetlerin, değerlerin ve normların temelini teşkil ettiğinin kabul edilmesi, sorumlulukların/hak ve görevlerin, toplumsal ve sosyal ayrıcalıkların İslami düşünce çerçevesinde kabul edilmesi, İslami siyasal, ekonomik, toplumsal bütün amaçlar bir araç niteliğinden çok, temel bir hedef olarak algılanması, devrim ideolojisinin temelini oluşturan ilkelerdir ve İran İslam Devrimiyle birlikte bütün ahlaki, sosyal, siyasal, toplumsal, kültürel, hatta bireysel vicdan, hürriyet, yaşam alanları İslami düşünce çerçevesinde yorumlanmış ve denetlenmeye başlamıştır.

İran İslam Devrim ideolojisiyle kurulan yeni sistemin (İslami Devletin) temel görevi ise, İslami düşünce doğrultusunda var olan bütün yasaları uygulamaktır. Bu bakımdan İran'da, İslam Devrimi sonucu oluşan yeni rejime veya sisteme karşı mücadele etmek, muhalif olmak, ayrılıkçı ve rejimi sorgulayıcı hareketler içinde yer almak İslam'a, İslami düşünceye ve İslam'ın temel prensiplerine karşı olmak şeklinde değerlendirilmektedir. Kısaca, İran İslam Devrimiyle, İslami prensiplere ve Şia anlayışına dayalı bir devlet, bir toplum, bir kimlik yaratılmaya çalışılmış ve bu açıdan İran

İslam Devrimi öncesi dönemlerin siyasal, sosyal, toplumsal, ekonomik, kültürel vs. bütün alanlarında daha farklı bir yapıya bürünmüştür.

Araştırmada incelenen bir diğer tartışmalı konu, İran yönetimlerinin Güney Azerbaycan bölgesine ve bu bölgede yaşayan Azeri Türklerine karşı uyguladığı politikaların temelinde yatan unsurun ne olduğu ile alakalıdır. İran yönetimleri, bu bölgeye uygulanan çeşitli alanlardaki baskı politikalarının temelini ulusal bütünlük, toprak bütünlüğü, birlik ve beraberlik düşüncesi gibi olgulara bağlarken, bu bölgede yaşayan Türkleri ise, nüfus olarak çoğunluğa sahip olunmasından dolayı ve İran yönetimini elinde bulunduran Farşlılara nazaran ekonomik, siyasal, idari, sosyo-kültürel alanlarda ayrımcılıklar uygulanması ve çeşitli alanlarda istenilen taleplerin gerçekleşmemesi, ikinci sınıf değere ve yaşam koşullarına zorlanması, kısacası; birçok alanlarda istenilen özgürlük talepleri İran yönetimlerince endişeye sebebiyet vermesi gibi olgulara bağlamaktadırlar. Belirtmek gerekir ki, İran yönetimlerinin uygulamış olduğu baskı ve asimilasyon politikaları sadece Güney Azerbaycan bölgesine veya İran'da yaşayan Türklere uygulanmamaktadır. İran içindeki etnik bölgelere ve etnik topluluklara da bu politikalar uygulanmaktadır. Buradaki en önemli fark ise, uygulanan baskı ve asimilasyon politikalarının derecesidir. Başka bir ifadeyle, İran yönetimlerini çeşitli alanlarda uygulamış olduğu baskı ve asimilasyon politikalarının şiddeti Güney Azerbaycan bölgesinde ve bu bölgede yaşayan Türkler üzerinde daha fazladır.

1990'dan sonra uluslararası sistemdeki değişkenlikler (Sovyetlerin Dağılması) sonucunda bölgedeki Güney Azerbaycan Türklerinin siyasal yönetime katılma, kendi dil, kültür ve benliklerini açık ve özgür bir şekilde yaşama hakkı, örtülü Farşlılaştırma politikalarının bitirilmesi isteğinde bulunulan talep ve görüşler dünya kamuoyunun gündemine gelmiş konulardır. Lakin mevcut uluslararası sistem, iç ve dış dinamikler, mevcut dünya konjonktürü bu taleplerin gerçekleşmesi yönündeki durumu ne olacağı günümüzde dahi belirsizliğini korumaktadır. İran ulusal bütünlüğü ve Güney Azerbaycan sorunu birbirinin zıttı bir yapı söz konusu olmasına rağmen, sorunun giderilmesi veya bölgesel sorunun çözümlenmesi adına atılacak adımlar İran'ın ulusal bütünlüğünü sağlayacağını veya ulusal bütünlüğünü sağlamlaştıracığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, Ervand. *Iran Between Two Revolutions*, Princeton University Press, Princeton/New Jersey, 1982
- Alemdârî, Cihangir Moinî. İran’da Kimlik, Tarih ve Anlatı, Ed. Hamid Ahmedi, İran: Ulusal Kimlik İnşası, Çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009
- Arı, Tayyar. *Basra Körfezi ve Ortadoğu’da Güç Dengesi (1978-1996)*, Alfa Yayınları, II. Basım, İstanbul, 1996
- Assmann, J., *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, Çev. A. Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001
- Beşiriye, Hüseyin. İran’da Devlet, Toplum ve Siyaset: Devrim Sonrası, Çev. Mehmet Koç, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009
- Beşiriye, Hüseyin. İran’da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik, Hamid Ahmedi (Ed.), İran: Ulusal Kimlik İnşası, Çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2009
- Blaga, Rafael. İran Halkları El Kitabı, 1997
- Devlet, Nadir. Çağdaş Türk Dünyası, Edebiyat Fakültesi Basımevi, Marmara Üniversitesi Yayınları: 475, İstanbul, 1989
- Djalili, Mohammad – Reza. Kellner, Thierry. İran’ın Son İki Yüzyıllık Tarihi, Çev. Reşat Uzman, Bilge Sanat Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2011
- Durgun Şenol-Bayraktar Gonca (Çev.), İngiliz Gizli Servisi M15’e Göre Turanlılar ve *Pan-Turanizm*, Yesevi Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul, 1999
- Durgun, Şenol. İran İslam Cumhuriyeti, Burhan Aykaç-Şenol Durgun (Ed.), Çağdaş Siyasal Sistemler, Binyıl Yayınevi, I. Baskı, Ankara, 2012
- Enderun Cemiyeti, İran Raporu, DİBANALİZ, Ankara, 2013, <http://dibakgenc.org/wp-content/uploads/2013/03/%C4%B0ran-Raporu1.pdf>, Erişim Tarihi: 05.05.2014
- Erdem, Süleyman. *Orta Asya’nın Kürtleri: Beluciler, Sahipkiran Stratejik Araştırmalar Grubu*, <http://sahipkiran.org/2013/05/09/orta-asya-nin-kurtleri-beluciler/>, Erişim Tarihi: 17.04.2014

- Eşref, Ahmet. İran'da Ulusal ve Etnik Kimlik Krizi, Ed. Hamid Ahmedi, İran: Ulusal Kimlik İnşası, Çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009
- Halliday, Fred. İran Devrimi: Din, Anti- emperyalizm ve Sol, Der. Serpil Üşür, Belge Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1992
- Iran- People and Society, *USA-Central Intelligence Agency*, The World Factbook, March 11, 2014.
- İpek, Cemil Doğaç. Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, XII/1 (Yaz 2012)
- İsalı, Hüseyin. *Fars Milliyetçiliğinin Tür Karşıtı Kurumsal Çalışmaları: Azeri Dili ve Aran Teorileri, Güney Azerbaycan Sosyo-Kültürel Araştırmaları (GÜNASKAM)*, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=43, Erişim Tarihi: 19.08.2014
- Kafkasyalı, Ali. İran Türkleri, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2010
- Kalafat, Yaşar. İran Türklüğü: *Jeokültürel Boyut*, Yeditepe Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, 2005
- Karadeniz, Yılmaz. *Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925): İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013
- Keskin, Arif. İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: “İranlılığa” Giden Yol-İran Türkleri (Güney Azerbaycan), TÜRKSAM- Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, Türk Dünyası Enstitüsü, 08 Ocak 2001, Sayı: 9.
- Khosrokhavar, Fhrad. Roy, Olivier. İran: Bir Devrimin Tükenişi, Çev. İsmail Yerguz, Metis Yayınları, İstanbul, 2000
- Lee, Sean. *The Second Iranian Revolution: Why Iran's Modern Radicalism Should Ease US Fears*, Stanford University- Stanford Journal of International Relations, Vol. X, No. 1, Fall/Winter 2008
- Nesipli, Nesip. Azerbaycan'da Milli Kimlik Sorunu, *Avrasya Dosyası-Azerbaycan Özel Sayısı*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2001
- Rashidvash, Vahid. Iranian People: Iranian Ethnic Groups, *Yerevan State University- International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 3, No. 15, Yerevan, August 2013

- Saray, Mehmet. *QUZEY və GÜNEY Azərbaycan Türklərinin Tarixi*, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA) -Tarih İnstitutu Yayınları, Bakı (Şərq-Qəb), 2010
- Schroeder, Karl Casteel. *Iran: Revolutionary History and Political Evolution*, Hawaii Pacific University- Master of Art in Diplomacy and Military Studies, Hawaii, Summer 2009
- Shaffer, Brenda. *Borders and Brethen: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity*, MIT Press, Cambridge-Massachusetts, 2002
- Sinkaya, Bayram. İran İslam Cumhuriyetinde Siyasal Yapı ve Yönetim, Der. Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, *Orta doğu Siyasetinde İran*, Barış Kitap Yayınları, Ankara, 2011
- Souleimanov Emil. Pikal Kamil. Kraus Josef. The Rise of Nationalism Among Iranian Azerbaijanis: A Step Toward Iran's Disintegration?, *Middle East Review of International Affairs (MERIA)*, Vol. 17, No. 1, Spring 2013
- Taş Gün. İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler-Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan, Akademik Perspektif Enstitüsü-*Online Sosyal Bilimler Dergisi*, <http://akademikperspektif.com/2013/07/31/iranin-icindeki-zayif-kaleler-etnik-sorunlar-i-guney-azerbaycan/>, Erişim Tarihi: 17.05.2014
- Tohidi, Nayereh. *Iran: Regionalism, Ethnicity and Democracy*, Open Democracy – Online Research Platform, 29 June 2006, www.opendemocracy.net/democracy-irandemocracy/regionalism_3695.jsp, Erişim Tarihi: 18.04.2014.
- Tural, M. O. *Güney Azerbaycan'da Milli Bağımsızlık Mücadelesi: Dünyü ve Bugünü*, GÜNASKAM (Güney Azerbaycan Sosyo-Kültürel Araştırmaları), http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=232, Erişim Tarihi: 14.06.2014.
- Turan, Davut. *İran'da Milli Kimlik İnşası: Farslık ve Şiiliğin İçselleştirilmesi*, I. Bölüm, Güney Azerbaycan Sosyo-Kültürel Araştırmaları (GÜNASKAM), www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=294, Erişim: 12.01.2014)
- Usa IBP (Editor). *Iran: Country Study Guide* (78. Cilt/World country study guide library), International Business Publications, USA, 2005
- Werner, Christoph. *An Iranian Town in Transition: A Social and Economic History of the Elites of Tabriz (1747-1848)*, Otto Harrassowitz Verlag, 2000

Yenisey, Gülara. İran'da *Etno-politik Hareketler (1922-2004)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008

Library of Congress - *Federal Research Division, Country Profile: Iran*, May 2008, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf> , Erişim Tarihi: 05.06.2014

قرش ناچی ابرذآ ناسا (Doğu Azerbaycan Eyaleti), <http://www.ostan-as.gov.ir/>, Erişim Tarihi: 05.06.2014.

The Academic Elegance

"Elegant solutions to intellectual challenges"

SOSYAL KONUTLAR VE SOSYAL DIŞLANMA BOYUTLARI*

Mustafa KOÇANCI**

Özet

Bu çalışmada, sosyal dışlanma kavramının ortaya çıkışı ve günümüze kadar geçen sürede bu kavramın yatay ve dikey genişlemesine değinilmiştir. Sosyal konut uygulamaları, özellikle Avrupa’da yaygın bir kullanım alanına sahiptir ve bu çerçevede konut ihtiyacı olan ve sosyal dışlanma tehdidi altında yaşayan kişiler; mülkiyete dayalı ya da kiracı olarak kamu kurumlarınca yaptırılan konutlardan yararlanırlar. Ülkemizde de 2009 yılından itibaren yoksullara sosyal konut inşaatı yapımına başlanmış olup, çalışma kapsamında sosyal konutlarda yaşayanların sosyal dışlanmaya maruz kalma süreçleri incelenmiştir. Bu nedenle, kavramın ontolojik boyutunu görebilmek için Sosyal Konut alanlarında yaşayan insanlarla görüşmeler yapılmıştır. Bu kişilerin başta yaşadıkları konutlar olmak üzere tüm hayatları üzerinden dışlanma kavramı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Dışlanma, Yoksulluk, Sosyal Konut, Neo- Slums, Yeni Çöküntü Alanları

* Bu çalışma 113K079 Kodlu “Sosyal Konut Uygulamaları ve Yoksulluğun Yönetimi Üzerine Ampirik Bir Çalışma” isimli proje çalışmasının nitel verilerinden üretilmiştir.

** Dr. ASPB, mkocanci@gmail.com.

SOCIAL HOUSING AND DIMENSIONS OF SOCIAL EXCLUSION

Abstract

In this study the emergence of the concept of social exclusion and the time until the present day as the horizontal and vertical how to develop concepts that have been mentioned. The concept of social housing, especially in Europe is a project with a common area and in this context and in need of housing people living under the threat of social exclusion are benefited by as a tenant or owner of the property as. Since 2009, our country began with the construction of social housing for poor. And In this study exposure to social exclusion forms were studied. Because of this reason to see the ontological dimension of the concept of Social Housing interviews were conducted with people living in the area. These people mainly lived all their lives including housing exclusion through housing concepts were evaluated.

Key Words: *Social Exclusion, Poverty, Social Housing, Neo- Slums, New Depression Areas*

“- Aman Tanrım! Bu gidişle hepimiz öleceğiz!

-İyi ya işte! Ölümler acıkamaz”

Germinal, Emile Zola

GİRİŞ

Sosyal dışlanma kavramı, ilk defa 1960’ların ortasında Fransız aydınları arasında kullanılmaya başlanmış, 1970’li yılların ikinci yarısında ise politik olarak da bir karşılık kazanmıştır. Ortaya çıkışı itibarıyla, Fransız Sosyal Koruma Sistemi içinde yer almayan kişilere işaret etmek için kullanılmış olan sosyal dışlanma kavramı, kısa sürede pek çok ülke tarafından sahiplenilmiş; gerek bilimsel çalışmalarda gerekse politik alanda yaygın olarak kullanılan bir kavram olmuştur.

Sosyal dışlanma, en genel anlamıyla, kişinin/grubun toplumsal hayata dahil edilmemesi, uzak tutulması anlamına gelir. Anlaşılabileceği üzere dışlanma kavramında etken ve edilgen olarak en az iki taraf bulunmaktadır. Dışlanma mekânsal, hukuksal, kültürel, siyasal alanlarda gerçekleşse

de sosyal dışlanmaya maruz kalan kişilerin en temel özelliği yaşadıkları yoksulluktur. Dolayısıyla sosyal dışlanma büyük oranda, gelir ve harcama yoksunluğuna bağlı olarak derinleşir ve çeşitlenir. Öte yandan sosyal dışlanmanın gelire bağlı olmayan nedenleri de mevcuttur.

Çalışma kapsamında sosyal dışlanma olgusunun iki yönlü hareket ettiği kabul edilmiş olup bunlar yatay ve dikey düzlemlerdir. Yatay düzlemdeki genişleme, farklı sosyal dışlanma türlerinin devreye girerek, kişinin yaşadığı dışlanmışlık probleminin çeşitlenmesidir. Dışlanmanın dikey derinleşmesi ise, dışlanma yaşanan alanlardaki kutuplaşmanın (polarizasyonun) artması ve şiddetinin yoğunlaşmasıdır.

Örneğin ekonomik alanda dışlanmaya maruz kalan bir kişinin yaşadığı coğrafi çevreyi değiştirmesi neticesinde mekânsal olarak da toplumdan ayrışması yataylaşmayı ve yaşadığı işsizliğin kronik hale gelmesi, iş arama eylemi bir tarafa iş bulma ümidinin bile olmaması da dikeyleşmeye işaret etmektedir. Bu kurgusal yaklaşım, çalışma kapsamında ele alınan sosyal konut alanlarının ve bu alanlarda yaşayan kişilerin sosyal dışlanma süreçlerinin tanımlanmasında ve açıklanmasında önemli kolaylık sağlamaktadır. Öte yandan, sosyal dışlanma süreçlerinin, yatay ve dikey olarak iki boyutlu ele alınması, sosyal dışlanma karşısında geliştirilmesi muhtemel “sosyal içerme” politikalarının maliyet, içerik ve hedefleme gibi alanlardaki planlama başarısını da arttıracığı düşünülmektedir.

2. Dünya Savaşı’ndan sonra gündeme gelen ve refah devleti sosyal politikalarının vazgeçilmezlerinden biri olan sosyal konut uygulamaları, öncelikle çalışan ancak gelir yetersizliği içinde olan kişilere, barınma ihtiyaçları için konut sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Süreç içerisinde bu konutlardan sadece çalışan yoksullar değil, sınıf altı olarak tanımlanan, iş gücü piyasalarına eklenmemiş kişiler ve dezavantajlı gruplar da yararlanmaya başlamıştır. Bu özellikleri bakımından sosyal konut alanları, dışlanma olgusunun tüm yönleriyle izlenebileceği alanlardır.

1980’lerle birlikte refah devletinin “kısmen” askıya alınması, öne çıkan neo-liberal politikalar, yoksullar için konut yapımı gibi maliyetli bir işin sonlanması gerektiğini ileri sürmüş ve özellikle Batılı ülkeler mevcut konutların satışı başta olmak üzere, sosyal konut alanındaki desteklerini negatif yönde değiştirmişlerdir. Buna karşın, yine 1980’lerden sonra Batı ve Kuzey ülkeleri dışında yer alan çevre ülkelerde ya da üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılabilir olan ülkelerde, gerek planlı kentleşme

gerekse kentleşmeyle birlikte ortaya çıkan konut ihtiyacının karşılanması amacıyla, yoğun bir konutlaşma dönemine girilmiştir. Bu aynı zamanda Doğu ve Batı arasındaki tarihsel kovalamacının bir başka versiyonudur.

Türkiye’de Toplu Konut İdaresi Başkanlığı’nın (TOKİ) kurulması ve TOKİ tarafından konut yapımına geçilmesinden sonra özellikle 2009 yılından itibaren, çalışamayan alt sınıflar ve sınıf altı olarak tanımlanan iş piyasalarına eklemelenememiş kişilerle engelli, yaşlı, tek ebeveynli aileler gibi özel durumları olan ve ödeme gücü olmayan kişiler için de sosyal konutlar yapılmaya başlanmıştır. Araştırmamızın odağında da Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF) kaynaklarıyla, TOKİ’ye yaptırılan “yoksul sosyal konutları” bulunmaktadır.

Araştırma kapsamında Van, Konya, Gaziantep ve Ankara illerinde bulunan yoksul konutlarında kalan toplam 20 kişiyle derinlemesine görüşme ve 5’er katılımcıdan oluşturulan 6 odak grup toplantısı yapılmıştır. Görüşmelerde yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış ve görüşme içerisinde ilgi çekici alt başlıklar hakkında daha detaylı bilgi toplanmıştır. Bu çerçevede sosyal dışlanma türleri olarak bilinen mekânsal, siyasal, ekonomik, kültürel, hukuksal konular yanında sosyal konutta yaşayan kişilerin toplumsal normlara uymadıkları gerekçesiyle de çevre tarafından dışlandığı gözlemlenmiştir.

TOKİ, inşa ettirdiği konutların neredeyse % 86’sını sosyal konut olarak nitelendirmektedir. Ancak sosyal konutlar içerisinde yer alan yoksul konutları, gerek uygulama gerekse kaynak transferleri bakımından, TOKİ’nin yaygın uygulamalarından farklı bir şekilde/politika ile yürütülmektedir. Yoksul konutlarına bu pencereden bakıldığında konut inşaatlarının, kentsel yenileme ya da dönüşüm gibi kente konut sağlayan diğer pratiklerden de farklı olduğu görülebilecektir. Öte yandan kentsel dönüşümün bir türü olan ve kent içindeki konutların, şehir dışındaki alanlara taşınması ile gerçekleştirilen “kentsel dönüşüm” konutları, yoksul konutlarıyla mekânsal bir kesişim içinde bulunabilmektedir.

Çalışma kapsamında, yoksul konutlarda yaşayan kişilerin, başta çevreleri olmak üzere kamu kurum ve kuruluşlarınca da dışlandığı, mekânsal segregasyon nedeniyle iş gücü pazarlarına ulaşamadıkları ve yine aynı nedenle çocuklarını okula gönderemedikleri, konut alanlarına ait sosyal donatı ve alışveriş olanaklarının (sağlık ocağı, hastane, karakol, banka, fırın, lise vb.) bulunmadığı, bu kişilerin malzeme ve işçilik kalitesi çok

düşük konutlarda barındığı, konut büyüklüklerinin hane büyüklükleriyle örtüşmediği, bir arada/ortak yaşam kültürüne sahip olmayan kişilerin çok katlı konutlara geçmeleriyle birlikte yeni yaşantıya kolayca ayak uyduramadıkları gözlemlenmiştir.

Çalışma kapsamında yoksul sosyal konutların, kamu kurum ve hizmetlerine ulaşma ile toplumun genelinden dışlandıklarına ilişkin gözlemlerin yanı sıra, yoksul sosyal konutlarına komşu, alt gelir gruplarının da bu konutları dışladığı gözlemlenmiştir. Kent içinde kendine yeni bir yaşam alanı bulamamış ve kendine sunulan düşük gelir grubu konutlarına gelmek zorunda kalmış bu kişiler, yine kendileri gibi seçme şansı olmayan, ancak konut büyüklüğü ve geri ödeme süreçleri farklılaşmış ve sosyal güvenlik kurumlarının şemsiyesi altında bulunmayan kişileri ‘yoksul’, uyumsuz, problemlili gibi ifadelerle diye dışlamaktadır. Bunun durumun temel nedeni, alt gelir grubu konutları sakinlerinin büyük çoğunluğunun, az da olsa düzenli bir gelirlerinin olması ve kendileri ya da ailelerindeki kişi/kişiler üzerinden sosyal güvenlik şemsiyesi içinde bulunmaları gibi nedenlerden kaynaklanan statüsel bir farklılığa sahip olmalarıdır. Bu kişiler “hiçbir şeyi” olmayan yoksul konutların, kendi konutlarının yanında yapılmasını istememektedirler. Özellikle yoksul konutlarının yüksek maliyetlerdeki bazı temel ve önemli giderlerinin kamu kaynaklarınca karşılanması, bu konutlarda yaşayan kişilerin çevreleri tarafından “asalak, işgalci, hazır yiyici, iktidar beslemesi” gibi ifadelerle etiketlenmelerine neden olmaktadır.

Çalışmanın çıktılarına bakıldığında, yoksul konut yararlanıcılarının sahip oldukları önceki konutlar, ekonomik durum ve yaşantıları ile mevcut konut ve durumları kıyasladığında, yoksul konut yararlanıcılarının şu an için daha iyi şartlarda yaşadıklarını kabul ettikleri yaygın olarak gözlemlense de konutların yararlanıcıları tarafından “sürgün yeri” olarak nitelendirildikleri ve mekânsal segregasyonu vurguladıkları gözlemlenmiştir.

Tüm bunların sonucunda yoksul konutların şu an için sadece birer bina ve inşaat sahası olarak tasarlandığını, sosyal konut alanlarına, yurt dışı örneklerinde olduğu gibi, sosyal politika penceresinden bakılmadığını söylenebilir. Bu perspektif eksikliği, yaşanan sorunların daha da derinleşmesi ve yaygınlaşması anlamına geleceği gibi yeni krizlerin de ortaya çıkacağına işaret etmektedir.

1. SOSYAL DIŞLANMA

70’li yıllara gelindiğinde “sosyal dışlanma” kavramı sosyal bilimlerin literatürüne girmiş ve böylece sosyal bilimler karmaşık, çok sayıda farklı konuyla iç içe geçmiş, algısallığa bağlı olarak değişkenlik gösteren ve ölçülmesi zor olan yeni bir kavrama daha sahip olmuştur.

Sosyal dışlanma kavramı, en genel anlamıyla, bireyin/grubun toplumla kurduğu ilişkinin kalitesini ortaya koyan bir kavramdır (Bhalla ve Lapeyre, 2004:1). Dışlanma, bu anlamda operasyonel süreçlere de işaret etmektedir. Dışlanma sosyal politika açısından ele alındığında ise çözülmesi gereken ‘sorunlu’ bir durumdur. Literatüre katkı sunan bazı çevreler kabul etmese de dışlanmanın boyutları ve alanları üzerinden sosyal içerme programları geliştirilmektedir. Bu durum aynı zamanda kavramın operasyonelliğini de göstermektedir. 1990’lara gelindiğinde ise başta Avrupa olmak üzere dünya genelinde hemen hemen tüm ülkeler sosyal dışlanmayı ortadan kaldırılmayı amaçlayan söylem ve programlar geliştirme kaygısını gütmüşler, mevcut uygulamalarını bu amaçla revize etmişlerdir (Şahin, 2010).

Fransız politikacı Rene Lenoir, sosyal dışlanma kavramını ilk kullanan kişi olmuştur (Şahin, 2010:17). Bir siyasetçi olarak Rene Lenoir, bu kavramı devletin sağladığı sosyal koruma olanaklarına ulaşamayanları işaret etmek için kullanmıştır. Ona göre, dışlanmış gruplar da kategorik olarak tanımlanabilmektedir. Zihinsel ve fiziksel engelliler, eski suçlular, hasta ve bakıma muhtaç insanlar, yaşlılar, istismar edilen çocuklar, uyuşturucu madde bağımlıları, intihara eğilimli kişiler, tek ebeveynli aileler, şiddet problemi olanlar, marjinal ve asosyal davranışlar sergileyen kişiler ve diğer sosyal uyumsuzluk göstergelerine sahip olan insanlar ve benzer tipolojiler dezavantajlı grupları oluşturmakta ve dışlanma süreçleri içinde bulundukları kabul edilmektedir. Bu nedenle sosyal dışlanma kavramı, kısa zaman içinde sadece sosyal güvenlik/koruma sistemlerinin dışında kalan, gelir yetersizliği içinde yaşayan insanları değil, bunlara ulaşamayan kişi ve grupları da kapsayacak şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Şahin, 2010).

Walker ve Walker konuya bu açıdan yaklaşarak sosyal dışlanmayı “kişinin toplumla bütünleşmesini belirleyen sosyal, ekonomik, politik ve kültürel sistemden kısmen veya tamamen dışlayan dinamik bir süreç” olarak tanımlamaktadır (Walker ve Walker, 1997). Ancak sosyal dışlanma kavra-

mın içeriği hemen hemen her yazar tarafından yoksulluk üzerinden farklı boyutlara işaret edecek şekilde örülmüştür. Marshall (1999:150), sosyal dışlanmayı bireylerin/hanelerin kaynaklardan ya da toplumla olumlu bağlar kurmaktan yoksun bırakılma süreci olarak tanımlamış, Silver (1994) ise kavrama sosyal, politik, ekonomik, kültürel pek çok alt anlamlar yükleyerek kavramın kapsamını genişletmiştir.

Commins, buna benzer şekilde sosyal dışlanmayı, vatandaşlık entegrasyonundan dışlanma, işgücü piyasasından dışlanma, sosyal yardım kurumlarından dışlanma, aile ve toplumdan dışlanma şeklinde alt kavramlara ayırmaktadır (Bayram vd, 2010:82). Adaman ve Keyder (2005), sosyal dışlanmanın ekonomik dışlanma, mekânsal dışlanma, kültürel dışlanma ve politik dışlanma şeklinde alt boyutlarda gerçekleştiğini belirtmiştir. Bonner ise sosyal dışlanmayı, iktisadi boyut, sosyal boyut, politik boyut, çevre boyutu, bireysel boyut, uzamsal boyut ve grup boyutu olmak üzere toplam yedi farklı alt başlıkta incelemiştir (Bıçkı ve Özgökçeler, 2010: 220).

De Haan, sosyal dışlanmayı hak yetersizliği olarak tanımlarken (Şahin, 2010:28), sosyal dışlanma kavramı, tarihsellik içinde o kadar geniş anlamlara ulaşmıştır ki Sapancalı (2003:19), bu kavramın bireylerin ya da grupların yaşadıkları yoksunluklara işaret ettiğini ifade eder.

Sosyal dışlanma dinamik ve değişiklik gösterirken, yoksulluk kalıcıdır (Bayram vd, 2010:82-Tijen, 2010). Bir başka ifade ile dışlanmaya neden olan yoksunluk/eksiklik giderilmediği sürece yeni krizler yaratır ve toplumun genelinden kişi ya da grubu daha da öteye götürerek izole edebilir. Hissedilen/algılanan eksiklik ya da yoksunluğun her geçen gün biraz daha artması, dışlanmanın dikey boyutta derinleşmesine yol açmakta, bu da dışlanmaya maruz kalan gruptaki radikal eğilimlerin ve marjinal davranışların artmasına neden olabilmektedir. Bu bir anlamda alt kültür formlarına sahip grupların, grup davranışlarının karakterize olması halidir ki, 1970'lerin "yoksulluk kültürü" kavramının temelinde de yoksulların öteki olarak görülerek toplumdan izole edilmeleri yatmaktadır (Koçancı, 2014: 75-76).

Sosyal dışlanmanın belirlenmesinde kullanılan temel ölçüt, kişilerin kendi algılamalarıdır. Bu durum, sosyal dışlanma ölçekleri geliştirilmiş olmasına karşın, dışlanma sürecinin genel geçer ölçülebilirlik boyutunu etkilemektedir. Bireylerin ya da grupların sahip oldukları yokluğu/yoksunluğu fark etme, tanımlama, bunlarla mücadele etme, başarılı olma durumun ile

başarısız olması arasındaki temel fark tamamıyla sübjektif ve dışsal süreçlerdir. Bir anlamda dışlanma, dışlanmayı belirleyen kişinin de içinde bulunduğu amaç ve hedefleri gibi siyasi tutum, ideolojik düşünce vb. durumlarına göre değişiklik gösterir. Bu konuda Stroebe (1996), Randolph ve Judd (1995:5) sosyal dışlanma kavramının içeriğinin muğlak ve geniş olmasını eleştirmişler ve bu kavramın politik olarak kullanıldığını, sürekli olarak “onlar” ve “biz” ilişkisinin üretildiğini, negatif ve ideolojik göndermelerin yoğun olduğunu belirtmişlerdir. Bu çerçevede sosyal dışlanmaya maruz kaldığı belirtilen kişi ya da grupların “marjinalleşmesi” de bir anlamda nedensellik bakımından meşrulaştırılmaktadır.

Peace (2001:16-17), önceden yoksul olarak tanımlanan kişilerin artık dışlanmış olarak tanımlanmasının anlaşılır olduğunu söylemektedir. Yoksul nitelendirmesinden/ tanımlamasından, dışlanmış tanımına/nitelendirmesine dönmesini, sosyal dışlanma ifadesinin yoksul ifadesine göre daha açık ve kolay şekil alabilmesine bağlamaktadır. Böylece hükümetler geliştirdikleri programlar temelinde hiçbir zaman tam olarak yoksulluktan kurtaramayacakları kesimi, dışlanmışlıklar üzerinden yakalayacak ve bu ihtiyaçların sürecin sosyal içerme politikalarıyla giderilmesi sayesinde de bu kişiler kendilerini yeniden toplumun bir parçası gibi hissedebileceklerdir. Bu çerçevede Avrupa’da özellikle Avrupa Birliği bazında hazırlanan program ve eylem şemaları hala güncelleştirilerek devam ettirilen bir uygulamadır (Peace, 2001).

Sosyal dışlanma kavramı, bazı kavramlarla karıştırılmakta olup, ‘öteki’ kavramı bu kavramlardan biridir. ‘Öteki’ daha çok zihinsel bir inşa ve tanımlama durumu /etiketleme süreci iken sosyal dışlanma, eylem içeren ve sonuçları bakımından mahrumiyet ortaya çıkaran süreçlere işaret eder. Bu açıdan bakıldığında sosyal dışlanma, ötekinin oluşturulmasından sonra hayata geçer. Örneğin bir etnik kimliğin başka bir etnik kimlik tarafından öteki olarak görülmesi neticesinde, ilişkilerin bu etiket üzerinden yeniden kurgulanması ve yaşantılanması sosyal dışlanma olarak kabul edilebilir. Bu engelleme, temel hak ve hürriyetlerin kullanmasından fırsat eşitliğine kadar her toplumsal kesimin sahip olması gereken haklardan, fiilen ya da dolaylı olarak mahrum bırakılmaları olarak düşünülebilir. Öteki kavramının, sosyal dışlanma yerine kullanılması ya da birbirlerini karşılayan kavramlarmış gibi birbirlerinin yerlerine ikame ediliyor olması da basit bir indirgemecilik olarak nitelendirilmektedir (Kilmurray, 1995- Barata, 2000- Erdoğan, 2004).

Bazı yazarlar tarafından sosyal dışlanma kavramı, sosyal içirme kavramının zıttı olarak kabul edilmese de (Şahin, 2010), yaygın görüş bu iki kavramın birbirinin karşıtı olduğu yönündedir (Robila, 2006). Dolayısıyla sosyal dışlanma süreci, bir problem ve istenmeyen bir durumken; sosyal içirme/toplumsal entegrasyon, istenen ve arzulanan bir durum olarak kabul edilir ve bu alanda sosyal politikalar geliştirilmektedir. Ancak; sosyal dışlanmanın bir durum tespiti olduğu, öznel yönlerinin ağır bastığı, aynı olayın kişiler farklı düzeylerde etkilediği düşünülürse, aslında sosyal dışlanma içerisinde tanımlanan her olay için bir sosyal içirme politikası geliştirilmesi de imkânsız görünmektedir. Levitas, sosyal içermeyi (entegrasyon/bütünleşme) bir merdiven olarak tanımlar. Bu merdivenin uzunluğu ve basamaklar arasındaki genişlik, sosyal içermeyi negatif etkileyen unsurlardır (Levitas, 1998:57).

Sosyal dışlanma kavramının, Batıda ortaya çıkmasında modern kent yaşantısının ötekileştirici etkisinin olduğu söylenebilir. Çünkü sosyal dışlanma, daha çok kente ait olan bir olgudur. Nihayetinde kır yaşantısında yer alan ve topluluğu oluşturan üyelerin ortak normlar, değerler ve semboller üzerinden bir arada bulunmaları, aynı kültürel yapı içerisinde olmaları nedeniyle sosyal dışlanmanın olmayacağını söylemek mantıksal bir ulaşımdır. Tönnies’in insanların “cemaat” temelinde küçük ve aynı olarak bir arada yaşadığını ifade ettiği; Cousier’in birincil ilişkilerin hâkim olduğunu söylediği, Durkheim’in mekanik dayanışmanın yaşandığı ve iş bölümünün/uzmanlaşmanın artmadığı bir toplumu anlattığı, Marx’ın “sınıf mücadelelerinin olmaması” sebebiyle tarihsiz olarak nitelendirdiği kent yaşamı dışındaki tüm alanlarda dışlanma görülmemektedir. Dolayısıyla sosyal dışlanma, aynılıkların esas olduğu toplumsal birlikliliklerde ya da coğrafi yerleşimlerde görülmez. Buna karşın, sanayi devrimi ile birlikte kentsel yaşama taşınan ekonomik üretim faaliyetleri, uzmanlaşma, geniş coğrafyalar üzerindeki büyük kalabalıklar tarafından daha küçük parçalar halinde sosyal ağların kurulması, ikincil ilişkilerin yaygınlığı ve sınıf mücadelesi gibi toplumsal uzlaşma ve çatışmanın görüldüğü alanlarda sosyal dışlanma, en basitinden statüler üzerinden kentte gerçekleşmektedir.

2. SOSYAL KONUT

Kent, barınma sorununun oldukça yoğun yaşandığı ve barınma ihtiyacının karşılanması noktasında sınıfsal ve statüsel göstergelerin daha net

görülebildiği/bu göstergelerin analiz sürecine katıldığı bir alan olarak karışımıza çıkmaktadır.

Keleş (1990:278), sosyal konut kavramının, kentleşme literatürüne 1950’li yıllardan itibaren girdiğini ifade etse de Stone (2007:3), birinci dünya savaşı öncesinde, yani 20. Yüzyılın başlarında Amerika, Hollanda, Belçika ve İngiltere’de eşzamanlı olarak “hayırseverlik” adı altında gelişmeye başladığını belirtmiştir. Kooperatifçilik yaklaşımıyla işçi sınıfı için yapılan ilk barınakların (coops), sosyal konut uygulamalarının ilk versiyonu olduğunu ancak gelir darlığı içindeki kişilere sağlanan barınma desteğinin sosyal konut vizyonunu yansıtmadığını söylemektedir (Stone, 2007:3).

1889 yılında Belçika, 1890 yılında İngiltere, 1901 yılında ise Hollanda’nın yasal düzenlemeler yaparak konut imal sürecine girmesi, yukarıda bahsedilen sosyal dışlanma ve kent ilişkisinin daha net gözlemlendiği bir laboratuvar oluşturmuş ve sanayi bölgelerine yaşanan yoğun göç karşısında, planlı bir kentleşmenin gerçekleştirilmesine ilişkin ilk adımlar, inşa edilen sosyal konutlar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir (Reinprecht, 2007: 33).

Sosyal konutların birinci dönemi olarak kabul edilen ve II. Dünya Savaşı sonuna kadar devam eden bu süreçte, az sayıda ülke işgücü piyasasına katılmasına rağmen gelir yoksulluğu çeken kesimler için konut üretimi gerçekleştirmiştir. Öte yandan Kunduracı’nın Abrams’tan aktardığına göre bu dönemde Avrupa ve Amerika’da inşa edilen sosyal konutların, hedef aldıkları kitleler birbirinden farklılık göstermektedir. Sosyal konutların ilk döneminde Avrupa’da çalışan yoksullar için konut imal edilirken, Amerika’da ise orta sınıflar için sosyal konutlar imal edilmektedir (Kunduracı, 2013:57). Ancak; sosyal konut tarihinin 2. Dönemi olarak adlandırılan ve II. Dünya Savaşından 1980’lere kadar süren Refah Devleti politikaları sürecinde, Amerika’da da yoksullar ve sosyal dışlanmaya maruz kalan dezavantajlı gruplar için konut inşa edilmiş ve bu konutlar daha sonradan birer çöküntü mahallesi (slum) haline gelmiştir (Keith, 1973:24).

1945 yılında sona eren II. Dünya Savaşı, neredeyse tamamıyla yıkılmış olan Avrupa için, yeniden planlı yapılaşmanın başlangıç dönemi olmuştur. Bu süreçte refah devleti sosyal politikalarının da kabulüyle planlı konut üretimlerinde, sosyal konut uygulamalarına özel önem verilmiştir (Keleş, 1990:45). Yine bu dönemde üretilen konutların büyük çoğunluğu, mülkiyet esasında (yap-sat yaklaşımına uygun olarak) üretilmemiş olup, inşa edilen konutların mülkiyetlerine belediyeler, konut dernekleri ya da

kar amacı gütmeyen işletmeler tarafından sahip olunmuş, böylece toplumun geniş kesimlerinin yararlanabildiği, finansal açıdan devletin de ortaklar bularak rahatladığı bir konutlaşma dönemi yaşanmıştır. Mülkiyeti belirtildiği üzere yararlanıcıları dışında olan bu konutlara ihtiyaç sahipleri düşük kiralar karşılığında oturmakta, ihtiyaç sahipleri belirlenirken dar gelirli, geniş nüfuslu, engelli ya da savaşlarda ölenlerin yakınları gibi özel durumları olan kişilere öncelik sağlanmıştır (Stone, 2003:19).

1980’li yıllar, neo-liberal politikalar ile refah devleti politikalarının kıyasıya çarpıştığı yıllardır. Bu çatışmanın temelinde, refah devleti sosyal politikalarının maliyetinin çok yüksek olması ve vergi veren vatandaşların, refah devletinin “savurgan” yaklaşımına daha fazla kaynak sağlamak için sürekli ve daha fazla vergi ödemelerine getirdikleri itiraz yatmaktadır (Abbot ve Wallace, 1992). Örneğin; Amerika’daki herhangi bir sosyal konutta rahatlıkla görebileceğiniz bir manzara olan, 26 yaşındaki bir kadının yanında 13 yaşındaki kızının yeni doğmuş bebeği ile beraber yaşamasıdır. 3 kuşağın bir arada bulunarak, giderlerini/ihtiyaçlarının karşılanmasını toplumun vergi veren kısmına yüklenmesi, neo liberal politika savunucuları için kabul edilebilir bir durum değildir. Refah devletinin, ‘gereksiz’ harcamaların önlenmesi ve aile kavramının yeniden inşa edilmesi neo-liberal politikanın vazgeçilmez bir ögesi olup, vergi verenler arasında hızlıca kabul görmesinde önemli bir etken olarak görülmektedir (Abbot ve Wallace, 1992). Dolayısıyla buradan da anlaşılacağı üzere, 1980’lerle girilen bu yeni dönemde, sosyal konut imalatları gerek Amerika gerekse Avrupa’da bu tarz konutların giderlerini kısmak adına satışa çıkarılmıştır. Örneğin; İngiltere’de 1980-2004 arasında 2 milyondan fazla sosyal konutun satışı gerçekleştirilmiştir. Ancak buna rağmen İngiltere’nin elinde halen 3 milyona yakın sosyal konut stoku bulunmaktadır. (Reeves, 2005:130).

Ancak; periferi ülkelerde, 1980 sonrasında sosyal konut inşaatlarının bunun tersi yönünde geliştiği görülmektedir. Kolombiya’dan Türkiye’ye, Afrika’dan Hindistan’a kadar artan konut ihtiyaçları, 1945-1980 arasında Avrupa’daki çözüm modellerinin aksine modellerle (daha çok mülkiyet esasında olmak üzere) artmaktadır (Kunduracı, 2013: 63-65).

Türkiye’deki sosyal konut uygulamalarının ilk örnekleri 1950’li yıllarda görülmektedir. Genel itibariyle hem merkezi hükümet hem de yerel yönetimler tarafından uygulanan sosyal konut inşaatları gelir, konut ölçünü ya da toplumsal sınıf gibi önceliklere sahip olarak ve ulusal kalkınma plan-

larının içinde yer alarak yoksul vatandaşların barınma ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Ayrıca; sosyal konut politikalarının geliştirilmesindeki en önemli husus olan finansmanın minimize edilmesi sorunu, konut büyüklüğünün doğru hesaplanması ve bu konutların, yararlanıcılarının ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde inşa edilmesi, uygulanan politikanın halk nezdinde karşılık bulmasını da sağlamıştır (Keleş, 1990:325). Bu çerçevede sosyal konut politikasını gelir, konut ölçünü ya da toplumsal sınıf gibi öncelikleri olan, ulusal kalkınma planlarının içinde yer alan ve ilgili ülkelerin kent ve bölge planlama politikaları ile bağdaşması gereken kurallar, amaçlar ve önlemler bütünü olarak tanımlamak mümkündür (Keleş, 1990:278).

Yabancı literatürde sosyal konut kavramı iki farklı şekilde ifade edilmekte olup bunlar “social housing” ve “public housing”tır. Bu iki kavram birbirini yerine kullanılsalar da uygulamalarına bakıldığında farklı özellikler taşıdıkları gözlemlenebilir. Public housing (toplu konutlar ya da kamu konutları) uygulamalarında Amerika Birleşik Devletleri 1990’lı yıllardan beri sosyal içerme programı uygulamakta ve yararlanıcıların en temel düzeyde bile olsa toplumla bütünleştirmeyi hedefleyen pratikleri hayata geçirmektedir. Bu uygulamaların başında, kişilere istihdam sağlama ve kişinin topluma kent aracılığıyla eklenebileceği diğer sosyo-kültürel aktiviteleri bulma ve benzeri konularda faaliyetler gerçekleştirme gelmektedir. Tam anlamıyla birer etüt merkezi olmasa da ABD’de yürütülen “public housing” uygulamaları, kişiye meslek ve iş edindirme gayreti içinde olan, kişiye, okuma yazma gibi temel etkinliklerden daha ileri boyutlarda eğitimsel, sosyal ve mesleki beceriler kazandırılmasının hedeflendiği, konut yararlanıcılarının geçmiş yaşantılarındaki olumsuz noktaların (suça karışma, uyuşturucu vb.) rehabilite edilmesinin amaçlandığı sosyal çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada kişiler barınma olanaklarına sahip olmak dışında psiko sosyal hizmetler olarak da bireysel hayatlarına hazırlanırlar ve bir üst seviye olan toplumsal hayata geçmeleri yönünde pratikler sergilerler. Bu konutlar kimsesiz ve evsizler için son tutunma yeri olarak tanımlanmaktadır (Hetling ve Botein, 2013:26). Buna karşın Avrupa’daki uygulamalara esas teşkil eden fikir, barınma ihtiyacının sağlıklı bir şekilde karşılanmasıdır.

İngiltere, özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra “sefalet mahallelerinin temizlenmesi” olarak formüle ettiği ve herkesin sağlıklı barınma imkânına kavuşması olarak özetlenebilecek bir sosyal konut politikası izlemiş, bunun sonucu olarak da 1948-1952 yılında inşa edilen konutların % 90’ı,

1953-1959 arasındakilerin ise % 50'si, 1960 sonrasında inşa edilen konutların ise % 20'sini yoksul ve gelir düzeyi düşük kişilere ayrılmıştır (Örücü, 1972:54).

Fransa ve Almanya'da 1992 yılına kadar üretilen konutların % 50'si, Danimarka'daki konutların % 66'sı, İtalya'da ise devlet tarafından inşa ettirilen konutların tamamı sosyal konuttur ve bu konutların hak sahiplerini bulması sırasında gelir azlığı ya da yetersizliği ile barınma ihtiyacının aciliyeti, çocuk sayısı gibi özellikler kişilere öncelik sağlamaktadır (Temel, 1992:19).

Türkiye'deki sosyal konut uygulamaları aslında anayasal zeminde sadece 1961 Anayasasında yer alarak, yoksul ve dar gelirli vatandaşların konut edinimine ilişkin birtakım zorunlulukları devlete yüklemiştir. Buna karşın 1982 Anayasası, yoksul ve dar gelirli vatandaşların konut edinimleri konusunda devlete herhangi bir görev tanımlamamıştır (Temel, 1992:18).

Toplu Konut İdaresi'nin düzenli olarak yayınladığı faaliyet raporlarında özellikle 2003 sonrasındaki dönemde yaptırılan konutların hemen hemen tamamının sosyal konut olarak inşa edildiği görülebilir. Çalışmamız kapsamında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu tarafından TOKİ'ye yaptırılan ve gerek başvuru, gerek kredilendirme, gerekse yönetim açısından TOKİ'nin diğer tüm uygulamalarından farklılaşan, TOKİ'nin daha çok müteahhit bir firma olarak yer aldığı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü'nce (SYGM) yürütülen sosyal konut projeleridir. TOKİ, bu konutlara "yoksul konutları" adını vermekte ve istatistiklerinde yoksul konutlarını alt gelir grubuyla birleştirerek paylaşmaktadır.

Konut Tipi	Konut Sayısı	Oran
Dar ve Orta Gelir Grubu	246.702	% 40,38
Alt- Yoksul Gelir Grubu	145.078	% 23,75
Gecekondu Dönüşüm	88.240	% 14,44
Afet Konutu Uygulaması	37.842	% 6,19
Tarım Köy Uygulaması	5.694	% 0,93
Toplam Sosyal Konut	523.556	% 85,70

Kaynak: Toplu Konut İdaresi Faaliyet Özeti¹

¹ İlgili özet için bkz: web: <https://www.toki.gov.tr/>

Konut standardı kavramı, konutun yapı malzemesinden, kapladığı alana (büyüklüğüne), kat sayısından, mimarisine, donanımından donatılarına kadar çeşitli ve konut maliyetini oluşturan unsurlara verilen isimdir. Konutun oda sayısı, barınma yoğunluğu, konut kolaylıkları, yapı sistemi ve gereçleri, hatta konutun bulunduğu çevrenin toplumsal hizmetlere yakınlığı ve konutun kentle olan işlevsel bağlantısı, geniş anlamdaki konut standartlarına işaret etmektedir. Bu standartlar konutun maliyetini etkilerken, konutun işlevsel olarak hangi aile tarafından (hangi amaçla) kullanılacağına da ortaya çıkarılmasına yardımcı olmaktadır (Keleş, 1990:323- 327).

SYDTF tarafından yaptırılan 1+1 konutların büyüklükleri brüt 45 m² olup 2+1 konutların büyüklükleri ise 65m²'dir. Bu konutların net kullanım alanlarının ise 1+1'lerde 35 m²'ye, 2+1'lerde ise 49m²'ye düşmektedir. International Union of Family Organisation (UIOF) ve International Federation of Housing and Planning (IFHP) tarafından yapılan çalışmalarda, 3- 8 kişilik bir ailenin yaşayabileceği sosyal konut alanının en az 39.50 m² ile 80m² arasında olabileceği belirtilmektedir (Temel, 1992:32). Türkiye'deki hane halkı büyüklüğü, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK 2012) verilerine göre kentlerde 4, kırdan ise 4.5'tir. Yoksul kesimin çocuk sahibi olma durum ve eğilimlerinin daha yüksek olacağı kabul edildiğinde, sosyal konut projesi kapsamında üretilen konutların, konut büyüklüklerinin dünya standartlarının altında olduğunu ve dolayısıyla en az 3-4 çocuk sahibi olan ailelerin sağlıklı bir ortamda barınabilmelerine olanak tanımayacağını göstermektedir. Diğer ülkelere bakıldığında Danimarka'nın ortalama hane büyüklüğü 3 iken sosyal konut büyüklüğü 78 m², Fransa'nın hane büyüklüğü 3.1 iken sosyal konut büyüklüğünün 56 m², Hollanda'nın hane büyüklüğünün 3.9 iken sosyal konut büyüklüğünün 58 m², Norveç'in hane büyüklüğünün 3.3 iken sosyal konut büyüklüğünün 70 m², İsveç'in hane büyüklüğünün 2.8 iken sosyal konut büyüklüğünün 70 m² olduğu da ifade edilmelidir. Ancak genel anlamda sosyal konutların ulaşacağı en büyük ölçü 100 m²'dir (Temel, 1992; Keleş, 1990:323-327).

Keleş'in de belirttiği üzere, konut standartlarının doğru düzenlenmesi konut ihtiyacı olmasına rağmen konutların talep edilmesine engel teşkil edebilecektir (Keleş, 1990:323). Nitekim bugüne kadar inşaatı tamamlanan ve yoksullara teslim edilen 14 bin konuttan yaklaşık 1400'ünün defalarca talep görmesine rağmen boş kaldığı bilgisi edinilmiştir (Kunduracı, 2013:71). Konutların boş kalmasının nedenlerinin başında konut bü-

yüklüklerinin hane halkı büyüklüğü ile paralellik göstermemesi ve konut standartlarının yörenin ihtiyaçlarına, aile yapılarına uygun kurgulanmamış olması gelmektedir.

Araştırma konusu olan yoksul grubun sosyal konutlarına başvurabilmesi için, kişilerin sosyal güvenlik sistemi, bir başka ifade ile sosyal güvenlik korumasının dışında kalması gerekmektedir. Bu özel durum, SY-DTF'nin kuruluş kanunu olan 3294 sayılı kanunun içinde geçen bir şarttır. Bu şartı yerine getiren kişi, aynı zamanda yapılan yerindelik incelemesiyle yoksul olduğunu "ispatlamak" durumundadır. Bu maksatla, 3294 sayılı yasanın hedef kitlesine giren kişinin evinde ya da yaşadığı yerde sosyal inceleme gerçekleştirir ve sosyal inceleme raporu hazırlanarak, sosyal konut kurasına katılım kararı alınması için Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'nın mütevelli heyetlerine gönderilir. Başvuru şartı onaylanan kişiler, konut kurasına girmeye hak kazanırlar. Kura sonucunda konut hakkı kazanan kişiler konutlarını, konutların geçici kabul tarihinden itibaren alarak oturmaya başlarlar.

Konutların geri ödeme dönemleri 270 aydır ve kişiler oturmaya başladıkları tarihten itibaren ilk taksitlerini 7. ayda ödemekle yükümlüdürler. Konutlar, ödemeler tamamlayıncaya kadar SYDV mülkiyetindedir. Konut yararlanıcıları, 270 aylık ödeme süresi içinde (22,5 yıl), 1+1 konutlar için 100 TL, 2+1 konutlar için ise 135 TL olarak, sabit ücretle, konut geri ödemesi yapmakla mükelleftirler. Ancak; yoksul konutlar için çıkartılan yönergede, konut geri ödemelerini yapmayanlar için, ne gibi bir yaptırımda bulunacağına ilişkin bir hüküm belirtilmemiştir. Nitekim, saha çalışması sırasında konut taksitlerine ilişkin borçlarını yatırmayan/yatıramayan kişilere bu nedenden dolayı herhangi bir yaptırımın uygulanmaması, borçlarını yatıracak kişiler tarafından da borçlarının ödenmemesi davranışını pekiştirdiği gözlemlenmiştir. Maalesef sosyal konut yararlanıcılarının pek çoğunda "zamanı geldiğinde" bu konutların kendilerine hibe edileceği yönünde yaygın bir kanı vardır.

Yoksul konutlarında hak sahibi olanlar için yerine getirilmesi gereken tek şart, konutta fiilen oturma şartıdır. Ancak; yine saha çalışmasında bu durumun her konut alanı için uygulanmadığı görülmüştür. Hatta neredeyse çalışmanın yürütüldüğü tüm illerde hak sahiplerinin, kendilerinin olmayan bu konutları kiraya verdiği gözlemlenmiştir. Kentleşme kavramları açısından 'süzülme' olarak tanımlanan, eski ve kötü bir mahallede/konutta yaşa-

yan birinin daha iyi şartlara kavuşmasıyla birlikte o mahalleden/konuttan taşınarak, söz konusu konuta daha düşük bir mahalle/konuttan gelen kişinin geçmesi anlamına gelen kentsel süzülmenin, yoksul konutlarda da meydana geldiğini söylemek mümkün değildir.

Toplumsal tabakalaşma ve kent açısından işlevsel olan süzülme, sosyolojik kavramsallaştırmada karşımıza yatay ve dikey hareketler olarak çıkmaktadır. Ancak sosyal konutlar ülkemizde, yatay ve dikey hareketlere izin vermeyen yapılarıyla, girişi ve çıkışı olmayan durgun görünümündedirler.

Bu durumun daha iyi anlaşılması için, başvuru ve ödeme şartlarına daha yakından bakılması yeterlidir. Konutlara başvuruda bulunmak için 30 yaşında olmak gerekmektedir². 22,5 yıllık bir geri ödeme dönemi sonunda konutların mülkiyetini alan kişi, bu konutlar üzerinde tam yetkili olabilmek için 10 yıl daha beklemek durumundadır. Ancak toplamda 32,5 yıl süren bir periyot sonunda, yani 30 yaşındaki bir kişinin 62,5 yaşına gelmesi ile birlikte kişi konuttan ayrılabilir, konutun satışını yapabilecektir. Bu durum, bir kişinin daha inşa aşamasında yoksulluk etiketiyle damgalanmış olan bir alanda tüm hayatını geçirmesi, dolayısıyla yoksul olarak doğup yoksul olarak ölmesi anlamına gelecektir.

Yatay hareketler, sosyo-ekonomik seviyede önemli değişiklikler olmadan ortaya çıkan, zorunlu ya da keyfi meydana gelmiş olabilecek, mekânsal yer değiştirmeleridir. Dikey hareketlilik ise; ekonomik göstergelerdeki değişimlere bağlı olarak yaşanmaktadır. Cray ve Pay'in işaret ettiği gibi, konuttan memnun olmama, her iki hareketin de ortak noktasını oluşturur. Morris'in da yaptığı çalışma konut değiştirme isteğinin, yakın çevreden ve konutun kendisinden memnun olmama neticesinde gerçekleştiğini göstermektedir. Doling ve Chevan ise konut sahibinin sosyal, kültürel ve ekonomik göstergelerinin değişmesiyle birlikte konut değiştirmeyi tercih edeceğini ve dolayısıyla toplumsal bir hareketin ortaya çıktığını belirtir (Çakır, 2006).

Çalışma kapsamında öğrenildiği kadarıyla son yapılan düzenlemelerle birlikte geri ödemelerin kişilerin imkânları doğrultusunda yapılandırılması mümkün hale getirilmiştir. Örneğin bir kişi konutun tüm mülki için gerekli

² Bu uygulama 4 yıl yürürlükte kaldıktan sonra 2013 yılında değiştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için http://www.duzici.gov.tr/ortak_icerik/duzici/Sosyal_Konut_Uygulama_Yonergesi.pdf adresi incelenebilir.

olan 27.000 TL'yi peşinen yatırıp tapuyu alabilir. Ancak konutu elinden çıkarabilmek için yine 10 yıl beklemesi gerekmektedir.

Sosyal konutla ilgili en büyük sorun, bu yardımın mülkiyet esasında dizayn edilmiş bir faaliyet olmasıdır. Çalışma kapsamında ulaştığımız sonuçlardan biri de fayda sahibinin ölümü vb. gibi değişen durumlarda, konutlar için ödenmiş ücretlerin, hak sahipliğinin düşmesine yol açacak bir durumda, kira ödemesi olarak kabul edilecek olmasıdır. Yoksul grubu sosyal konutları bu anlamda “girişi olan fakat çıkışı olmayan” bir yerdir. Kişilerin konutlardan ayrılması durumunda herhangi bir hak talebinde bulunamaması ve ödemiş olduğu konut taksitlerinin “heba” olacak olması, yıllar geçtikçe artan alım gücüne kavuşması muhtemel olan yoksulların, bu konutlardan ayrılarak kendilerine başka hayatlar kurmasına olanak tanımamaktadır. Çünkü taksitlerini düzenli olarak ödemiş kişiler, sonunda mülkiyetine alacakları konutlardan ayrılıp, bu haklarından “bu kadar zahmet çektikten sonra” feragat etmek istememektedir. Yapılan görüşmelerde konut yararlanıcılarının özellikle vurguladığı nokta “çoluğuma, çocuğuma bir ev bari bırakalım” düşüncesidir. Bunun yanında; konutların bakımları, güvenlikleri, yönetimleri gibi hususlarda vatandaşlar, “konut sahibi madem Vakıf, o yapsın” diyerek kenara çekilmekte ve dahası konut geri ödemeleri de olumsuz etkilenmektedir. Bu durum, sosyal konutları sadece finansal açıdan değil, vicdani açıdan da kamunun üzerine yıkmaktadır ve bu alanlar hem toplumla hem de kentle bütünleşmeyi beklemektedir.

3. SOSYAL KONUT YAŞANTISINDA SOSYAL DIŞLANMANIN BOYUTLARI

A. Mekânsal Dışlanma

Sosyal konut uygulamalarının yapıldığı alanlara bakıldığında, ilk göze çarpan unsur konutların kent merkezlerinin dışında inşa edilmiş olmasıdır. Örneğin Sakarya ilindeki konutlar kent merkezine 13,5 kilometre, Ankara'da 24 kilometre, Konya'da ise 27 kilometre uzaktadır. Konutların çevrelerinde genelde TOKİ'nin sosyal konut olarak tanımladığı ancak toplu konut alanları olarak nitelendirmeyi daha yerinde bulduğumuz konut alanları bulunmaktadır. Bu konutların sahipleri büyük oranda yoksul konutlarındaki kişilerin sahip olduğu ekonomik göstergelere sahip olan kişilerdir.

Ulaşım, sosyal konutların en büyük problemlerinden biridir. Bu sorunun görüşme yapılan illerin hiçbirinde tam olarak çözüldüğü gözlem-

lenememiştir. Ulaşım sorunu aynı zamanda belediye hizmetlerinden yararlanamama anlamına gelmektedir. Bu probleminin yanı sıra, sosyal konut alanlarının hemen hemen hepsinde hastane, sağlık ocağı, karakol gibi sosyal donatılar bulunmamaktadır. Bu eksiklikler ulaşım problemini daha yakıcı bir sorun haline getirmektedir. Örneğin; Van Kevenli konutlarında 800 konut bulunmakta ve bu konutlarda yaklaşık 6 bin kişi yaşamaktadır. Çevreye yapılan diğer konutlarla birlikte konut alanında yaşayan kişi sayısı o mahalledeki nüfusu yaklaşık 16 bin kişiye çıkarmış olmasına karşın, bu konutlara hizmet verecek bir sağlık ocağı, karakol, herhangi bir banka şubesi, postane, pazar yeri, alışveriş merkezleri, lise vb. donatı/tesis bulunmamaktadır.

Planlanma noktasında konutlara eklenmeyen sosyal donatıların, konutların doluluk oranlarını doğrudan etkilediği gözlemlenmiştir. Örneğin Ankara’da inşa edilen 1176 adet konutun yaklaşık 600 tanesi araştırmanın sürdürüldüğü süre zarfında boştur ve yararlanıcılar tarafından teslim alınmamıştır. Yapılan görüşmelerde kişilerin bu konutlara taşınmamasının nedenlerinin başında konutların kente uzak olması, ulaşımın ancak her saat başı bir otobüsle yapılabilmesi, fayda sahiplerinin çocuklarının okula (liseye) devam etmesi ve çevrede lise bulunmaması bu nedenle şehir merkezinden kişilerin ayrılamamaları ve alternatif/ ucuz ulaşım imkânlarının da bulunmaması olarak tespit edilmiştir.

Yaşanan mekânsal segregasyon, bir planlama eksikliği olduğu kadar finansal yönetim tercihinin de sonucudur. Ancak; sosyal konut yararlanıcılarının ekonomik bakımından sosyal güvenlik şemsiyesinin dışında kalmaları nedeniyle, yoksulluk eşiğinin de altında yer aldıkları düşünüldüğünde, mevcut sosyal konut alanlarının sadece bir bina olarak inşa edildiği, binaları kentle ve çevrelerindeki sosyal yaşam alanlarıyla bütünleştiren uygulamaların bulunmaması, yoksul konut alanlarını uygulamalarının daha dördüncü yılında yeni çöküntü alanları (neo-slumlar) haline getirmektedir.

B. Siyasal Dışlanma

Sosyal konut, tüm dünyada olduğu gibi sınırlı bir kaynakla, belirli bir sayıda yararlanıcıya hizmet vermeyi amaçlayan bir sosyal politika konusu ve eylem adıdır. Ancak sosyal konutlardaki yararlanıcıların belirlenmesinde kullanılan yöntem konuttan yararlanamayanlar için çeşitli şaibeler içermektedir. Konut sayısının sınırlılığına karşın konut talep eden kişilerin

sayısı karşılaştırıldığında, hak sahibi seçme işlemini daha da önemli hale getirmektedir. Kendileriyle görüşme yapılan konut yararlanıcı da, konutlarda bulunan hak sahipliğinden şikayet etmekte konut alanlarında “hak etmeyen” pek çok kişinin konutlardan yararlandığını belirtmiştir. Bu durum toplumun genelinin zihninde, sosyal konutlardan “yandaşların” yararlandığı imajını doğurmakta, siyasi bir ayrıcalığa bağlı olarak konutların dağıtıldığı düşüncesine neden olmaktadır.

Haksız yere konutlardan yararlanıldığına dair düşünceler o kadar yaygındır ki, Konya’daki sosyal konutlarla çevredeki diğer konutlar arasında 2012 yılında çıkan bir kavganın gizli nedenidir. Ancak görünen neden de siyasal ayrımcılığa işaret etmektedir. Yoksul konutlar ile çevre konutlar arasında yaşanan bu kavganın görünür nedeni, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfınca (SYDV) dağıtılan ücretsiz yardım kömürlerinin ısınma ihtiyacının giderilmesi için yoksul sosyal konutlarda kullanılmasıdır. Yoksullukları nedeniyle kaloriferlerinde yakmak için kendilerine ücretsiz kömür yardımı yapılan kişiler ile kendilerini yoksul olarak gören, ancak yoksul konutlarında oturmadığı için kömür alamayan, aslında kendisinin de o yardımı hak ettiğini düşünen kişilerin “havamızı bu kötü kömürle kirletiyorlar, nefes alamıyoruz” demesi gözden kaçırılmamalıdır.

Öte yandan, inceleme yapılan sosyal konutların tümünde hava kirliliği gerçekten mevcuttur. Gidilen tüm yoksul sosyal konut alanlarında, ücretsiz dağıtılan kalitesiz kömür nedeniyle hava kirliliği, boğucu şekilde hissedilmektedir. Nitekim yukarıda örneklenen ve Konya’da gerçekleşen kavgada çevre konutlarda oturanlar yoksul sosyal konut yararlanıcılarına “Erdoğan’ın!”, “Benim vergimle oturuyorsun orada”, “Besleme!” gibi hakaretlerle saldırdıkları görüşme kayıtlarında sabitlenmiştir. Bu tartışmanın altında yukarıda belirtilen ve toplumun vicdanındaki adalet/eşitlik duygularının rencide edilmesinden kaynaklanan siyasal tepkiler yattığı gözlemlenmiştir.

Yoksul sosyal konutlarda yaşayanların siyasal dışlanma süreçleri, belediye hizmetlerinden yararlanamama/bu imkânlarla sahip olamama şeklinde de görülmektedir. Örneğin Van Bostaniçi yoksul konutlarında yaşayanlar, 2013 yazında yaşanan su sıkıntısı nedeniyle 1+1 konutların 2 ay boyunca tamamen susuz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Ancak aynı dönemde konutların birkaç yüz metre aşağısında bulunan 2+1 konutlar, şebeke suyundan yararlanmaya devam etmiştir. Konuyla ilgili belediyeye başvuran yoksul konut sakinleri, kendilerine “Evinizi Erdoğan verdi gidin suyunuzu Erdo-

ğan versin” şeklinde yanıtlar verildiğini belirtmişlerdir. Bu yanıt karşısında su ihtiyaçlarının karşılanması için Valiliğe giden yoksul konut yararlanıcıları “bu belediyenin hizmeti, o yapacak, gidin belediyenizle görüşün” yanıtını aldıklarını ifade etmişlerdir. İki açmaz arasında kalan konutlarda, özellikle çocuklar arasında başta deri hastalıkları olmak üzere salgın hastalıklar görüldüğü, “herkesin bitlendiği” görüşmeciler tarafından ifade edilmiştir. Bunu protesto eden yoksul konut yararlanıcıları, basın kuruluşlarını çağırarak durumu medyaya aktarmışlar, ancak “ne hikmetse bu rezilliği bir gazete dışında kimse haber yapmadı” diye de yaşadıkları süreci halen tanımlayamadıklarını ifade etmişlerdir. Bu ve benzeri siyasal dışlanma süreçlerinin, 1+1 yoksul konutlarını kendi içinde bir araya getirip, dışa karşı kapanmalarına ve kendi içinde çeşitli dayanışma ağları geliştirmelerine neden olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin bakkal ya da marketten ekmek alacak maddi gücü olmayan yoksul konut yararlanıcıları aralarında para toplayarak ve inşaatlardan tuğla ve kum vb. yapı malzemeleri ‘taşıyarak’ konutların yanına tandır fırını yaptıkları gözlemlenmiştir.

Sakarya ilindeki konut bölgesinde ise, eski bir minibüsten bozma bir “bakkal” temel ihtiyaçların karşılanması için hizmet vermektedir. Çevre konutlarda bir bakkal bulunmaktadır ancak daha önce bu bakkalın yoksul sosyal konutlarda oturduğu tespit edilen ve haklarında adli işlem yapılan kişilerce soyulmuş olması nedeniyle, yoksul konutlarda oturanlara hizmet vermemektedir. Dahası çevre konutlar yoksul konutlara yerleşim başladıktan sonra sitelerinin duvarlarını tülle yükseltmiş ve site giriş çıkışlarına güvenlik görevlisi konulduğu bilgisi edinilmiştir.

C. Kültürel Dışlanma

Kültürel dışlanma, basit anlamda anlaşılacağı üzere, birey ya da grupların başat olan kültürel kalıpların dışında, kendine özgü kültürel norm, değer ve sembollere göre yaşaması, oluşturdukları bu alt kültür formunun ana kültüre sahip bireyler tarafından kabul edilmemesidir. Bu çerçeveden bakıldığında, yoksul konut yararlanıcıları içinde önemli ölçüde etnik farklılıklar olduğu görülmektedir. Etnik farklılıklar temelinde oluşturulan yoksul konut uygulamalarında (roman konutları gibi), bu konutlara çevrenin yaklaşımında önemli ölçüde dışlanma olduğu, hem konut yararlanıcılarının kendileri hem de çevre sakinleri tarafından dile getirilmektedir. Etnikliklerin heterojenleştiği konutlarda ise bu dışlanma daha lokal bir alana inmekte, komşu olan farklı etnik hanelerin birbirleriyle anlaşamadıkları,

kavga ettikleri, bu kavgalarda yaralanmaların olduğu, birbirleriyle konuşmadıkları aileler tarafından da çocukların birbirleriyle görüştürülmediği, bu nedenlerle ev hakkından vazgeçenlerin olduğu, şikayetler nedeniyle kolluk kuvvetlerinin sürekli konut alanına geldikleri, kavgalar nedeniyle mahkemeye taşınan pek çok dosya olduğu gibi durumlar görüşmeciler tarafından dile getirilmiş ve araştırma sırasında komşular arasında gerçekleşen bir kavgaya da tanık olunmuştur.

Etnik kimlik yoğunluğuna göre yerleştirme yapılan bazı konut alanlarının yoksullar tarafından tercih edilmediği, o konutlara taşınılsa bile daha sonradan yeniden boşaltıldığı sıkça gözlemlenen bir durumdur. Ayrıca; sadece konut alanlarının kendi içlerinde değil çevresine inşa edilen konutlara ilişkin taleplerin de düştüğü, çevre konutların da boş kaldığı bilgisi edinilmiştir. Örneğin Romanların ağırlıkta olduğu yerlerde konutların dolmaması nedeniyle SYDV'lerin bu alanları sonradan yeniden Romanlara tahsis etmesi nedeniyle de bazı bölgelerdeki sosyal konutların neo-slumlar özellikleri göstermelerinin yanı sıra gettolaştığı ve farklı etnik kökenlere kapalı bir mekân özelliği gösterdiği bilinmektedir. Ankara'daki görüşmelerde neredeyse her fayda sahibi, boş kalan 600 konutun yeniden hak sahipliği için yapılan kuralarda, romanların yerleşmesinden kaygı duyduklarını belirtmiştir. Örneğin bir kadın; “eğer burası çingene mahallesi olacaksa ben buradan giderim, durmam burada, çocuğumu bunların içinde nasıl büyüteyim” şeklinde Roman fayda sahiplerine yapılan “ayrıcılık” yeniden yerleştirmeyi eleştirmiştir.

Yoksullukla mücadelede etnik tarafsızlıkların ve ayrıcalıkların popülist bir politika olduğu ve sosyal dışlanmanın önlenmesine ilişkin atılacak sosyal politika adımlarının, hak kavramıyla bağını kopardığı düşünülmektedir. Öte yandan sosyal konut sakinleri, kendi içinde oldukları kadar çevrelerindeki konutlarca da kültürel formlar bakımından dışlanmaktadır. Konutlarda pek çok yerde tek ebeveynli ailelerin oturmasına istinaden çevre konutların, yoksul konutlarda oturanlar hakkında “kötü kadın” ve “kötü erkek”ler olarak düşüncelere sahip olduğu ve hatta Ankara örneğinde olduğu gibi “1+1’lerin çocuklarıyla 2+1’lerin çocukları aynı sınıflarda okumasınlar” şeklinde talepler bile dile getirilmiş, ilköğretim okul yönetimine bu isteklerin iletildiği bilgisi edinilmiştir. Bu ilginç talep aynı coğrafi yerleşkede yaşayan ve neredeyse aynı yoksulluk çizgisinde bulunan kişiler arasındaki sosyal polarizasyonun boyutlarını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

D. Ekonomik Dışlanma

Gerek Türkiye’de gerekse tüm dünyadaki sosyal konutların en önemli sorunu kişilerin iş gücü piyasasına bağlanması noktasında yaşanan sıkıntılardır. Yoksul konutlarına başvuran kişilerin, daha başvuru anında sağlamak zorunda oldukları sosyal güvenlik şemsiyesi altında olmama şartı, kişilerin en azından formel bir sektörde kayıtlı bir işgücü olmamaları anlamına gelmektedir. Bu şart başvuru sonrasında aranmasa bile yapılan hane incelemeleri neticesinde yoksulluğu, yapılan sosyal inceleme kapsamında “tescillenmiş” olmaktadır.

Yapılan görüşmelerde konut sakinlerinin neredeyse tamamı, sigortalı olarak çalışmaya başladıkları anda aldıkları yardımların kesileceğinden bahsetmiş, dolayısıyla (özellikle sadece yardımla geçinenler) çalışmak isteseler bile çalışmadıklarını, böyle bir hayatın hem daha kolay hem de çoğu zaman daha yüksek gelirli olduğunu belirtmişlerdir. Bu konu aslında son derece önemli bir tartışmayı ortaya çıkarmaktadır. Türkiye’de her dönem sürekli güncellenen açlık ve yoksulluk sınırları, iş gücü piyasasının ve yasal şartların (asgari ücret) belirlediği ücret düzeylerinin çok altındadır. Bu nedenle görüşme yapılan kişilerin büyük çoğunluğu, asgari ücret alsalar bile yardımlar kesileceğinden geçinemeyeceklerini ifade ettiklerinden, asgari ücretle çalışanların bir anlamda cezalandırıldığını dile getirmişlerdir.

Üç farklı sendikanın, 4 kişilik bir ailenin açlık ve yoksulluk sınırlarına ilişkin yapmış oldukları tespitler, yoksul konutlarında yaşayan kişilerin ekonomik dışlanmaya neden maruz kaldıklarını açıklamakta ipucu verir niteliktedir. Bem Bir- Sen’in³ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden yararlanarak yaptığı açıklamada, 2013 yılı için açlık sınırı 1.024,88 TL, yoksulluk sınırı ise 2.808,53 TL olduğu belirtilmiştir. Türk-İş⁴ ise 2014 yılındaki açlık sınırının 1.149,20 TL, yoksulluk sınırının ise 3.742,73 TL olduğunu ifade etmiştir. DİSK⁵ 2013 yıl sonu itibarıyla açlık sınırının 1.121 TL, yoksulluk sınırını ise 3.544 TL olduğunu ifade etmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı⁶ ise ramazan ayında bir kişinin günlük fitre ücretini 9,50

³ İlgili açıklama için bkz: <http://www.iha.com.tr/aclik-ve-yoksulluk-rakamlari-aciklandi-ekonomi-284643>

⁴ İlgili açıklama için bkz: <http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/aclikmart14.pdf>

⁵ İlgili açıklama için bkz: <http://www.disk.org.tr/2013/12/disk-ar-aclik-siniri-1121-yoksulluk-siniri-3544-tl/>

⁶ İlgili açıklama için bkz: <http://ramazan.bugun.com.tr/ramazan-ayi-fitre-miktari-aciklandi-haberi/711231>

TL olarak açıklamaktadır. Buna göre fitre bedeli üzerinden 4 kişilik bir ailenin 30 günlük yiyecek ihtiyacının 1.140 TL olduğu ortaya çıkar ki bu rakam sendikaların hesapladıkları açlık sınırıyla paralellik göstermektedir. Öte yandan 2014 yılı birinci yarıyılı itibariyle Türkiye’deki asgari ücret (tüm harcamalar dâhil olmak üzere) 846 TL olarak belirlenmiştir. Bugünkü rakamlarla fiili asgari ücret ile açlık sınırı arasındaki 303TL/ay farkının yoksul konut sakinlerinin belirttiği ceza bedeli olduğu çok açıktır.

Yoksul konutlarında yaşayan kişilerin, ortalama olarak her ay düzenli aldıkları yardımlarla birlikte neredeyse sigortalı olarak çalışan bir kişinin aldıkları maaşa yaklaşımları⁷ işe girdikleri anda hem çalışmak zorunda olmaları hem de aldıkları yardımların kesilecek olması, yoksul konut yararlanıcılarının kayıt altında çalışmalarının önündeki en önemli engel olarak gözlemlenmiştir. Bu durumun iş gücü piyasalarının dışında kalan kişiler tarafından dile getirildiği ancak şikâyet ya da iş bulamama serzenişiyle yaygınlaştırılmadığı düşünülmektedir. Nitekim işsizler, asgari ücretlerle iş bulduklarını ancak bu işlere gitmediklerini açıkça ifade etmektedirler. Sosyal konut yararlanıcıları arasında çalışmak, herkes için yaygın olmasa bile özellikle erkekler arasında “problemlili bir konu” olarak görülmektedir. Ancak bu tutumun, “yüksek ücretli bir iş” bulunması durumunda değişeceği görüşülen hemen hemen herkes tarafından belirtilmiştir. “Yüksek ücretli iş olsa çalışırım” diyenler yukarıda açıklamaya çalışılan ekonomik dışlanmanın ontolojik nedenlerine işaret etmektedir.

Fakat yine de yoksul konutların yararlanıcıları arasında “ekmeğini taş-tan çıkaran” ve bu anlayışını yardım kabul etmeme olarak keskinleştiren kişiler de mevcuttur.

Konutların işgücü piyasalarına/kente çok uzak inşa edilmesi, kent merkezindeki günlük enformal faaliyetlerle geçimlerini sağlayan kişileri daha da yoksul duruma düşürdükleri gözlemlenmiştir. Örneğin atıyla hurdacılık yapan birinin, sosyal konut alanında atını bağlayabileceği bir ahırın bulunmaması nedeniyle, atını satan ve el arabasına dönen, ancak el arabasını da akşamları emanet etmek için hurdacıya bırakan, her sabah “işe

⁷ Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü’nün tüm çabalarına rağmen (SOYBİS, Bütünleşik Yardım Sistemi çalışmaları vb.) Türkiye’de halen kişilerin aylık olarak tüm kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum örgütlerinden ne kadar yardım aldıklarının kayıtları tutulmamaktadır. Bu yardımların dağıtımında hakkaniyet ve öncelik gibi hususları gözden kaçırdığı ve yardım yararlanıcılarının bu konuyu suiistimal ettikleri de yapılan saha çalışmasında gözlemlenmiştir.

çıkmaq” yerine önce hurdalığa gidip arabasını alan, sonra da hurda toplamaya çıkan bir kişi günde ortalama 3 saatini bu “gereksiz” iş nedeniyle kaybetmekte, kiş günlerinin de kısa olması ve hurda alacağı mahallelere gidene kadar başka hurdacıların oraları dolaştığını dile getirerek mekansal segregasyonun etkisini özetlemesi, çoğunluğu kent merkezindeki enformel alanda çalışan kişiler için genelleştirilebilir niteliktedir. Bununla birlikte geçimini pazarda çorap satarak sağlayan bir kadının, kentin 24 kilometre dışına çıkarılması onun ekonomik faaliyetten uzaklaştırılması anlamına gelmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Konya’da bir fayda sahibi, şunu söylemektedir: “Ben buraya geldim ama kalıcı değil. Ben her gün 2 saat yol gidiyorum işime gitmek için. Ama gel gör ki mecburum. Ben şehir merkezinde otursaydım o 2 saatte de çalışır ekmek paramı çıkarırdım” demektedir.

Gaziantep’teki sosyal konutlarda oturan yaşlı bir kadın mekânsal uzaklaştırma/ayrıştırmanın iş gücü piyasasına ve ev ekonomisine etkisini şöyle ifade etmektedir: “Benim yaşım geçmiş artık fabrikaya giremem... Ama ben önceden pazarın dibindeydim. Toptancı bana bir teneke fıstık getirirdi ben onu kıradım günlük 3 lira 4 lira para kazanırdım, ekmek param çıkarırdı. Pazarın sonuna gider bir şeyler alırdım ya da toplardım... şimdi geldim bu dağ başına, kim getirir bana burada fıstık verir, kır diye? Pazarın orada kaç kişi var onu kırmak için bekleyen biliyor musun?” diyerek kentin dışında örgütlenmiş konut alanlarının ekonomik dışlanmayı arttıran olumsuz etkisini açıklamaktadır.

Delayısıyla sosyal konutların, ekonomik hayata entegre olamamasının birden fazla nedeni bulunmaktadır. Ancak sonuç açısından olaya bakıldığında, yoksul konut alanlarının, sınıfsal bir düzenleme ya da pozisyonlanma yapılmadan kent dışına taşınması, ekonomik anlamda da yeni   k nt  alanlarını (neo-slumlar) yaratmaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sosyal dışlanma kavramının kökeni, 1960’lı yılların ortalarına kadar gitmektedir. Kavram ilk olarak sosyal koruma kapsamına giremeyen ve günümüzde dezavantajlı gruplar olarak nitelendirilen kişileri hedeflemekle birlikte, kısa zaman içerisinde yoksulluk kavramının yerini alarak daha geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur.

Sosyal dışlanma, toplumun temel karakteristik özelliklerini taşımayan/taşıyamayan kişi ve grupların dışlanma durumuna ve daha çok yoksulluk

nedeniyle yaşanan mahrumiyetlere işaret etmektedir. Örneğin, uyuşturucu kullanan elit bir grubun normlar açısından bakıldığında sosyal dışlanmaya maruz kaldıklarını söylemek mümkün değilken, işsizlik bir sosyal dışlanma boyutu olarak kabul edilmektedir.

Sosyal dışlanmanın farklı türlerde olması ve her bir türün diğer türlerle yakın ilişkide bulunması, sosyal dışlanma sürecinin diğer bütünsel incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Örneğin mekânsal olarak kendini dışlanmış hissedenen birinin aynı zamanda ekonomik olarak da kendini dışlanmış hissetmesi sosyal dışlanmanın boyutlarıdır ve sadece ekonomik süreçleri ya da mekânsal izolasyonu incelemek, dışlanma sorununa çözüm üretmek anlamına gelmemektedir.

Sosyal dışlanmanın farklı türlerde olması, onun yatay düzlemdeki boyutunu; dışlanmanın gerçekleştiği alandaki problemin şiddeti ve süresi de sosyal dışlanmanın dikey boyutunu gösterir.

Sosyal konutlar, bahsedilen sosyal dışlanma süreçlerinin yatay ve dikey olarak gözlemlenebileceği alanlar olup, konutların hayata geçirilmesinin tarihsel kökenleri geçtiğimiz yüzyılın başına kadar gitmektedir. Ancak 1980’lerle birlikte Avrupa ve Amerika gibi gelişmiş ülkelerde sosyal konut inşası gerilerken çevre ülkelerde bu durum tersi yönünde değişiklik göstermektedir.

Türkiye’deki sosyal konutların imalatlarını genelde TOKİ gerçekleştirilmekte olup, TOKİ tarafından yapılan konutların neredeyse % 86’sı sosyal konut olarak tanımlanmaktadır. Ancak yurt dışı örneklerine bakıldığında sosyal konut ifadesinin toplu konuttan ayrıldığını görmek mümkündür. TOKİ’nin inşa ettiği konutlardan yararlanma şartları arasında 1/1 tapulu bir konuta sahip olmamak yer alsa da, TOKİ tarafından inşa edilen orta ve dar gelirli konutlarının mülkiyet esasına dayalı yap-sat şeklinde inşa edilmesi nedeniyle bu “sosyal konut”ların, toplu konut olarak adlandırmanın daha yerinde olacağı düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında SYDTF kaynaklarıyla TOKİ’ye inşa ettirilen yoksul konut alanları üzerinde sosyal dışlanma süreçlerinin nasıl geliştiği incelenmiştir. Sosyal konut yararlanıcılarının mekânsal, kültürel, siyasal ve ekonomik boyutta sosyal dışlanma süreçlerinden olumsuz etkilendikleri, sosyal politika temelinde konut sakinlerine yönelik herhangi bir sosyal içerme çalışması yapılmadığı da gözlemlenmiştir. Saha çalışmasına bulgularlandırılan, yoksul konut özellikleri ana başlıklar altına şu şekilde alınabilir:

- Konutların tümü kent merkezinden oldukça uzağa inşa edilmiş olup, konut alanları gerek yerel gerekse merkezi idare hizmetlerinden büyük oranda yararlanamamaktadır.

- Konutların segregasyona maruz kalmaları neticesinde konut yararlanıcıları ekonomik faaliyetlere katılamamaktadır. Bu nedenle incelenen tüm konutlar, kısa geçmişlerine rağmen yeni çöküntü alanları (neo-slums) haline gelmiştir.

- Konutlar hem kendi içlerinde hem de çevreleriyle kültürel dışlanma sürecine girmişlerdir. Konutlarda etnik biriktirme yapılması, yani konutlarda yoğunluklu olarak yaygın olarak tek etnikliğin görülmesi, bu konutlarda yaşayanları hem konutların kendi içinden hem de diğer konutlardan dışlanmalarına neden olmaktadır. Böylece yoksul oldukları için ötekileştirilenler içinde, ötekinin ötekileştirmesi yaşanmaktadır.

- Konutlardan yararlanamayan kişilerin konutların hak sahipliğinden duydukları şüphe ve konut yaşantılarının kamu bütçeleri tarafından karşılanması ve eksikliklerinin giderilmesi çevre tarafından siyasi bir ayrımcılık olarak nitelendirilmekte ve konutlarla çevre arasındaki gerilimleri farklı boyutlara taşıyarak arttırmaktadır.

Bunların sonucunda bugüne kadar gerçekleştirilen ve içinde insanların yaşadığı yoksul konut alanlarının sadece birer inşaat olduğunu ifade etmek hatalı olmayacaktır. Yoksulluk gibi bir nedenden dolayı “öteki” olan bir grubun sosyal konut alanlarında sosyal dışlanma süreçlerinin tümünü, tamamıyla yaşaması ve bu sorunların, sosyal konut uygulamalarının başladığı 2009 yılından beri çözülememiş olması, buralarda yaşayan insanların bir arada yaşama istek ve dirençlerini olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir.

Türkiye’deki yoksul konutların tarihselliklerinin kısa olması ve bu alanlarda henüz karakterize olmuş bir yoksulluk davranışının da gelişmemiş olduğu gözlemlenmiştir. Orta ve uzun vadedeki toplumsal maliyetleri azaltmak adına; Amerika Birleşik Devletleri’nde olduğu gibi (HOPE programları) sosyal, ekonomik, kültürel ve hatta siyasal anlamda toplumsal içerme politikalarının acilen hayata geçirilmesinin son derece yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbot, P. ve Wallace, C. *The Family and The New Right*. Pluto Press, London, 1992
- Adaman F. ve Keyder Ç. “Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu Ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk Ve Sosyal Dışlanma, Türkiye Raporu” www.hic-mena.org/documents/study_turkey_tr.pdf, Erişim tarihi: 02.04.2014
- Andrea, H. Ve Hilary, B. “Housing Assistance and Disconnection From Welfare and Work: Assessing the Impacts of Public Housing and Tenant/ Based Rental Subsidies” *Journal of Sociology and Social Welfare*, Volume: XL, Number: 3, Page: 7-30, London, 2013.
- Barata, P. *Social Exclusion In Europe: Survey of Literature*, Laidlaw Foundation, Toronto, 2000.
- Bayram, N., Aytaç, S., Sam, N. ve Aytaç, M. “Yaşam Tatmini ve Sosyal Dışlanma” “İş Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 04, ss. 81-92, Bursa, 2010.
- Bhalla, A.S. ve Lapeyre, F. *Poverty and Exclusion in a Global World*, 2.Basım, Palgrave Macmillan, USA, 2004.
- Bıçkıcı, D. ve Özgökçeler S. “Özürlülerin Sosyal Dışlanma Boyutları: Bursa Ve Çanakkale Örneklerinden Yansıyanlar”, *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu I*, 4 – 5 - 6 Kasım , Petrol - İş Yayını 113, S.217 - 245, İstanbul, 2010
- Chakravarty S. R. ve D’Ambrosio C. *The Measurement of Social Exclusion*, Review of Income and Wealth, Series52, Number 3, September Erişim Adresi: <http://www.roiw.org/2006/2006-19.pdf>, Erişim Tarihi: 02.04.2014
- Çakır, H. K. *Konut Alanlarının Yer Seçiminde Sosyal Yapının Rolünün Saptanmasına İlişkin Sistematiik Bir Yaklaşım: Edirne Kaleiçi Kale dışı ve Yeni Yerleşme Alanları Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne, 2006
- Erdoğan, S. *Sosyal Politikada ‘Avrupalı’ Bir Kavram: Sosyal Dışlanma, Çalışma Ortamı Dergisi*, Sayı:75. Erişim Adresi: <http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/?p=38>, Erişim Tarihi: 02.04.2014
- Keith, N. *Politics and the Housing Crisis Since 1930*. Unwise Books Press, Bristol, 1973.

- Keleş, R. *Kentleşme Politikası*. İmge Yayınları, Ankara, 1993.
- Kilmurray, A. Beyond Stereotypes. *Social Exclusion and Social Inclusion, Democratic Dialogue Report No. 2*, ESRC Press, Belfast, 1995.
- Koçancı, M. *Sosyal Konutlar ile Yoksulluğun Yönetimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.
- Kunduracı, N. F. Dünyada ve Türkiye’de Sosyal Konut Uygulamaları. *Çağdas Yerel Yönetimler*, Cilt 22, Sayı 3, s. 53-77, Ankara, 2013.
- Levitas, R. *The Inclusive Society: Social Exclusion and New Labour*, Macmillan, USA, 1998.
- Levitas, R. *Breadline Europe: The Measurement of Poverty*. The Policy London, 2000.
- Marshall G. *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara,
- Örücü, E. *Sosyal Refah Devletinde Bir Kamu Hizmeti Olarak Konut*, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1972.
- Peace, R. “Social Exclusion: A Concept In Need Of Definition” *Social Policy Journal of New Zealand*, Vol: 16, Page: 17-36 Erişim Adresi <http://www.crec.co.uk/docs/crec%20learning%20circle%20dec%2013/Robin%20Peace%202001.pdf> Erişim Tarihi: 02.04.2014
- Randolph, B. ve Judd, B. Social Exclusion, Neighbourhood Renewal and Large Public Housing Estates. *Social Policy for the 21st Century: Justice and Responsibility*, Social Policy Research Centre, University of New South Wales. Weles, 1999.
- Reeves, P. *An Introduction to Social Housing*, Elsevier, Great Britain, 2005.
- Reinprecht, C. “Social Housing in Austria”, Christine Whitehead and Kathleen Scanlon (ed), *Social Housing in Europe*, London School of Economics and Political Science, London, 2007.
- Robila, M. “Economic pressure and social exclusion in Europe”, *The Social Science Journal* 43, 85–97, Erişim Adresi: http://pages.csam.montclair.edu/~robila/Remote/M/Robila_SocialScienceJournal.pdf, Erişim Tarihi: 02.04.2014
- Sapancalı F. *Sosyal Dışlanma*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, İzmir, 2003.

- Sapancalı, F. *Toplumsal Açıdan Yaşam Kalitesi*, Altın Nokta Basım Yayın Dağıtım, İzmir, 2009.
- Silver, H. "Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms", *International Labour Review*, Vol: 133, Sayfa: 531- 578, Geneva, 1994.
- Stone, M. E. *Social Housing in the UK and US: Evolution, Issues and Prospects*, Atlantic Fellow in Public Policy, London, 2007.
- Stroebel, P. "From Poverty to Exclusion: A Wage- Earning Society or a Society of Human Rights?", *International Social Science Journal*, Cilt: 48, s. 173-189. 1996.
- SYGM (Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü), *Dünyada ve Sosyal Politika ve Sosyal Konut Uygulamaları*. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, TY.
- Şahin, T. *Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi*. Başbakanlık SYDGM Yayınları, Ankara, 2010.
- Temel, S, *Sosyal Konut*. Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992.
- Walker, A. ve Walker, C. *Britain divided: The Growth of Social Exclusion in the 1980s and 1990s*. CPAG, London, 1997.

The Academic Elegance

"Elegant solutions to intellectual challenges"

TÜRKİYE’NİN KAFKASYA SİYASETİNDE AMERİKAN FAKTÖRÜ

Eldar JAFAROV*

Özet

Tarihen, Bakü, Erivan ve Tiflis başkentli devletler tarihin hiç bir aşamasında küresel aktörlerin iddialı oyuncularını olmamışlardır. Özellikle modern uluslararası ilişkiler sisteminin şekillendirdiği aşamalarda ise bir yandan Rusya’nın “arzusu”, diğer yandan ise bölgesel ve küresel ortamın Rusya’nın “arzusu”nu önleyecek güçte olmaması Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin hatta bağımsız bir devlet olarak varlıklarını sürdürmelerine bile izin vermemiştir. SSCB’nin çöküşünden sonra dünyada jeopolitik durumun değişmesi Türkiye Cumhuriyeti’ni Kafkasya bölgesinde öncü makamlara çıkardı. Bu faktörün sonucunda Türkiye bölgesinin lider gücüne dönüştü. Soğuk Savaş’ın sona erdiği zamanda Türkiye’nin Kafkasya bölgesi ile ilgili çıkarlarınca Batı ile ortak noktaları daha çok olmuş, fakat 2000’li yıllarda bu yönde biraz azalma gerçekleşmiştir. Yine de Türkiye’nin bu bölgeye dair çıkarları açısından Batı ve özellikle ABD’nin çıkarları ile ortak noktaları şunlardır 1) Soğuk savaştan hemen sonra resmi olarak ilan edilmese de, yakın çevre doktrini uygulamak 2) Ermenistan üzerinden bölge ülkelerinden, özellikle Rusya, İran ve Çin gibi bölge ülkeleri üzerinden kendisine yönelik muhtemel tehlike ve tehditleri aza indirmek 3) Sorunsuz komşuluk ilişkileri ve mümkün olduğu kadar stratejik ortaklıklar kurmak 4) Bölgedeki doğal kaynaklara ulaşarak kendi ihtiyaçları için alternatifler yaratmak, aynı zamanda bu kaynakların Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara taşınmasına yardım ederek hem doğrudan ekonomik gelir elde etmek, hem de bölge devletleri için alternatif yol

* Bakü Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve İktisat Bölümü Ph D. Öğrencisi.

oluşturmak ve de bölge devletlerinin kendisine bağlılığını sağlamak 5) Türkistan'a ulaşmak için güvenli bir yola sahip olmak 6) Bölge için mücadele eden diğer büyük güçlerle ilişkilerinde pazarlık unsuru olarak kullanabileceği ek faktörlere sahip olmak.

Yukarıda belirtilenlerden de anlaşılacağı gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin Kafkasya stratejik çıkarları her zaman olmuş ve bu politikalar bölgenin ayrı ayrı devletlerine karşı farklı faktörler şeklinde Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer tutuyor. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı ülkesinin Güney Kafkasya'ya bakışını şöyle anlatmaktadır: “Doğu ve Batı, Kuzey ve Güney arasında geçiş bölgesi olan Kafkasya soğuk savaş sonrası uluslararası sistemde Avrasya'da kurulan enerji ve ulaştırma koridorlarının kesiştiği noktada bulunmaktadır. Bu açıdan stratejik değeri daha da artan bölge, tüm Avrasya'da istikrar ve refahın tesisi açısından da giderek artan bir öneme sahip olmuştur.” Burada ayrıca, Türkiye'nin Güney Kafkasya ülkeleriyle ilişkilerinde eşitlik ilkesiyle davranmaya çalıştığı, aynı zamanda bölgeyi Orta Asya'ya giden yolda köprü olarak gördüğü de belirtiliyor. Aslında, bölge ülkeleri bağımsızlıklarını ilan ettikten hemen sonra zaten uzun süreden beri bölge ile ilgili hazırlıklar içerisinde olan Türkiye her üç cumhuriyetin bağımsızlığını ilk tanıyan devletlerden olmuştur. Sonraki aşamada Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ilişkileri farklı şekillerde devam etmiştir. Bunda bölge ülkelerinin Türkiye ile ilgili pozisyonları ve Türkiye'nin kendi öncelikleri de önemli rol oynamıştır. Örneğin, Ermenistan Türkiye'nin ilk olumlu adımlarına karşın, toprak iddiası ve bu ülkeyi uluslararası arenada sıkıştırmaya yönelik uydurma “soykırım” iddiaları ile karşılık vermiştir. Buna karşılık olarak Türkiye-Azerbaycan ilişkileri birçok yönde, Türkiye-Gürcistan ilişkileri ise özellikle enerji ve askeri yönü ön planda olmak üzere önemli ölçüde gelişmiştir. Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'yi birbirine bağlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattının gerçekleştirilmesi, üç ülkenin devlet başkanının katılımıyla 2002 yılı Nisan ayının sonunda Trabzon'da yapılan zirvede onaylanmış ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi bölgesel işbirliğinin önemli göstergeleri olmuştur. Türkiye'nin Güney Kafkasya ile ilgili 1991 yılının sonlarından itibaren Rusya'yı çok da dikkate almadan “cesur” adımlar atması özellikle dikkat çeken bir nokta olmuştur.

Böylece makalede bugün dünya siyasetinin önde gelen aktörlerinden olan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kafkasya'da ki jeopolitik çıkarları, bölge devletlerine karşı farklı dış politika çizgisi, ayrıca bölgede yeni aktör olarak kabul edilen ABD'nin jeostratejik çıkarlarından bahsedilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin Kafkas politikasında yakın müttefiki olarak kabul edilen ABD'nin bölge devletlerine ilişkisinde yürüttüğü farklı siyaset yönlerine de geniş yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, ABD, Dış Politika, Jeopolitik Çıkarlar, Kafkasya, Türk-Amerikan İşbirliği.

THE AMERICAN FACTOR IN THE CAUCASIAN POLICIES OF TURKEY

Abstract

Historically, Baku, Yerevan and Tbilisi-based players were not states at any stage of an ambitious global processes. Especially, in the formative stages of the system of international relations, Russia's "appetite", regional and global conditions, while the "appetite" to prevent the lack of power in the Southern Caucasus republics and even had a chance to sustain their existence as an independent state. By the changes in the geopolitical situation in the world after the collapse of the USSR, the Republic of Turkey gained a leading position in the Caucasus region. As a result of these factors, the main stabilizing force in the region soon became Turkey. At the end of the Cold War, there were more common points between Europe and Turkey about the profits of the Caucasus region, but in the 2000s there was a slight decrease in this direction. The interests of the region in terms of the interests of Europe and the United States which may be included in the common points with Turkey: 1) immediately after the Cold War has not been officially announced to apply "the doctrine of nearby"; 2) to limit the dangers and threats that can be addressed to him from the regional countries like Armenia, Russia, Iran, China and other countries in the region; 3) to establish good neighborly relations and strategic partnerships as much as possible; 4) to reach the region's natural resources in order to create alternatives for its own needs, as well as the resources to help you reach international markets through Turkey to the direct economic profit, but to create an alternative way for the states of the region, but also to ensure that the states of the region's dependence on him; 5) to achieve a reliable guide to have Turkistan; 6) to have an additional factor which can be used as a bargaining factor in the relations with the major and struggling powers in the region

It is clear from the above that the strategic interests of the Republic of Turkey in the Caucasus region has always been the policy of separate states in different directions with respect to the foreign policy of the form it takes. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey explained Turkey's policy in the South Caucasus as: "Caucasus is situated in the transition zone between East and West, North and South and it is also located at the intersection of the energy and transportation corridors which is being constructed in the Eurasia in the post-Cold War international system. In this regard, further increasing the strategic value of the region, stability and prosperity in Eurasia in terms of plant growing in importance. In this regard, due to increasing strategic value of the region, Ca-

ucasus has growing importance about the founding of stability and prosperity in Eurasia. "Here is also expressed Turkey's effort to treat with the South Caucasus countries with the principle of equality and Turkey's refer to the Caucasus as a bridge on the way to Central Asia. In fact, immediately after the declaration of independence of countries in the region, Turkey was one of the first to recognize the independence of all three countries. The next stage of Turkey's relations with the countries of the region have continued in different ways. Positions of the regional countries with Turkey and the state's own priorities played a significant role on this process. For example, Armenia responded to first positive steps taken by Turkey with the allegations so-called "genocide" aiming to push the country in the international arena.

However, Turkish-Azerbaijani relations were improved in many directions and Turkish-Georgian relations have grown especially in the areas of energy and military. The implementation of Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline linking Azerbaijan, Georgia and Turkey, Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline, summit held in Trabzon at the end of April 2002 with the participation of heads of state of the three countries, and finally, Baku Tbilisi-Kars railway project was important indicators of regional cooperation. Turkey's "courage" to take steps in the South Caucasus without regard to Russia since the end of 1991, became a point of attracting attention.

Thus, this article is about the one of the world's leading actors- Republic of Turkey's geopolitical interests in the Caucasus, different foreign policy line about of the regional states, in addition, United States' geo-strategic interests which is considered a new actor in the region. In addition, United States'-which is considered Turkey's close ally in Caucasus policy-different policy directions in the relation with the countries is discussed.

Key Words: Turkey, US, Foreign Policy, Geopolitical Interests, Southern Caucasian, Turkish-American Cooperation.

Bilindiği gibi, SSCB'nin çöküşü ve dünyanın iki kutuplu yapının tamamlanmasından sonra Avrasya coğrafyasında yeni uluslararası önemli jeopolitik bölgeler oluştu. Karadeniz ve Hazar Denizi arasında bulunan Kafkasya bölgesi ABD, Türkiye, Rusya ve İran gibi devletlerin yeni ilgi alanlarına dönüştü. (Nesibov, 2006:6) Kafkasya hem de dünyanın tek süper gücü olan ABD'nin Hazar politikasının uygulanmasında önemli rol oynamaya başladı.

Soğuk savaşın sona ermesiyle dünya siyasi arenasında büyük değişikliklere neden olmakla, dahada farklı siyasi gerçeklerin oluşmasını zorunlu

hale getirmiştir. Ana temel ve belirgin politik gerçeklik şu ki, SSCB'nin dağılması ile uluslararası ilişkiler sistemine yeni bağımsız katılımcılar katılmıştır (Babaoğlu, 2009:158). Böylece, büyük devletlerin Güney Kafkasya'nın bağımsız devletleri ile ilişkilerinin kurulması ve geliştirilmesi sürecinde meydana gelen stratejik çıkarları birleşerek bu devletlerin genel bölgesel politikalarını oluşturdu.

Kafkasya'da stratejik çıkarlara sahip olan diğer bir devlet Türkiye'dir. Türk yetkililere göre, Türkiye günümüzde Avrasya bölgesinin ortaya çıkardığı yeni fırsatlardan dolayı küresel devlet anlayışı ile hareket etmek zorundadır. Dolayısıyla Türkiye, Orta Asya ve Kafkas devletleri için demokrasi, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisi gibi mevcut uluslararası sistemin hakim olan kavramlarını kendi ülkelerinde uygulamak amacıyla örnek almaya uygun bir ülkedir. 2009 yılında Türkiye'nin kabul ettiği yeni politika öncelikle Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinde ki Türk devletlerine verilen önem daha da artırılmıştır (Барбанец, 2012:60).

Türkiye Cumhuriyeti dağılan Sovyet coğrafyasında bağımsızlığını kazanmış devletlerden Gürcistan ve Azerbaycan ile diplomatik ilişkilere girmiş dünyada ki ilk devletti. Kısa sürede ülkelerimiz arasında siyasi, ekonomik, kültürel, askeri vb. alanları kapsayan çok sayıda ikili anlaşmalar imzalanmış, ülkeler arasında S. Demirel, A. Sezer, H. Aliyev, E. Şevardnadze, A. Gül gibi yüksek düzeyde karşılıklı ziyaretler yapılmıştır. Bütün bunlar komşu ülkeler arasında karşılıklı güvenin pekiştirilmesine, ilişki ve işbirliğinin geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır (Abbaspöyli, 2008:252).

2000'li yılların başlarında Ankara kendisini bölgesel lider olarak kabul etmeye başlamış ve bölgede daha aktif role sahip olmak için girişimlerde bulunmuştu (Габер, 2013:30). 2000 yılının Ocak ayında Cumhurbaşkanı S. Demirel Kafkasya'da istikrar paktının kurulması girişiminde bulunmuştu. Bu pakt AGİT prensiplerine uygun olmalıydı. S. Demirel "3+ 2+2" formülünü de öneriyordu, yani Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, artı Türkiye ve Rusya, ayrıca ABD ve Avrupa Birliği. Gelecekte de bu yediliye İran'ın da katılması öngörülüyordu. Projenin yazarları şöyle düşünüyorlardı ki, "Kafkas Sekizlisi"nin oluşması bölgede Azerbaycan, Gürcistan ve Rusya'da sorunların çözümüne başlamaya yardımcı olacaktır. Bu işlemi üç Kafkas cumhuriyeti başlatmalı ve bu zaman zarfında Rusya, Türkiye, İran, ayrıca ABD ve Avrupa Birliği'nin faal diplomatik, siyasi ve ekonomik desteğinden yararlanmalıdır.

Genel olarak bakıldığında, SSCB'nin çöküşünden başlayarak “yeni” ve “eski aktörler Güney Kafkasya ülkelerini kendi jeopolitik ve jeoekonomik çıkarlarının gerçekleşmesi için kullanmaya çalışıyor. Yeni oyuncular listesine dahil olan ABD Kafkasya’da özellikle Güney Kafkasya’da stratejik çıkarlarını sağlamak için doğrudan siyasetle birlikte Avrupa ve Türkiye’nin imkanlarını kullanıyor. Böylece, ABD Güney Kafkasya’nın barış ve istikrar bölgesi olmasını, Batı ile Doğu arasında koordinasyonel rol oynamasını, aynı zamanda Ortadoğu ve Asya’daki çıkarlarına uygun üs politik bölge olmasını istiyor. Bu amaçla, hem ABD, hem de Avrupa devletleri Güney Kafkasya cumhuriyetlerine devlet yapılanmasında ve pekiştirilmesinde yardım edeceklerdir. ABD’nin girişimciliği ile NATO Gürcistan ve Azerbaycan’da kendi üslerini kurmaya çalışıyor ki, bu da Rusya ve İran’ın gibi “eski” aktörlerin itirazına neden olmaması mümkün değildir.

ABD için Güney Kafkasya’nın tüm parametrelerine göre yeni bir stratejik alan vardı (Qəhrəmanov, 2013:127). 2001 yılının Haziran ayında Polonya’ya ilk ziyareti sırasında Başkan Bush Varşova Üniversitesi’ndeki konuşmasında temel ilgi Avrupa ve Avrupa-Atlantik bölgesine entegre konusuna yönelttiğini belirtmiş ve “her bir Avrupa devleti NATO’ya ve Avrupa Birliği’ne üye olma iddiasında olabilir, buna hiçbir sınırlama getirilmiyor. Bu bizim ilkesel tutumumuz “, burada Bush hem Ukrayna’yı hem de Güney Kafkasya ülkelerini öngörüyordu ki, Güney Kafkasya ülkeleri içerisinde de ilk aday Gürcistan hesap edilmekteydi (Abbasbəyli, 2011:273).

Şu anda ilk bakışta Güney Kafkasya ülkelerinin ABD için önemi bu bölgenin Büyük Ortadoğu bölgesinin demokratikleştirilmesi için elverişli jeopolitik sıçrama tahtası rolünü oynamasıdır. Fakat bu, meselenin görünen tarafıdır. Aslında Güney Kafkasya’ya sahip olmak ABD’nin Hazar-Karadeniz bölgesinde, özellikle, Orta Asya’da pozisyonlarının pekişmesini sağlayacaktır ki, bu da ABD’nin ulusal güvenliği için çok önemlidir. Ama bu hedefe ulaşmak için Güney Kafkasya ülkeleri kendileri öncelikle demokratikleşmenin ve modernleşmenin nesnesi olmalıydılar. ABD’nin Güney Kafkasya’daki çıkarlarının bir bölümünü de enerji unsuru oluşturuyor. SSCB dağıldıktan sonra ABD’nin eski Sovyet ülkelerinde, özellikle, Güney Kafkasya’da faaliyetleri genişledi.

ABD Rusya ile ilişkilerde Güney Kafkasya’ya önem veriyor ve bu bölgeyle ilgili politikalarını Türkiye’nin aracılığıyla koordine etmeyi daha önemli görüyor. Bu nedenle ABD’nin Güney Kafkasya’daki konumunu

kısmen de olsa Türkiye'nin buradaki konumu aracılığıyla sağlanıyor. Türkiye'nin Kafkasya'daki tarihi, milli ve devlet çıkarlarının güçlü olmasını göz önünde bulunduran ABD Türkiye yönüne önem veriyor. Bu açıdan Batı politikacıları SSCB'nin çöküşü ile Orta Asya'da bir güç boşluğunun olduğu ve bu boşluğun Batı tarafından doldurulmadığı takdirde İran tarafından desteklenen radikal İslam sayesinde doldurulacağını belirtiyorlardı. Dolayısıyla ABD başta olmak üzere "Türk modeli" ni yeni bağımsız Orta Asya devletlerine ve Azerbaycan'a uygulanması için gerekli bir model olarak öne sürmüştü. Türkiye ABD'nin Güney Kafkasya'da esasen ekonomik ve askeri çıkarlarının sağlanmasında yardımcı olmaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan ve Gürcistan'ın askeri kuvvetlerinin NATO'ya katılımı bu politikanın tezahürü olarak görebiliriz. ABD 1997 yılının Kasım ayında Washington'da Hazar petrolünün ihracı sorunları ile ilgili düzenlenen konferansta ABD'nin Enerji Bakanı Federico Peña büyük petrolün nakli amacıyla sunulan diğer seçeneklere oranla Gürcistan üzerinden Bakü-Ceyhan hattını desteklediğini belirtti. Trans-Hazar boru hattını ülkeler arasında birleştirici bir halka olarak adlandırdı.

Batılı uzmanların en iyimser tahminlerine dayanarak Azerbaycan'ın rezervleri dünya petrol rezervlerinin % 0,6'sını, doğalgaz rezervlerinin ise % 0,8'ni kapsamaktadır (Крылов, 2012:94). Ülkenin onaylanmış bu enerji rezervleri 1.5 milyar tondan fazla ve 2 trilyon metreküp gazdan oluşmaktadır. "Yüzyılın Anlaşması" imzalandığı tarihten bugüne kadar Azerbaycan Cumhuriyetine 308 milyon ton petrol üretilmiştir (Nəsirov, 2010:75).

ABD Hazar bölgesinde, hem de Güney Kafkasya politikasını gerçekleştirmek için finans merkezi oluşturmuştur. ABD'nin Enerji Bakanı Bill Riçarson 1999 yılının Ağustos ayında Türkiye ziyareti sırasında Bakü-Ceyhan petrol boru hattının ve Hazar aşırı gaz hattının inşası projelerinin hayata geçirilmesinde önemli bir ilerlemenin elde edilmesinde bölgenin tüm Hükümetleri ve meraklı olan şirketleri ile işbirliği alanında Türkiye'nin gösterdiği çabalara bağlıyordu. Not etmek gerekir ki, ABD'nin Ankara'da oluşturduğu Hazar Finans Merkezi'nin başlıca amacı Azerbaycan ve genel olarak Hazar bölgesinde ticaret ve yatırım projelerine yardım etmektedir.

Aynı zamanda ABD'nin Avrupa'nın doğusunda ki müttefiki Türkiye'dir. Türkiye NATO üyesidir ve dolayısıyla Kafkasya politikasının uygulanmasında Türkiye'ye büyük önem veriliyor. Hazar petrolünün Türkiye üzerinden Akdeniz kıyısına getirilmesinin ABD stratejik amacıdır. Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan petrolünü Avrupa yönüne yönelt-

mekle ABD İran'ın Anti-Amerikan politikasını ve tutumunu zayıflatmaya çalışıyor. ABD Dışişleri Bakanlığı 2001 yılı 12 Mart Türkiye Azerbaycan arasında doğalgazın (Şahdeniz) ihraç edilmesine dair imzalanan anlaşmayı alkışlıyordu. Amerika Birleşik Devletleri bu anlaşmayı hem de Doğu-Batı ulaşım Koridoru'nu daha da güçlendirmek açısından önemli kabul ediyordu. "Şahdeniz" yatağı Türkiye'nin artmakta olan enerji ihtiyaçları için rekabeti sürekli ve güvenilir gaz kaynaklarından biridir.

Enerji alanında atılan sonraki adım Azerbaycan'ın Hazar'daki Şahdeniz 2 bölgesinden çıkaracağı doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını destekleyen hükümetlerarası anlaşmayı imzalamak oldu. TANAP'dan elde edilecek olan kazancın % 80'i Azerbaycan'a, % 20'si Türkiye'ye aittir. Enerji hattının 5 yıla tamamlanması ve gelecek yıllarda 16 milyar metreküp doğal gaz taşınması öngörülmüyor. Boru hattından taşınacak gazın 6 milyar metreküpünü Türkiye'nin alması, geri kalan 10 milyar metreküpünün Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması planlanıyor (Oran, 2013:548).

Ayrıca diğer bazı resmi çevrelerin kanaatine göre, yeni gaz projesi Hazar Denizi'nden Batı'ya açılan enerji koridorunun güçlendirilmesi için büyük fırsatlar yaratıyor. Şahdeniz gaz ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projeleri ticaret açısından ve hukuki açıdan ayrı ayrı projeler olsalar da Gürcistan'dan geçerek Türkiye ile hem de dünya pazarıyla birleştiren petrol ve gaz altyapısının bir parçasıdır. ABD Güney Kafkasya'ya hakim olmak için Türkiye'yi kendine çekmek zorundadır. Bakü-Ceyhan boru hattı ve Türkmenistan doğalgaz projeleri Türk-Amerikan işbirliğini oluşturan faktörlerden biridir. Türkiye'nin bu projeler için ABD desteğine ne kadar ihtiyacı varsa, Amerika'nın da Güney Kafkasya'ya yerleşmek için Türkiye'nin işbirliğine bir o kadar ihtiyacı vardır.

Amerika'nın Azerbaycan ile ilişkilerine yönelik politikasını önemli unsurları onun dış politikasındaki stratejik çıkarlarından kaynaklanıyor. Dolayısıyla hem ABD Başkanı hem de Kongre önemli bir rol oynuyor. Bu da zaman zaman Kongre arasında gerçekleştirilen görüşmelere de yansımıştır. Fakat bununla beraber Amerika'nın Azerbaycan'a yönelik politikalarında tam bir simetri görülmemiştir. İlk yıllarda bölge hakkında sanki bilgi eksikliği olmuş ve net bir dış politika çizgisi izlenememiştir. Sonuçta iki ülke arasındaki ilişkiler soğuk seyirli başlamış diyebiliriz.

Azerbaycan'ın Ermenistan'la yaşadığı Dağlık Karabağ sorunu ABD'nin Azerbaycan'la olan ilişkilerini etkilemiştir. Özellikle de Kong-

re’de Ermeni lobisinin çalışması nedeniyle eski Sovyetler Birliği üyelerine ekonomik, insani, sosyal yardımı öngören “Özgürlüğü Savunma Yasası”-na yapılan 907. değişikliğin sonucunda Azerbaycan ABD’nin yardımlarının dışında kalmıştır.

ABD’nin mevcut davranışlarına rağmen, özellikle enerji konusunda petrol şirketlerinin Azerbaycan’a akımı, ortak işbirliğini genişletmesi ve 1994 yılında itibaren Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ateşkesin imzalanması ile bu engelleri ortadan kalkmıştır. ABD tarafı Azerbaycan’la normal ilişkilerin üç temel prensipten geçtiğini gösteriyor: serbest pazar ekonomisi, insan hakları, demokratik gelişim ve çok partili sistem.

Kısa sürede ABD Kongre üyesi olan, De Konsini, Q. Laffin, C. Tanker, K. Ueldon, L. Hemilton, R. Luqar, C. Olver ve diğerleri ile ilişkiler kuruldu. Siyasi alanda ABD hükümetinin Azerbaycan’ın haklı tutumunu savunma yapmaması veya savunmak istememesine bakmayarak, ABD tarafı Azerbaycan’a insani yardım sağlıyordu. 1992 yılının Ekim ayında ABD Dışişleri Bakanlığı’nın acil insani yardım üzere bürosunun müdürü Arthur Dyuinin başkanlığındaki heyet Azerbaycan’a ziyaret gerçekleştirdi. (Abdullayev, 1999:83).

11 Eylül terör saldırısı sonrasında mevcut ilişkiler yeni bir düzleme girdi ve Azerbaycan diğer Güney Kafkas ülkeleri gibi Amerika’nın Avrasya politikasında önemli bir yer kazandı. Dünya çapında herkesin dikkatinin “teröre karşı mücadeleye yöneldiği bir dönemde Azerbaycan’ın bu hareketi tam olarak desteklenmiş, ABD yönetimi de Afganistan’daki operasyonlar ve teröre karşı operasyonları kapsamında Azerbaycan ile iş birliği yapabileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan’a resmi kanallarla yardım edilmesi için 907 sayılı değişikliğin durdurulması için çalışmalara başlanmıştır. Bush yönetimi Kongre’ye mektupla başvurarak, 907. değişikliğin uygulamasının durdurulması için Başkan’a yetki verilmesini istemiştir.

Böylece, 19 Aralık’ta Temsilciler Meclisi, 20 Aralık’ta Senato oturumunda büyük çoğunluğu ile Başkanın ABD’nin ulusal güvenliği için önem arz ettiğine göre Azerbaycan üzerindeki vetonun kaldırılacağını kabul etmiştir. Bu kararın alınması uluslararası terörizme karşı mücadelede Azerbaycan’a duyulan ihtiyaçtan ileri gelmiştir. Azerbaycan aynı zamanda ABD’nin üzerinde ısrarla durduğu Büyük Ortadoğu Projesi’nin de bir parçası sayılır.

Son iki yüz yılda Azerbaycan ve Türkiye farklı gelişim yolu yaşasarlarda, yirminci yüzyılın başından itibaren her iki devlet Ermeni sorunu ile karşı karşıya. Henüz Sovyetler birliğinin dağılması arifesinde Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'la birleştirilmesi isteğı reddedilmiş, ancak bu bölgede yaşayan Ermenilerin Ermenistan'la birleşme talepleri devam ettiğinden bu durum kısa zamanda soruna dönüşmüş ve Ermenistan ile Rusya'nın da desteğini alan bölgede yaşayan Ermeniler silahlı çatışmalar başlatmıştır. Bu sorunun sonunda da bölge bir koridor ile birlikte Ermenistan'a birleştirilmiştir. Toprakların % 20'sinin işgal altında bulunduğunu uluslararası kamuoyuna duyurmaya çalışan Azerbaycan'a karşı olarak Ermenistan da bu sorunun Dağlık Karabağ bölgesindeki Ermeniler ile Azeriler arasında bir sorun olduğunu iddia ediyor. Bu sorunda Azerbaycan'ın yanında olan Türkiye de saldırgan Ermenistan'ın barışseverlik niyetinden şüphe etmiş ve bölge genelinde istikrarı daha da bozan Ermenistan'ın işgale derhal son vermesini ve işgal altındaki Azerbaycan topraklarının boşaltılmasının destekcisidir. 1993 yılının Nisan ayında Ermenistan'ın işgali durdurmadığı takdirde ilişkilerde doğabilecek sorunlarda sorumluluk taşımayacağını ve Türkiye üzerinden Ermenistan'ın herhangi geçişini yasaklamıştır.

Türkiye siyasetçileri bunu şöyle anlatıyorlardı, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi ve adil çözümü tek Azerbaycan'ın sorunu değil, uluslararası hukuk kurallarına tecavüz olduğuna göre, bu, hem de dünya genelinin sorunudur. Böylece S. Demirel Ermenistan Cumhurbaşkanı L. Petrosyan'la telefon görüşmesi sırasında belirtmiştir ki, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi Türkiye'de büyük öfke doğurmuştur (Əhmədov, 2009:60).

Uluslararası kamuoyu tarafından ABD'nin de dikkatini çekmeye çalışan Türkiye konuyla ilgili çeşitli girişimlerde bulunmuştur. S. Demirel Clinton'a mektup yazarak Clinton'ın sorunun çözümünde katılımını ve Ermenistan üzerinde nüfuzunu kullanmasını istemiştir. Bunun yanı sıra, Çiller'de Clinton görüşmesinde Dağlık Karabağ sorununu gündeme getirmiştir. Çiller "Ermeni saldırısının uluslararası hukuk ve kamuoyu için tehlike olduğunu ve bölge devletlerinin güvenliğini tehdit altında bıraktığını" dile getirmiş ve Clinton'dan sorunun çözümü konusunda daha aktif hareket edilmesini istemiştir. Amerikan Kongresi Türkiye'nin soruna yönelik politikasını desteklemiştir. Ermenistan ise Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununu kendi sorunu gibi görmesinden rahatsız ve Dışişleri Bakanı

Vahan Papazyan “Azerbaycan bağımsız bir ülkedir ve hiç kimse bir başka ülkenin iç sorunu hakkında fikir yürütmemeli ve karışmamalıdır” diyerek bu rahatsızlığını dile getirmiştir. Türkiye’nin soruna çare bulma çabaları ise devam etmiş ve nihayet bu girişimler ABD ve Rusya görüşmelerinde Dağlık Karabağ’daki çatışmaların durdurulması için bir barış planı üzerinde tartışılmıştır. Planda “Ermeni ve Azerilerin Karabağ’da ateşkes ilan etmesi, Ermenilerin işgal ettikleri yerlerden geri çekilmesi, geri çekilme çalışmalarının 1-2 gün içinde tamamlanması ve sorunun barış yoluyla çözülmesi amacıyla AGİT çerçevesinde Minsk Grubu kapsamında Cenevre’de beşli görüşmelerinin başlanması” öngörülüyordu. Türkiye AGİT Minsk grubunda yer alarak 12 Mayıs 1994’de ateşkes ilan edilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Ermenistan’ın Türkiye karşıtı politikası ilişkileri daha da gergin hale getirmiştir. Özellikle de, Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan sorunun barışçıl çözümünde Türkiye’yi bir engel olarak göstermiş ve Ermenistan Savunma Bakanı Arman Dulyan Türkiye’yi Azerbaycan’a silah ve asker yardımı yapmakla suçlamıştır. Ermenistan’la ilişkilerin kötüleşmesi ve ABD’nin Ermeni lobisinin etkisi ile Ermenistan’ı desteklemesi Azerbaycan’a yapılacak yardımlarının önünü aldı, aynı zamanda Ermenistan ile sınırları açmamasındaki kararlı tutumu Türkiye’nin ABD ile ilişkilerini de olumsuz hale getirdi. Sonuçta, Kongre’de Ermeni lobisinin baskısıyla Clinton 1995 yılında 1993 yılından beri Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan’ı işgalci olarak gören ve bu ülkeye tecrit politikası uygulayan Türkiye’yi zorlamak için “İnsani yardım koridoru” ilkesini kabul etmiştir. Bu yasa ABD’nin diğer ülkelere yapacağı insani yardımların verilmesini veya iletilmesini engelleyen herhangi bir ülkeye Amerikan yardımlarının verilmesini yasaklayan bir yasa idi.

Çiller’in Amerika ziyaretinde Clinton’la bu konu müzakere edilmiş ve görüşmelerin birinde 1995 yılı Nisan ayından itibaren Türkiye iyi niyetini göstererek Erzurum’dan Erivan’a bağlayan H-50 hava hattını açmış ve Çiller dış temaslarının ardından ilk kez bu koridoru kullanarak ülkeye geri dönmüştür. Clinton, Türkiye’nin Ermenistan hava hattını açması kararını takdir etmiş ve bu kararın Türkiye’nin bölgede petrol boru hattının inşasının uğruna anahtar olacağını vurgulamıştır. 16 Mayıs 1996 ‘da yukarıda belirttiğim kanun ABD-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilemesi ve ABD’nin dış politikasını engellediği için düzeltilmiştir.

Kasım 1995’den itibaren iki ülke Cumhurbaşkanları Süleyman Demirel ve Levon Ter Petrosyan New York’ta bir araya gelmiş ve iki ülke arasındaki sorunlar tartışılmıştır. Bu görüşmelerden sonra Ermenistan Parlamentosu Başkanı Bablen Ararktsian “Türkiye ile Ermenistan’ın münasibetlerinin ikili olması, üçüncü bir tarafın karışmaması”nı söylemiş, “Ermenistan Türkiye ile sınırları açmaya hazırdır” diyerek beyan etmiştir. Ayrıca, Ermenistan Dışişleri Bakanı Vahan Papazyan da “Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan aynı şekilde tutum göstermeli, yani sınırları açmalı ve diplomatik ilişkiler kurmalıdır” diyerek Türkiye’nin dengeli siyaset izlemesini istemiştir. Türkiye ise belirtmiştir ki, Ermenistan ile diplomatik ilişkilerin başlaması sadece Ermenistan’ın Dağlık Karabağ’ı tamamen boşaltması ve Nahçıvan ile Azerbaycan arasında güvenli bir koridorun açılmasından sonra mümkün olacaktır.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’de Cheney ile görüşmelerinde “Ermenistan ile dost olmak istiyoruz. Ancak Karabağ’daki işgal bu şekilde devam ettiği takdirde orada hiçbir şey olmamış gibi davranamayız” diyerek iki ülke arasındaki sorunların çözümüne daima hazır olduğunu dile getirmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan’la görüşmesinde de “Azerbaycan ve Ermenistan’da sorunları çözmek için siyasi irade mevcut. Tüm sorunların bir anda çözülememesinin mümkün olmaması da ortada. Biz sizin aranızda aracı olmak istiyoruz” diyerek iki ülke Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov ile Vartan Oskanyan’ı ortak çözüm için bir araya getirmesini istemiştir.

Azerbaycan ile NATO arasındaki ilişkiler 1994 yılından itibaren hareketlilik kazanmıştır. İşte bu dönemden başlayarak Azerbaycan NATO’nun “Barış için ortaklık” programına katılıyor. Azerbaycan, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun düzenlenmesi sürecinde NATO’nun potansiyelinden yararlanmaya çalışmıştır. (Babaoğlu, 2010:553). Yani, NATO ile işbirliği Azerbaycan’a gelecekte tehlikeye neden olabilecek güçlerin önlenmesinde, tarafsızlaştırılmasında ve ekonomik ortağa çevrilmesinde önemli bir rol oynayabilir, ülkemizi tehditlerden koruyabilir. (Həsənalıyev, 2010:80).

Görüldüğü gibi, ABD’nin Azerbaycan politikasında belli dönemlerde belli olgular ön planda olmuş, bazen aynı zamanda farklı faktörler arasında etki bakımından çekişme yaşanmıştır. 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren ekonomik çıkarlar ve petrol şirketlerinin ön plana çıkması ile ilişkilerde düzelme başlamıştır. Bu dönemde demokrasi meselesi arka planda

kalmıştır. Özellikle 11 Eylül 2001 olaylarından sonra ABD stratejik amaçlarıyla hareket eden Azerbaycan, bu konuda ABD'den teşekkür belirtisi olarak askeri yardım alabilmiştir.

Türkiye'nin Kafkasya stratejisinde Gürcistan ile olan ilişkiler önemli bir rol oynamaktadır. Bu ilişkiler Türkiye'nin Kafkasya politikasının bir parçasıdır. Türkiye ile Gürcistan arasındaki modern ilişkiler 1989 yılında Sarp sınır kapısının açılmasından sonra başladı. Türkiye ile Gürcistan arasında tam diplomatik ilişkiler ise 1992 yılının Mayıs ayından sonra ABD ve Almanya'nın Tiflis ile diplomatik kanallarını açtıktan sonra oluştu. 1992 yılının Mart ayında Eduard Şevardnadze'nin Danıştay Başkanlığı görevine gelene kadar Gürcistan'daki durumu çok gergindi. Bu zaman Hazar petrolü ve gazı için transit gibi Gürcistan'ın önemi tanınmıyordu. Böylece, Türkiye yetkilileri Gürcistan'la diplomatik ilişkiler kurması için acele etmiyorlardı. E. Şevardnadze 1992 yılının Haziran ayında İstanbul'da yapılan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün ilk Zirvesi'ne katıldı. Türkiye'nin Gürcistan ile olan ilişkileri Gürcistan tarafından olumlu karşılanıyor. Gürcistan Türkiye için önemli ülkedir. Hem komşudur hem büyük bir ülke, hem de Gürcistan'ın stratejik ortağıdır. Kafkas politikasında sözü geçen, Kafkas sorunları ile bağlantılı olan devlettir. Türkiye sürekli olarak Gürcistan'ın bağımsızlığı yolundaki hareketlerini ve başarılarını destekleyen, Gürcistan ile ekonomik ilişkileri güçlendirerek ekonomik durumu düzeltmeye çalışan ve daha yükseklere çıkartmak isteyen bir ülkedir.

Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin devamı olarak 1998 yılında Tiflis'te Eduard Şevardnadze ile bu ülkeye resmi ziyarette bulunmuştur. Başbakan Mesut Yılmaz arasında enerji alanında işbirliğine ilişkin hükümetler arası anlaşma imzalandı. Belgenin imza töreninde belirtildi ki, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesinin hayata geçirilmesi alanında iki ülkenin işbirliği başlıyor. Taraflar gaz hattında dair birliğinin zorunluluğunu vurguladılar. 1998 yılının Mart ayında Tiflis'te Gürcistan ile Türkiye arasında ikili işbirliğinin geliştirilmesi hakkında 4 hükümetler arası anlaşma imzalandı.

Türkiye-Gürcistan işbirliği yalnız ikili düzlemde değil, Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihraç petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu gibi bölgesel işbirliği projelerinde başarıyla sürdürülmektedir. İki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler de siyasi ilişkilere paralel olarak olumlu yönde gelişmektedir. Serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasından sonra Türkiye 2007 yılından itibaren, Gür-

cistan'ın en büyük ticaret ortağına dönüştü. Bu açıdan 2010 yılında ikili ticaret hacmi 1.104 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve Gürcistan'ın genel dış ticaretinde Türkiye'nin payı % 16.5'e ulaşmıştır.

Türkiye'nin Gürcistan'da askeri-siyasi ve güvenliği sağlamak çıkarlarını Gürcistan ordusunun NATO standartları seviyesinde hazırlanma stratejisini temin ediyor. Türkiye ABD'den sonra Gürcistan'a yardım gösteren ikinci büyük devlettir. Bu durum esasen askeri hazırlığa yönelmiştir. Askeri yardımın temel bölümü özel kadronun hazırlanmasına ve askeri kazanımların yapılmasına yöneliktir. 1999 yılında Türkiye ile Gürcistan arasında 5 yıllık bir süre için askeri işbirliği hakkında protokol imzalandı. Türk - Gürcü ilişkilerinde askeri yardımlar özellikle 1990 yılının ikinci yarısından sonra ortaya çıkan ve gelişen bir alandır. 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren Rus-Gürcü ilişkilerinde gerilimin yükselmesine paralel olarak, Gürcistan yetkilileri ulusal ordu kurulması faaliyetine dışarıdan destek arayışına girdiler. Gürcistan'ın Rusya'nın askeri etkisinden uzaklaşmasına ve Tiflis'te istikrarın korunması için Ankara yardım etti. Bu çerçevede Gürcistan ile 4 Nisan 1996'da imzalanan "Askeri İşbirliği Anlaşması"nın ardından 14 Temmuz 1997'de "Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması" imzalandı. Türkiye'nin askeri yardımları Gürcistan ordusunun NATO standartlarına uygun örgütlenmesi, savaş imkan ve kabiliyetinin sağlanması ve artırılmasına yöneliktir. 1997 yılından itibaren Gürcistan subayları Türkiye'de yetiştiriliyor.

Ankara heyetinin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci kapsamında enerji meselesi Gürcistan ilişkilerinde rol oynamıştır. Enerji güvenliği hem Türkiye, hem de Avrupa Birliği için önemli bir meseledir. Azerbaycan'ın Yukarı Karabağ sorunu, Türk-Ermeni ilişkilerini dondurmaya sebep oldu. Diğer bir hat olan İran ise Washington'un uyguladığı yaptırımlar nedeniyle Hazar petrolünün Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ve daha sonra Avrupa'ya taşınması kararına gelindi. Ayrıca Gürcistan ile kurulan koridor Türkiye'nin kültürel misyonunda önemli yer olan Orta Asya için de Gürcistan hayatı önem taşımaktadır. Son yıllarda sahibi olmak için Moskova'nın başlıca rakibi Washington'dır. ABD bölgenin güvenliği ve gelecekteki gelişimi için Gürcistan üzerinden Azerbaycan'dan Türkiye'ye petrol taşıyacak Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihraç boru hattının inşası için yatırımlar sağlıyordu.¹

¹ http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/01/printable/040127_gurcistan_rehber.shtml

M. Saakaşvili'nin başkan olduğu dönemde onun iki temel hedefi vardı: NATO ve Avrupa Birliği'ne üyelik. Böyle bir durum yaşanması Türkiye adına da önemli bir gelişme olmuştur. Mevcut NATO üyeliği ve Avrupa Birliği üyelik meselesi Gürcistan'ın Türkiye ile olan ilişkilerinde önemli yer işgal etmesinden kaynaklanıyor. Ankara hükümeti'nin başarılı politikası ile Moskova'yı çok tahrik etmeden Tiflis ile ilişkilerini geliştirmeye devam etti. 2011 yılında gerçekleşen vizesiz gidiş-geliş uluslararası yakınlashmada önemli bir yere sahip oldu. Türkiye ile Gürcistan arasında gerçekleştirilen ticaret önemli rol oynadı ve askeri alanda da Türkiye Gürcistan'a yardımlar yaptı. (Şahin, 15)

ABD bölgede kendi stratejik çıkarları için Ankara'nın yardımından istifade etmekle birlikte Türkiye'ye özellikle Ermenistan konusunda bazı baskılar da yapmaktadır. ABD bu politikasının “çifte standart” politikası olarak kabul edilmesiyle birlikte doğal da karşılamak gerekir. Öyle ki, Ermenistan'ı Rusya ve İran'dan koparıp Batı'ya entegre etmek için Türkiye'nin kapılarının bu devletin yüzüne açılmasını ABD önemli bir nokta olarak buluyor. Türkiye ABD bile tutumunu dikkate alarak henüz 1990'lı yılların ortalarında Azerbaycan ile Ermenistan arasında ateşkes imzalandıktan sonra kendi hava sahasındaki H-50 koridorunu yeniden Ermenistan için açmıştır. Bu adımı attıktan sonra Türkiye'yi Ermenistan'a teşvik eden baskılar artmaya başladı. Dış baskılar içerisinde ABD'nin baskısı daha güçlüydü.

Ermeni meselesi Türk-Amerikan ilişkilerinde gerilim oluşturma potansiyeline sahip en başta gelen konulardandır. Öyle ki, bu konudaki Kongre üyeleri “stratejik çıkarları” ön plana çıkarmaya eğilim gösteren ABD yönetimine farklı bir yaklaşım sergiliyorlar. ABD'deki Ermeni lobileri, Kongre üyeleri arasında yarattıkları ciddi etkiler sonucunda Ermeni meselesini sık sık gündeme getiriyor ve Türkiye'nin bu konuda başını ağrıtabiliyordu. Meseleye dair Kongrede Cumhuriyetçilerle Demokratlar arasındaki farklı görüş ayrılıkları bir yandan da Ermeni örgütlerinin işini kolaylaştırmaktadır (Beriş-Gürkan, 2002:36).

Bugünkü anlamıyla, Ermeni lobisi iki temel kurum etrafında oluşmuştur. Bunlardan birincisi, 1918 yılında kurulmuş Ermenistan'ın özgürlüğü için Amerikan Komitesi (American Committee for the Independence of Armenia)'nden türemiş olan Amerika Ermeni Uluslararası Komitesi (American National Committee of AMERICA- ANCA), ikincisi ise, 1972

yılında kurulmuş olan Amerika Ermeni Heyeti (Armerican Assembly of America - AAA) .Tarihi, ideolojik, örgütü açısından organize edilmiş bu birlikler zaman zaman Türkiye-ABD ilişkilerine etki etmiş ve başta duran temel hedefleri 1915 olaylarının ABD tarafından resmen soykırım olarak tanınmasına çalışmak olmuştur (Türkmen, 2012:278).

Tarihe göz attığımızda görüyoruz ki, 1915-1923 yıllarında Türkiye’de “soykırımına uğradıklarını” ve Azerbaycan’da ise daima “zulüm ve baskıya uğradıklarını” iddia eden Ermeniler, zaman zaman bu yönde amaçlı, sistemli propaganda yapmışlardır. Ermenilerin bu propagandaların kendilerinin çeşitli menfaat ve çıkarlarının teminatı için yararlanan büyük devletler ise onlara kapsamlı yardımlar göstermişlerdir. Kendilerinin sürekli jeopolitik ve hem de koşullara uygun olarak somut çıkarlarına değinerek “Ermeni soykırımı” propagandası ile dayanışmalarını şimdi daha açık şekilde ortaya koymuşlardır (Musa, 2010:9).

ABD’deki Ermeni lobisinin faaliyetleri sonucunda Kongre 1992 yılının Ekim ayında kabul ettiği ve yardıma ihtiyacı olanlara insani yardım yapılmasına engel olan devletlere Amerikan yardımını yasaklayan “İnsani yardım koridoru” yasasının Türkiye’ye de uygulanması yönünde talepler gündeme gelmeye başladı. Hatta 21 Eylül 2000’de Amerikan Kongresi Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi 596 sayılı ünlü kararı kabul etti. Bu çözünürlük somut olarak uydurma Ermeni soykırımı hakkında idi. Karar Amerikan hükümetinin dış politikasında Ermeni soykırımını kabul etmeye çağırıyordu. Temsilciler Meclisi Güvenlik Komitesi Başkanı bu kararın ABD’nin ulusal güvenliğine olumsuz etki göstereceğini bildirerek komite üyelerini kararın aleyhine oy vermeye çağırırsa da, sonunda sözde Ermeni soykırım meselesi birinci aşamayı atlatabildi. Fakat onun hiçbir yasal gücü yoktu. ABD Başkanı Bill Clinton çözünürlük ile bağlı eleştirel görüşlerini bildirerek olguların araştırma tarihçilere havale edilmesini tavsiye etti. Bu haber Türkiye’de büyük yankı uyandırdı. Türkiye parlamentosu 34 maddeden oluşan hazırladığı önlemler planını dünyaya beyan etdi. Hükümet planına dahil olan maddelerden biri Amerikanın Türkiye’deki İncirlik Askeri Üssü’nden istifadesinin kısıtlanmasıydı.

ABD’nin Ermenistan’da stratejik çıkarlarının yürümesi için belirli jeopolitik sorunlar vardır. Bu sorunlar şunlardır: 1) Ermenistan’ın bölgede uluslararası hukuk kurallarına aykırı olarak işgal politikası sonucunda Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ bölgesi de dahil topraklarının % 20’sini işgal etmesi ile ilgili Güney Kafkasya’da çatışmalar ve gerginlik kayna-

ğıdır. Bu da Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliğini şüphe altına alarak ABD'nin tek bölge stratejisinin uygulanmasına engeller yaratıyor; 2) “Büyük Ermenistan” yaratmak hayali amacının gerçekleşmesi için Ermenistan'ın Azerbaycan, Türkiye ve hem de Gürcistan'a karşı toprak iddiaları ve sözde soykırım iddialarının temini için ABD'ye yapılan ardı arkası kesilmeyen başvurular ABD'yi bir ikilem karşısında koyuyor, sonuçta bu faktörler de ABD ve ABD'nin bölge çıkarlarına etkiliyor; 3) Ermenistan'ın işgalci politikası ve diğer toprak iddiaları bu devleti bölgenin önemli ekonomik projelerinden örneğin petrol ve gazın ihraç yolları projelerinde kenara itilmiş, Azerbaycan ve Türkiye ile ekonomik ilişkilerden yoksun olmuş, Batı'ya entegrasyonunu zorlaştırmıştır, sonuçta güçlü doğal kaynaklara sahip olmayan bu devletin ekonomisi tamamen Rusya ve İran'dan bağımlı duruma düşmüştür. 4) Ermenistan'ın Rusya ve İran ile askeri-siyasi ve güvenlik alanındaki işbirliği ve mevcut bölgede parçalayıcı, bozucu siyaset yürütmesi ABD'nin bölgedeki stratejik çıkarlarına darbe vuran en büyük faktördür; 5) Türkiye ve Azerbaycan düşmanlığının olması dolayısıyla ABD'nin Orta Asya politikasında Ermenistan genellikle herhangi bir rol oynamıyor.

11 Eylül olayları Ermeni meselesine daha çok etkiledi. Bu olaylardan sonra Ermeni lobilerinin 2000 yılında hazırladığı soykırım iddialarının tanınma kampanyası sanki önceki gücünü kaybetti, dünya kamuoyunun bu konuya ilgisi azaldı ve Türkiye'nin terörizmle mücadelede oynadığı rol ve İslam dünyasında “model ülke” imajı daha çok ön plana çıktı. Ayrıca Türkiye'nin ABD ve Avrupa açısından stratejik önemi Ermeni iddialarının en azından bir süreliğine bu ülke parlamentolarında müzakere edilmesini zorlaştırdı. Kısacası, Türkiye bu konuda adeta huzura kavuşmuştur.

Türk-Amerikan ilişkileri değerlendirildiğinde, Ermeni lobilerinin Ermeni konusunu sık sık gündeme getirdiği, Türkiye'nin ise sık sık gündemden düşürmeye çalıştığı ve üstelik, “reaksiyonel” siyaset yaptığı ortadadır. Son yıllarda Türkiye'nin Ermeni meselesi ile ilgili stratejisi Türkiye'de de hayli tartışma yapılmış, Ermeni yasa tasarısının 2000 yılında ABD Kongresi'nden geçmesine kadar gelmesi bu tartışmalara ilgiyi daha da artırmıştır. 2001 ve 2002 yıllarında Türkiye ve Ermenistan arasında diyalogların ilk adımları atılmıştır. Bu alandaki en önemli başlangıç 2001 yılı temmuz ayında Türk-Ermeni Uzlaşma Komitesi oluşturulması olmuştur. 2001 Aralık ayında dağılmış olsa da, böyle bir adımın atılması ilişkilerde önemli yer sağlamıştır.

Ermeni meselesini incelerken, onun Dağlık Karabağ sorununun çözümüne verebileceği sonuçları da belirtmek gerekir. Sorunun çözümü bulunmadığı sürece Türk-Ermeni diyalogu da belli çerçeveler içinde kalmış olacaktır. Bu anlamda, AGİT Minsk Grubu'nun Azerbaycan-Ermenistan görüşmeleri bir umut yaratabilir. Ancak 2001 yılında gergin geçmiş görüşmeler bugüne kadar sonuçsuz kalmıştır. Aynı ayrı zamanlarda bir araya gelmiş devlet başkanları bu konuda uzlaşma arayışlarını halen devam ettirmektedirler.

2008 Rusya-Gürcistan savaşı bittikten bir süre sonra Türkiye ile Ermenistan arasındaki yakınlaşma sürecinin başlaması savaşın Azerbaycan için yaratmış olduğu olumsuz etki olarak değerlendirilebilir. Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesine itiraz olarak onunla sınırlarını kapatan ve diplomatik ilişki kurmayan Türkiye Rusya-Gürcistan savaşından sonra bölgede artan güvenliğe tehdit ortamını dikkate alarak Ermenistan'la ilişkilerini normalleştirmeye başlamış ve hatta bu doğrultuda iki ülke arasında protokoller imzalanmıştır. Son yılların bir diplomatik hareketi, yani Türkiye ile Ermenistan Dışişleri Bakanlarının 2009 yılı 10 Ekim tarihinde imzaladıkları “Zürih Protokolleri” uluslararası siyasette yeni bir ortam yaratmıştır. Taraflar, ABD, Rusya ve Fransa baş diplomatlarının (H. Clinton, S. Lavrov ve B. Kuşnerin) katılımı ile 2 protokol imzalanmışlar: 1. Türkiyə Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına dair. 2. Ermenistan Cumhuriyeti ve Türkiye cümhuriyeti arasındaki ilişkilerin gelişmesi.

Protokolleri takdir eden bakış ve pozisyonların başlıca hükümleri şunlardır: Protokollerin onaylanması temelinde oluşabilecek Türkiye-Ermenistan yakınlaşması Güney Kafkasya'da çözümü çözümsüzlüğe dönüşen sorunların çözülmesi sürecinde olumlu ilerleme itemi olurdu. Bu belgelerin onaylanması milli kimliğini mitolojik bakış-pozisyonları (“Büyük Ermenistan hayali,” Ermeni soykırımı meselesi” vb.) Düzenleyen Ermeniler kapsamında parçalanmayı derinleştirmesi ve karşıt olmanın güçlendirilmesi de ihtimal ediliyordu. Ankara'nın “protokollerin onaylanması sadece Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarının tahliye edilmesinden sonra mümkün olabilir” talebi “Dağlık Karabağ sorunu”nu daha kesin bir şekilde uluslararası gündeme taşıyordu. (Musa 2012:10).

ABD ve Avrupa Birliği Türkiye'nin Ermenistan yakınlaşmasına çalışmakla Rusya'nın da zayıflatılması ve bölgeden çıkarılması amacındadır. Bu yolla Ermenistan'ın tamamen Batı'nın etkisi altına düşmesi ve Dağlık

Karabağ sorununun çözümü, Azerbaycan topraklarının işgalden kurtarması varsayılıyor.

Meşhur “Washington Times” gazetesine konuşan Fransa’nın eski Cumhurbaşkanı Valery Jiskar Destyen’e göre, Türkiye’nin Ermenistan sınırını açması onun Avrupa Birliği’ne üyeliği konusunda Fransa’nın tutumunu düzeltmesi için uygun bir adım olabilir. Oluşan durum Azerbaycan’la Türkiye arasındaki gerilimi artırmış, iki ülke arasında mevcut olan güvenin geleceğine şüphe düşürmüştür. Ermenistan ile Türkiye arasında yürütülen normalleşme sürecinin sonuçsuz kalması Azerbaycan’ı rahatlatırsa da, adı geçen işlemlerin gelecekte yeniden başlama ihtimali rahatsızlığı arttıran nedenlerdendir.

Fakat tüm meydana gelenlerle birlikte Ermeni kamuoyunun yaptığı zaman zaman Türkiye-ABD ilişkilerine etkisini göstermiştir. Bunlardan biri de 2011 yılında Washington’da açılması planlanan Ermeni soykırım müzesi Türk-Ermeni ilişkileri ile birlikte, Türk-Amerikan ilişkilerinde de bazı endişeler yaratmıştır. ABD’deki Yahudi soykırımına benzer Washington’da da bir Ermeni Soykırım Müzesi’nin açılması ANCA’nın ABD’deki Ermeni diasporası tarafından yapılan çalışmaların sonucuydu. (Bozkuş, 39-52).

SONUÇ

Sonuç olarak 11 Eylül olaylarından sonra Türkiye’nin ABD’nin gözündeki artan önemine yönelik olarak Ermeni lobisi çabalarını durmadan yürütmüştür. Türkiye’nin bu yönde geliştireceği herhangi siyaset ise onu olumlu yanı sessizliğini bozmaya aday olacağını bırakacağını gösteriyor.

Türkiye’nin Kafkas politikasında ABD faktörünü incelediğimizde bazı nüansları göz ardı edilmemelidir. Herkes bilmektedir ki, ABD Kafkasya bölgesi dış politikasının uygulanmasında hem Türkiye’yi destekliyor, hem de Türkiye aracılığıyla Ermenistan dışında Güney Kafkasya devletlerine etkileme yeteneğine sahiptir. Öte yandan Kafkasya’da stratejik çıkarlara sahip olan devletlerden biri Türkiye’dir. Rastlantı değildir R. Erdoğan Türkiye’de yapılan devlet başkanlığı seçimlerindeki başarısından sonra ilk ziyaretini Kafkasya ülkesi olan Azerbaycan’a yapmıştır. Tarafların karşılıklı görüşmesi sırasında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev konuşmasında “Bizim birliğimiz her geçen gün güçleniyor. Tüm konularla ilgili bizim görüşlerimiz aynıdır ve bir amacımız var ki, Türkiye-Azerbaycan dostluk, kardeşlik ilişkilerini başarıyla geliştirmemize yöneliktir” fikrini vurgulamıştır.

ABD'nin çıkarlarına gelince, Rusya ile ilişkilerde Güney Kafkasya'ya önem veriyor ve bu bölgeyle ilgili politikalarını Türkiye'nin aracılığıyla koordine etmekte istekli olduğu görülüyor. Bu nedenle ABD'nin Güney Kafkasya'daki konumunu kısmen de olsa Türkiye'nin buradaki konumu aracılığıyla sağlanıyor. Böylece, ABD'nin Türkiye'nin yardımına ihtiyaç duyması aşağıdaki nedenlerle doğrultulu : 1) Türkiye'nin bölgeyle sınırı ve coğrafi konumu; 2) Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya tarihi, etnik bakımdan bağlılığı; 3) Türkiye'nin Güney Kafkasya'da milli çıkarlarının olması; 4) Türkiye'nin ABD'nin Güney Kafkasya'ya yakın olan tek askeri ve siyasi müttefikinin olması; 5) Türkiye'nin Güney Kafkasya bölgesine ekonomik ve siyasi yönden etkileme imkânının olması; 6) Türkiye'nin ABD'nin Rusya ve İran gibi siyasi rakiplerinin Güney Kafkasya bölgesinde çıkarlarına karşı etki etmesini sağlamak; 7) Hazar'ın hidrokarbon rezervlerinin benimsenilmesinde Türkiye'nin elverişli coğrafi transit konumundan yararlanılması.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abbasbəyli, Ağalar. *Müasir dünyanın siyasi mənzərəsi*. Bakü, 2008.
- Abbasbəyli, Ağalar. *Dünya siyasəti*. Nurlar baskı merkezi, Bakü, 2011.
- Abdullayev, Mahir. *Beynəlxalq münasibələr tarixi - XX əsr (II hissə. 1946-1999-cu illər)*. Bakü Üniversitesi Yayınları, Bakü, 1999.
- Babaoğlu, Hikmət. *Azərbaycan Respublikasının müasir dünya siyasətində yeri və rol.*, Bakü, 2009.
- Babaoğlu, Hikmət. *Dünya siyasəti və müasir beynəlxalq münasibətlər*. Çınar-Çap yayıncılık, Bakü, 2010.
- Əhmədov, Ərrahman. *Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərdə (türkdilli dövlətlərlə əlaqələr XX əsrin 90-cı illəri)*. İlim və təhsil yayıncılık, Bakü, 2009.
- Nəsimov, Elşən. *ABŞ və Türkiyənin Qafqaz geosiyasi regionunda strateji maraqları və Azərbaycan Respublikası*. Çıraq yayıncılık, Bakü, 2006.
- Oran, Baskın. *Türk dış politikası III cilt: 2001-2012. İletişim yayınları*, İstanbul, 2013.
- Türkmen, Füsün. *Kırılğan-ittifak`tan Model ortaklığa: Türkiye-ABD ilişkileri*. Timaş yayınları, İstanbul, 2012.

Makalelər

- Həsənalıyev, Zeynal. Azərbaycanın “Sülh Naminə Tərəfdaşlıq” proqramında iştirakı. *Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri*, humanitar elmlər seriyası. No 3. ss.79-86. Bakü, 2010.
- Qəhrəmanov, Elgün. Qafqaz regionunda dünya dövlətlərinin geosiyasi strateji maraqları. *Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri*, humanitar elmlər seriyası. No 2. ss 126-132. Bakü, 2013.
- Musa, İsmayıl. Osmanlı dövlətində ermənilərin durumu : tarixi gerçəkliklər və yalanlar. *Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri*, humanitar elmlər seriyası. No 2. ss 78-83, Bakü, 2010.
- Musa, İsmayıl. Sürix protokolları: baxışlar və mövqelər. *Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri*, humanitar elmlər seriyası. No 2, ss 59-66, Bakü 2012.
- Nəsirov, Elşad. Azərbaycanın neft və qaz sənayesi: nailiyyətlər və perspektivlər. *Azerbaijan focus beynəlxalq mənasibətlərə dair jurnal*. ss 75-84, Bakü, 2010.
- Beriş, Yakup, Gürkan, Aslı. Türk-Amerikan ilişkilerine bakış: ana temalar ve güncel gelişmeler. *TURKISH INDUSTRIALISTS' AND BUSINESS-MEN'S ASSOCIATION WASHINGTON OFFICE*. ss36-38, 2002.
- Варбанец, Павел. Внешняя политика Турции в центральной Азии и на Кавказе: отголоски событий “Арабской весны”. Центральная Азия и Кавказ, Том 15.Выпуск 4, 152 с. 2012.
- Габер, Евгения . Турецко Американские отношения на Кавказе: перспективы сотрудничества в урегулировании региональных конфликтов. Кавказ и глобализация. Том 7.Выпуск 1-2. 184 с. 2013.
- Крылов, Александр. Южнокавказский энергетический транзит: проблемы и перспективы. Кавказ и глобализация. Том 6.Выпуск 1, 180 с. 2012

Web siteleri

- Bozkuş, Deveci. *Son dönem iç ve dış politik gelişmeleri ışığında türk-ermeni ilişkileri*. http://www.karam.org.tr/Makaleler/371309197_4.%20Y%C4%B1ld%C4%B1z%20Deveci%20Bozku%C5%9F.pdf

Keskin, Şahin. *Saakashvili dönemi ve sonrası türk-gürcü ilişkileri*. https://www.academia.edu/2243151/SAAKASHVILI_DONEMI_VE_SONRASI_TURK-GURCU_ILISKILERI
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/01/printable/040127_gurcistan_rehber.shtml.

The Academic Elegance

"Elegant solutions to intellectual challenges"

ORYANTALİZM BAĞLAMINDA TÜRK ALGISI

Özgül ÖZLÜ*

Özet

Oryantalizm tanımı açısından çeşitlilik göstermiş olsa da özünde, Batı'nın Doğu'yu tanıma ve algısı olarak özetleyebiliriz. Ancak Oryantalizm, Doğu'yu salt merak saikiyle tanımak amacıyla değildir. Batının sömürgecilik çağında ve 19. yüzyıldaki emperyalist yayılcılığında faydalandığı yardımcı kaynaklardan birisidir. Batının Türkiye'ye bakışı ve Türk algısında Oryantalizmin verileri Şark politikasının da etkisi olmuştur. Bu bakış ve ilişkileri incelediğimiz zaman, köklerinin Haçlı seferlerine ve daha sonrasında etkili şekilde Osmanlı'nın Avrupa'daki ilerleyiş dönemlerine uzanır. Söz konusu bu tarihten sonra Batının Türkiye ve Türkler karşısındaki tavrını sıralayacak olursak, Osmanlı'nın üstün askeri gücü dolayısıyla önceleri korku, sonra merak ve ilgi, sonunda da hor görme ve aşağılama şeklinde özetlenebilir. Ama her dönemde de Oryantalizmin özünden gelen "ötekileştirme" söz konusudur. Günümüzde Türkiye'nin AB sürecinde dahi geçmişten gelen bu yaklaşım ve Oryantalist bakış açısının izlerini görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Doğu-Batı Ayrımı, Avrupa, Osmanlı, Ötekileştirme.

* Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Mezunu-İstanbul Yeniüyüyl Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Öğrenci, ozgullozlu@gmail.com

UNDERSTANDING TURKS IN THE CONTEXT OF ORIENTALISM

Abstract

Although Orientalism has variable definitions in the essence, it can be summarised a recognition and perception of the West for East. However Orientalism is not intended to recognize the East motivated by curiosity. In the era of Western colonialism and imperialist expansionism in the 19th century, Orientalism is one of the benefits of helping source. In West's view of Turkey and Turkish perception of Orientalism has been the impact of data Orient policy. When we examine this view and relationships, these roots can be extended to the Crusades and later to advanced period of Ottoman in Europe. After the said data if we draw up West's altitude towards Turkey and Turks due to superior military power of Ottoman Empire previously fear, then curiosity and interest, at the end contempt and humiliation can be summarised. But there is othering in the essence of Orientalism in each period. Today even in the process of Turkey to the European Union and this approach from the past is possible to see the traces of Orientalist perspective.

Keywords: *Orientalism, East-West Split, Europe, Ottoman, Othering*

GİRİŞ

Oryantalizmin Türkiye algısından bahsederken öncelikle kavram olarak ve de süreç olarak oryantalizmi kısaca ele almak gerekmektedir.

“Oryantalizm” kavramını tanımlamak ve analizini yapmak meşakkatli bir süreçtir. Çünkü oryantalizm hakkında tartışılan ve üzerinde fikir birliğine varılamamış bir kavramdır. Oryantalizmin tanımındaki farklılıklar hem oryantalizmin tarih boyunca değişik anlamları ifade etmesinden hem de oryantalizme bakış açısından kaynaklanmaktadır. Oryantalizmi anlamak için onunla ilgili farklı tanımları açıklamakta fayda vardır (Timur, 2003:62).

Bernard Lewis oryantalizmi iki başlık altında tanımlamıştır: Birinci manada “oryantalizm” Ortadoğu’yu, Kuzey Afrika’yı dolaşmış ya da hayal etmiş ressamların genellikle bu deneyim ve hayallerini abartılı bir şekilde sundukları resim ekolü olduğunu, ikinci manada ise oryantalizmin akademik çevrelerce üzerinde çalışılan bir bilim dalı olduğunu ifade etmiştir (Lewis, 2009:58)

Edward Said ise “Oryantalizm” adlı eserinde kelimeyi Doğu’ya yönelik Batı’nın önyargısı şeklinde açıklamıştır. Bu açıklamasını “Doğu Avrupa’nın yalnızca komşusu ve Avrupa’nın zenginliklerini oluşturan sömürge bölgeleridir.” diyerek desteklemiştir (Said, 1998:40).

Kavramın sözcük anlamı Doğu’ya ait olan ya da Doğu’yu hatırlatan “her şey”dir ve Fransızcada “doğu” anlamına gelen “Orient” kökünden türemektedir. Kelime “Doğulu milletlerin nitelikleri, düşünce ve ifade tarzları, adetleri” şeklindeki kullanımı ile ilk defa 1769 yılında rastlanmaktadır (Bulut, 2004:3). Daha geniş anlamıyla doğu ülkelerinin din, dil, tarih ve medeniyetlerini araştıran bilim dalı olup, 1811 yılında İngiltere’de akademik manasıyla “Doğulu dillerin bilgisi” biçiminde kullanılmıştır. Edward Sait gibi düşünürlerce kelimenin olumsuz manalarda kullanımından duyulan rahatsızlık sözcüğün kullanımına 1973 yılında yapılan 29. Uluslararası Oryantalizm Kongresi’nde son verilmesine neden olmuş, kongrenin adı “Kuzey Afrika ve Asya Konulu Uluslararası Beşeri Bilimler Kongresi” şeklinde değiştirilmiştir (Bulut, 2004:3).

Yaşanan sürece gelince; oryantalizm kavramındaki farklı görüşler kendini oryantalizmin tarihsel sürecinde de gösterir. Oryantalizmin kurumsal hale gelmesi her ne kadar 19. Yüzyılda gerçekleşmiş olsa da Batı’nın Doğu’ya ilgisi ve Doğu hakkındaki düşüncesinin oluşumu Doğu ve Batı’nın varlığı kadar eskidir. İlk kez Doğu-Batı karşıtlığı Roma İmparatorluğu’nun parçalanmasıyla gerçekleşmiş sonrasında yapılan haclı seferleri ile Avrupa ötekini kültürü ve zenginliğiyle tanışmıştır. Haclı seferlerinden sonra 14. Yüzyılda oryantalizmin fiili olarak başlaması yine kilise önderliğinde M. Hamdi Zakzuk’un belirttiği gibi, 1312 Viyana Konsülü’nde aldığı kararla gerçekleşmiştir (Zakzuk, 1993:8). Bu dönem aynı zamanda Osmanlı’nın ortaya çıktığı ve Batı’da problem olarak algılanmaya başladığı dönemdir.

Nitekim 20. Yüzyılda Oryantalizme dışarıdan ve farklı yaklaşımlarıyla tanınan Edward Said’de buna dikkat çekerek, oryantalizm düşüncesinin asırlar öncesine uzandığını belirtir. Ona göre düşüncenin özünü, Batılıların Doğu hakkındaki bu asırlara dayanan önyargılı, çarpık ve hatalı algılamaları oluşturur (Said, 1998:40). Ancak bu düşünceye katılmayan akademisyenler de vardır. Örneğin Bernard Lewis, oryantalizmin emperyalist düşünce karşısında olan hümanist düşünceden ortaya çıktığını savunur (Lewis, 2009:58).

Doğu, Ortaçağ Avrupa'sında zenginlik ve refahın kaynağı olarak algılanmış; Aydınlanma çağından sonra ise bu algı yerini ötekileştirmeye bırakmıştır. *Önceleri her türlü yoksullukla başa çıkmaya çalışan Batılı Devletler strateji olarak Haçlı Seferlerini örgütlemiş ve zenginlik ülkesi olarak tanımladıkları Doğuyu* ele geçirmeyi amaçlamıştır. Zira bu dönemde Batı yıllarca açlık, yoksulluk ve verimli toprakların azlığının getirdiği sıkıntılarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu durum yoksul köylünün yönünü zengin kaynaklara sahip Doğuya çevirmelerine sebep olmuştur.

Batının Türkiye bakışı tarihsel bir süreci ve bu süreç içinde farklılıkları içinde barındır. Bu süreci net anlayabilmek Osmanlı'nın son döneminden itibaren gerçekleştirilen eylemlere göz atmayı gerektirmektedir. Batının oryantalist bakış açısını önceleri askeri başarıları ve dolayısıyla genişleyen sınırları karşısında çok önemsemeyen Osmanlı sonrasında ardı ardına gelen yenilgilerle batının karşısında eski gücünü elde etmek en azından varlığını sürdürebilmek amacıyla Avrupa modeli üzerinden çeşitli reformlarla farklı alanlarda modernleşmeye gitmiştir (Zürcher, 2011:40). Diğer bir deyişle yüzyıllar boyu Batının doğu karşısında uyguladığı oryantalist politikaların hedefinde olmamak adına öncesinde Osmanlı ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti kendini yenileme gereksinimi duymuştur.

1. OSMANLI'NIN YÜKSELİŞ DÖNEMİ

Girişte belirttiğimiz gibi Viyana Konsülü ile başlayan oryantalizm sürecinde “Türkler” Hristiyan dünyasını artan bir şekilde meşgul etmiştir. 14. ve 15. Yüzyıllarla beraber Batı Avrupa'daki Türk algısını, Osmanlıların Balkanların büyük bir kesimi üzerinde egemenlik kurmaları ve 1453'te İstanbul'u fethetmeleriyle sonuçlanan savaşlar belirlemiştir. 1453'te İstanbul'un Türklerin eline geçmesiyle birlikte, Türklerin Batıya akınlar düzenleyecekleri ve Hristiyanlığı yok edecekleri korku ve endişesi belirmeye başlamıştır. Hatta İstanbul'un fethinden önce 1445 tarihinde. Papa IV. Bugen, Danimarka'ya gönderdiği elçi aracılığıyla gittikçe büyüyen Türk tehlikesine işaret etmiş ve Türklerin bu hızlı ilerleyişini durdurmak amacıyla giriştiği mücadelenin masraflarının karşılanması için bu ülkeden para istemiştir. Oluşan bu korku ve endişe ise Türkler hakkındaki Batıdaki imajın oluşmasında etken olmuştur (Karpas, 2003:18).

I. Haçlı Seferi sırasında Haçlı ordusundaki komutanlarca Avrupa ülkelerine gönderilen mektuplarda Türkler ve İslâm'a karşı “ötekileştirici” ifadeler kullanılmıştır. Avusturya/Habsburg İmparatorluğu'nun İstanbul'daki

Büyükelçisi Ogier Ghiselin von Busbeck tarafından 1554-1562 yılları arasında yazılan *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin De Busbecq* adlı eserde de 16. asırdaki Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler hakkında Batılı bakış açısını görmekteyiz. Burada Türkler, “Cart renklere eğilimli”, “mütevazı”, “konutlarına özen göstermeyen”, “erki ele geçirmek için hile ve entrikaya başvuran”, “yapışkan” ve “henüz tam uygarlaşmamış” gibi kavramlarla tanımlanmaktadır (Çev. Forster, 1968:85-168). Ayrıca Türklerle savaş dini bir görevdir ve bu görev bütün Avrupa’nın yerine getirmesi gereken kolektif bir yükümlülüktür (Toledo, 2006:15-29).

16.Yüzyıl İsveç’inde de Türkler, Hristiyanlığın düşmanı şeklinde algılanmıştır. Örneğin, Jönköping’deki Papaz Erland Dryselius’un 1694’de yayımlanan bir eserinde bu konulara değinilmiştir. Ayrıca, ülkedeki papazlar, ayinlerinde ve okudukları vaazlarda Türklerin “gaddarlıklarından”, “kana susamışlıklarından” ve barbarlıklarından söz ederler. Bunlara göre Türkler, ele geçirdikleri topraklarda etrafı yakıp, yağmalayıp talan eden insanlardır (Karlsson, 2007:19).

16. ve 17. Yüzyıl İspanya’sında da Türk algısı oldukça olumsuzdur. Bu dönem içerisinde birçok İspanyol yazar, Türk’ü sistematik olarak şiddet, kötülük ve zalimlikle kimliklendirmiş ve Türk kelimesi her zaman olumsuz kavramlarla beraber anılmıştır. Türkler ayrıca, siyasi düşmanlar ve din karşıtı günahkârlar olarak tanımlanmışlardır. Bu açıdan bu yüzyıllarda Türklere yönelik İspanyol bakış açısı, Habsburg ve Osmanlı İmparatorluklarının siyasi-askeri rekabeti ve mücadelesi çerçevesinde kalmıştır (Lanza, 2005:87-107).

2. OSMANLI’NIN DAĞILMA DÖNEMİ

1683’teki Viyana bozgunu, Avrupa’daki Osmanlı Devleti’nin askeri tehdit algısını azaltmıştır. Bununla beraber Avrupa’daki “Türk” algısı da farklılaşmaya başlamıştır. Ancak Türkler Avrupa’da “kültürel” açıdan tehdit olarak görülmeye devam etmiştir. 18. Yüzyılın başlarından itibaren Avrupalılar Osmanlı İmparatorluğu’nun saraylarına, sanatına, mimarisine ve zevklerine hayranlık duymuşlar bu hayranlıklarını eserlerinde dile getirmişlerdir. Mesela Wolfgang Amadeus Mozart, “Saraydan Kız Kaçırma” operasında Osmanlı saraylarını anlatmaktadır (Yiğit, 2013).

Türk *gücünün* ve *üstünlüğünün* karşısındaki psikoloji ve söylem yerini, yavaş yavaş Batının *üstünlüğü* fikrine bırakmıştır. 19. Yüzyılın ortaların-

da Batı, geri kalmış Osmanlıya ve Türklere ileri medeniyeti götürebilecek güçtür. Bu söylem, aslında Osmanlı'yı sömürgeleştirme çabalarını meşru kılma çabalarından başka bir şey değildir. Batı, özellikle Osmanlı Türklerinin başat özelliği olarak görülen Müslümanlığı, olumsuz özelliklerle ötekileştirerek sunar. Mesela onlara göre İslam tek tip bir dindir ve benzeri olmayacak şekilde cinsiyeti öne çıkarır. Müslüman zihni, dolayısıyla Türk zihniyeti akılcı düşünceyi ve bilimi kavrayamaz. Müslüman Türkler ortaya çıktığı günden beri şiddeti temsil eder; Batı demokrasi yayarken, Doğu ile birlikte Türklerin yaydığı yalnızca terördür. Batı Osmanlı ve Türklerle ilgili sürekli olumsuz bir tablo çizmektedir (Süphandağı, 2004:112-120).

19. Yüzyılda Avrupa basınında Osmanlı Devleti ile ilgili algılar Batı ile Doğu karşılaştırılarak “güç, üstünlük ve değişik derecelerde hegemonya ilişkilerinin” ifadesi biçimindedir. Batı dünyasında Doğu hakkında bilgilerin oluşmasını, algıların biçimlenmesinde oryantalistlerin yazıları ve düşünceleri etkili olmuştur. Batılıların doğudaki Osmanlı'ya yönelik algılarını ortaya koyan önyargılardan oluşan düşünceler yazıya dökülerek Batı toplumlarını etkilemiştir. Osmanlı'daki azınlıkların Osmanlı Devleti'ne isyan etmesinin en önemli sebeplerinden biri de Batı basınında yayınlanan önyargılarla yazılan yazılar ve bu yazılara inanarak galeyana gelen insanlarda oluşan ayrılıkçı düşüncelerdir. Batı'nın Osmanlı'ya karşı tutumu geleneksel Avrupa ön yargılarının etkisinde seyir izlemiştir. Türkler asırlarca Avrupa kıtasına hükmetmeler de oryantalist düşüncelerin de etkisiyle Avrupa'dan ayrı bir ulus olarak görülmüşler ve önyargılı yaklaşıma muhatap olmuşlardır. Batılıların önyargılı bakış açısının yansıması olan batı basınındaki Osmanlı Devleti, hakkındaki Batı tarafından oluşturulan olumsuz algıyı ve imajı silebilmek için gazeteciliğe önem vermeye, yazılan yazılarla Avrupa ve azınlıkların Osmanlıyı karalamalarına karşı sesini duyurmaya çalışılmıştır. Bu amaçla 1867 yılında dışişleri kapsamında bir Matbuat Bürosu faaliyete geçmiştir (Öztoprak, 1989:5-6).

Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde dış ilişkilerinde “Panislamist” düşünce içeren yazıların *Vakit* ve *Tercüman-ı Hakikat* gibi gazetelerde yayınlanması, himayesinde milyonlarca Müslüman bulunduran İngilizlerin tepkisine neden olmuş ve Osmanlı aleyhinde yazılar artmıştır (Özcan, 1993:112-113)

Batılı gazeteler, olayları kendi bakış açıları ile kamuoyuna aktararak kamuoyunu yanıltmışlardır. Türklere karşı önyargıyla davranan Batı basını, Osmanlı'daki gayrimüslimlere arka çıkmış, olayları çarpıtarak yansıtmış-

miştir. Örneğin 1895 ve 1896 Ermeni olaylarına haberlerinde geniş ölçüde yer veren Avrupa basını Ermeniler tarafından gizli ve açık şekilde devamlı takip edilmiştir. Türk aleyhtarlığı ile tanınan İngiliz siyasetçi Gladstone'un yazıları Ermenilerin "ceplerinde dinî birer buyruk gibi taşınmış, gizlice birbirilerine okutulmuştur." Gladstone'un yazmış olduğu yazılar -*The Times, Standard, Daily News, Daily Telegraph, Daily Cronicle*- gibi bilinen tüm İngiliz gazetelerinde yayımlanmıştır. Batı dünyasında gazete ve dergilerin Osmanlı'nın iç ve dış ilişkileri hakkında tarafsız olmayan, aşırı eleştiriye dayanan önyargılı yayımladıkları haber, makale ve yorumlar, Avrupa'da Osmanlıya karşı önyargılı bir toplumun oluşmasında ciddi derecede etkili olmuştur (Şimşir, 1989: 621-622).

Batılıların Osmanlı tehdidini bertaraf etmek için Osmanlı tebaasına karşı izlediği gayrimüslimleri koruyucu, destekleyici ve ayrılıkçı politikalar Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yol açmıştır. Osmanlı'nın Batılılara göre gayrimüslimlere tanıdığı haklar önyargılı bakış açısıyla görmezlikten gelinmiş, Türkler hakkında zalim, barbar, yakıp, yıkan bir ulus algısı Batı kamuoyu ve yöneticileri tarafından empoze edilmiştir. Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı yaklaşımı çoğunlukla olumsuz ve önyargılı olduğu görülmektedir. Muhakkak ki bu önyargılı tavır "oryantalist" düşüncenin kendi özünde var olan "öteki" yaklaşımından doğmaktadır. Aynı zamanda tarihi ve güncel olayların etkisiyle de biçimlenmiştir.

3. BATI'NIN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE YAKLAŞIMI

Yukarda anlatıldığı gibi Türk kimliği, asırlardır Batıda öteki olarak algılanmıştır. Türk kelimesi tarihin belirli dönemlerinde Müslüman sözcüğü ile eş anlamlı kullanılmıştır. Böylelikle Türkler eşittir İslam yaklaşımı söz konusudur. Hristiyan Avrupa'nın kendi içinde bütünleşmesine ve ortak düşmana karşı birlikte hareket etmesinde Türk etkisini yadsıyamayız. Avrupalının Hristiyanlık dinini benimsemesi kıtayı Hristiyanlaştırmaya, Türklerin İslam dinini benimsemiş olması ise Anadolu'yu Müslümanlaştırmaya çalışmalarını beraberinde getirirken sonrasında bu bölgeleri egemenlikleri altına alma fikrini doğurmuştur. Böylece asırlar boyu sürecek bir çatışmanın iki tarafı Batı-Doğu ortaya çıkmıştır. Türk imajının Avrupa'da bıraktığı olumsuz izlerin, bu gün hala devam ettiği ve zaman içinde, milli kültürden hükümet politikalarına yansıyan siyasi bir boyut kazandığı görülmektedir. Bu bağlamda cumhuriyet sürecini incelemek ve gerek Tür-

kiye'nin kendi iç politikasını analiz etmek gerekse Türkiye'nin Batılı ülkelerle karşılıklı siyasetini anlamak öncelikle bu dönemde yaşanan olayları analiz ile mümkündür.

1923'te ilan edilen Cumhuriyet, Birinci Dünya Savaşı, ardından yürütülen Milli Mücadele'nin başarısı ve neticesiydi. Cumhuriyet, Ortadoğu ve Avrupa'yı büyük güçlerin yeniden düzenledikleri bir döneme rastlamaktadır. Dolayısıyla bu yeni dünya düzeninden ayrı ve bütünüyle bağımsız bir olgu olarak düşünmek zordur.

Yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ulusal ideolojiye gereksinim duyması da doğaldır. 1920'lere baktığımızda büyük güçlerin önderliğinde üç farklı siyasal sistemin ve akımın olduğunu görüyoruz. Yeni Türkiye'nin de bunlardan birisini kendisine örnek alması söz konusudur. Bunlar; Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin başını çektiği "Liberalizm", Rusya'da yeni bir devrimle hâkim olan "Sosyalizm" ve son olarak da Fransa'da 1870'te kurulmuş olan Üçüncü Cumhuriyet'in ideolojisi olan "Solidarizm"dir (Gökçeğöz, 2008:4-33).

Solidarizm, II. Meşrutiyet'in ardından Cumhuriyet döneminin en gözde terimlerinden birisi olarak görülüyordu. Liberalizm ile sosyalizm arası orta yolu savunan, toplumsal sınıf farklarını reddeden ve toplumun birbirine muhtaç sınıflardan oluştuğunu savunan bu akım, ihtisaslaşmayı ön plana çıkaran iş bölümü ve meslek gruplarını temel almaktaydı (Gencer, 2001:76).

Milli Mücadele kadrolarının ve daha sonra Cumhuriyet yöneticilerinin bu ideolojik yaklaşımları, Fransa'nın ilişkileri ve kamuoyunun yaklaşımında da karşılık bulmuştur. Nitekim Fransız kamuoyunda 1919 ve öncesinde Türkiye'ye karşı büyük bir düşmanlığın hâkim olmasına karşın (Akyüz, 1988:343). Sivas Kongresi'nden itibaren bu yaklaşım değişmeye başlamıştır. Fransızlara karşın İngilizler farklı yaklaşım gösteriyorlardı. İngiliz basınında haberler; "Bir Anadolu Cumhuriyeti... Asilerin başı: M. Kemal (Çev. Köprülü, 1986:142) şeklinde küçük gören tabirlerle veriliyordu. 1921 yılından sonra İngiltere'nin Yunanlılarla birlikte ayrılıkçı Kürt hareketleri ve Ermenilere olan desteğinin azaldığı görülmektedir. 14 Nisan 1921'de İngiltere, Yunanistan'a Türk-Yunan savaşında tarafsız olduğunu belirten bir nota vermiştir.

İngilizlerin geleneksel dış politikalarını, Cumhuriyetin ilanından sonra da devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim Cumhuriyetin kuruluşundan son-

raki tarihlerde bile İngilizlerin Türkiye'ye yaklaşımlarını A. Toynbee'nin ifadelerinden anlamak mümkündür. Ona göre, hiçbir millet tarihlerinin tesirinden kurtulamaz. Bu Türkiye için de geçerlidir. Onun için yeni Türkiye'yi incelerken yeni hükümet biçimini ele aldığımızda anayasal bir kisveye bürünmüş oligarşik despotizmi ortaya çıkarmamıza şaşmamalıdır. Fakat bu despotizm, henüz siyasal eğitimden geçmemiş bir ulusu usta ve aynı zaman ustalıklı yönetmektedir (Toynbee, 1971:211).

Görüldüğü gibi, Batı'nın Türkiye'ye yaklaşımı, çıkarlarıyla paralellik göstermektedir. Avrupa siyasileri, Romalılarından beri bilinen ve Makya-vel'in ifade ettiği prensibi siyasetlerinde sürekli uygulamaktadırlar. Makya-vel, Prens kitabında; "Her fırsatta tekrar edilen hak iddiası, sonunda o şey üzerine hukuku tesis ve teşkil eder." demiştir. Bu nedenle Avrupa politikacıları, kendilerinin olmayan bir şeyi tekrar tekrar istemekten usanmadıkları bilinir (Feuillee, 2012:61). İtalyan gençliğinin elinde İncil gibi olan bu kitabın söz konusu kahramanı, "dostlarına karşı nazik ve iltifatkâr; düşmanlarına karşı hep güvenilmez birisidir. Hile ile yapılacak işlerde katiyen kuvvete müracaat etmemek ana ilkesidir. Şan ve şeref, zaferi sağlayacak araçlarda ve vasıtalarda değil, bizzat zaferin kendisindedir (Feuillee, 2012:61).

Dünya Savaşı sonunda Avrupa'da adil bir barış sağlanamaması ve ülke ekonomilerine savaşın getirdiği yıkım, 1929 ekonomik krizini de yaşayınca, Avrupa'da büyük sosyal ve siyasi krizlere yol açmıştı. Bunun sonucu olarak demokratik rejimlerin yerini diktatörlükler ve aşırı akımların almaya başladı. 1922'de İtalya'da Mussolini, 1933'de Almanya'da Hitler gibi diktatörler iktidara geldi. Bunlara Sovyetler Birliği'nin başına gelen Stalin de eklenince, Avrupa'da gergin bir militarizm başladı. 1934'den itibaren Almanya Versay Antlaşmasının hükümlerini tanımadığını, silahlanmayı başlatacağını açıkça ilan edince bu gerginlik devam etti. Uzak doğuda Japonya'da askeri ve sanayi gücünü hızla geliştirerek, yayılmacı politikaları 1920'den itibaren geliştirmeye başladı. Sanayi hammaddesi ve pazar ihtiyacı bahanesi ile denetim altına aldığı Mançurya'ya 1931'de saldırarak ele geçirdi. Pasifik bölgesinde sömürge imparatorluğu oluşturma amacını uygulamaya başlayınca Sovyetler Birliği ve ABD ile ekonomik, siyasi ve askeri rekabete başlamıştı (Dinç, 2008:2-3).

İkinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa'nın daha çok kendi iç sorunlarıyla ilgilenmiş olacağını düşünmek yanlış olmayacaktır. Ancak, Musul meselesi üzerinde İngiltere ile müzakerelerin ve anlaşmazlığın sürdüğü dönemde

Doğu Anadolu’da çıkan isyanların, Musul sorununun bir karara bağlanmasıyla sona ermesi düşündürücüdür. Yine, 1937-38’lerde meydana gelen iç sorunları değerlendirirken, Hatay sorununun ve Avrupa’da artık yüzünü göstermiş olan savaş öncesi yapılan kamplaşmaları göz önüne almak gerektiği kanısındayız. Nitekim 1939’dan 1978 yılına kadar süren dönemde, Batılıların ve oryantalistlerin Türkiye’de en fazla uğraştıkları konu olan “Kürtçülük” hareketi fikri baz da devam etmiştir.

1940’ta Fransa’nın Almanya tarafından işgaliyle Fransa’da III. Cumhuriyet yıkıldı. İkinci Dünya Savaşı sonrası iki eksenli yeni bir dünya düzeni kurulmuştur. Bir tarafta liberal-kapitalist dünyanın başını çektiği ABD, diğer tarafta sosyalizmin siyasi temsilcisi SSCB Savaş sonrası, kapitalizm-sosyalizm çelişkisine karşı üçüncü yollardan biri olan solidarizmin siyasi desteği ve güçlü bir temsilcisi kalmamıştır. Böylece solidarizmin, Türkiye’deki etkinliğini kaybetmeye başlaması doğal bir gelişmeydi. Türkiye’nin içinde bulunduğu şartlar göz önüne alınırsa, yeni dünya sisteminin dışında kalması düşünülemezdi. Dünyadaki yeni gelişmenin Türkiye’ye en belirgin yansıması, İttihat Terakki’nin liberal kanadından olan Celal Bayar’ın önderliğinde kurulan Demokrat Parti’nin 1950’de iktidara gelmesi olmuştur denebilir. Ardından, 1950’de, ABD’nin liderliğini yaptığı NATO’ya girmiştir.

Türkiye yeni dünyaya uyum sağlamak için, resmi söylemlerini de değiştirmiştir. Mesela 1930’larda kullanılmaya başlayan “*Kemalizm*” terimi yerini 1950’lerde Atatürkçülüğe bırakmıştır (Ünal, 2009). Atatürkçülük ise yeni bir yorumla sunulmaya başlayacaktır. Artık Batılılaşma ve çağdaşlaşma tabirlerinin daha sık kullanıldığı bir dönemdir.

Soğuk Savaş döneminde Batı ile sıkı askeri ve ekonomik ilişkiler içine giren Türkiye’nin konumu, Tanzimat Dönemi siyasetine geri dönülmesi olarak da değerlendirilebilir. Batı’nın ve batıcılığın adeta kutsandığı ve idealize edildiği bir döneme girilmiştir. Soğuk savaş döneminde Türkiye’nin Batı ile olan yakınlığını tarihi geçmişiyile örtüştürmek pek mümkün değildir. Türkiye, bu dönemde Batı Bloğu’nun yanında yer alarak Bağdat Paktı, CENTO ve Çevresel Pakt gibi oluşumlarla bölgesine yaklaşması, eski parçası olan Orta Doğu ülkeleri ilişkileri soğumasına sebep olmuştur. Bu nedenle Suriye, Mısır, Libya gibi Arap ülkelerini SSCB ile yakınlaştırmışlardır. Bu durum, imparatorluk geleneğinden gelen Türkiye’nin bütünüyle geçmişinden kopması anlamına geliyordu. Ama tarihi kökleri olmayan bu halin, sorunsuz yürümesi de mümkün değildi. Nitekim 1950’deki sert de-

ğişimden sonra, ekonomik ve siyasi iç problemlerini bir türlü aşamamış, 1960, 1970 ve 1980 darbeleri ile demokrasisi de zaman zaman askıya alınmıştır. Bu darbelerin NATO içindeki bir ordu tarafından gerçekleştirilmiş olması, arka planda Batı ve ABD'nin yer aldığı kuşkusunu barındırmıştır (Feuilllee, 2012:61).

Soğuk savaş döneminde Batı'nın Türkiye'nin askeri ve stratejik gücüne ihtiyaç duyması, ilişkilerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Mesela, Rusya'nın yumuşak karnı olan Müslüman Türk dünyasına yönelik faaliyetlerde Türkiye'nin konumu yadsınamaz. Türkiye'deki milliyetçiliğin ve Türkçülüğün, Orta Asya Türkleriyle bağlantılı olarak gelişmesine de bu çerçeveden bakmak faydadan uzak olmayacaktır.

1980 askeri darbesi, Türkiye-ABD ilişkilerini gözle görülür oranda yakınlaştırmıştır. Ancak, 1980'ler dünyada büyük değişikliklerin yaşana-acağı bir devredir. Nitekim 1980'lerin ortasından itibaren 2. Dünya Savaşı sonrası kurulan iki eksenli dünya sistemi sona erecektir. Bu büyük değişimin Türkiye'yi ve Türkiye'nin dış ilişkilerini etkilemeyeceğini düşünmek mümkün değildir.

1990'larda Türkiye, karmaşık bir hal alan uluslararası ilişkilerin ve büyük güçlerin çıkar çatışmalarının ortasında kalmıştır. Bu durumun Türkiye'ye askeri, mali ve iktisadi operasyonlara açık hale getireceği muhakkaktı. Türkiye'ye yönelik operasyonlarda “Sömürgeciliğin keşif kolu” (Meriç, 1982:37-40) olan Oryantalizm ve Oryantalistlere yeni görevler düşmemesi de mümkün değildi. Nitekim otuz yıl öncesine kadar Türkiye'nin genellikle egzotik ve olumlu yanlarını vurgulayan Alman Oryantalistleri, 1990'lardan sonra sürekli olarak olumsuz yönlerini ortaya çıkarmaya başlayacaklardır. Öyle ki artık Avrupa'da Türkiye denilince akla sürekli olarak “Kürt sorunu”, Müslüman-Laik çekişmesi”, “Alevi-Sünni çatışması”, “Türk demokrasisinin kusurları”, “işkence”, “siyasi tutuklamalar”, insan hakları ihlalleri gelecektir (Bacinoğlu, 2001:1).

Diğer taraftan 1990'lı yıllar, Türkiye'de terörün aşırı derecede arttığı yıllardır. Terör ve ona karşı yürütülen askeri mücadelenin, Türkiye ekonomisiyle birlikte sosyal ve siyasal yapısını da etkilememesi ve özellikle Güney Doğu Anadolu'daki yaşam şartlarını kötüleştirmemesi mümkün değildir. Bu dönemde bölge, yoğun şekilde yaşanan göçlere sahne olmuştur. Ancak bu insani durum bile, Avrupa'da Türkiye aleyhine kullanılan bir malzeme olarak kullanılmıştır. İnsan hakları örgütleri, kiliseler, siyasi

partiler gibi çeşitli gruplar, medyayı da arkalarına alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik bir devlet olmadığını ve yurttaşlarının bir bölümünü kökenlerinden dolayı ezdiğini kanıtlamak için, hemen her yerde karşılaşılabilen Türkiye kökenli ilticacıları malzeme olarak kullanmışlardır. Türkiye'nin terörle mücadelesi bütünüyle “etnik çatışma” olarak sunulmakta, bunun dış bağlantıları ve ideolojik yönü gizlenmektedir (Bacinoğlu, 2001:1-2). 1990'lardan itibaren Türkiye'deki İslam'ın birbirine karşıt bloklardan oluştuğu iddiası yayılmaya başlayacaktır. Nasıl Türkiye'de “sadece Türkler yaşıyor değilse” aynı şekilde “Anadolu'da İslam'ın yanında başka bir inanç sistemi olan Alevilikte mevcuttur (Bacinoğlu, 2001:5).

İslam dini içinde gelişmiş bir inanç ekolüne “bir başka din”, bu inanç ekolüne bağla insanlara ise “etnik grup mensupları” statüsünün verilmektedir. Bu garip durum, Oryantalistler için problem teşkil etmemektedir. Zira istendiği takdirde, her topluluk bir “azınlık”a, her “azınlık”, biyolojik bir birime dönüştürülebilmektedir (Bacinoğlu, 2001:5).

Avrupa'da kilisenin dinler arası diyalog etkinlikleriyle destek verdiği projelerde marjinallerin İslam temsilcileri olarak öne çıkarıldıkları görülmektedir. Örneğin “laiklik kâfırlıktır” diyen grup lider ve sözcüleri, siyasi ve dini toplantılara davet edilmekte ve söz hakkı verilmektedir. Bu durum, İslam'ın dolayısıyla da Türkiye'nin “Batı uygarlığına kökten yabancı olduğunu” gösterme amaçlı olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bu yorumlara göre; dolaylı ikna metodu uygulanmaktadır. Mesela kilise ve akademik çevreler, doğrudan “İslam bize yabancı bir unsurdur” demek yerine radikal İslamcı grupları öne çıkararak İslam'ın kökten dinci bir ideoloji olduğunu göstermeye çalışmaktadırlar (Bacinoğlu, 2001:9).

Avrupa'nın diğer bir ülkesi olan Fransa'da da Almanya'ya benzer şekilde Türkiye aleyhtarı yoğun bir propaganda yürütüldüğü görülmektedir. Bu olumsuz propaganda da tarihin araç olarak kullanılmaktadır. Bu hususta bazı tarihçiler, son dönemdeki Türkiye algısının tarihsel kökenleri olduğunu düşünmektedirler (Ayhan-Dalar vd., 2011:270). Türkiye algısına yönelik bu fikirler de çoğunlukla dinsel çatışma üzerine inşa edilmişlerdir. Bazı uzmanlar, Fransız toplumunun ve devletin kendisini laik olarak öne sürmelerine rağmen siyasal yaşamda dinin önemli role sahip olduğunu, Türkiye ve İslam ülkeleri söz konusu olduğunda bunun daha net bir şekilde kendisini hissettirdiğini ileri sürmektedir. Yani İslam korkusu, Türkiye aleyhine kullanılmaktadır (Ayhan-Dalar vd., 2011:270-271).

Almanya’da yapılan yayınlarda ise sürekli olarak Kemalistlerin İslam’ın ayrılmaz bir parçası olan hilafeti kaldırarak, İslam’a öldürücü bir darbe vurdukları ve Cumhuriyetin böylece İslam’a ihanet ettiği tezini işlendiği görülmektedir (Bacinoğlu, 2001:61). 1920’li yıllarda Alman Türkologlar ve İslam uzmanları, Mustafa Kemal’in devrimlerini desteklerken artık Alman oryantalistleri “İslam ve hilafetin bir bütün olduğunu” iddia eden yayınlar yapmaktadırlar (Bacinoğlu, 2001:61).

Tarihin nasıl çarpıtıldığı ve bunun Türkiye hakkında Fransa’daki, dolayısıyla Avrupa’daki olumsuz algının oluşması için nasıl işlendiğini, tarihçiler de itiraf etmektedirler. Mesela Osmanlı tarihi hakkında, tarih kitaplarında durmadan çatışma hikâyelerinin yazıldığına dikkat çekmektedirler.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Avrupa’nın içine düştüğü ekonomik kriz ve kendi içine yönelmesi muhakkaktır ki Türkiye’nin özellikle ekonomik bazı bağımsız kararlar alıp uygulaması konusunda bağımsız hareket etmesine imkân sağlamıştır. Bu arada, Batı’ya karşı bulunduğu taahhütleri yerine getirmesi, batılılar nezdinde Türkiye’nin demokrasisi problem oluşturmaktan uzaktı. Nitekim 1930’lar sonrası, İngiltere ve Fransa ile ilişkiler daha da yakınlaştı. Boğazlar ve Hatay sorunu Türkiye Hükümetinin lehine çözüldü.

Birinci Dünya savaşı ile Sovyetlerin güneye inmesini engelleyen hatta 1980 öncesinde büyük bir gedik açıldı. Sovyetler Afganistan’ı işgal etmişlerdi. Batılı güçlerin uzun vadeli çıkarlarına büyük bir tehdit olan bu operasyona karşı hattın sağlamlaştırılması gerekiyordu. Bu amaçla İran’da yeni bir sistem arayışına girildi ama sonucu çok de istenildiği gibi olmadı. İran İslam Cumhuriyeti, Sovyet kontrolünde değildi ama ABD’nin başını çektiği dünya sistemi ile de aynı paralellikte değildi. Bu durum Türkiye’deki rejimi daha da önemli hale getirmişti.

Bir taraftan Sovyetler Birliği’nin artık lağvedilip dünya sistemine katılması ve buna paralel Türkiye’yi de içine alacak olan yeni dünya sistemi, alınacak sert ekonomik önlemler için yeniden güçlü ve etkin bir siyasal yapıya ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle istikrarın sağlanması, halktan kaynaklanacak ekonomik taleplerin önünün kesilmesi için Türkiye’de, halkın artık yaka silkdiği asayiş sorununa çözüm getirme görünümü altında yeni bir yapı ihtiyaç haline gelmişti. Yani 12 Eylül Askeri Darbesi ile 24 Ocak Kararlarını birbirinden ayrı düşünmek çok da doğru olmayacaktır.

Türkiye’de demokrasi, Batılı büyük güçler tarafından bir kere daha gerek olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla, demokrasinin askıya alındığı bir

Türkiye, bu dönemde Batılı demokrasilerle bir sorun yaşamamıştır. Türkiye, kendi iç direnişlerini kıra kıra, 19. Yüzyılın ve 20. Yüzyılın başlarında yaşadığı, küresel güçlerin kurallarını koyduğu dünya sistemine uyum sürecini yaşamıştır. Bu süreç sonunda Türkiye'nin karşısına yeni bir problemi çıkarmıştır. Doğu Anadolu'nun statüsünün ne olacağı problemidir. Küresel emperyalist güçlerin 19. Yüzyılda uygulamaya koyduğu, ancak Sovyet tehlikesi ve I. Dünya savaşı sırasında yaşanan çeşitli gelişmeler yüzünden gerçekleştiremediği Kafkaslar ve Doğu Anadolu projesini yeniden gündeme getirmesi doğal bir neticeydi. Nitekim de öyle oldu. Terör Sorunu bu projenin bir parçası olarak gündeme gelmiştir.

4. AVRUPA BİRLİĞİ PROJESİ VE TÜRKİYE

Bilindiği üzere temelleri II. Dünya Savaşına dayanan Avrupa Birliği 1990'lardan sonra etkin bir şekilde Türkiye'nin gündemine yerleşmiştir. Birlik kurulduğu tarihten itibaren bünyesine yeni ülkeler katarak genişleme politikası içerisine girmiş ve sınırlarını genişletmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin katılım müracaatları gündemdedir. 1999 yılında AB Devlet ve Hükümet Başkanları'nın Helsinki Zirve'sinde Türkiye'nin "adaylığını" onaylamasıyla yeni bir dönem başlamıştır. Bu zirvede Türkiye'ye adaylık statüsü verilmiştir. (Akçay, 2008:12). Ancak AB, Türkiye'yi diğer 12 aday ülkeden ayırmış ve tam üyelik müzakereleri kapsamına almamıştır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde karşısına çıkan en önemli sorun, AB'nin en kalabalık grubunu oluşturan Hristiyan Demokratların Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakmaması olarak görülebilir. Nitekim 2000 yılında gerçekleşen Nice Anlaşmasına bakılırsa AB'nin on yıllık genişleme planında Türkiye'ye yer verilmediği açıkça görülür (Karlık, 1997:7). Bu durum, yukarıda belirtilen Batı'daki oryantalist bakış açısının yeni bir yansıması olarak algılanabilir.

AB'nin Türkiye'yi üyeliğe kabul etmemesindeki bir takım etmenlere bakacak olursak bunlardan biri Türkiye'nin kalabalık nüfusudur. AB Parlamentosu olmak üzere, bazı karar organlarında ülkelerin nüfusları ölçüsünde temsil edilmektedirler. Şu an en büyük temsil gücü Almanya'da bulunmaktadır, eğer tam üye olması halinde Almanya'dan sonra ikinci büyük nüfusa sahip olacak olan Türkiye'nin bazı kararlarda Almanya kadar söz sahibi olması Almanya'nın kabul edemeyeceği bir durumdur. Sanki Batı'nın Türk korkusu gündemdedir.

Bir başka nedeni ise AB, Türkiye'nin genç ve büyük nüfusundan ürkmekte ve bu sebeple Türkiye'ye "siyasi kriterler" alanında zorluk çıkartmaktadır. Aslında AB'de büyük nüfus, büyük sorun demektir. Tam üyelik durumunda serbest dolaşımın sağlanacak olması da, başta Almanya olmak üzere tüm AB ülkelerini tedirgin etmektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi AB ekonomik olarak yararlanabileceği ancak birliğin yönetim erk'ini paylaşmayacağı üyelere sıcak bakmakta güçlü veya kendisinden güçlü olabilecek üyeleri birliğe dâhil etmek istememektedir. Bir nevi Türkiye'ye hem yararlanabileceği hem de uzak tutabileceği bir rol biçmek istemektedir (Karluk, 1997:4-5).

Bu süreçte Avrupa kamuoyunda Türkiye'nin imajı ve AB üyeliği, Almanya, Avusturya, Danimarka, Fransa gibi ülkelerde yaşayan yoğun Türk nüfusu ile ilişkilendirilmektedir. Göç ve entegrasyon sorununun olumsuz yansımaları Türkiye'nin AB sürecinde kendini göstermektedir. Almanya, Fransa, Avusturya ve Danimarka gibi Avrupa ülkelerinde yaşayan Türklerin çokluğu Türkiye'nin imajı ve AB üyeliği ile ilişkilendirilmektedir. AB sürecinde göç sorununun olumsuz yanları karşımıza çıkmaktadır. Olumlu yönleri ağır basan Türkleri değil de olumsuz yanları ağır basanları Türk imajı ile eşdeğer tutmaları Avrupalıların zihniyetlerini gösterir niteliktedir. Sonuç olarak AB üyeliği yolunda olan Türkiye için en büyük engel daha önce oluşan olumsuz Türk imajının silinememesidir. Türkiye'yi tanıdığını zanneden Avrupalıların zihniyetlerini değiştirmek için kamu diplomasisi çalışmaları yapılmalıdır. Yapılacak olan çalışmalarda Türkiye'nin birliğe hemen yarın üye olmayacağı, değişen ve gelişen bir ülke olduğunu AB'ye üyelik için gerekli şartların yerine getirileceğini anlatmak gereklidir. Prof. Stefanos Yerasimos'un da değindiği nokta Türkiye'nin şimdisi için değil, yarını için değerlendirilmeli ve ona göre tartışılmalıdır (Akçadağ, 2004).

Otuz yıl öncesine kadar Türkiye'yi merakla büyüteç altına alan ve genellikle egzotik ve olumlu yanlarımızı vurgulayan çevrelerin bugünkü eğilimi, genellikle olumsuzu ön plana çıkarmakla özetlenebilir. Türkiye'den söz edildiğinde, akla ilk gelenler, Kürt sorunu, Müslüman-Laik çekişmesi, kusurlu Türk demokrasisidir. İşkence, keyfi tutuklamalar, siyasi mahkûmlar, kısacası "insan hakları ihlalleri" batı medyasının olmazsa olmaz unsurlarındandır (Bacinoğlu, 2001:1). Yapılan araştırmalar AB ülkelerinin Türkiye'yi istememe nedenleri arasında kültürel etkenlerin de öne çıktığı görülmektedir. Türkiye'nin AB üyeliği konusunda kültürel farklılığın çok fazla olduğunu ileri süren Avrupalılar kendi kimlikleriyle özdeşleştirilen

değerlerden Türkiye'nin yoksun olduğunu düşünmektedirler. Kültürel farklılığın içinde din unsuru da önemli bir noktayı teşkil etmektedir (Kriter Dergisi, 2012).

SONUÇ

Batılı oryantalist bakış açısı, Türklere her zaman “öteki” olarak bakmış ve bu şekilde algılamıştır. Bu algılayış ilişkilerin de olumsuz şekillenmesinde etkili olmuştur. Türk imajı ve algısı Batı’da, 18. Yüzyıla kadar askeri bir tehdidi temsil eder. Bu durum 19. Yüzyıldan sonra ise tamamıyla değişmiş, yerini hâkim bir bakışa ve hor görmeye bırakmıştır. Bu bakış açısının, Cumhuriyet Dönemi’ne de yansıdığı görülmektedir. Mesela AB ile ilişkilerde ve karşılıklı sorunlarda bu oryantalist bakış açısının izleri göze çarpmaktadır. Geleneksel Doğu-Batı ayrımının, Türkiye’nin Avrupa ile olan ilişkilerinde belirleyici olduğu en üst düzey siyasiler tarafından çeşitli vesilelerle dile getirilmektedir. Türklere karşı olan ötekileştirme geleneğinin devam edildiğini görmekteyiz.

Türkiye, 19. Yüzyılda Rum ve Bulgar meseleleriyle 20. Yüzyılda Ermeni meselesiyle düşman ilan edilmiş, sonrasında Kürt meselesi ortaya atılmıştır. Kürtçülük, teorik manada oryantalist güçlerle desteklenerek ülke bölünmek istenmiştir. Batı, bölme politikasını yalnızca etnik köken üzerinden değil aynı zamanda din üzerinden de yapmış Aleviliğin ayrı bir din olduğunu ispatlamak üzere bilimsel görünümlü faaliyetler sürdürmüştür. Özellikle radikal çeşitli dini akımlara verilen destek artık gizlenemez haldedir.

AB süreci ise oryantalizmin Batı üzerindeki Türk imajını göstermesi açısından ilginçtir. Bu süreçte, kendi algılama biçimleri doğrultusunda Türklerle ilgili sürekli olumsuzluklar öne çıkarılarak AB’ye alınmaması için Batı kamuoyu yönlendirilmektedir. Batı kamuoyunda Türklerin AB’ye girmesine karşı oluşan kamuoyu ve tepkilerin kaynağını bütünüyle Türkiye’nin bugünkü şartları; ekonomisi, kültürü, sosyal ve siyasal yapıları hakkındaki bilimsel veriler ve değerlendirmelere dayandıramayız. Bu durum, büyük oranda Türkler üzerine yapılan ve kökleri çok gerilere uzanan oryantalist çalışmaların bir tezahürü ve ürünüdür.

Batı karşısında bu olumsuz imajını silmek tarihi silmek kadar güç olsa da Türkiye’nin bu imajın değiştirilmesi için akıllı ve bilimsel metotları kullanarak çaba ve çalışma yürütmesi de gereklidir. Bu önyargılı ve oryan-

talist bakış açısının değiştirilmesi için kamu diplomasisi ve Türkiye'nin tanıtım çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Mesela bu anlamda, dünyada insanların internette en fazla vakit geçirdiği mecralardan biri olan sosyal medya daha etkin bir şekilde kullanılabilir. Ayrıca bu meseleye eğitimde de ciddi manada eğilmek gerekir. Türkiye'ye yönelik olumsuz imaj ve algı çabalarını etkisizleştirmek için sadece spor alanındaki faaliyetlerin yetersiz olacağı kabul edilmelidir. Bilim, teknoloji ve sanat alanında da yatırımlara ağırlık vererek uluslararası camiada daha aktif rol alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap

- Bacinoğlu, Tamer - Bacinoğlu, Andrea. *Modern Alman Oryantalizmi. Alman Yayıncılığının Türkiye Tablosu*, Avrupa Araştırmaları Dizisi, Avrasya Bir Vakfı ASA Yayınları, Ankara, 2001.
- Bulut, Yücel. *Oryantalizmin Kısa Tarihi*. Küre Yayınları, İstanbul, 2004.
- Lanza, Fernando Fernandez . *Osmanlı Rekabeti Bağlamında 16. Yüzyılda İspanya'da Türk İmajı*, Der. Özlem Kumrular. İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.
- Fouillee, Alfred. *Avrupa Milletlerinin Karakter ve Psikolojileri*. Çev. Orhan Sakin ve Adnan Yıldız. İdil Yayınları, İstanbul, 2012.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı ve Dünya*. Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Arkadaş Yayınları, Ankara, 2009.
- Karluk, Rıdvan - Tonus, Özgür. *Avrupa Birliği'nin Genişleme Perspektifinde Türkiye'nin Yeri*. Türkiye İktisat Kongresi, 2004.
- Said, Edward. *Oryantalizm*. Çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınları, İstanbul, 1998.
- Süphandağı, İsmail. *Batı ve İslam Arasında Oryantalizm*. İstanbul, 2004.
- Toynbee, Arnold. *Türkiye*. Çev. K. Yargıcı, İstanbul, 1971.
- Touraine, Alain. *Modernliğin Eleştirisi*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Yıldırım, Ali Kemal. *Edward Said'in Şarkiyatçılık Düşüncesine Eleştirel Bir Bakış. Doğu Batı: Oryantalizm: II*, Doğu Batı Yayınları, 2002.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İletişim Yayınları, 2011.

- Ünal, Ahmet. *Anektod, Gizli Atatürkçülük Projesi Ataköy Planı*, İstanbul, 2009.
- Meriç, Cemil. Bir Çıkmazda Dolaşırken, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1982.
- Zakzuk, M. Hamdi. *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*. Çev. Abdulaziz Hatip. Işık Yayınları, İzmir, 1993.
- Karlsson, Ingmar. *Avrupa ve Türkler: Karmaşık Bir İlişki Üzerine Düşünceler*. Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.

Tezler

- Gencer, Sedat. *1930–1938 Döneminde Türk İnkılâbı’nı Teorileştirme Ve Yorumlama Denemeleri*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2011.
- Gökçegöz, Selim. Şeyh Said İsyanı ve PKK Terör Örgütü Eylemlerinin Uluslararası Ortam Açısından Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, İstanbul, 2008.

Sürelî Yayın

- Ayhan, Veysel - Dalar, Mehmet - Ataman, Muhittin. Fransız Kamuoyunun Türkiye’ye Bakışı: AB Üyeliği, Kimlik ve Diğer Faktörler, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:11 Sayı: 41, ss. 270. 2012.
- Bulut, Yücel. Orientalizmin Ardından. *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 24. Sayı, 2012.
- Gencer, Bedri. Hristiyanlaştırmadan Medenileştirmeye Batılı Kozmopolitizmin Dönüşümü. *Muhafazakâr Düşünce*, Cilt: 6, Sayı: 21/22, ss.76. 2009.
- Gönlübol, Mehmet - Sar, Cem. *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*. Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi. ss. 15-16, 1997.
- Özcan, Azmi. The Press and Anglo-Ottoman Relations, 1876-1909, *Middle Eastern Studies*, 29/1 ss. 112-113, 1993.
- Öztoprak, İzzet. *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*. Türk Tarih Kurumu. ss.5-6. İstanbul, 1989.
- Şimşir, Bilal N. *British Documents on Ottoman Armenians (1856-1880)*. Cilt:1 Türk Tarih Kurumu , ss. 621-622. Ankara, 1989

Web siteleri

- Akçay, Belgin. *Avrupa Birliği'nin Ekonomik Kriterleri ve Türkiye*. [Http://Dergiler. Sgb. Gov. Tr/Calismalar/Maliye_Dergisi/Yayinlar/Md/155/02](http://Dergiler.Sgb.Gov.Tr/Calismalar/Maliye_Dergisi/Yayinlar/Md/155/02) (Erişim Tarihi: 29/10/2013).
- Akçadağ, Emine. *Avrupa Kamuoyunda Türkiye'nin İmajı ve Kamu Diplomasisinin Önemi*. <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/Turkiyenini-majivekamudiplomasisi> (Erişim Tarihi: 21/12/2013).
- Dinç, Said. *Atatürk Döneminde (1920- 1938) Türk Dış Politikasında Gelişmelere Genel Bir Bakış; İkili ve Çok Uluslu İlişkiler*. Atatürk Araştırmaları, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Adana (Erişim Tarihi: 05/12/2013).
- Yiğit, Mustafa. *Batı'nın Türk(ie) İmajı*, <http://www.memleket.com.tr/batida-turkiye-imaji-17790yy.html> (Erişim Tarihi: 29/12/2013).
- Kriter Dergisi, <http://www.kriterdergisi.com/haber.php?sayi=70&id=152> (Erişim Tarihi: 29/11/2013).

The Academic Elegance

"Elegant solutions to intellectual challenges"

AZERBAYCAN CUMHURİYETİNİN DIŞ İLİŞKİLERİNİN DÜZENLENMESİNDE ULUSLARARASI HUKUKLA İÇ HUKUKUN KARŞILIKLI İLİŞKİLERİ

Hacer Qasımova*

Özet

Bu yazıda Azerbaycan Cumhuriyetinin dış politika çalışmaları ve diplomatik misyonun hukuki temelinden söz edilmektedir. Bilindiği gibi diplomasi ve konsolosluk hukukunda iç hukuk normları kaynak olarak geçerlidirler. Bu normlar, devletin dış ilişkilerle ilgili kurumlarının ve onun personelinin hukuk ve görevlerini belirlemektedir. Her hangi bir devlet, uluslararası hukukun nesnesi gibi diplomatik faaliyet alanını hukuki açıdan düzenleme taraftarıdır ve bu sebepten diplomasi faaliyeti düzenleyen iç hukuk normlarının geliştirilmesine zaruret vardır. Yazıda Azerbaycan Cumhuriyetinin dış ilişkilerini düzenleyen anayasa ilkeleri ve iç hukuk normları ve burada bulunan birtakım hukuki boşluklar araştırılmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığını tekrar kazandığı yıllar boyunca ülkemizde diplomatik faaliyetin düzenlenmesi için yeteri kadar hukuki temel, altyapı hazırlanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyetinin Anayasası, "Diplomatik Misyon Hakkında" Yasa, Büyükelçiliği Hakkında Tüzük, Konsolosluk Hakkında Tüzük ve diplomasi hukuku alanında diğer yasalar ve hükümet kararları, dış politika çalışmalarının yasal teminatı için uygun ortam hazırlamıştır. Fakat bu alanda kabul edilmesi zorunlu olan birtakım diğer yasalara da ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin Azerbaycan topraklarında dış devletlerin diplomatik ve konsolosluk

* Doç. Dr., Bakı Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

temsilcilikleri hakkında hiçbir yasa mevcut değildir. Şöyle ki, ekser devletlerin uygulamalarında dış devletlerin topraklarındaki diplomatik, konsolosluk vs. temsilcilikleri tarafından fonksiyonlarının icrası rejiminin diplomasi hukukunun temel prensip ve normlarına uygun olarak belirleyen iç yasaların kabulü yaygındır. Diplomasi hukukunun herkes tarafından bilinen ilke ve normlarına dayanan bu rejim, örneğin karşılıklılık ilkesi temelinde daha geniş muafiyet ve ayrıcalıklar belirleyebilir. Ülkemiz için, dış bağlantılarının kurulmasının verimliliği açısından bu ve bunun gibi diğer zorunlu belgelerin kabulü günümüzde son derece zaruridir. Ümit ederiz ki, kısa bir sürede boşluklar doldurulacak, Azerbaycan diplomasi hukuku alanında iç yasaları, ülkemizin katıldığı uluslararası kuralları tamamlayarak, onların Azerbaycan Cumhuriyetine münasebette tatbikini daha etkin kılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi hukuku, konsolosluk hukuku, uluslararası hukuk, dış ilişkileri, Azerbaycan Cumhuriyetinin Anayasası

THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN INTERNATIONAL LAW AND MUNICIPAL LAW IN TERMS OF AZERBAIJAN FOREIGN POLICY-MAKING

Abstract

The principal research question of this article is the legal frameworks of the foreign policy of the Azerbaijan Republic and its diplomatic activity. It is known that domestic legislation performs as one of the sources of diplomatic and consular law is that area of international law. Intrastate legislation is taken as a basis for creation of foreign affair bodies and determination of their competence. Accordingly, each state is interested in the absolute legal regulation of its external political and diplomatic activity and therefore the development of the internal legal rules adjusting the activities of diplomatic bodies is going to be essential. Throughout the entire time of restoration of the state independence of Azerbaijan Republic enough substantial legal bases and grounds for the diplomatic activity have been created. Constitution of Azerbaijan Republic, Law of the Republic of Azerbaijan on Diplomatic Service, Regulations of Consulate of the Republic of Azerbaijan, Statute on Embassy and other legislations and state resolutions in the field of diplomatic law have functioned as applicable conditions for the legal guarantee of the foreign political activity. Obviously, it is difficult to call the preceding legislative acts as ideal regulation acts, thus there are still issues

which are important to specify later on. At the same time there is required need for the adoption of several legislative acts. For instance, any normative legal acts on diplomatic and consulate delegations of foreign states in the area of Azerbaijan Republic are not available. Regarding to the experience of majority of states, it is widespread to adopt internal rules on the conditions to make effective the activity of foreign diplomatic and consulate delegations based on the primary norms and principles of diplomatic law. Found on the well-known norms and principles of diplomatic law the regime of diplomacy can attain broad immunities and privileges on the basis of the principle of reciprocity. In terms of efficient fulfilment of external relations in these days adaptation of this and related important documents is necessary for our Republic. In a hopeful manner, these vacuums will be filled, state legislation will complete all international legal acts presented by our Republic and their application in respect of Azerbaijan Republic will be more effective.

Anahtar Kelimeler: *Diplomasi hukuku, konsolosluk hukuku, uluslararası hukuk, dış ilişkileri, Azərbaycan Cumhuriyyətinin Anayasası*

Dış ilişkiler alanının hukuki açıdan düzenlenmesinde uluslararası hukukun iç hukukla karşılıklı ilişkileri, bu alanın spesifik özelliklerinden biridir (Qasımova, 2008:59).

Devletin dış ilişkilerinin gelişimi, bu alanı uluslararası hukukun benzer ilke ve normlarına uygun olarak düzenleyen dâhili normlarının yaratılmasına neden olur. Bu normlar, devletin dış ilişkilerle ilgili kurumunun ve personelinin hukuk ve görevlerini belirlemekle birlikte, devlet tarafından atanmış dış diplomatik temsilcilik ve konsoloslukların fonksiyonlarını icra edebilmeleri için uygun rejimi ve ortamı belirlemektedir (Блищенко, 1990:246).

Her hangi bir devlet, uluslararası hukukun nesnesi gibi diplomatik faaliyet alanını hukuki açıdan düzenleme taraftarıdır. Bu durumda, iç ve uluslararası normlar, bir biriyle çelişmemeli, bir biriyle uzlaşmalı ve aynı şekilde iç normlar uluslararası normlarla ilişkide yardımcı role sahip olmalıdır. Örneğin, birçok durumda, uluslararası hukuk normları direkt olarak iç hukuka saygıya dayanmaktadır. Şöyle ki, 1961 yılı Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi'nde (Madde: 41); Özel Misyonlar Hakkında 1969 yılı Sözleşmesi'nde (Madde: 47); Evrensel Özellikli Uluslararası Kurumlarla İlişkide Devletlerin Temsilcileri Hakkında 1975 yılı Viyana Sözleşmesi'nde (Madde:77), ayrıcalıklardan yararlanan şahıslar, “ka-

bul eden devletin yasa ve düzenine saygı göstermelidirler”, denmektedir (Международное право в документах, 1990:95).

Diğer durumlarda uluslararası hukuk normları iç yasalara direkt olarak dayanmaktadır. Örneğin, 1961 yılı Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi’nin 36. maddesi, gümrük muafiyetlerinin belirlenmesinde, kabul eden devletin iç hukukunu temel almaktadır.

Genel olarak ise dış ilişkilerin yürütülmesi ile ilgilenen kadro, her bir devlet tarafından bağımsız olarak oluşturulur. Fakat bazı durumlarda yukarıda kaydettiğimiz gibi iç yasalara istinat edilmesine rağmen, bu kadro fonksiyonlarını genel olarak uluslararası hukuk normları temelinde icra eder.

Şunu da kaydedelim ki, diplomasi hukuku alanında uluslararası yasalar, dış ilişkiler alanında genel karakterli devletin iç kuralları ile karıştırılmamalıdır. Şöyle ki, dış ilişkiler, diplomatik münasebetlerin dışında, ekonomik, hukuki, ticaret, bilimsel ve diğer ilişkileri içermektedir. Diplomatik alan ise devletler arasında siyasi ve resmi ilişkilerde kesin olarak belirlenir.

Çeşitli devletlerin yasalarında var olan farklara rağmen, bu devletlerin uluslararası iletişime katılmasının genel kuralı ile ilgili olarak, o cümleden bu iletişimin herkes için zorunlu olan ilke ve normları ile ilgili olarak belirli genel özellikleri mevcuttur. Yasalar, aynı şekilde muhtevasına göre eğer birkaç devlette paralellik arz ediyorsa, onlar uluslararası geleneği onaylar ve genişlendirir, bazı durumlarda ise direkt olarak söz konusu geleneğin yaranmasına neden olurlar (Сандровский, 1986:97).

Genel olarak bu alanda var olan ilke ve normların tamamını şartlı olarak, devletin dış ilişkilerle ilgili kurumlarının oluşturulması, statüsü ve fonksiyonlarını belirleyen ilke ve normlar ile devletin söz konusu kurumlarının çalışanlarının hukuk ve görevlerini belirleyen ilke ve normlara ayırmak mümkündür. Bir takım ülkelerde, o cümleden Azerbaycan’da bu iki grup normlar, aynı yasal kurallarda birleştirilmekte, diğer ülkelerde ise bu normlara farklı yasal kurallar hasredilmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyetinin diplomasi hukuku alanında iç kurallar sisteminin araştırılmasına Azerbaycan Cumhuriyetinin dış politikasının anayasal ilkelerinden başlayalım.

12 Kasım 1995 tarihli halkoylaması ile kabul edilmiş ve 24 Ağustos 2002 yılında yine de referandum yolu ile birtakım önemli değişiklikler

yapılmış olan Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinde Azerbaycan Cumhuriyetinin dış politikasının temel prensipleri belirlenmiştir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1996).

Anayasanın 10. maddesi “Uluslararası İlişkilerin İlkeleri” olarak isimlendirilmektedir. Burada kaydedildiğine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti dış devletlerle ilişkilerini, herkes tarafından kabul edilmiş uluslararası hukuk normlarında belirtilen ilkeler temelinde kurmaktadır.

148. maddeye göre Azerbaycan Cumhuriyetinin katıldığı uluslararası anlaşmalar, Azerbaycan’ın hukuk sisteminin bir parçasıdır. Anayasanın 151. maddesinde uluslararası hukukun iç hukuk üzerindeki üstünlüğü prensibi kaydedilmiştir. Bu maddede belirtildiğine göre, Azerbaycan Cumhuriyetinin hukuk sistemindeki yasalarla (Azerbaycan’ın Anayasası ve referandumla kabul edilen yasalar dışında) Azerbaycan Cumhuriyetinin katıldığı uluslararası anlaşmalar arasında çelişki ortaya çıkarsa, söz konusu uluslararası anlaşmalar uygulanır.

Anayasanın 12. maddesinde, burada sıralanan insan ve vatandaş hak ve özgürlüklerinin Azerbaycan Cumhuriyetinin katıldığı uluslararası anlaşmalara uygun olarak tatbiki, devletin en önemli amacı ilan edilmiştir.

Anayasanın 53. maddesinin III. fıkrasına göre “Azerbaycan Cumhuriyeti, topraklarının dışında geçici veya sürekli yaşayan” vatandaşlarının hukuki açıdan korunmasını teminat altına almakta ve onları kollamaktadır.”

Göründüğü gibi bu maddede diplomatik koruma hukukunun anayasal temelleri belirlenmiştir. Diplomatik koruma, uluslararası hukukun teori ve pratikte çeşitli tartışmalara neden olan en karmaşık kurumudur. Çünkü başka bir devletin topraklarında olan yabancı, hem kendi devletin, hem de bulunduğu devletin yargı erkinin denetimi altında bulunmaktadır. Böyle bir ortamda diplomatik koruma öyle gerçekleştirilmelidir ki, bu iki yargı erki arasında çatışma yaranmasın (Лыкашук, 2001:74).

Anayasamızın 69. maddesi Azerbaycan Cumhuriyetinde yabancıların ve vatandaşlığı bulunmayan kimselerin haklarını düzenlemektedir. 70. madde ile Azerbaycan Cumhuriyetinin yalnız herkes tarafından kabul edilen uluslararası hukuk normlarına uygun olarak yabancılara ve vatandaşlığı olmayanlara siyasi sığınma verdiği belirtilmektedir.

Anayasa, Azerbaycan’ın dış ilişkiler alanında önemli iç kurumlarının-anayasal kurumların (Cumhurbaşkanı, Milli Meclis, Hükümet) yetkilerinin sınırlarını da belirlemektedir.

Azerbaycan Cumhuriyetinin diplomatik faaliyetinin hukuki temelini oluşturan önemli belgelerden biri, “Diplomatik Misyon Hakkında” Azerbaycan Cumhuriyetinin 8 Haziran 2001 Yıl Tarihli Yasası’dır. Bu yasa, Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet memurluğunun bir türü olan diplomatik misyonun düzenlenmesinin hukuki temellerini, diplomatik misyon görevlisi olan devlet memurlarının yasal görevlerini belirlemektedir. Yasada diplomatik misyon anlayışı aşağıdaki şekilde takdim edilmiştir:

Diplomatik Misyon, Azerbaycan Cumhuriyetinin dış politikasını gerçekleştiren devlet kurumlarında vatandaşların profesyonel faaliyetidir. (Madde 1.1.)

Dünya diplomasi pratiğinde gittikçe daha fazla belirginleşen diplomasi ve konsolosluk hizmetlerinin birleştirilmesi eğilimi, “Diplomatik Misyon Hakkında” Azerbaycan Cumhuriyetinin Yasası’na da yansımıştır. Yasaya göre konsolosluk hizmeti, Azerbaycan Cumhuriyetinin Konsolosluk Tüzüğüne göre gerçekleştirilen diplomatik faaliyet türüdür. (Madde 1.2.)

Yasanın 3. maddesinde Azerbaycan Cumhuriyeti diplomatik misyon kurumlarının birtakım önemli görevleri-Azerbaycan Cumhuriyetinin dış politikasının konsepti ve temel yönleri ile ilgili tekliflerin hazırlanması ve Azerbaycan Cumhuriyetinin ilgili yürütme kurumuna takdim edilmesi, Azerbaycan Cumhuriyetinin dış politikasının yürütülmesinin sağlanması, uluslararası barışın ve güvenliğin korunmasına diplomatik metot ve araçlarla yardım edilmesi, Azerbaycan Cumhuriyetinin, vatandaşlarının ve hukuki şahıslarının yurtdışında hukuk ve çıkarlarının korunması vs. belirlenmiştir.

Yasanın 8. maddesi Azerbaycan Cumhuriyetinin diplomatik misyon çalışanları için on bir diplomatik derece belirlemektedir. Şahsi diplomatik derecenin verilmesi, diplomatik misyon personelinin profesyonel özelliklerinin geliştirilmesine hizmet etmektedir. Diplomatın şu veya bu gibi şahsi dereceye sahip olması, onun diplomat gibi tecrübesini, yetenek ve bilgisini karakterize etmektedir.

Yasaya uygun olarak Azerbaycan Cumhuriyetinin diplomatik temsilciliklerinde ve konsolosluklarında çalışan diplomatik misyon personelinin aşağıdaki görevleri belirlenmiştir: 1) Büyükelçi, Azerbaycan Cumhuriyetinin uluslararası kurumlardaki daimi temsilcisi; 2) Başkonsolos; 3) Müşavir-elçi, daimi temsilcinin yardımcısı; 4) Müşavir; 5) Konsolos; 6) 1. Katip; 7) Konsolos Yardımcısı; 8) 2. Katip; 9) 3. Katip; 10) Ateşe.

Diplomatik misyonun önemli ve zorunlu ilkesi olan rotasyon, “Diplomatik Misyon Hakkında” Kanunun 13. maddesinde belirlenmiştir. Bu ilkeye göre Azerbaycan Cumhuriyetinin diplomatik temsilcisi olarak atanmış şahsın, ilgili devlette veya uluslararası kurumlarda kesintisiz çalışma süresi 5 yıl olarak kabul edilmiştir. Bu süre Azerbaycan Cumhuriyetinin ilgili yürütme kurumu tarafından uzatılabilir. Diğer diplomatik misyon çalışanlarının ilgili diplomatik temsilciliklerde veya konsolosluklarda kesintisiz çalışma süresi üç yıldan fazla olmamalıdır. Bu süre hizmet zorunluluğu ile ilişkili ve diplomatik misyon çalışanlarının rızası ile ilgili yürütme kurumu tarafından bir yıldan fazla olmayacak bir süreliğine uzatılabilir. ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde bu süre 3 yıl, Rusya’da 4 yıl, İtalya’da 2 yıldan az ve 4 yıldan fazla olmayacak şekilde belirlenmiştir (Abbasbəyli, Cəfərov, 2004:25).

Kanaatimizce Azerbaycan’da rotasyon ilkesinin normal çalışmasını sağlayan sistemin oluşturulması zorunluluğu bulunmaktadır. Bununla ilişkili olarak “Diplomatik Misyon Hakkında” kanunda Azerbaycan Cumhuriyetinin diplomatik temsilcisi olarak atanan şahsın, ilgili devlette veya uluslararası kurumda kesintisiz çalışma süresinin tam olarak ne kadar uzatılabileceği kesin olarak belirlenmelidir. Aksi takdirde büyükelçinin yerleşiklik meylinin ve bulunduğu devlette şahsi çıkarlarının yaranması durumu ortaya çıkacaktır. Öte yandan bu gibi diplomatik temsilcinin Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı ile sistematik, mütemadi ve direkt ilişkilerini sağlayan sistemin de yaratılması doğru olurdu. Örneğin, birçok devlette mevcut diplomatik deneyime göre, yurt dışına atanmış büyükelçilerin atayan devlette yıllık görüşmeleri yapılır. Bu görüşmeler enformasyon mübadelesi ve genel problemlerin çözümünün araştırılması açısından önem arz etmektedir. Kanaatimizce Azerbaycan’da bu geleneğin uygulanması verimli olurdu.

Tüm bunlar, diplomatik temsilciliklerin, uluslararası kurumlardaki daimi temsilciliklerin rehberlerinin ülke ile burada yaşanan sosyo-politik süreçlerle sıkı ilişkisini belirleyen, sonuçta ülkemizi yurt dışında etkili şekilde temsil edilmesine fırsat veren önemli etkenlerdir.

“Diplomatik Misyon Hakkında” Azerbaycan Cumhuriyetin Yasasına ilaveler ve değişiklikler yapılması ile ilgili Azerbaycan Cumhuriyetinin 21 Mayıs 2004 yılı Kanununda, diplomasi hukukunun çağdaş deneyimini yansıtan bir takım olumlu değişiklikler yapılmıştır. Şöyle ki, ilaveler yapılıncaya kadar “Diplomatik Misyon Hakkında” kanunda diplomatik misyon yük-

lenme, iş ilişkilerinin düzenlenmesi vs. gibi konularla ilgili maddeler, yalnız diplomatik misyon çalışanlarına şamil edilmekteydi. Bilindiği gibi temsilciliğin kadrosuna diplomatik kadro ile birlikte, idari ve teknik kadro ile ve müstahdemler de dahildir. Ayrıca çağdaş uluslararası hukukta idari ve teknik kadronun statüsünün diplomatik kadroya maksimum derecede yaklaştırılması eğilimi mevcuttur (Сандровский, 1986:102). Bu eğilim, Azerbaycan Cumhuriyetinin katıldığı 1961 yılı Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesine de kısmen yansımıştır. İlave ve değişikliklerin yapılması ile “Diplomatik Misyon Hakkında” kanunun birçok maddelerinde “Diplomatik Misyon Çalışanlarının” sözlerinden sonra “diplomatik misyon kurumlarının idari ve teknik hizmetini gerçekleştiren şahıslar” sözleri de eklenmiştir.

Bunun dışında yapılan ilavelerde diplomatik misyon çalışanlarının aile fertleri anlayışı da kesinleştirilmiş ve bu kategoriye koca, karı, 18 yaşına gelmemiş çocukları ve 18 yaşından yukarı çalışamaz durumda olan çocuklar ait kılınmıştır. Bu boşluğun doldurulması özellikle zaruri idi. Şöyle ki, diplomatik personelin aile fertleri kategorisi, uluslararası hukukla belirlenmemektedir. Bu meseleyi her bir devlet kendi iç hukuku ile düzenlemekte ve şimdiye kadar bizim yasalarla bu kategorinin kesin olarak belirlenmemiş olması, pratikte zorluklara neden olmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyetinin büyükelçilerinin görevleri, fonksiyonları, hukukları, büyükelçiliğin faaliyetinin teşkili gibi sorunlar, 25 Mayıs 2006 yılında onaylanmış olan “Azerbaycan Cumhuriyetinin Büyükelçiliği Hakkında Tüzük” ile belirlenmektedir.

Büyükelçilik, kabul eden devlette Azerbaycan Cumhuriyetinin vahid dış politik çizgisinin takibini yetkileri dâhilinde temin etmekte ve bu amaçla Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet ve yerel yönetim kurumlarında, idare, kurum ve kuruluşlarının temsilciliklerinin, temsilci gruplarının ve uzman grupların faaliyetini ilişkilendirmekte ve işi üzerinde denetimi gerçekleştirmektedir. Tüzüğe göre söz konusu temsilcilikler, temsilci gruplar ve uzman gruplar, faaliyetleri konusunda Büyükelçilikle anlaşmalı ve Büyükelçiliğe bilgi vermelidir. (I.3)

Büyükelçiliğin faaliyetinin yürütülmesi ile ilgili V. Kısımda kaydedildiğine göre, Büyükelçi veya Büyükelçiliğin diğer çalışanları Azerbaycan Cumhuriyetinin veya kabul eden devletin yasalarına göre sorumluluk doğuran işler görme konusunda suçlu olarak görüldükleri, yine Azerbaycan Cumhuriyetinin yasalarında belirtilmiş diğer durumlarda zamanından önce geri çağırılabilir.

Azerbaycan Cumhuriyetinin yabancı devletlerde konsolosluk faaliyetini düzenleyen Azerbaycan Cumhuriyetinin Konsolosluk Tüzüğü, 1 Mart 1994 yılında yürürlüğe girmiştir.

Tüzükte belirtildiğine göre konsolosluklar, Azerbaycan Cumhuriyetinin diplomatik temsilciliklerinin konsolosluk şubelerinden, başkonsolosluklardan, konsolosluklardan, konsolos yardımcılıklarından ve konsolos ajanlarından oluşmaktadır. (Madde 5)

Tüzükte kaydedildiğine göre, konsolos, Azerbaycan Cumhuriyetinin yasaları ve konsolosluğun bulunduğu devletin yasalarıyla çelişmediği sürece, tüzükte belirtilmeyen başka fonksiyonları da icra edebilir. (Madde 6). Böyle bir yaklaşım, Azerbaycan Cumhuriyetinin anlaşma pratiğine, aynı şekilde Konsolos ilişkileri ile ilgili 1963 yılı Viyana Sözleşmesinin 5. maddesine dayanmaktadır. 7. Madde, kabul eden devletin izni ile konsolosa diplomatik fonksiyonların icrasının havale edilmesinin mümkünlüğünü öngörmektedir. 19. maddede belirtildiğine göre, Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış İşleri Bakanlığının özel emri ve kabul eden devletin rızasına dayanarak konsolos, diğer devletin konsolosluk fonksiyonlarını da icra edebilir.

Tüzüğün 14. maddesine göre yalnız Azerbaycan Cumhuriyetinin vatan-daşı konsolosluk görevlisi olabilir.

Göreve atanırken konsolos, Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış İşleri Bakanlığından vekaletname-konsolos patentini almaktadır. (Madde 15). Konsolos görevinin icrasına, kabul eden devletten onay (ekzekvatura) aldıktan sonra başlar. (Madde 16).

Gördüğümüz gibi Konsolos Tüzüğünde konsolosun atanması, yurt dışında çalışma süresi vs. gibi meseleleri düzenleyen maddeler yer almamıştır. Bilindiği gibi diplomasi hukukundan farklı olarak konsolosluk hukukunda, Başkonsolosun atanması meselesi uluslararası hukukla düzenlenmemektedir. 1963 yılı Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesinde belirtildiğine göre, Başkonsolosun atanması ve görevinin icrasına izin verilmesi meseleleri, atayan ve kabul eden devletlerin iç normları ile düzenlenir. (Ör. Eski SSCB’de konsolosu Dış İşleri Bakanlığı atamaktaydı.) (Блищенко, 1990:197) .

Şu ve ya bu gibi boşlukları doldurmak ve bazı meseleleri vuzuha kavuşturmak amacıyla 2 Şubat 2007 yılında “Azerbaycan Cumhuriyetinin Konsolosluğu Hakkında Tüzük” onaylanmıştır.

Tüzüğe göre Konsoloslar, Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanının önerisi ile Azerbaycan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı tarafından atanır. (Md. I.3.)

Başkonsolos Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanının önerisi ile Azerbaycan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı tarafından, konsolos, konsolos yardımcısı ve konsolosluk ajanı ise Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı tarafından atanmakta ve geri çağırılmaktadır. (V. 17.) Başkonsolosun yurt dışında kesintisiz çalışma süresi 4 yıl olarak kabul edilmiştir. Bu süre Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından uzatılabilir (ne kadar süreyle uzatılabileceği burada da kesin olarak belirlenmemiştir). Konsolos, konsolos yardımcısı ve konsolosluk ajanı olarak atanan şahsın, yurt dışında kesintisiz çalışma süresi 3 yıl olarak kabul edilmiştir. Bu süre Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış İşleri Bakanı tarafından bir yıldan fazla olmayacak bir süreliğine uzatılabilir. (V. 19).

Tüzük, Konsolosluğun asli görevlerini (II. Bölüm), fonksiyonlarını (III. Bölüm) ve hukuklarını (IV. Bölüm) belirlemektedir.

Konsolosluğun faaliyetinin yürütülmesi ile bağlı önemli maddeler Tüzüğün V. Bölümüne yansımıştır. Tüzüğün 28. maddesinde özel olarak kaydedilmektedir ki, Azerbaycan Cumhuriyetinin diplomatik temsilciliğinin bulunmadığı ve üçüncü bir devletin diplomatik temsilciliği vasıtasıyla temsil edilmediği bir devlette Konsolosluk şefine ve (veya) Konsolosluğun diğer personeline kabul eden devletin onayı ile onların konsolos statüsünü etkilemeden diplomatik fonksiyonların icrası görevi verilebilir. Konsolosluğun şefi ve (ve ya) Konsolosluğun diğer personeli tarafından söz konusu fonksiyonların icra edilmesi, kendilerinde diplomatik muafiyet ve ayrıcalıklar talep etme hakkı vermez.

Azerbaycan Cumhuriyetinin dış devletlerle çok yönlü ilişkilerinin genişlenmesi ve söz konusu ilişkilerin konsolosluk teminatının verimliliğinin artırılması ve hukuki şahısların hukuklarının ve yasal çıkarlarının korunmasının gereken ölçekte gerçekleştirilmesi amacıyla 1997 yılında Azerbaycan Cumhuriyetinin Fahri Konsolosu Hakkında Tüzük kabul edilmiştir.

Tüzüğün I. Bölümünün 1.3. maddesinde kaydedildiğine göre, Azerbaycan Cumhuriyetinin fahri konsolosu, Azerbaycan Cumhuriyetinin kabul eden devletlerle dostluk ilişkilerinin gelişimine, ekonomi, ticaret, bilim-teknik, kültür, turizm ve spor alanlarında ilişkilerin genişlenmesine,

Azerbaycan Cumhuriyetinin katılımı ile örgütlerin ve şirketlerin kurulmasına ve faaliyette bulunmasına yardımcı olmaktadır.

Tüzüğe göre Azerbaycan Cumhuriyetinin fahri konsolosu, ister Azerbaycan vatandaşı, isterse de dış devletin vatandaşı olabilir. (Madde 1). Burada aynı şekilde, Azerbaycan Cumhuriyetinin fahri konsolosluğuna, belli toplumsal görevlerde bulunan, gereken şahsi niteliklere sahip ve kendisine havale edilmiş konsolosluk görevini gerektiği gibi yerine yetire bilen şahıs tayin edilir.

Azerbaycan Cumhuriyetinin fahri konsolosu, Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet memuru değildir. (Madde 1.2.). Azerbaycan Cumhuriyetinin fahri konsolosu, Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığına bağlı olup, Azerbaycan Cumhuriyetinin kabul eden devletteki diplomatik temsilciliği veya konsolosluğunun ya da direkt Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış İşleri Bakanına bağlı olarak faaliyette bulunur. (Madde 1.6).

Azerbaycan Cumhuriyetinin fahri konsolosu hakkında tüzük, fahri konsolosların üç derecesini belirlemiştir:

1. Fahri Başkonsolos
2. Fahri konsolos
3. Fahri muavin konsolos

Tüzüğe göre fahri konsolos, kabul eden devletteki diplomatik temsilciliğin ve konsolosluğu teklifi ve söz konusu devletin ilgili yönetici kurumların onayı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından göreve atanır ve görevden alınır. (Madde 2.1.).

Azerbaycan Cumhuriyetinin fahri konsolosu görevine atanmış olan kimse, kendisine havale edilmiş konsolosluk fonksiyonlarını eksiksiz bir şekilde yerine yetireceği, maaş ve diğer ödülleri talep etmeyeceği konusunda Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış İşleri Bakanına yazılı şekilde sorumluluk takdim etmektedir. (Madde 2. 6) Bir önemli durum da şundan ibarettir ki, fahri konsolos ticaretle veya kendi mesleği ile ilgilenebilir. (Madde: 3.5)

Fahri konsolosun konsolos fonksiyonlarına geldikte ise, tüzükte meslekten konsoloslarla mukayesede daha sınırlı şekilde belirlenmiştir. İlk olarak fahri konsoloslar belirlenmiş fonksiyonlarını Azerbaycan Cumhuriyetinin diplomatik temsilciliği veya konsolosluğu ile anlaşmakla gerçekleştirirler. İkinci olarak onların örneğin, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarına pasaport vermek, Azerbaycan topraklarına giriş yapmak, terk

etmek, transit geçiş için vize vermek, sürelerini uzatmak veya değişiklik yapmak vs. gibi fonksiyonları belirlenmemiştir.

Genel olarak tüzüğe baktığımızda, fahri konsolosun hukuklarının ge- niş olsa da sınırsız olmadığını görmekteyiz. Diğer bir ifadeyle, bir tür yar- dımcı fonksiyonu icra eden ve meslekten konsolosların yerine geçemezler. Buna rağmen bu kurumun önemli olduğunda hiç kimsenin şüphesi yoktur.

Diplomatik faaliyeti düzenleyen önemli i yasalardan biri de Azerbay- can Cumhuriyetinin Dış İşleri Bakanlığı Hakkında 29 Ocak 2004 Tarihli Tzktr.

Tüzükte Dışışleri Bakanının asli görevleri, fonksiyonları, hakları ve faaliyeti yürütme kuralları kapsamlı olarak belirlenmiştir.

Diplomatik faaliyeti düzenleyen özel yasalar dışında Azerbaycan Cumhuriyetinin birtakım diğer i yasalarında bu faaliyetin şu veya bu gibi meseleleri ile ilgili önemli maddeler bulunmaktadır.

Örneğin, “Azerbaycan Cumhuriyetinin Vatandaşlığı” Hakkında Azer- baycan Cumhuriyetinin 1998 Yılı Kanunu”nun 9. maddesi, “yurt dışın- da yaşayan Azerbaycan vatandaşlarının Azerbaycan devleti tarafından korunması” olarak isimlendirilmektedir. Bu maddede belirtildiğine göre, “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet kurumları, dış devletlerdeki ve ulus- lararası örgütlerdeki diplomatik temsilcilikleri, konsoloslukları ve bu ku- rumlardaki görevlilerin Azerbaycan Cumhuriyetinin topraklarının dışında geçici veya sürekli olarak yaşayan Azerbaycan vatandaşlarının Azerbay- can Cumhuriyetinin katıldığı uluslararası hukuk belgelerine, dış devletle- rin yasalarına, Azerbaycan Cumhuriyeti ile vatandaşlarının yaşadığı devlet arasında imzalanmış anlaşmalara ve uluslararası geleneklere uygun olarak kendilerine tanınmış tüm haklardan tam olarak yararlanabilmeleri için ted- birler görmeğe, yasalarda belirlenmiş kurallara, yasayla korunan hak ve ıı- karlarını savunmaya, zorunluluk durumunda ise Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının ihlal edilmiş haklarının düzeltilmesi için tedbirle görmeye borçludurlar.”

“Azerbaycan Cumhuriyetinin uluslararası antlaşmaların imzalanması, icrası ve iptali kuralları hakkında” Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu”- nun 7. maddesinde şöyle denmektedir: “Azerbaycan Cumhuriyetinin dış devletteki diplomatik temsilciliğinin rehberi veya uluslararası konferans- larda, uluslararası örgütlerde ya da kurumlarının birinde Azerbaycan Cum- huriyeti temsilciliğinin rehberi özel yetki olmadan uygun bir şekilde kabul

eden devletle veya söz konusu uluslararası konferans, örgüt veya organlarının biri çerçevesinde Azerbaycan Cumhuriyetinin uluslararası antlaşmalarının imzalanması hakkında görüşmelerde bulunma hakkına sahiptir.”

Azerbaycan Cumhuriyetinin dış politika çalışmalarının hukuki temellerinden bahsedeken, ““Yurt Dışında Yaşayan Azerbaycanlılarla Bağlı Devlet Politikası Hakkında” Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu”nu da özel olarak kaydetmemiz gerekir. Bu yasa, yurt dışında yaşayan Azerbaycanlılarla ilgili Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet politikasının amaç ve prensiplerini ve bu politikanın gerçekleştirilmesi ile bağlı devlet kurumlarının faaliyetinin temellerini belirlemektedir.

SONUÇ

Kaydedilenlerden de görüldüğü gibi Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığını tekrar kazandığı yıllar boyunca ülkemizde diplomatik faaliyetin düzenlenmesi için yeteri kadar hukuki temel, altyapı hazırlanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyetinin Anayasası, diplomasi hukuku alanında yasaları ve hükümet kararnameleri, dış politika çalışmalarının yasal teminatı için uygun ortam hazırlamıştır. Fakat bu alanda kabul edilmesi zorunlu olan birtakım diğer yasalara da ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin Azerbaycan topraklarında dış devletlerin diplomatik ve konsolosluk temsilcilikleri hakkında hiçbir yasa mevcut değildir. Şöyle ki, ekser devletlerin uygulamalarında dış devletlerin topraklarındaki diplomatik, konsolosluk vs. temsilcilikleri tarafından fonksiyonlarının icrası rejiminin diplomasi hukukunun temel prensip ve normlarına uygun olarak belirleyen iç yasaların kabulü yaygındır. Diplomasi hukukunun herkes tarafından bilinen ilke ve normlarına dayanan bu rejim, örneğin karşılıklılık ilkesi temelinde daha geniş muafiyet ve ayrıcalıklar belirleyebilir.

Ülkemiz için, dış bağlantılarının kurulmasının verimliliği açısından bu ve bunun gibi diğer zorunlu belgelerin kabulü günümüzde son derece zaruridir. Ümit ederiz ki, kısa bir sürede boşluklar doldurulacak, Azerbaycan diplomasi hukuku alanında iç yasaları, ülkemizin katıldığı uluslararası kuralları tamamlayarak, onların Azerbaycan Cumhuriyetine münasebette tatbikini daha etkin kılacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1996.
- Abbasbəyli A, Cəfərov V. *Diplomatik protokol*. Bakı, 2004.
- Həsər Qasımova . *Xarici Əlaqələr Hüququ*. Bakı, 2008.
- Блищенко И.П. *Дипломатическое право*. М, 1990.
- Сандровский К.К. *Право внешних сношений*. Киев ,1986.
- Международное право в документах. Москва, 1990.

Makaleler

- Лукашук И.И. Дипломатическая защита. Политика и право. Москва 2001. №8
- Həsər Qasımova. Azərbaycan Respublikasında xarici siyasət fəaliyyətinin və diplomatik xidmətin hüquqi əsasları /Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq. quruculuğunun aktual problemləri. *Elmi məqalələr məcmuəsi*. 9-cu buraxılış.ss.418-428.

The Academic Elegance / Akademik Hassasiyetler Dergisi Sosyal Bilimler alanında yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayın yapan Ulusal Hakemli bir dergidir.

YAYIN KURALLARI

1- Akademik Hassasiyetler Dergisi, sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.

2- Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayınlanmamış olmalıdır. Şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise bu durum ayrıca belirtilmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.

3- Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara/yazarlara aittir.

4- Makaleler için herhangi bir telif ücreti ödenmez.

5- Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

6- Başlıklar 14 punto büyüklüğünde, koyu ve ortalanarak yazılmalıdır. Yazar adı ise başlık altında bulunmalı ve ortalanmalıdır. Yazarın adının yalnızca ilk harfi büyük harfle, soyadının ise tamamı büyük harflerle ve koyu şeklinde yazılmalıdır. (**Örnek: Gökçe DİLARA***). Soyadın sağ üst köşesine ise * işareti konularak dipnot oluşturulmalı ve yazarın ünvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır.

7- Makaleler Microsoft Word veya "doc" uzantılı şekilde dergiye iletilmelidir.

8- Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar ortalanarak ve koyu şekilde (**Örnek: 1. TÜRKİYE'DE SOSYAL ...**), onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu ve sola yanaşık bir şekilde (**Örnek: A. Ekonomik Faktörler**), diğer alt başlıklarda koyu ve sola yanaşık ancak ilk kelimenin baş harfi büyük diğerleri ise küçük olacak şekilde (**Örnek: a. Ticari yapı**) yerleştirilmelidir.

9- Yazılar; Times New Roman karakterinde, 12 punto (dipnotlarda ise 10 punto) büyüklüğünde olmalıdır. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, 1 satır aralığıyla, iki yandan hizalı ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası 3 nk olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası verilmelidir. Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve "TAB" tuşu kullanılmalıdır.

10- Özet 300-500 kelime arasında olmalı ve herhangi bir atıf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan 3-5 anahtar kelime bulunmalıdır. Çalışmalar başlıklar, özet ve kaynakça dahil olmak üzere 8000-11000 kelime arasında olmalıdır.

11- Dergiye gönderilen makaleler dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla üç hakeme gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda en az iki hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda,

dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması nedeniyle makalenin yayınlanmaması durumunda yazar, her hangi bir hak talebinde bulunamaz.

12- Makalenin basıldığı dergi sayısından yazara iki kopya gönderilir.

13- Makalede sıra ile özet, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça ve varsa ekler bulunmalıdır.

14- Metin içerisinde yapılacak olan atıflarda aşağıdaki kurallara uyulmalıdır:

KAYNAK GÖSTERME (ATIFLAR)

1- Makalede gerek metin içerisinde gerekse dipnot şeklinde atıf yapılabilir. Ancak genel bir uyum sağlanmasına dikkat edilmelidir. Genel olarak aşağıda bahsedilen atıf sistemi kullanılmakla birlikte, yazar dipnot sistemini de kurallarına uyulması kaydıyla kullanabilir.

2- Makalede yapılacak atıflar, ilgili yerden hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası sırasıyla örnekteki gibi verilmelidir. (Weber, 2012:71).

3- Birden fazla kaynak gösterileceği durumlarda eserler aynı parantez içinde, en eski tarihli olandan yeni olana doğru, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanır. (Öztürk, 2007:77; Yılmaz, 2011:157).

4- İki yazarlı kaynaklarda, araya tire işareti (-) konulur. İkiiden fazla yazarlı kaynaklarda ise ikinci yazarın soyadından sonra “vd.” kısaltması kullanılmalıdır. (Weiss-Hobson, 1999:15). (Alan-Kurar vd., 2002:157)

5- Yazarın adı, ilgili cümle içinde geçiyorsa, parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir. (1954:77)

6- Yazarın aynı yıl yayınlanmış iki eseri, yayın yılına bir harf eklenmek suretiyle ayırt edilir. (İnalcık, 2000a:17), (İnalcık, 2000b:45).

7- Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış olan eserleri, adların ilk harflerinin de yazılması yoluyla belirtilir. (Mardin, Ş., 1997:46), (Mardin, B., 1997:27)

8- Ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken, bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser “aktaran” yazılarak gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

Kitap: Heywood, Andrew. *Siyaset*. Çev. Bican Şahin ve Zeynep Kopuzlu. Adres Yayınları, Ankara, 2010.

Makale: Yüksel, Mehmet. *Modernleşme Bağlamında Hukuk ve Etik Anlayışına Sosyolojik Bir Bakış*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 57-1. ss.177-195. Ankara, 2002.

Tezler: Yurtseven, Yılmaz. (2006). *Osmanlı Devletinde Siyasal İktidarın Meşruluk Temelleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.

Web siteleri: McLure, Michael. *Fiscal Sociology*. <http://msc.uwa.edu.au/?f=151090> (Erişim Tarihi: 28.05.2013).

Makale Gönderme ve İletişim Adresi: academicelegance@gmail.com

The Academic Elegance / Akademik Hassasiyetler is published twice a year (in Spring and Autumn) a nationally refereed journal in Social Sciences.

RULES FOR PUBLICATION

1- The Journal of The Academic Elegance is a journal that publishes experimental, quantitative and qualitative researches in all areas of social sciences.

2- Articles submitted to the journal must be original works and must be previously unpublished. If the articles were presented in a national or an international symposium or congress, this should be specified and must be made in accordance with article format.

3- Any legal liability related to articles belongs to author/authors.

4- No royalty is made for articles.

5- Articles are published in either Turkish or English.

6- Titles must be written in 14 point size, bold and centered. The author's name must exist and must be centered under the title of the article. Only the first letter of the author's name must be capitalized. The last name must be written in all capital letters. The must be in bold. (**Example: Gökçe DİLARA***). A footnote must be created by the upper right corner of author's last name to give the author's title, institution and e-mail address (no underlined and in black colour).

7- Articles must be submitted to the journal as Microsoft Word or "doc" extension.

8- Major section titles in articles must be centered, written capitalized and be in bold (**Example: 1. TÜRKİYE'DE SOSYAL ...**), while following subtitles within the section must be justified to the left, the first letters in the title must be capitalized and written in bold (**Example: A. Ekonomik Faktörler**). Other sub-headings must be in bold and justified to the left. The first letter of the first word must be capitalized, while others be small (**Example: a. Ticari yapı**).

9- Texts must be written in Times New Roman, font size 12 pt (footnotes 10 pt). The paper size must be A4 and have 3 cm margins on all sides (left, right, top and bottom). 1 line spacing must be used with flush-right alignment. To adjust spacing before or after paragraphs leave "3 nk" and add page number. At paragraphs give 1 cm indentation and use "TAB" key.

10- Articles must include an abstract between 300-500 words and abstract must not include any reference. Following each abstract there must be 3-5 keywords describing the study. The length of articles must be between 8000-11000 words, including the titles, abstract, appendix and references.

11- Articles submitted to the journal are referred to three referees by journal editors in order to be evaluated for scientific adequacy. Those articles

received positive evaluation at least from two referees are published in an appropriate issue by the publication board. Authors cannot claim any rights if their articles fail this process.

12- For the published articles, two copies of the related issue of the journal will be sent to the author.

13- Articles must be ordered as abstract, introduction, main text, conclusion, bibliography and, if necessary, attachments.

14- The following rules for citation must be respected in articles.

RULES FOR CITATION

1- Citation can be given either in the text or in footnotes. Care must be taken to ensure overall compliance. Although, the rules for citation mentioned below is used in general, authors can also use footnote system in compliance with the rules.

2- The references in the text must be placed immediately after the relevant places in parentheses. The author's surname, year of the publication and page number of the work should be shown respectively. (**Weber, 2012:71**).

3- In cases where multiple sources cited in the same parenthesis, the works must be ordered from the oldest to the newest, separated from each other by semicolons. (**Öztürk, 2007:77; Yılmaz, 2011:157**).

4- For the sources with two authors, the hyphen (-) is put in between surnames (**Weiss-Hobson, 1999:15**). More than two authors for a source, "et al." abbreviations should be used after the second author's last name. (**Alan-Kurar et al., 2002:157**).

5- If the author's name is cited in the text, only the date and page number of the source must be indicated in parentheses (**1954:77**).

6- Author's two works published in the same year are distinguished by adding a letter to the year of publication. (**İnalçık, 2000a:17**), (**İnalçık, 2000b:45**).

7- Two authors with the same last name and with the same year of publication are distinguished by citing the first letter of the firstname (**Mardin, Ş., 1997:46**), (**Mardin, B., 1997:27**)

8- If a source in the article is quoted from another source, this should be indicated.

BIBLIOGRAPHY

Book: Heywood, Andrew. *Siyaset*. Translated: Bican Şahin and Zeynep Kopuzlu. Adres Yayınları, Ankara, 2010.

Article: Yüksel, Mehmet. *Modernleşme Bağlamında Hukuk ve Etik Anlayışına Sosyolojik Bir Bakış*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 57-1. ss.177-195. Ankara, 2002.

Thesis: Yurtseven, Yılmaz. (2006). *Osmanlı Devletinde Siyasal İktidarın Meşruluk Temelleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.

Web sites: McLure, Michael. *Fiscal Sociology*. <http://msc.uwa.edu.au/?f=151090> (Access Date: 28.05.2013).

Article Submission and Contact Address: academicelegance@gmail.com